Harun Öğmüş

Câhiliyye Döneminde Araplar

Cahiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'ân'ın Getirdiği Değişim

İZ YAYINCILIK

Câhiliyye Döneminde Araplar

Câhiliyye Şiirine Göre
İslam Öncesi Arap Toplumu ve
Kur'ân'ın Getirdiği Değişim

HARUN ÖĞMÜŞ

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2013
Sertifika no: 17313

İZ YAYINCILIK: 756
İnceleme araştırma dizisi: 298
ISBN: 978-975-355-949-2
İstanbul, 2013

Çatalçeşme Sokağı No: 27/2 Cağaloğlu 34110 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr
e-posta: bilgi@iz.com.tr

kapak resmi:
Cahiliyye Arap şairi ve kahramanı Antere b. Şeddad'ı tasvir eden bir baskı desen.
Ortada Antere'nin sevgilisi Abla, sağda ise Şeybub adlı karakter resmedilmiştir.
19. yy.'da yaşamış Muhammed Muhammed Ebu Talib'e ait bu tasvir,
Kahire Etnoloji Müzesi'ndedir.

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: Alemdar Ofset Matbaacılık
Davutpaşa Caddesi Besler İş Merkezi No: 20/29 Topkapı/Zeytinburnu İstanbul

HARUN ÖĞMÜŞ

Câhiliyye Döneminde Araplar

Câhiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'ân'ın Getirdiği Değişim

İZ YAYINCILIK

HARUN ÖĞMÜŞ; 1972'de Konya/Hâtunsaray'da doğdu ve ilkokulu orada bitirdi. Konya Ulurmak Nûrâniye Kur'an Kursu'nda hâfız oldu. 1994'te Konya İHL'den, 1998'de Marmara Üniv. İlâhiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2001'de Sakarya Üniversitesi'nde yüksek lisansını, 2006'da Marmara Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı ve aynı yıl Van'da vatanî görevini yaptı. 1999-2009 arasında İstanbul'da İlim ve İrşad Vakfı ve İLADER (İlâhiyat Araştırmaları Derneği) bünyesinde tefsir ve Arapça seminerleri verdi. 2009-2011 arasında Şırnak Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalıştı. 2011'den itibaren Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde aynı anabilim dalında çalışmakta olan Harun Öğmüş, evli ve iki çocuk babası olup lise çağlarından beri edebiyat ve aruzla da ilgilenmekte, aylık *Yüzakı* Dergisi'nde yazı ve şiirler neşretmektedir.

Arapça'dan yaptığı tercümeleri, değişik bilimsel toplantılarda sunulmuş tebliğleri ve hakemli dergilerde yayımlanan on kadar makalesi dışında neşredilen eserleri şunlardır:

1. *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, İstanbul: İSAM, 2010 (doktora tezi)
2. *Sâd Sûresinin Tefsiri*, Konya: Aybil, 2011 (yüksek lisans tezi)
3. *Hak'tan Hediye*, İstanbul: *Yüzakı*, 2005 (Bir kısmı gazel, şarkı vb. dîvan tarzında olmak üzere aruzla söylediği şiirlerden oluşmaktadır.)
4. *Deve mi Domuz mu?* (2007-2008 yıllarında *Yüzakı Dergisi*'nde tefrika ettiği Endülüs tarihiyle ilgili 16 sahneden oluşan manzum bir tiyatro oyunudur.)

İçindekiler

Kısaltmalar **9**
Önsöz **11**

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI **15**
I. Araştırmanın Konusu **17**
A. Câhiliyye Şiirinin Kaynak Değeri 23
B. Câhiliyye Şiirinin Realist Yönü 32
C. Câhiliyye Şiirinin Hayatı Kuşatma Kapasitesi 37
II. Araştırmanın Yöntemi **39**
III. Araştırmanın Kaynakları **46**
A. Aslî Kaynaklar 46
B. Tâlî Kaynaklar 47
C. Hakemliğine Başvurulan Kaynaklar 48
D. Diğer Kaynaklar 49

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL ÖRGÜTLENME: KABÎLE **51**
I. Asabiyet **64**
II. Kabileler Arası Savaşlar **80**
A. Savaşın Sebepleri 83
1. Kan Davaları *86*
a. Maktûle Mukabil Katilin Kabilesinden Herhangi Bir Kişiyi ya da Kişileri Öldürmek 100
b. Kısasta Denklik Gözetmemek 102

c. Diyet Almayı Ar Kabul Etmek....104
d. Diyet ve Erşte Denklik Gözetmemek....109
e. Değerlendirme....111
2. Ganimet Elde Etme Arzusu....113
a. Ganimetin Taksimi....122
3. Anlaşmalı ve Mültecîyi Himâye....125
4. Savaşta Yardım İsteyenin İmdâdına Koşma....134
5. Su ve Mer'â Hakkındaki İhtilâflar....138
6. Şeref ve Haysiyeti (Hamiyet) Koruma Düşüncesi....141
B. Savaşların Yapılış Şekli....151
1. Taktikler....151
2. Sebat ve Firar....155
C. Savaş Olgusunun Meydana Getirdiği Sonuçlar....162
1. Akrabâlık Bağlarının Kopması....165
2. Ata Verilen Önem....169
3. Esirlere Muâmele....172
4. Ağıt....175

İKİNCİ BÖLÜM

KADININ TOPLUMDAKİ YERİ....179
I. Kadının Durumuna Umûmî Bakış....181
II. İffet ve Nâmus Anlayışı....192
III. Başörtüsü ve Tesettür....198
IV. Kadınlarla İlgili Diğer Hususlar....207

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMDA İDEAL GÖRÜLEN DAVRANIŞLAR....213
I. Cömertlik....218
A. Kumar....225
B. Misafirperverlik....230
C. Diğergâmlık....237
D. Değerlendirme....239
II. Ahde Vefâ....252
III. Islah ve Arabuluculuk....259
IV. İdeal Görülen Diğer Davranışlar....263

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNANÇ VE RİTÜELLER **267**
I. İnançlar **271**
A. Allah 271
B. Nübüvvet 283
C. Âhiret 289
D. Gaybî Varlıklar 298
E. Kader 300
F. Bâtıl İnançlar 306
II. Ritüeller **309**
A. Hac ve Hacla İlgili Hususlar 310
B. Adak 316

BEŞİNCİ BÖLÜM

EĞLENCE HAYATI **319**

ALTINCI BÖLÜM

SOSYAL SINIF VE TABAKALAR **331**
Sonuç **343**
Bedevinin Dilinden **343**
Kaynaklar **351**
Kafiye İndeksi **375**
İndeks **343**

Kısaltmalar

a. e. : Aynı eser.
a. mlf. : Aynı müellif
a. s. : Aleyhisselâm
a. y. : Aynı yer
b. : bin (oğlu)
Bk. : Bakınız
der. : Derleyen
Erz. : Erzurum
Fak. : Fakültesi
İA : İslâm Ansiklopedisi (Millî Eğitim Bakanlığı)
İFAV : İlâhiyat Fakültesi Vakfı
krş. : Karşılaştırınız
M Ü : Marmara Üniversitesi
md. : Madde
MÜİF : Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
nr : Numara
nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm tarihi
s. : Sayfa
ts. : Tarihsiz
trc. : Tercüme
vb. : ve benzeri
vd. : ve devamı

Önsöz

Kur'ân-ı Kerim'in nâzil olduğu çağdaki dili ve şartları bilmek, onu yorumlamanın vazgeçilmez iki şartıdır. Bu sebeple âlimler, baştan beri Kur'ân'ın nâzil olduğu çağdaki dili tespit etmeye ve onun nâzil olduğu ortamı bilmemizi sağlayan sebeb-i nüzûl, Mekkî-Medenî ve nesih gibi bilgileri kaydetmeye âzami itina göstermişlerdir.

Kur'ân'ın nâzil olduğu çağın dilini ve ortamını bilmemizi sağlayan kültür unsurlarından biri de câhiliyye şiiridir. Sözlüklerin oluşturulup Arapça'nın sistemli bir hâle getirilmesinde şiirden çok yararlanılmışsa da İslâm öncesi ortamın tespitinde –bilebildiğimiz kadarıyla – ondan yeterince yararlanılmamıştır.

Kur'an yorumunda şiirin yeri (II/VIII. asır çerçevesinde) adıyla yaptığımız doktora çalışmamızda Kur'ân'ın nâzil olduğu çağın dilini ihtiva eden câhiliyye şiirinin Kur'ân tefsirindeki rolünü araştırmıştık. Elinizde mevcut olan bu çalışmada ise aynı kültürel unsurla Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamı tespit etmeye çalışacak ve Kur'ân'ın bu ortamda meydana getirdiği değişimi ortaya koymaya gayret edeceğiz.

Ahmed Muhammed el-Hûfî'nin 1940'ların sonunda hazırladığı ve daha sonraki yıllarda geliştirerek birkaç defa neşrettiği *el-Hayâtu'l-Arabiyye mine'ş-şi'ri'l-câhilî* adındaki eseri, câhiliyye şiirini temel alarak Arapların ictimâî, ahlâkî, dinî-itikadî hayatlarını araştıran kıymetli bir çalışma olmakla birlikte amaç ve yöntem bakımından farklı olup Kur'ân'la

mukayeseli bir araştırma değildir. Toshihiko Izutsu'nun çalışmaları, özellikle de *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* adıyla Türkçemize kazandırılan eseri ise konuya daha çok semantik açıdan yaklaşmaktadır. Bu sebeple konunun yukarıda belirttiğimiz amaçlar hedeflenerek daha detaylı ve farklı bir yöntemle çalışılmasına ihtiyaç vardır.

Giriş ve sonuç dışında altı bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve yöntemi üzerinde duracağız.

Birinci bölümde şiire göre câhiliyye devrinde toplumsal örgütlenmeyi sağlayan kabile, kabilenin icra ettiği fonksiyonlar, kabile olgusunun ortaya çıkardığı sonuçlar ve İslâm'la birlikte bunda meydana gelen değişiklikleri ele alacağız.

İkinci bölümde şiire göre câhiliyye devrinde kadın ve kadına bakış, iffet ve nâmus anlayışı, tesettür gibi konuları ele alacak ve Kur'ân'ın bu konularda getirdiği düzenlemeleri vurgulayacağız.

Üçüncü bölümde şiire göre câhiliyye devrinde yüceltilen cömertlik, misafirperverlik, ahde vefa gibi davranışları bahis konusu edecek ve bu temaları işleyen şiirlerin sıhhat derecesini başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere başka kaynaklarla test etmeye çalışacağız; sonunda da Kur'ân-ı Kerim'in bu haslet-lere getirdiği derinliğe vurgu yapacağız.

Dördüncü bölümü şiire göre câhiliyye devrinde inanç ve ritüellere tahsis edeceğiz. Câhiliyye şiirinde çok az işlenmiş ya da işlenmişse bile günümüze pek az şiir ulaşmış olan bu konuda mevcut verilere göre tespitlerde bulunmaya çalışacak ve insanlık hayatında yaptığı inkılâbın temellerini teşkil eden bu sahada Kur'ân'ın getirdiği temel prensipleri vurgulayacağız.

Beşinci Bölümde şiire göre câhiliyye devrinde eğlence hayatı üzerinde duracak ve İslâm'ın bu konuda getirdiği ölçü ve düzenlemeleri ele alacağız.

Altıncı ve son bölümde şiire göre câhiliyye devrindeki sosyal sınıf ve tabakaları belirlemeye çalışacak ve İslâm'ın bu hususta getirdiği anlayışı açıklayacağız.

Sonuç bölümünde ise çalışma boyunca ön kabul ve peşin hükümlerden mümkün oldukça uzaklaşmaya gayret ederek tespit ettiğimiz veriler ışığında ulaştığımız sonuç ve kanaatleri paylaşacağız.

Teşvikleriyle daima beni yüreklendiren çok muhterem hocam Prof. Dr. Mustafa TAHRALI'ya, çalışma boyunca fikir alış-verişi ve istişarelerde bulunduğum değerli hocalarıma, özellikle de çalışma bittikten sonra okuyup kıymetli değerlendirmelerini esirgemeyen çok değerli arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Halil ALDEMİR'e ve Arş. Gör. Muhammed Selman ÇALIŞKAN'a, ayrıca çalışma boyunca beni anlayışla karşılayan âileme teşekkürü bir borç bilirim.

Harun ÖĞMÜŞ

Konya, 2012

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, YÖNTEMİ ve KAYNAKLARI

I. Araştırmanın Konusu

Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılıp yorumlanması herşeyden önce onun nâzil olduğu ortamın şartları, dili ve kültürünün iyi bilinmesine bağlıdır. Bu sebeple İslâm âlimleri, başlangıçtan beri, Kur'ân'ın nâzil olduğu çağın dil, kültür ve şartlarının tespitine çok ihtimam göstermişlerdir. Sarf, nahiv ve belâgat gibi ilimler hicrî I. asrın sonlarıyla II. asrın başlarından itibaren tedvin edilmeye başlanmış ve bu alanda Basra ve Kûfe gibi değişik ekoller oluşmuştur. Yine aynı zaman diliminde âlimler, çöle gitmişler, orada yabancılarla karışmadıkları için dilleri bozulmamış olan bedevîlerle birlikte yıllarca beraber vakit geçirerek onlardan duydukları kelimeleri ve şiirleri kaydetmişler, böylece ilk kamusları ve dîvanları oluşturmuşlardır. Ayrıca Kur'ân'ın doğru anlaşılıp yorumlanması için tespit ettikleri bu malzemeden yararlanarak yine aynı amaçla başka birçok çalışma da başlatmış ve birçok ilim tedvin etmişlerdir. İbnü'n-Nedîm (ö. 378/988), hicrî II. asırda Kur'ân müfredâtını anlamaya yönelik olarak garîbü'l-Kur'ân ve lügâtü'l-Kur'ân, seslendirilişine yönelik olarak kırââtu'l-Kur'ân, cümlelerinin tahlîline yönelik olarak meâni'l-Kur'ân ve i'râbu'l-Kur'ân olarak isimlendirilen zengin bir literatür kaydeder.

Kur'ân'ın dilini anlamaya mâtuf bu çalışmaların yanı sıra nâzil olduğu ortamın tespitine yönelik olarak da esbâb-ı nüzûl, Mekkî-Medenî ve nesih hakkında birçok malûmat toplanmış, âyetlerin hangi olay üzerine ve Mekke'de mi Medîne'de mi, seferde mi hazarda mı, gece mi gündüz mü,

yazın mı kışın mı vb. nâzil olduğuna kadar bütün bilgiler kayıt altına alınmıştır.

Kur'ân âyetlerinin hangi devirde ve nasıl bir ortamda nâzil olduğunu tespit eden bu özel malûmat yanı sıra başta siyer olmak üzere genel tarih kaynakları, o zamanki Arapların örf, âdet, gelenek ve yaşayışlarını bilmek de şüphesiz Kur'ân'ın nüzûl ortamının tespitine yönelik önemli faydalar içerir ve dahası bunlar, -Muhammed Abduh'un da belirttiği gibi- Kur'ân'ın anlaşılabilmesi için gereklidir. Çünkü Kur'ân'ın bir emri veya nehyi neden verdiğini anlayabilmek o zamanki muhataplarının ne yaptığını ve durumlarının ne olduğunu bilmeye bağlıdır. Mesela *"Evlere arkalarından girmeniz iyilik ve taat değildir, fakat asıl iyilik kişinin Allah'ın emirleri uyarınca yaşayıp korunmasıdır. Artık evlere kapılarından giriniz ve Allah'a karşı gelmekten sakınınız ki kurtuluşa eresiniz."*[1] meâlindeki âyeti anlayabilmek o zamanki Arapların hac dönüşü evlerine arkalarından girme âdetlerini bilmeye mütevakkıftır.

Arapların örf, âdet, gelenek ve yaşayışlarını ihtiva eden kaynaklardan biri, hatta en önemlisi de şiirdir. Çünkü okuma-yazma ve dolayısıyla tescilin yaygınlaşmadığı her toplumda olduğu gibi câhiliyye devri Arap toplumunda da, muhafaza edilmek istenen hususları korumanın en kolay yolu şiirdi. Sonradan büyük dil âlimi Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) tarafından sistemleştirilen, sesli-sessiz ve uzun-kısa hecelerin âhenkli şekilde dizilmesinden oluşan aruz kalıpları ve kulağa hoş gelen kafiyeler sayesinde hâfızası kuvvetli kimselerin kolaylıkla ezberleyebildiği şiirler, Arap kabilelerinin geçmişindeki önemli olayların ve atalarının kazandıkları zaferlerin nesilden nesile aktarılmasını sağlamıştı.

---

1 el-Bakara 2/189.

Müslümanlar, yazıdan neredeyse tamamıyla mahrum olan câhiliyye devrinde kullanılan dilin en güzel örneklerini ihtiva eden böylesine güzel bir mirası ihmal edemezlerdi. Nitekim etmediler de. Hz. Ömer'in, bir Cuma günü minberdeyken أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ *"(O tuzak kuranlar, Allah'ın) kendilerini azar azar yakalayıp helâk etmesinden (emin mi oldular?"*[2] âyetinde geçen تخوف kelimesinin mânasını merak ederek şiirlerde bu kelimenin kullanılıp kullanılmadığını sorduğu, Hüzeyl kabilesinden bir ihtiyarın kalkıp kelimenin "eksiltmek" anlamında olduğunu söyledikten sonra

تَخَـوَّفَ الرَّحْـلُ مِنْهَـا تَامِكـاً قَـرِداً كَمَـا تَخَـوَّفَ عُـودَ النَّبْعَـةِ السَّـفَنُ

"Taşıdığı yük, o devenin hörgücünü ve yağlarını eğenin neb'a ağacını eksilttiği gibi eksiltti."[3]

şeklinde bir beyitle bu mânayı teyit ettiği rivayet edilir. Hz. Ömer'in (ö. 23/643), "Şiir Arapların divanıdır" şeklindeki sözünü bu hâdise üzerine söylediği nakledilmektedir.[4] İbn Abbas'ın (ö. 68/687) Kur'ân kelimelerinin mânasını tespit için şiire başvurduğuna bakılırsa sahâbe-i kiramın, Hz. Ömer'in bu tavsiyesini tuttuğu ve onu bir metot haline getirdiğine hükmedilebilir. Hâricî liderlerinden Nâfi' İbnü'l-Ezrak'ın (ö. 65/685) Kur'ân müfredatıyla ilgili İbn Abbas'a sorduğu sorulara İbn Abbas'ın şiirden delil getirerek verdiği cevaplar değişik kaynaklarda kaydedilen rivayetlere göre 200'e bâliğ olmaktadır. Sahâbe içerisinde Hz. Âişe de (ö. 58) engin şiir

---

2 en-Nahl 16/47.

3 Basît bahrindeki beyit Ebû Kebîr el-Hüzelî'ye nisbet edilmektedir. Şairin tedvin edilen bir divanına vâkıf olamadık. Hüzeyl kabilesinin şiirlerini toplayan Ebû Saîd b. el-Hasan b. el-Hüseyin es-Sükkerî'nin (ö. 242/856) *Şerhu eş'âri'l-Hüzeliyyîn* adındaki eserinde de bu vezin ve kafiyede bir beyit bulamadık.

4 Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, Kâhire: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1967, X, 111.

bilgisine sahip olan kimselerdendir. Sahâbe ve tâbiûndan bu alanda bilgisi derin olan başka kimselerin isimleri de kaynaklarda zikredilir.

Daha sahâbe devrinde önemi bu derecede kavranmış olan şiir, sarf ve nahvin teşekkülü ve sözlüklerin oluşturulmasında Kur'ân'dan sonra en önemli başvuru kaynağı olmuş, daha sonraları belâgat örneklerinin verilmesinde de çok büyük katkısı olmuştur. Bu sebeple bu ilimlerin tedvin edilmesine paralel olarak şiirler de derlenerek bu çalışmalara malzeme sağlamıştır.

Şiir, sarf ve nahvin teşekkülünde kelime ve cümlelerin doğru kullanımını göstermek, lügatlerde kelimelerin mânasını tespit etmek ve belâgatte edebî sanatlara örnek vermekte kullanıldığı gibi Kur'ân tefsirinde de kelimelerin mânasının tespiti, cümlelerin tahlîli ve belâgatle ilgili izahlarda istihdam edilmeye başlanmıştır. İlimlerin tedvin edildiği hicrî II. asırdan günümüze ulaşan Kur'ân'ı yorumlamaya yönelik ilk çalışmalardan garîbü'l-Kur'ân ve meâni'l-Kur'ân türü kitaplarda ve sonraları günümüze dek yazılan i'râbu'l-Kur'ân türü eserlerde ve tefsirlerde şiire hep başvurulduğu, Kur'ân yorumunun nakle dayalı diğer kaynakları tamamıyla ihmâl edilip bütünüyle lügavî mânayı esas almadıkça bu metoda ciddî bir itiraz olmadığı söylenebilir.

Ne var ki, şiir, -yukarıda izah ettiğimiz üzere- Kur'ân'ın doğru anlaşılması hedeflenerek hep Kur'ân'ın nâzil olduğu çağda kullanılan dilin tespitine yönelik olarak kullanılmış, Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamın tespiti amacıyla ise -bilebildiğimiz kadarıyla- çok yaygın bir başvuru kaynağı olmamıştır. Hâlbuki şiir ve onunla ilgili unsurlar, dil ve kültürün yanı sıra, Arapların örf, âdet, gelenek ve yaşayışlarına dâir birçok bilgi içermektedir. İşlenip değerlendirilmesinde doğru bir yöntem kullanılması durumunda bu bilgiler, Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamın tespitinde siyer ve genel ta-

rihle ilgili malûmata yakın ve hatta onlarla müsâvi ölçüde fayda sağlayabilir.

İşte bu çalışmayı hazırlamakla öncelikli hedefimiz, sözünü ettiğimiz faydayı temin etmek arzusuyla câhiliyye şiiriyle ilgili belirlediğimiz kaynaklarda zikredildiği nispette o zamanki Araplar'ın görüş, anlayış ve yaşayış tarzını tespit ederek Kur'ân'ın nüzûl ortamına bu açıdan ışık tutmaktır. Söz konusu edeceğimiz şiirlerin teması, Kur'ân-ı Kerim'in getirdiği ilkeler ya da bunların arka plânını teşkil eden hususlarla bir şekilde ilgili olacağı için mevzubahis şiirlerin teması ile Kur'ân'ın gündeme getirdiği konular da hâliyle ya örtüşme veya zıtlık bakımından ilgi içinde bulunacaktır. Dolayısıyla Kur'ân'ın, o zamanın şartlarında hâkim olan değer, anlayış ve uygulamaların hangilerini değiştirdiği, hangilerini olduğu gibi veya ıslah ederek bıraktığı da ortaya çıkacaktır ki, bu da bizim çalışmamızın ikinci hedefini teşkil edecektir. Böylece 3.000.000 km²'den geniş bir coğrafyada[5] çoğu birbiriyle kan davası içinde olan kabilelerden teşekkül eden Arap toplumunun, bir kişinin 20 yıl kadar süren dâveti sayesinde nasıl tek bir ideal ve tek bir bayrak altında toplandığına, Kur'ân-ı Kerim'in içtimâî sahadaki i'câzına taalluk eden ve -bize göre- üzerinde çok az durulan dünya tarihinin bu en büyük toplumsal değişikliğine dikkat çekeceğiz. Ancak hemen ilâve edelim ki, çalışmamız, -her ne kadar ilgili bulunsa da- doğrudan tarih ve sosyoloji hakkında olmadığından, İslâm'la birlikte meydana gelen değişikliklerin ve sonraki tarihî olayların sosyolojik açıdan kritik ve tahliline girmeyecek, yeri geldikçe bunlara değinmekle birlikte İslâmî nasslarla sı-

---

[5] Arabistan coğrafyasının kuzey sınırı tartışmalı olduğundan genişliğinde de ihtilâf vardır. Biz yukarıdaki rakamı şu anda mevcut olan Suûdî Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Küveyt, Uman ve Yemen devletlerinin yüz ölçümünden hareketle verdik. Mezkûr devletlerin yüz ölçümü tam olarak 3.184.515 km²'dir. Bk. Büyükcoşkun, Kudret, "Arabistan", *DİA*, III, 252.

nırlı kalacağız. Başka bir ifadeyle biz, câhiliyye şiirine göre İslâm öncesindeki uygulamalarla Kur'ân'ın getirmiş olduğu ilkeleri karşılaştıracak ve aralarındaki farkları göstereceğiz, İslâm'dan sonra meydana gelmiş olaylar ise yeri geldikçe yaptığımız değiniler dışında doğrudan ilgi alanımıza girmeyecektir.

Câhiliyye şiirini esas alarak bahsini ettiğimiz konuyu çalışmak tabiatıyla birçok itiraz ve soruyu gündeme getirebilir. Bunlardan birkaçını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Câhiliyye şiirinin sıhhat ve mevsûkıyeti hakkında şüpheler ortaya atılmıştır. Dolayısıyla hakkında şüpheler bulunan bir malzemeye istinaden Kur'ân'ın nüzûl ortamını tespit etmek ve Kur'ân'ın toplumda meydana getirdiği değişiklikleri ortaya koymak ne kadar isabetlidir?

2. Câhiliyye şiirinin sıhhati ve mevsûkıyeti teslim edilse bile şiirlerin muhtevasının hakikati aksettirdiği nereden bilinecektir? Şairler pekâlâ yalan ve hayâlî konuları da dile getirmiş olabilirler. Hatta şiir hakikatten çok yalan ve hayâle daha uygundur. Bu durumda yalan ve hayâle dayalı verilerden yola çıkarak Kur'ân'ın nüzûl ortamı diye gerçeği yansıtmayan bir tablo çizilmiş, sonra da gerçeği yansıtmayan bu tablodaki değişikliklerden bahsedilmiş olmaz mı?

3. Hadi şiirlerin muhtevasının hakikatin ifadesi olduğunu da kabul ve teslim edelim. Şiir, câhiliyye devrindeki hayat alanlarının tamamını kuşatıcı bir vasfa sahip midir? Mesela dinî hayat şiirlerde ne kadar yer bulabilmiştir? Câhiliyye şiiri kahramanlık, aşk, mersiye ve hiciv gibi temalara inhisâr etmiyor mu? Câhiliyye hayatı bunlardan mı ibarettir?

Çalışmamızın sağlam temeller üzerinde yükselebilmesi için bu itirazları tek tek ele alıp ikna edici açıklamalar getirmemiz gerekmektedir.

A. CÂHİLİYYE ŞİİRİNİN KAYNAK DEĞERİ

Öncelikle belirtelim ki, câhiliyye şiirinin sıhhat derecesi ve kaynak değeri başlı başına bir konu olduğundan ve zaten bu konuda müstakil çalışmalar[6] yapıldığından, burada yalnızca bu çalışmayla ilgili zihinde oluşacak istifhamları giderecek ve yukarıdaki soruya cevap teşkil edecek temel hususların açıklanmasıyla yetinilecektir.[7]

Câhiliyye şiirinin sıhhati, hem derlendiği çağda hem de modern zamanlarda gündeme gelmiş bir konudur. Hicrî II. asırda "bir şaire söylemediği şiiri nispet etmek" anlamındaki "nahl" terimiyle ifade edilen bu konu hakkında Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 210/825),[8] Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830)[9] ve Asmaî (ö. 216/831)[10] gibi o devrin âlimlerinin hemen hepsinin bir açıklaması, dikkat çektiği bir olay mevcuttur. Ancak bu konu üzerinde en çok duran ve örnekler vererek detaylı açıklamalar yapan İbnü's-Sellâm el-Cumahî'dir (ö. 232/846). İbnü's-Sellâm'ın açıklamalarına göre nahlin temel sebepleri şunlardır:

---

6 Burada göndermede bulunulacak kaynaklar dışında bu konu en çok Tâhâ Hüseyin'in *fi'ş-şi 'ri'l-câhilî* adındaki eserine yazılan reddiyelerde dile getirilmiştir. Meselâ bk. Muhammed Hıdır Hüseyin, *Nakdu kitâbi fi'ş-şi 'ri'l-câhilî* (nşr. Ali Rızâ et-Tûnisî), baskı yeri yok, el-Matbaatü't-Tûnisiyye, 1977; Muhammed Ferîd Vecdî, *Nakdü kitâbi'ş-şi 'ri'l-câhilî*, Mısır: Matbaatü dâireti maârifi'l-karni'l-ışrîn, 1926; bu konuda daha uzun bir liste için bk. Hafâcî, Muhammed Abdülmün'im, "Câhiliyye Şiirinde İntihal Teorisi" (trc. Sevim Özdemir), *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 23, 2010/1, s. 148-9.

7 Bu konuyu önceki çalışmamızda daha detaylı olarak ele almıştık (bk. Öğmüş, Harun, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II/VIII. Asır Çerçevesinde)*, İst: İSAM, 2010, s. 58 vd.). Burada yukarıda belirttiğimiz zarurete binaen konunun tartışmalı yönlerine temas etmek ve çalışmamızda bu hususa yaklaşımımızı belirtmekle iktifa edeceğiz.

8 Süyûtî, Abdurrahman Celâleddin, el-Müzhir fî ilmi'l-luga ve envâihâ, Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, ts., I, 180.

9 Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 177.

10 Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 177.

1. İslâm'ın gelişiyle meydana gelen ilk heyecan dönemlerinde ve fetihler esnasında yazının yaygın olmayışı sebebiyle câhiliyye devrinde kayıt altına alınmamış olan şiirin şifâhî rivayeti de bir müddet inkıtaa uğramış, bu dönem geçip hayat durulduktan ve birçok kabile şehirlere yerleştikten sonra şiir rivayeti yeniden başlamış, ne var ki bu arada şiirin büyük bir kısmı zâyi olmuştur. Şiirleri daha fazla kayba uğrayan kabileler, câhiliyye devrindeki atalarının kahramanlık ve mefahirinin diğerlerinden hiç de aşağı olmadığını göstermek maksadıyla kabilelerine mensup kadîm şairlere söylemedikleri şiirler nispet etmişlerdir.[11] Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan ve sonra sürüp giden olaylar sonucu çıkan ihtilâfların asabiyeti yeniden gün yüzüne çıkarıp kabileler arasındaki rekabeti körüklemesi de bu konuda ayrı bir sâik olmuş olabilir.

2. Tarafe b. el-Abd[12] ve Abîd b. el-Ebras[13] gibi büyük câhiliyye şairlerinin şiirlerinin az olmasını şöhretlerine muvafık bulmayan bazı şiir râvileri, bunlara söylemedikleri şiirler nispet etmişlerdir.[14] Ayrıca Hammâd (ö. 156/773) gibi bazı râviler, nüfuzlu kimselere yaranmak için onların atalarını övücü mahiyette şiirler söyleyip câhiliyye şairlerine nispet etmişlerdir.[15]

3. Şiir rivayet eden bazı kimseler, rivayet ettikleri şiirleri hiçbir aklî değerlendirmeye tabi tutmadan kendilerine söylen-

---

[11] Cumahî, Muhammed İbnü's-Sellâm, *Tabakātu fuhûli'ş-şuarâ*, I-II, (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir), Kahire: Matbaatü'l-medenî, ts., I, 46; ayrıca bk. Râfiî, Mustafa Sâdık, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, I-III, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1999, I, 352; Hüseyin, Tâhâ, *Min Târîhi'l-edebi'l-Arabî*, I-III, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1991 I, 253.

[12] Bekr kabilesine mensup Câhiliye şairi Tarafe hakkında bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-şuarâ*, I-II, Mısır: Dâru'l-maârif, ts., I, 185.

[13] Esed kabilesine mensup Câhiliye şairi Abîd hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 138.

[14] Cumahî, *a. g. e.*, I, 26.

[15] Cumahî, *a. g. e.*, I, 48-49.

diği gibi nakletmişlerdir. Mesela siyerci İbn İshak (ö. 151/768), Âd ve Semûd'a nispet edilen şiirler rivayet etmiştir.[16]

4. Dinî maksatlarla da eski şairlere söylemedikleri şiirler nispet edilmiştir. Mesela Ebû Tâlib'in Hz. Peygamber'i (sav) öven kasidesine eklemeler olmuştur.[17]

Tabakâtu fuhûli'ş-şuarâ adındaki eserini biyografinin ötesine geçirerek ona edebiyat tenkidi vasfı kazandıran bu değerli tespit ve değerlendirmelerine rağmen İbnü's-Sellâm da nihayetinde herkes gibi yaşadığı çağın çocuğudur. Nitekim Basra dil ekolüne mensup olan İbnü's-Sellâm, Kûfe ekolüne bağlı Hammâd'ı nahl ile itham ederken aynı ithamlara mâruz kalmış olan Halef el-Ahmer'i (ö. 175/791)[18] ise övmektedir.[19] Bu da, onun dile getirdiği hususlarda o zaman mevcut olan Basra ve Kûfe dil mezhepleri arasındaki metot farklarının ve rekabet duygularının da rol oynamış olabileceğini akla getirmektedir.[20] Buna rağmen ne İbnü's-Sellâm ne de onun muâsırı olan herhangi bir âlim, câhiliyye şiiri mirasının bütünüyle yukarıdaki zikrettiğimiz âmillerle oluştuğunu iddia etmemiştir. Aksine onlar, bizim maddeleştirerek sıraladığımız bu tür sebeplerle kadîm şairlere söylemedikleri şiirler isnat olunabileceğine somut olaylarla dikkat çekmişlerdir. Câhiliyye şiirinin bütünüyle sonradan oluşturulduğu iddiası ise modern zamanlarda müsteşriklerin, özellikle de Margoliouth'un (ö. 1940) konuya ilgi göstermesi ve bu hususla ilgili çalışmalarıyla gündeme gelmiş, Tâhâ Hüseyin'in (ö. 1973) *Fi'ş-şi'ri'l-câhilî* adındaki eseriyle ise daha kapsamlı bir şekilde ele alınıp açık-

---

16 Cumahî, *a. g. e.*, I, 7-8, 11; ayrıca bk. Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 173.

17 Cumahî, *a. g. e.*, I, 244-245.

18 Zübeydî, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Abdullah el-Endelüsî, *Tabakātü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire: Dârü'l-maârif, ts., s. 162; başka örnekler için bk. Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 179.

19 Cumahî, *a. g. e.*, I, 23.

20 Bu konuda geniş bilgi için bk. Dayf, Şevkī, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Mısır: Dârü'l-maârif, 1968, s. 158-165.

lanmıştır. Tâhâ Hüseyin'in bu eseri büyük tartışmalara sebep olmuş ve hakkında birçok reddiye yazılmıştır.[21]

Konunun tedvin asrında ele alınışı ile modern çağda ele alınışı arasındaki temel yaklaşım farkı, tedvin asrında konuyla ilgili somut olaylara dikkat çekilirken modern çağda münferit olan bu somut olayların genelleştirilerek[22] câhiliyye şiirinin hemen hemen tamamına yakınının uydurma olduğunun iddia edilmesidir. Câhiliyye devrinde yazının yaygın olmaması sebebiyle şiirlerin söylendikleri devirde yazıya geçirilmemesi,[23] öte yandan derlenmiş olan mevcut şiirlerin o zamanki Arapların yaygın inancını teşkil eden şirk unsurları içermemesi,[24] yine o devirde özellikle Yemen ile kuzey bölgeler arasında lehçe farklılıklarının bulunması,[25] bunlara ilâve olarak zaman zaman beyitlerin yerlerinin sözün akışına göre değiştirilmeye müsait oluşu ve vezin ve kafiyeyi bozmayacak değişikliklerin yapılabilecek olması[26] gibi Arap şiirinin yapı ve şekliyle ilgili hususlar bu iddiaya dayanak olarak sunulmak istenmiştir.[27]

Hemen belirtelim ki, câhiliyye şiirinin söylendiği çağda sistemli bir şekilde yazıldığı elbette söylenemez. Ancak kabilele-

---

21 Esed, Nâsırüddin, *Mesâdirü'ş-şi'ri'l-Câhilî*, Mısır: Dâru'l-maârif, 1956, s. 402-403.

22 Nöldeke, Theodor, *Min Târîh ve nakdi'ş-şi'ri'l-Arabiyyi'l-kadîm* (*Dirâsâtü'l-müsteşrikîn havle sıhhati'ş-şi'ri'l-Câhilî* içinde, trc: Abdurrahman Bedevî), Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1986 s. 27; daha geniş bilgi için bk. Hüseyin, *a. g. e.*, I, 138-139, 142-144, 148, 193-195, 197; ayrıca bk. *a. e.*, I, 145-148, 152-155, 157-158, 252-253.

23 Nöldeke, *a. g. e.*, s. 21-22, 29; Ahlwardt, Wilhelm, *Mülâhazât an sıhhati'l-kasâidi'l-Arabiyyeti'l-kadîme* (Abdurrahman Bedevî'nin derlediği *Dirâsâtü'l-müsteşrikîn havle sıhhati'ş-şi'ri'l-Câhilî* içinde, Arapça'ya trc. Abdurrahman Bedevî), Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1986, s. 42.

24 Nöldeke, *a. g. e.*, s. 26-28; Ahlwardt *a. g. e.*, s. 60-61; ayrıca bk. Margoliouth, D. S., *Arap Şiirinin Kökeni* (trc. Nûrettin Ceviz), Ankara: Aktif Yayınevi, 2004, s. 52, 54-55.

25 Margoliouth, *a. g. e.*, s. 59, 62; Hüseyin, *a. g. e.*, I, 97-100, 104-106.

26 Nöldeke, *a. g. e.*, s. 23; Ahlwardt, *a. g. e.*, s. 67.

27 Bu yönde başka iddialar için bk. Margoliouth, *a. g. e.*, s. 24-25, 46-47; Hüseyin, *a. g. e.*, I, 170,172, 174-176.

rin nesepleriyle birlikte şiirlerini ve onlarla ilgili savaş ve haberleri bir divana kaydettikleri[28] ve bu arada bazı kısmî[29] ve münferit yazılı kayıtların olduğuna yönelik nakiller,[30] şiirlerde teşbih unsuru olarak zikredilen yazıyla ilgili hususların[31] yanı sıra teşbih unsuru olmadan doğrudan yazılı belgelere göndermede bulunan ifadeler[32] mezkûr araştırmacılarca tamamıyla görmezden gelinmiştir. Hâlbuki özellikle Sâsânîler'e bağlı olarak Irak'ın güneyini idare eden Hîre kralı Nu'man b. Münzir'in kendisi ve hânedânı hakkındaki methiyeleri yazdırdığına ve bunların Emevîler'e intikal ettiğine yönelik rivayetler,[33] bize göre akla yatkın ve kabul edilebilir niteliktedir.[34] Zira Hîreliler'in ve Bizans'a bağlı olarak Sûriye'nin güneyinde hüküm süren Gassânîler'in yazı kullandıkları[35] ve o zamanın

---

28 Esed, *a. g. e.*, s. 164.

29 İbnü'n-Nedîm, s. 138, 140; Esed, *a. g. e.*, s. 151.

30 İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 199, 211; Kālî, Ebû Ali İsmâîl b. el-Kâsım, *Kitâbü'l-Emâlî*, I-II, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1926, *Emâlî*, I, 7; Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr İsâmeddin Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I-II (trc. Kemâleddin Mehmed Efendi), İstanbul: İkdam Matbaası, 1313, I, 190; Esed, *a. g. e.*, s. 131-132.

31 Meselâ bk. Ebû Züeyb el-Hüzelî, *Dîvân* (nşr: Sühâm el-Mısrî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1998, s. 204; Hassân b. Sâbit el-Ensârî el-Hazrecî, *Dîvân* (nşr: Ömer Fâruk et-Tabbâ'), Dârü'l-kalem, ts., s. 16; A'şâ, Meymûn b. Kays, *Dîvân* (nşr: Muhammed Muhammed Hüseyin), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1983, s. 269, 279; Mütelemmis, *Dîvân* (nşr: Hasan Kâmil es-Sayrafî), Kahire: Ma'hedü'l-mahtûtâti'l-Arabiyye, 1970, s. 65.

32 Bk. Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu'l-Muallakāti's-seb'a*, Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1989, s. 217; Bişr b. Ebû Hâzim el-Esedî, *Dîvân* (nşr: İzzet Hasan), Dımaşk: Vizâretü's-sekâfe, 1960, s. 78.

33 İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, I-III, [baskı yeri yok]: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme, 1986, I, 388; ayrıca bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 25.

34 Şiirin yazılı intikaliyle ilgili ayrıca bk. Hûfî, Ahmed Muhammed, *el-Hayâtu'l-Arabiyye mine'ş-şi 'ri'l-câhilî*, 4. Baskı, Kâhire: Mektebetü Nehdati Mısr ve Matbaatihâ, 1962, s. 37 vd.

35 İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 179; Âmidî, Ebü'l-Kâsım Hasan b. Bişr, el-Mü'telif ve'l-muhtelif (Merzübânî'nin Mu'cemü'ş-şuarâsı ile birlikte, nşr. F. Krenkow), Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, ts. s. 125; Murtazâ, Ebü'l-Kāsım eş-Şerîf el-Murtazâ Ali b. Hüseyin, *Emâlî*, I-II (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, ts., I, 192-193; Bağdâdî, Abdülkādir b. Ömer, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), I-XV Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1984, I, 294-295.

medenî seviyesi en yüksek toplumlarıyla yakın ilişki içerisinde bulundukları için yazının ve yazılı kayıtların ehemmiyetini kavramış olmaları beklenir.

Şiirlerin câhiliyye Araplarının inancı olan şirk unsurlarını içermemesi ise; bazı araştırmacılarca, câhiliyye şiirinin dinî olan herşeyden uzak ve tamamen profan bir özellikte oluşu ile açıklanmaktadır.[36] Bu görüş bir tarafa bırakılsa ve Müslüman râvilerin, dinlerinin en önemli esasıyla çelişen şirk unsurunu muhtevi şiirleri rivayet etmekten çekindikleri[37] farz edilse bile, bu ihtimalin geçerliliği durumunda bütün şiir mirasına halel gelmiş olmaz; yalnızca bu içerikteki şiirlerin rivayet edilmeyip zayi olması söz konusu olur. Kaldı ki az da olsa bu içerikteki şiirler de günümüze intikal etmiştir ve bunlar bu çalışmada yeri geldiğinde ele alınacaktır.

Güney ve Kuzey Arabistan arasındaki lehçe farklılığı meselesine gelince; bu hususu ilk vurgulayanlar da, modern araştırmacıların yaptıkları genellemelere malzeme sağlayan somut olayları zikreden tedvin asrı âlimleridir.[38] Ancak bundan hareketle câhiliyye devrinde Arabistan'da müfredâtı ve gramer yapısıyla tamamen farklı iki dil olduğu anlamını çıkarmak isabetli değildir. Çünkü İslâm'ın zuhuru esnasında -bazı kelime farklılıklarının bulunduğuna yönelik rivayetler dışında- iki bölge arasında anlaşmayı imkânsız kılacak ölçüde dil farklılığının bulunduğu söz konusu edilmemiştir.[39] Canlı bir organizma gibi olan dilin zaman içinde evrileceğini dikkate almaksızın Yemen'de bulunan İslâm'dan on beş asır öncesine âit kitabelerdeki dille câhiliyye şiirinin dili arasında

---

36 Krenkow, F, "Şair", *İA*, XI, 291, XI, 291; ayrıca bk. Blachere, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, I-III (trc: İbrâhim el-Kîlânî), Beyrut: Dârü'l-fikri'l-muâsır, 1998, I, 211; Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973, s. 13.

37 Hıdır Hüseyin, *a. g. e.*, s. 56-57; ayrıca bk. Fehmî, Bağdatlı Mehmed, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1917, s. 242.

38 Cumahî, *a. g. e.*, I, 11.

39 Hıdır Hüseyin, *a. g. e.*, s. 67-68, 70.

mukayese yapmak ve buradan hareketle Arabistan'ın güney ve kuzeyinde tamamıyla farklı dillerin kullanıldığı hükmüne varmak usul açısından doğru değildir.[40] Kaldı ki, mîlâdî VI. asırdan itibaren şairlerin kullandığı müşterek bir edebî dilin mevcut olduğu belirtilmektedir.[41] Bazı şairlerin şiirlerinde çoğu telaffuzla ilgili bir kısım lehçe unsurları bulunsa da bunlar da daha sonra şiirleri derleyen âlimler tarafından müşterek dilin esaslarına göre değiştirilmiştir.[42]

Şiirlerin söylendiği çağda yazıya geçirilmediği için sonradan uydurulup eski şairlere nispet edildiği ve şiirin yapısının vezin ve kafiyeyi ihlâl etmeyecek değişikliklerin yapılmasına müsait oluşu sebebiyle kasıtlı kasıtsız değiştirmelerin yapıldığı yönündeki iddialar ise, ancak somut deliller ileri sürülmesi durumunda geçerli olur. Nitekim tedvin çağı âlimleri, metin tenkidiyle ilgili olan bu hususlarda şiirleri üslûp ve içerik açısından inceleyerek elemeler yapmışlar ve dikkate değer kritik örnekleri vermişlerdir.[43]

Dolayısıyla söz konusu iddiaların bir kısmında haklılık payı varsa da bunlara dayanarak genellemelerde bulunmak ve câhiliyye devrinden intikal eden şiir mirasının tamamıyla asılsız olduğuna hükmetmek hem haksız hem de mesnetsiz bir iddia olur. Zira önümüzde onlarca şair ve onlara nispet edilen yüzlerce kaside ve mukattaadan oluşan dev bir şiir mirası vardır. Bunların hepsinin, sonradan, câhiliyye devrindeki çevre ve şartlardan çok farklı bir çevrede uydurulup câhiliyye şairlerine isnat edilmiş olması

---

40 Hûfî, *a. g. e.*, s. 71.

41 Çetin, "Şiir", *İA*, IX, 532; ayrıca bk. a.mlf. *Eski Arap Şiiri*, s. 44, 54; Blachere, *a. g. e.*, I, 210; Esed, *a. g. e.*, s. 418; Hûfî, *a. g. e.*, s. 78; nitekim Hicaz çevresiyle tahdit ederek de olsa müşterek edebî dilin varlığını Tâhâ Hüseyin de kabul etmektedir (bk. Hüseyin, *a. g. e.*, I, 118, 120).

42 Çetin, *Eski Arap Şiir*, s. 46, 54; ayrıca bk. a.mlf, "Şiir", *İA*, IX, 533-534; Blachere, *a. g. e.*, I, 210.

43 Meselâ bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 69; Bağdâdî, *a. g. e.*, I, 134-135.

mümkün değildir.[44] Bu, herşeyden önce insan tabiatında mevcut olan kendini ispat duygusuna aykırıdır. İnsan, medâr-ı iftihârı olacak bir eseri bir başkasına isnat etmek istemez. Yukarıda zikrettiğimiz maksatlarla bir şaire söylemediği birkaç beyit ve birkaç kaside nispet etmek mümkün ve tedvin asrı âlimlerinin naklettiği somut olayların gösterdiği üzere vâki olsa da, değil böyle derlenmiş divanı olan onlarca şair ve yüzlerce kasideden oluşan büyük bir şiir mirası, bu yolla olmayan bir şair bile vücuda getirilemez.[45] Nitekim Fransız müsteşrik Blachère de, böylesine büyük çaplı bir sahtekârlığın yapılmasının imkânsızlığına dikkat çekmiştir.[46] Modern çağda câhiliyye şiirinin mevsûkıyeti hakkındaki tereddütleri ilk defa dile getiren Alman müsteşriki Nöldeke ise, ızhar ettiği kuşkulara rağmen elde mevcut olan şiirlerin bedevîlerin şiir söyleme kuvvetini gösterdiğini ve bu şiirlere istinaden câhiliyye devri yaşantısı hakkında fikir edinilebileceğini itiraf etmek durumunda kalmıştır.[47] Ahlwardt da ayıklanması gerektiğini söyleyerek[48] bu kanaate zımnen iştirâk ederken, ayıklanmasıyla ilgili çözümler öneren Tâhâ Hüseyin ise Câhiliye şiirinin sıhhatini bütünüyle reddetmediğini birkaç defa açıkça belirtmiştir.[49] Konuyla ilgili en geniş araştırmalardan birini ortaya koymuş olan Nâsıruddin el-Esed ise, yaptığı kritikten sonra, câhiliyye şiiri olarak bilinen mevcut malzemenin âzami kısmının sahih ve mevsuk, bir kısmının meşkûk, pek azının ise menhûl, yani sonradan söylenip kadîm şairlere nispet edilmiş olduğunu belirtmiş,[50] sonunda da sahih ve

---

44 Esed, *a. g. e.*, s. 372-373; ayrıca bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 4, 51; Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (trc. Süleyman Ateş), İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts., s. 143.

45 Ferruh, Ömer, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, I-VI, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1981, I, 87; ayrıca bk. Blacher, *a. g. e.*, I, 209.

46 Blachere, *a. g. e.*, I, 209.

47 Nöldeke, *a. g. e.*, s. 39-40.

48 Ahlwardt, *a. g. e.*, s. 73.

49 Hüseyin, *a. g. e.*, I, 83, 261, 263-269.

50 Esed, *a. g. e.*, s. 465-477.

mevsuk olanlar esas alınarak meşkûk olanların ayıklanması önerisinde bulunmuştur.[51]

Hulâsa -buraya kadar yaptığımız açıklamaların da gösterdiği üzere- câhiliyye şiirleri çoğu telaffuza dayalı olan bazı lehçe hususiyetlerini kaybetmiş, bazıları nahle maruz kalmış, bir kısmı asıl sahiplerinden başkalarına nispet edilmiş olsa da bunlar derlenmiş olan mevcut şiirlerin pek cüz'î bir kısmını teşkil etmekte olup önümüzde tamamıyla sonradan uydurularak eski şairlere nispet edildiğine hükmedilmesi imkânsız olan muazzam bir birikim vardır.[52] Özellikle uydurulduğu söz konusu edilecek şeyin, herkesin ortaya koyamayacağı bedîî değeri yüksek sanat eserleri olduğu dikkate alındığında böyle çalakalem verilecek bir hükmün akıl ve insafla bağdaşmaktan ne kadar uzak olacağı ortadadır. Dolayısıyla bize göre nahl olgusuyla ilgili olarak ulemanın dile getirdiği somut hususlar dikkate alınmak ve şiirlerin üslûp ve muhteva açısından câhiliyye devrine âit olup olmadıkları sorgulanmak kaydıyla münferit olaylardan yola çıkarak genellemeler yapmaktan kaçınmalı ve -aksine bir delil olmadıkça- bu şiirlerin sahih oldukları kabul edilmelidir.

Bu çalışmada hicrî II. ve III. asırda derlenen ve ulemâ nezdinde en makbul ve en mevsuk tutulan kaynaklar kullanılmıştır. İleriki sayfalarda ayrı bir başlık altında tanıtacağımız bu eserlerin, câhiliyye şiir mirasının nahle en az maruz kalmış şiirlerini ihtiva ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bununla birlikte, tespit ve görüşlerimizi dayandırdığımız şiirlerde nahl ile ilgili olarak ulemanın dile getirdiği hususları âzami ölçüde dikkate aldık. Ayrıca şiirlerin üslûp ve muhtevâsını da bu açıdan daima göz önünde bulundurduk.

---

51 Esed, *a. g. e.*, s. 68.

52 Ayrıca bk. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 57; Yalar, Mehmet, "Câhiliyye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XVII, sy: 2, 2008, s. 96 vd.

Mesela Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın Muallaka'sındaki birkaç beyti[53] ve yine Hâtim et-Tâî'ye nispet edilen bazı beyitleri,[54] âhiret inancını çağrıştırır ifadeler içerdiği için kuşkulu bulduk ve bunlara dikkat çektik. Öte yandan Antere b. Şeddâd[55] ve Tarafe b. el-Abd gibi nahle çok maruz kaldığı belirtilen şairlerin[56] şiirlerini -muhteva açısından şüpheli bir husus içermedikçe- veri olarak kabul etmekte beis görmedik. Zira bu şairlere âit olduğundan şüphe edilen şiirler daha çok onlar adına tertip edilen divanlarda olup, biz ise bu divanları ve diğer kaynakları değil ulemâ katında çok daha makbul ve mevsuk olan -ileriki sayfalarda tanıtacağımız- şiir mecmualarını esas aldık. Bu sebeple araştırmamız boyunca -aksine bir delil olmadıkça- kullandığımız kaynaklardan büyük ölçüde mutmain olarak istifade ettiğimizi belirtmeliyiz.

B. CÂHİLİYYE ŞİİRİNİN REALİST YÖNÜ

Günümüzde şairler, -çağdaş düşünce akımlarından etkilenseler ve sanatlarında bunların yansımaları bulunsa da- genellikle kendi öznel tecrübelerini ve hayal dünyalarını yansıtan şiirler söylemekte ve bunların çoğu zaman hayatla bir ilgisi bulunmamaktadır. Geçmişte mazmunlar, tasavvufî remz ve sembollerle yüklü olan Osmanlı şiiri de büyük ölçüde böyleydi.

Alışılagelen bu durumdan hareketle câhiliyye şiirinde de benzer bir durumun söz konusu olabileceği gayet tabiî olarak akla gelebilir. Ancak bu çalışma boyunca vereceğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere câhiliyye şiiri oldukça rea-

---

53 *el-Muallakâtu's-seb'*, Berlin 1891, s. 13.

54 Ebû Temmâm, *Dîvânu'l-Hamâse* (nşr. Muhammed Saîd er-Râfiî), I-II, 3. Baskı, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1927, II, 333.

55 Fehmî, *a. g. e.*, s. 802; Muhtar, Cemal, *DİA*, "Antere", III, 237.

56 Cumahî, *a. g. e.*, I, 26.

listtir. Elbette câhiliyye şairleri de öznel tecrübe ve duygularını dile getirmektedirler, ancak onların bu duygularının kaynağı muhayyileleri olmayıp bizzat yaşadıkları olaylardır. Bunun en büyük delili, hemen her şiirin bir kıssasının olmasıdır. Şiirin hangi sebeple söylendiğini gösteren ve ahbâru'l-Arab denilen bu kıssaları, -teşbihte hata olmasın- âyetlerin sebeb-i nüzulüne ve hadislerin sebeb-i vüruduna benzetebiliriz. Bu çalışmada örnekleri bol bol görüleceği üzere, günlerin ne getireceği belli olmayan zor bir coğrafyada siyasî düzenden mahrum çalkantılı bir hayat yaşayan câhiliyye şairlerinin işledikleri konular, girdikleri savaşlar ve gösterdikleri cömertlikler gibi yaşadıkları hayatla ilgilidir.

Câhiliyye şiirinin hayatla olan bu güçlü bağının bir diğer delili de, câhiliyye şairlerinin hemen her birinin savaş ve barışta kabileleri için yararlıklar göstermiş, kabile reisliği veya temsilciliği gibi önemli roller üstlenmiş lider şahsiyetler olmalarıdır. Mesela İmruülkays bir prens,[57] Hâris b. Hıllize ve Abîd b. el-Ebras kavminin elçileriydiler.[58] Züheyr b. Ebî Sülmâ, muallakasıyla Abs ve Zübyan kabileleri arasında barışın sağlanmasına büyük katkılarda bulunmuştu.[59] Lakît b. Ma'mer el-İyâzî, Sâsânî taarruzuna karşı kavmini uyarmış ve onları savaşmaya hazırlamıştı.[60] Nâbiga ez-Zübyânî ve Alkame b. Abde, Hîre ve Gassan krallıkları nezdinde kabilelerinin menfaatini korumak üzere teşebbüslerde bulunan kimselerdi.[61] Mühelhil b. Rebîa,[62] Mâlik b. 'Aclân el-Hazrecî,[63] Husayn b. Humâm

---

57 bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 52.

58 İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 105-107; Esed kabilesine mensup Câhiliye şairi Abîd için bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 138.

59 Zevzenî, *a. g. e.*, s. 167-175.

60 İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 199-200. Câhiliye şairi Lakît hakkında bilgi için bk. *a. y.*

61 Çetin, M. Nihad, *DİA*, "Arap", III, 287.

62 Ebû Ubeyde, *Eyyâmu'l-Arab kable'l-İslâm*, I-II (cem' ve nşr. Âdil Câsim el-Beyâtî), 1. Baskı, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1987, II, 165 vd.; Ebû Zeyd el-

el-Mürrî,[64] Hâris b. Zâlim el-Mürrî,[65] Antere b. Şeddâd el-Absî,[66] Amr b. Külsûm,[67] Hufaf b. Nüdbe,[68] Amr b. Ma'dîkerib,[69] Âmir b. Tufeyl[70], Düreyd b. es-Sımme,[71] bu münâsebetle isimleri akla gelen kahraman ve yiğit kimselerden bazılarıdır.[72] Bu kimseler, kabilelerinin girdiği çatışma ve savaşlarda önemli bir rol üstlendikleri gibi şiirleri de yaşadıkları bu olayları yansıtmaktadır.[73]

Bu çalışmada verilecek örnekler, câhiliyye şiirinin bu yönünü zaten ortaya koyacağı için burada bu bahsi daha fazla uzatmak istemiyoruz. Ancak çöldeki yolculuk ve konaklamalar gibi hayatın çok sıradan bulunacak yönlerini yansıtan ve bu sebeple Arap şiirinin hayatla olan bağını çok iyi gösteren şiirlerden birkaç örnek vermeden de geçemeyeceğiz. Hâdire,[74] çölde yaptığı yolculuk ve konakladığı yerler hakkında şöyle diyor:

Kureşî, *Cemheretü eş'âri'l-Arab* (nşr. Muhammed Ali el-Hâşimî), I-II, 3. Baskı, Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1999, I, 578-584.

63 Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 637-40.

64 Mufaddal, *el-Mufaddaliyyât* (nşr. Ömer Fâruk et-Tabbâ'), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1998, s. 308-9.

65 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 304-5; Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 119; İbn Habîb, *el-Muhabber*, Beyrut: Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, ts., s. 192 vd.

66 bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 250 vd.

67 Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 605 vd.; İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 202 vd.; İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 234-235; ayrıca bk. Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-X, Bağdat, ts., III, 255-256. Muallakasında krala hitap ettiği beyitler vardır (Zevzenî, *a. g. e.*, s. 196).

68 bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, V, 439-443.

69 bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VIII, 178-183.

70 bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 465 vd.; Bağdâdî, *a. g. e.*, III, 80.

71 bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 291 vd.; İbn Kuteybe, *a. g. e.*, II, 749.

72 Bu ve benzeri kimseler için ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bülûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, I-III, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., II, 124 vd.; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 387-392; Ceviz, Nurettin, "Câhiliyye Döneminde Süvari Şairler", *EKEV Akademi Dergisi*, cilt: VI, sy: 10, 2002, s. 186 vd.

73 Bu sebeple câhiliyye şiirinin, seçkinci bir sanat çevresinin ürünü olup câhiliyye hayatını yansıtmayacağını ileri sürmek, (bk. Bulaç, Ali, Toshihiko Izutsu'nun *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar*'ının takdimi, s. 13. İst: Pınar Yayınları, ts.) ihtiyatlı bir ifade ile ancak sınırlı sayıdaki şairler için doğru kabul edilebilir.

74 Câhiliyye şairi Hâdire hakkında bk. Fehmî, *a. g. e.*, s. 363; Fahruddîn

وَمُنَـــاخِ غَيْـــرِ تَيُّـــةٍ عَرَّسْـــتُهُ ... قَمِـنٍ مِـنَ الْحَـذْثَانِ نَـابِي الْمَضْـجَعِ
عَرَّسْـتُهُ وَوِسَـادُ رَأْسِـي سَـاعِدٌ ... خَـاطِي الْبَضِـيعِ عُرُوقُـه لَـمْ تَدْسَـعِ
فَرَفَعْـتُ عَنْـهُ وَهْـوَ أَحْمَـرُ فَـاتِرٌ ... قَـدْ بَـانَ مِنِّـي غَيْـرَ أَنْ لَـمْ يُقْطَـعِ
فَتَـرَى بِحَيْـثُ تَوَكَّـأَتْ ثُفِنَاتُهَـا ... أَثَـراً كَمُفْـتَحَصِ الْقَطَـا لِلْمَهْجَـعِ

"Nice vukûat olabilecek, durulup eğleşilmeyecek yerde konakladım.

Etli-butlu ve güçlü-kuvvetli pazumu başıma yastık yaparak yattım.

Başımı kolumun üstünden kaldırdım. Kolum kıpkırmızı kesilmiş, kopmamışsa da benden ayrılmış gibiydi.

Develerin mafsallarını koyduğu yerde katâ kuşunun yumurtlamak için açtığı çukurlar gibi izler görürsün."[75]

Görüldüğü gibi yastık olmayan yerde pazunun başın altına konulması ve bu sebeple kansız kalan kolun kızarması, develerin vücut hatlarının ıhtırıldığı yerlerde iz bırakması şiirin konusu olabilmekte, şair bunu gayet tabiî bir şekilde dile getirebilmektedir. İşte câhiliyye şiiri bu kadar tabiî ve hayatla bu kadar iç içedir.

Bu sade ve realist yönü sebebiyle câhiliyye şiirinde mubâlagadan çok uzak ve olanı olduğu gibi aksettiren ifadeler görürüz. Munsafât adıyla bilinen kasideler bunun bir göstergesidir. Bu çalışmada da örnekleri verilecek olan savaştan kaçmayı konu edinen şiirler de aynı duruma işaret eder. Mesela Besûs Harbi'nin[76] bir safhasını işlediği bir şii-

---

Kabâve, (*Şerhu İhtiyârâti'l-Mufaddal*'ın dipnotunda), I-II, 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-fikr, 2002, I, 209.

75 Kâmil bahrindekişiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 37; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârâti'l-Mufaddal*, I-II, (nşr. Fahruddîn Kabâve), 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002, I, 237-240.

76 Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 165 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *el-Ikdu'l-ferîd*, I-VII, (nşr. Ahmed Emîn ve dğr.), Kâhire: Matbaatu lecneti't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1965, V, 213 vd.

rinde Mühelhil b. Rebîa[77] hasımlarının ve kendilerinin durumunu şöyle dile getiriyor:

كأنّـــا غُـــدوَةً وبَنِـــي أَبِينَـــا بجَـــوْفِ عُنَيْـــزةٍ رَحَيـــاً مُـــدِيرِ

"Sanki biz ve babalarımızın oğulları (, yani soylarımızın uzak geçmişte bir atada birleştiği kanlılarımız Bekr kabîlesi;) Uneyze'nin ortasında sabahleyin (yaptığımız savaşta) değirmeni çeviren kişinin elindeki iki değirmen taşı gibi (birbirimize zarar veriyor, fakat yenişemiyor) idik."[78]

Abdüşşârık b. Abdüluzzâ el-Cühenî de,[79] girdiği bir savaşı işlediği bir şiirinde aşağıdaki beyitlere yer veriyor:

فـــآبُوا بِالرِّمـــاحِ مُكَسَّـــراتٍ وَأُبنَـــا بِالسُّـــيُوفِ قَـــدِ انْحَنَيْنَـــا
فَبَـــاتُوا بِالصَّـــعِيدِ لَهُـــمْ أَحَـــاح وَلَـــوْ خَفَّـــتْ لَنَـــا الكَلْمَـــى سَـــرَينا

"Onlar kırılmış haldeki mızraklarıyla döndüler. Biz de eğilmiş haldeki kılıçlarımızla...

Onlar (yaralarından dolayı bir yere kımıldamaksızın) toprakta inleyerek geceledîler. (Biz de çok farklı değildik.) Eğer yaralarımız hafif olsa geceleyin yürür (kavmimize gider)dik."[80]

Tabiî ki bu söylediklerimizle câhiliyye şiirinin, hakikati yansıtma arzusundaki bir tarihçi titizliğiyle devrinin fotoğ-

---

77 Câhiliyye şairi Mühelhil hakkında bk. Merzübânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân, *Mu'cemü'ş-şuarâ* (Âmidî'nin *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*'i ile birlikte, nşr. F. Krenkow), Kahire: Mektebetü'l-kudsî, ts., s. 248.

78 Vâfir bahrindeki beyitler için bk. Asmaî, Asmaiyyât (nşr. Ömer Fâruk et-Tabbâ'), Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts., s. 130.

79 "Şârık adındaki putun kulu" mânasındaki isminden de anlaşıldığı üzere câhiliyye şairi olan Abdüşşârık hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, (*Dîvânu'l-Hamâse*'nin açıklamalı notlarla neşri), 3. Baskı, Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1927, I, 169; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 170.

80 Vâfir bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 172.

rafını çektiği iddiasında değiliz. Elbette bu dönemin şiirinde de mubâlağalı ifadeler yer alabilir. Kaldı ki Kur'ân-ı Kerim, şairler hakkında meâlen *"Şairlere ancak sapıtmış kişiler uyarlar. Görmez misin ki onlar her vâdide şaşkın şaşkın dolaşırlar! Yapmadıkları şeyleri söylerler!"*[81] buyurmaktadır. Ancak bizim realizm ile kastettiğimiz, câhiliyye şiirinin ve muhteva bakımından onu izleyen ilk dönem İslâmî şiirin o zamanki yaşanan hayatla ilgili olduğu, sonraki devir şiiri gibi ütopik ve hayalî konuları ele almadığıdır. Câhiliyye şairi, bir konuda mübâlağa edebilir, hatta yapmadığı bir şeyi de söyleyebilir. Ancak mübâlağa ettiği veya yapmadığı halde dile getirdiği şey de, o zaman câhiliyye devrinde bilinen ve yapıla gelen bir iş ve harekettir. Câhiliyye devrinde yapılan uygulamaları dile getirdiği için bu şekilde abartı ve yalan ihtiva eden şiirler de bizim çalışmamız için veri sağlar. Ancak bu verilerden yararlanıp isabetli neticeler elde etmek için birtakım kriterlere ve sağlam bir yönteme dayanmak gerekir, ki biz bu kriterler ve yöntem üzerinde daha sonra müstakil bir başlık altında duracağız.

C. CÂHİLİYYE ŞİİRİNİN HAYATI KUŞATMA KAPASİTESİ

Daha önce belirttiğimiz üzere bu çalışmanın iki amacı vardır: Câhiliyye şiirinden hareketle Kur'ân'ın nüzûl ortamını belirlemek ve Kur'ân'ın bu ortamda meydana getirdiği

---

[81] eş-Şuarâ 26/224-226.

değişiklikleri tespit etmek. Bu amaçlar şu soruyu zorunlu olarak akla getirecektir: Câhiliyye şiirinin Kur'ân'ın nâzil olmaya başladığı ortamı kuşatma kapasitesi nedir? Câhiliyye şiirinden hareketle Kur'ân öncesi hayatın tamamını tasvir etmek mümkün müdür?

Bu soruların cevabının müspet olmadığını hemen belirtelim. Kur'ân'ın temas ettiği her konuda câhiliyye şiirinden hareketle İslâm öncesi durumun tespit edilebileceğini ummak beyhude bir hevestir. Ancak bunun böyle olması bu konunun çalışılmasını faydasız kılmaz. Nasıl ki her âyet hakkında sebeb-i nüzûl olmaması sebeb-i nüzulle ilgili rivayetlerin kıymetini düşürmezse câhiliyye şiirinin hayatın her alanını kuşatmaması da onun kıymetini düşürmez. Çünkü bilgi içerdiği alanlar nispetinde Kur'ân'ın nüzûl ortamının tespitine yardımcı olması mümkündür. Kaldı ki bu çalışmada görüleceği üzere câhiliyye şiirinin aksettirdiği İslâm öncesi uygulamalar hiç de az değildir. Asabiyet, iffet ve erdem anlayışı, kısas, diyet ve ganimetle ilgili uygulamalar, kadına bakış ve tesettür gibi konularda câhiliyye şiirinde birçok malzeme bulmak mümkündür. İyi bir yöntem kullanılmak şartıyla bu malzemeden nüzûl ortamına yönelik tespitlerde bulunmak ve Kur'ân'ın bu ortamda meydana getirdiği değişiklikler hakkında fikir edinmek mümkündür.

II. Araştırmanın Yöntemi

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, şu anda elimizde mevcut olan en eski örnekleri İslâm'dan 150 yıl öncesine uzanan câhiliyye şiirinin[1] söylendiği çağdan tedvin asrına kadarki intikali büyük ölçüde rivayet yoluyla olmuştur. Yani şiirler de bir rivayettir. Herhangi bir rivâyet ise bilgi demek olmayıp bilginin üretileceği bir malzemeden ibarettir. Dinî bir muhtevaya sahip olmadığı için şiir rivayetinde hadis ve siyerde olduğu kadar dinî hassasiyetin gözetilmemiş olabileceği de dikkatten kaçmamalıdır. Şu halde bir şiirin câhiliyye devrine müteallik bir veri oluşturabilmesi için birtakım ameliyelerden geçmesi şarttır. Bu sebeple biz, bu çalışmada veri olarak kullandığımız şiirlerin muhtevasını başka kaynakların süzgecinden geçirmeye ve onlarla test etmeye özen gösterdik. Bu kaynaklar başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere hadis kitapları, tefsir ve sebeb-i nüzûl gibi teşri tarihine müteallik eserler, genel tarih kitapları ve konuyla ilgili diğer araştırmalardır.

Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerim'le teyit edilmiş olsa bile - çok baskın bir kanaat oluşmadıkça- verdiğimiz hükümlerde genellemelerden kaçınmaya ve ihtiyatlı olmaya dikkat ettik.[2] Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de bile o dönem insanlarının tavrıyla

---

1 Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Hayevân*, I-VII, Mısır: Matbaatü's-saâde, I, 37.

2 Benzeri bir ihtiyatlı yaklaşım ve gerekçeleri için bk. Pak, Zekeriya, "Câhiliyye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ânî Boyutu", *Cumhûriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: V, sy: 1, 2001, s. 314 vd.

ilgili çok değişik aktarımlar olduğu görülmektedir. Mesela tanrı inancıyla ilgili olarak şirkin yanı sıra, kendilerini sadece dehrin öldüreceğini söyleyenler,[3] Allah hakkında şüphe edenler[4] gibi birden çok tavır sergilendiğine işaret edilmektedir.[5] Bu durum, -diğer kaynaklarla teyit edilmiş bile olsa- şiirlerden çıkardığımız herhangi bir sonucun o zamanın bütün Araplarına şâmil olmayabileceğine dair bir ihtar içermektedir.

Araştırmamız esnasında dikkat ettiğimiz bir husus da bir konuda çıkardığımız sonuçları tek bir veriye değil de birden çok veriye dayandırmaya çalışmak olmuştur. Bu verilerin en çarpıcı olanlarını, o konuyla ilgili bir delil olması ve okuyucunun zihninde bir tasavvur oluşturması için örnek olarak verdik,[6] diğer verilere ise dipnotta atıfta bulunmakla yetindik. Ancak müşterek bir noktada birleşen çeşitli yönleri bulunan ve bu yönlerin her biri hakkında birçok veri içeren bir konunun bir yönü hakkındaki verileri -az olsa bile- müşterek noktada birleşen diğer verilerle desteklendiği için geleneğimizdeki manevî mütevâtir gibi kabul ederek dikkate aldık. Mesela câhiliyye devrinde asabiyet ve kan bağının önemsendiğiyle ilgili birçok veri bulduğumuz halde bunlar uğrunda yapılan savaşlarda savaşçıların gayrete gelmesi için kabile isimlerinin anıldığı hakkında yeterli veri elde edemedik. Ancak bu iki husus birbiriyle örtüştüğü ve hatta birinci-

---

3 el-Câsiye 45/24.

4 İbrâhim 14/10; et-Tûr 52/35.

5 Bu konuda ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 34.

6 Verdiğimiz örnekler tercümeleriyle birlikte çalışmanın takrîben üçte birini teşkil etmektedir. Bu sebeple, bir ara çalışmamızı örneklerden tamamıyla tecrit ederek yalnızca elde ettiğimiz verileri referans göstermekle yetineceğimiz bir metin oluşturmayı ve kitabımızı o şekilde yayınlamayı düşündük. Ancak bazı değerli hocalarımız ve akademisyen arkadaşlarımızla yaptığımız istişâreler, böyle bir çalışmanın örneklerden soyutlanarak neşrinin isabetli olmayacağı noktasında düğümlendi. Bu sebeple, sayfa sayısı kabarmasına rağmen çalışmamızı mevcut haliyle neşretmeye karar verdik. Nesren tercüme ettiğimiz örnekler beş beyitten fazlaysa okuyucunun takibini kolaylaştırmak için beyitleri rakamlandırdık.

si ikincisini kapsadığı için -hakkında elde ettiğimiz veri az olsa bile- ikincisiyle ilgili de yorum ve değerlendirme yapmakta beis görmedik. Kezâ yağma ve talanın câhiliyye devrinde ekonomik bir geçim vasıtası olduğuna dair birçok veri elde ettiğimiz halde yağmalanan malların paylaşımıyla ilgili bulgularımız azdı. Buna rağmen mal paylaşımı yağmanın kapsamında bulunan bir husus olduğu için onun hakkında da değerlendirme yaptık. Öte yandan yeterli veri elde edemediğimiz halde çok çarpıcı bulup da mutlaka yazma gereğini hissettiğimiz hususların bu kusurunu vurgulamadan geçmedik. Bir konuda sınırlı ve hatta münferit bulduğumuz bir veri, o zaman kullanılan bir ifade veya deyim içeriyorsa bunu teyit edici bir unsur olarak değerlendirdik. Mesela sabah baskınları esnasında vuku bulan tecavüzler sonucu nesebi belirsiz olarak doğan çocuklara "ابن صبح İbn subh / sabahın oğlu" ifadesinin kullanılmasının ve yağmalanıp herşeyi gasp edilmiş kimseye "حريب harîb" denilmesinin yağma ve talanın yaygınlığını gösterdiğine hükmetmemiz bu kabildendir. Bütün bu uyguladığımız kriterlere rağmen her zaman şiirlerden anlaşılan mânayı itibara almadık. Tahlil ve değerlendirmelerimiz esnasında zaman zaman metin çözümleme geleneğimizde bulunan mefhum-ı muhâlefet yöntemine başvurarak tersten okumalar da yaptık.

Burada şu hususu da ifade etmeden geçmememiz lâzımdır: Kadîm Arap şiiri, câhiliyye, muhadram (edebî bir ıstılah olarak hayatının bir kısmı câhiliyye bir kısmı ise İslâmî dönemde geçmiş olan Müslüman veya gayr-ı müslim şair[7]) ve

---

7 İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasan el-Kayrevânî *el-Umde*, I-II, Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1934, I, 93-94; ayrıca bk. Süyûtî, *el-Müzhir*, II, 489; Bağdâdî, *a. g. e.*, I, 6; muhadram şairlerin hayatları iki farklı devirle ayrılmış olduğu için ıstılahî mâna kelimenin lugat mânaları içinde yer alan "kesmek" mânasına bağlanmaktadır (bk. Âsım, es-Seyyid Ahmed, *Kāmus Tercümesi*, I-IV, İstanbul, 1304, IV, 270). Yukarıda verdiğimiz tariften de anlaşılacağı üzere muhadram kelimesinin edebiyattaki mânası hadisteki mânasından daha genel olup hadiste olanın aksine kişinin Müslüman olması muhadram

hicrî 150'ye kadar yaşamış olan ilk İslâmî dönem şairlerinin şiirlerinden oluşur.[8] Arap olmayanlarla karışma ve ıstılahların gelişmesi sebebiyle dilin safiyetinin bozulmaya yüz tutmasından dolayı müteahhir devir şairlerin şiirlerini nazar-ı itibara almayan lügat, sarf ve nahiv âlimlerinin ekseriyetinin, kelimelerin anlamlarının tespiti ve cümle içinde doğru kullanımıyla ilgili olarak şiirlerinden istişhadda bulunduğu şairler işte bu saymış olduğumuz üç tabakadır. Ebû Amr b. el-Alâ (ö. 154/771), Asmaî (ö. 216/831) ve İbnü'l-A'râbî (ö. 231/845) gibi bazı âlimler ise ilk İslâmî dönem şiirini de istişhâda değer bulmazlar. Bu üç dönem şiiri muhteva açısından birbirinden çok farklı değilse de biz, çalışmamızda öncelikle Kur'ân'ın nüzûl ortamını tespit etmeyi amaçladığımız için veri aldığımız şiirlerin câhiliyye şairlerine âit olduğundan emin olmak istedik ve bunun için şairler hakkında bilgi edinmek maksadıyla tabakat kitaplarına müracaat ettik. Câhiliyye devrinde söylendiğini tespit ettiğimiz muhadram şairlerin şiirilerini zikretmekte de beis görmedik. Keza İslâmî dönem şairlerine âit olmakla birlikte câhiliyye devri hayatına telmihte bulunan şiirleri de zaman zaman veri olarak aldık. Kaynaklarda kime âit olduğu belirtilmeyen ya da belirtildiği halde hangi çağda yaşadığını tespit edemediğimiz şairlere âit olan şiirler içerisinde çok çarpıcı bulduğumuz için yazılmasını gerekli gördüklerimizin bu durumunu ya metin içinde isimden sonra "(devri: ?)" şeklinde veya dipnotta mutlaka belirttik. Öte yandan İslâm'la birlikte meydana gelen değişikliğin ya da devamlılığın İslâmî şiir-

---

olmasının şartı sayılmamaktadır. Bk. İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddime* (nşr. Âişe Abdurrahman), Kahire: Dârü'l-maârif, ts., s. 303; Hatîb, Muhammed Accâc, *Usûlü'l-hadîs*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1989, s. 411; Cübûrî, Yahyâ, *Şi'rü'l-muhadramîn ve eserü'l-İslâm fih*, Bağdat: Mektebetü'n-nehda, 1964, s. 55; Efendioğlu, Mehmet, "Muhadram", *DİA*, XXX, 395; ayrıca bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, I, 6.

8 Bu çalışmada kullanılan "İlk dönem İslâm şiiri" ifadesiyle yukarıdaki zaman dilimi, yani İslâm'ın başlangıcından hicrî 150'ye kadarki dönemde söylenmiş şiirler kastedilmiştir.

deki yansımalarını göstermek ve mukayese yapmak için zaman zaman İslâmî dönem şiirinden de örnekler verdik.

Örnek olarak verdiğimiz şiirleri, çalışmanın daha geniş okuyucu kitlesine hitap etmesi ihtimaline binaen tercüme ettik, ancak -uygun düştüğüne kâni olduğumuz ve zorunlu olarak bazı tasarruflarda bulunmak durumunda kaldığımız bir kısmı müstesna olmak üzere- manzum ve etkileyici bir üslûpla tercüme etmek gibi bir tekellüf içine girmedik. Tercümede lafzı tamamıyla ihmâl etmemekle birlikte mümkün oldukça söylenmek isteneni vermeye çalıştık ve bunun için zaman zaman parantezler açtık. Normalde parantezli bir metni okumak okuyucu için sıkıcı ve yorucudur. Ancak -daha önce bir vesileyle söylediğimiz gibi- kadîm şiirler, genellikle bir olay üzerine söylendiğinden tercüme öncesinde şiirlerin arka plânını oluşturan bu olayları eyyâmu'l-Arab ve ahbar kitaplarından araştırdık ve bunları tercümeye yansıtmak gerektikçe parantez kullanmaya ihtiyaç duyduk. Şiirlerin arka plânını oluşturan, bir kısmı Yunan mitolojisi kadar aşırı olmamakla birlikte bazı abartılar içerebildiğinden[9] ihtiyatla yaklaştığımız söz konusu kıssalara vâkıf olmak için şerhlere ve ahbar kitaplarına müracaat ettik.

Şerhini bulamadığımız şiirleri yalnız lügate bakarak tercüme etmeye ve tamamıyla literal olarak anlamlandırmaya kalkışmadık. Önce o şiirlerin beyitlerini *Sıhâh*, *Lisânu'l-Arab* ve *Tâcu'l-Arûs* gibi büyük kamuslarda aradık. Bu kamusların müellifleri, genellikle ilgili beytin ihtiva ettiği bir kelimeyi bir maddede, diğer bir kelimeyi diğer bir maddede açıklıyor ve beyti de şâhit getiriyor oldukları için tercüme ettiğimiz beyitlerin mânasını büyük ölçüde bu kamuslarla teyitli bir şekilde ortaya koymuş olduk. O kadar ki, bir beytin tercümesi için bu kamuslara müracaat edip de söz konusu beytin muhtevi olduğu kelimelerin açıklandığı maddelerde beyitle

---

9 Bu konuda bir değerlendirme için ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 336.

istişhad edilmediğine çok az rastladık. Bu da tercüme ettiğimiz şiirlerde bizim için bir güven kaynağı oldu.

Son olarak çalışmamızın plânıyla ilgili de bir açıklama yapalım: Araştırmamızın adı "Câhiliyye şiirine göre Arap yaşantısı ve Kur'ân'ın getirdiği değişim" olduğuna göre normalde çalışmanın iki ana bölüme ayrılıp birincisinde Arapların yaşantısının ve dolayısıyla Kur'ân'ın nüzûl ortamının tespiti, ikincisinde ise Kur'ân'ın getirdiği değişim üzerinde durulması beklenirdi. Ancak böyle bir durumda her iki bölümde önce câhiliyye devri sonra da İslâm'dan sonrası için aynı başlıkların açılması icap ederdi. Bu ise lüzumsuz tekrarlara yol açabilirdi. Bu sebeple çalışmamızı şu anda bulunduğu şekilde plânladık ve İslâm'dan sonraki durum için ayrıca başlık açmadık. Konu başlıklarının câhiliyye şiirinin muhtevasıyla Kur'ân'ın getirdiği mesajın örtüşme veya zıtlık açısından birbiriyle ilgili oldukları hususlardan meydana gelmesi ve söz konusu hususların câhiliyye şiiri ile ilgili belirlediğimiz kaynakların taranmasıyla ortaya çıkması da bu plânı zorunlu kıldı.

Plânla ilgili zihne takılabilecek bir husus da bölümlerin sıralanışında neyi itibara aldığımız olabilir. Plâna bakıldığında görülecektir ki, çalışmada siyaset, âile, ahlâk, din ve boş zaman gibi câhiliyye devrindeki temel sosyal kurumlar ele alınmaktadır. Câhiliyye şiirinde bunların en baskın ve en çok atıfta bulunulanının kabile olduğunu gördük. Başka herhangi birini öne almış olsak, vereceğimiz örnekler hep kabile ve onunla ilgili hususlara atıfta bulunacağından okuyucu için zorluk oluşturacaktı. Bu sebeple kabile ve onunla ilgili hususları öne aldık, peşi sıra şiirde baskınlık ve referans derecesine göre diğerlerini sıraladık. Böylece okuyucunun daha önce bilgi edinmediği bir konu ile yüzleşmeden okuyabileceği bir metin oluşturmaya çalıştık.

Bilindiği üzere câhiliyye, İslâm öncesi dönemi veya o dönem başta olmak üzere her dönemde sergilenen İslâm'a aykırı

anlayış ve davranışları ifade etmek üzere kullanılan "câhile[10] mensup" anlamında bir nispet ismi veya yapma masdardır.[11] Bu itibarla bu kelime, -tabir câizse- biraz ideolojiktir. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim'i Allah'ın kitabı olarak kabul eden bir araştırmacı olarak bu konuyu çalışırken objektif yaklaşımı korumak büyük önem arz etmektedir. Biz çalışmamız boyunca bu durumun bilincinde olarak *"Bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi tecavüze sevketmesin!"*[12] Kur'ânî emrini şiâr edinmek sûretiyle verdiğimiz hükümlere mümkün mertebe hislerimizi karıştırmamaya çalıştık. Böylece ideolojik bir yaklaşımla her kötülüğü câhiliyye devrine âit gösterip o devri mahkûm etme gayreti içine girmedik. Öte yandan şiirlerdeki yüceltici üslûp ve ifadelere aldanarak ve kendimizi konuya kaptırarak o devri yüceltmeye de kalkışmadık. Elde ettiğimiz verileri aşağıda tanıtacağımız kaynakların ışığında mantık ve muhâkemeyi esas alarak mutedil bir yaklaşımla yorumlamaya çalıştık. Buna rağmen -bilebildiğimiz kadarıyla Türkçe'de kitap bazında ilk olan bu çalışmada- elbette hatalı çıkarımlarda bulunmuş olabiliriz. Bunlarla ilgili olarak bizi ikaz eden ve bizi doğruya yöneltenlere teşekkürü bir borç biliriz.

---

10 "Câhil" kelimesi, şu an "âlim"in zıttı olarak kullanılmaktadır. Ancak câhiliyye şiirindeki birçok kullanımı, bu kelimenin İslâm öncesinde daha çok halîmin zıddı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bununla ilgili geniş bir tahlil için bk. Izutsu, *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar* (trc. Salâhattin Ayaz), İst: Pınar Yayınları, ts., s. 52 vd.; Danışman, Nâfiz, "Câhiliyye Kelimesinin Mâna ve Menşei", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: V, sy: 1-4, 1956, s. 192 vd.; s. 279; Altıntaş, Ramazan, *Câhiliyye*, Konya: Ribat, 1996, s. 1-5.

11 Bk. Âlü İmrân 3/154; el-Mâide 5/50; el-Ahzâb 33/33; el-Feth 48/26.

12 el-Mâide 5/2.

III. Araştırmanın Kaynakları[1]

A. ASLÎ KAYNAKLAR

Bu çalışma aşağıdaki eserlerle sınırlı olarak ve bunların muhtevi olduğu şiirlerin incelenip taranması sonucu ortaya konulmuştur.

1. *el-Muallakât*: Hakkında değişik görüşler ileri sürülmekle birlikte Hammâd er-Râviye (ö. 156/773) tarafından derlendiği söylenen *el-Muallakât;* İmruülkays, Tarafe b. el-Abd, Züheyr b. Ebî Sülmâ el-Müzenî, Antere b. Şeddâd el-Absî, Amr b. Külsûm et-Tağlibî ve Hâris b. Hıllize el-Yeşkürî adındaki câhiliyye şairleriyle İslâm'a yetişmiş ve Müslüman olmuş olan Lebîd b. Rebîa el-Âmirî'nin meşhur kasidelerini ihtiva eder. Bazı şârihler bu yedi şaire Nâbiga ez-Zübyânî, A'şâ Meymûn b. Kays ve Abîd b. el-Ebras el-Esedî'nin kasidelerini de ilâve ederler.

2. *el-Mufaddaliyyât*: Kûfe ekolü râvilerinden Mufaddal ed-Dabbî (ö. 168/785) tarafından derlenen ve İhtiyârâtu'l-Mufaddal adıyla da anılan bu eser çoğu câhiliyye devrinde yaşamış 87 şaire âit 128 şiir içermektedir.

3. *el-Asmaiyyât*: Basra ekolü mensuplarından Asmaî (ö. 216/831) tarafından derlenen bu eser de yine çoğu câhilî olmak üzere 71 şaire âit 92 kaside ve kıta ihtiva etmektedir.

---

1 Burada tanıtılan eserlerin tam künyesi kaynakça kısmında yer aldığı için burada ayrıca zikredilmemiştir.

4. *el-Hamâse*: Abbâsi devri meşhur şairlerinden Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî (ö. 231/845) tarafından hamâse, resâ, edeb, nesîb, hicâ, mezemmetü'n-nisâ gibi on bölüme ayrılan eser, çoğu câhiliyye ve ilk İslâmî dönemde yaşamış şairlere âit 850 şiirin en seçkin yerlerinden derlenerek oluşturulmuştur. Eser, büyük bir sanatkâr tarafından derlenmesi sebebiyle lügat ve nahiv âlimleri katında çok itibar görmüş ve şair ismi bilinmese bile "Hamâsî / *el-Hamâse*'de şiiri yer alan şair şöyle demiştir" denilmesi dilde istişhâd için yeterli görülmüştür. Konulara göre tasnif edilmiş olması çalışmamız için ayrı bir avantaj sağlamıştır.

5. *Cemheretü eş'âri'l-Arab*: Hakkında tam bir bilgi bulunmayan ve hicrî II ile hicrî IV. asırlarda yaşadığına dair değişik görüşler ileri sürülen Ebû Zeyd el-Kureşî tarafından derlenen eser, her bölümü yedi kaside içeren yedi bölümden oluşmaktadır. Baş tarafında hurafeyle karışık bazı bilgiler yer alsa da câhiliyye ve ilk İslâmî dönem şairlerine âit şiirler ihtiva eden önemli eserlerden biridir.[2]

B. TÂLÎ KAYNAKLAR

1. Şiirlerin Arka Plânıyla İlgili Kaynaklar: Bu konuda oluşan literatür eyyâmu'l-Arab ve ahbâru'l-Arab olarak isimlendirilmektedir. Bu konuda kitap telif eden en eski ve en meşhur müellif Ebû Ubeyde'dir (ö. 210/825). Ne var ki, onun eseri günümüze ulaşamamış, ancak ondan nakledilen rivayetler Âdil Câsim el-Beyâtî tarafından daha sonraki kaynaklardan *Eyyâmu'l-Arab kable'l-İslâm* adıyla yeniden derlenmiş-

---

[2] İlk devirde derlenen önemli şiir mecmualarından biri de Kûfe ekolüne mensup âlimlerden Ebû Saîd es-Sükkerî (ö. 242/856) tarafından derlenen ve Hüzeyl kabilesine mensup 134 şairin şiirini ihtiva eden *Şerhu eş'âri'l-Hüzeliyyîn*'dir. Bu eserden teyit edici mahiyette bazı alıntılar yapmış ve şerhinden yararlanmış olmakla birlikte bir kabile dîvanı olması hasebiyle onu araştırmamızın kapsamı içine almadık.

tir.[3] Biz, çalışmamızda bu derlemenin yanı sıra İbn Abdirabbih el-Endelüsî'nin (328/940) *el-Ikdu'l-ferîd*'i, Ebü'l-Ferec el-İsfehânî'nin (ö. 356/976) *el-Egânî*'si ve Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdâdî'nin (ö. 1093-/1682) *Hizânetü'l-edeb*'i gibi eserlerden ve şiir şerhleriyle ilgili kitaplardan faydalandık.

2. Şiirlerin Açıklamasıyla İlgili Kaynaklar: Çalışmamıza konu olan şiir mecmualarındaki manzûmeleri şerheden birçok eser yazılmıştır. Ancak Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 502/1109) *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*'si ve bunun ciddî bir emek verilerek telhis edilip şairlerin biyografisi, şiirlerin kıssaları gibi bir kısım faydalı malûmat eklenmiş şekli olan Muhammed Saîd er-Râfiî'nin şerhi[4] *Dîvânü'l-Hamâse* ile ilgili bizim başucu kaynağımız oldu. *el-Mufaddaliyyât* ile ilgili olarak da yine İmam Tebrîzî'nin *Şerhu İhtiyârâti'l-Mufaddal*'ından yararlandık. Bunlar dışında Zevzenî'nin (ö. 486/1093) *Şerhu'l-Muallakât*'ı, Sükkerî'nin (ö. 242/856) *Şerhu eş'âri'l-Hüzeliyyîn*'i ve Bağdâdî'nin *Hizânetü'l-edeb*'i istifade ettiğimiz kaynaklar arasında yer aldı. Bu ve benzeri şerhlerde açıklamasını bulamadığımız şiirlerin tercümesinde mutlaka *Sıhâh, Lisânü'l-Arab, Tâcu'l-arûs* gibi büyük kamuslara mürâcaat ettik ve bu maksatla el-Mektebetü'ş-şâmile vb. bilgisayar programlarında taramalar yaptık.

C. HAKEMLİĞİNE BAŞVURULAN KAYNAKLAR

1. Kur'ân-ı Kerim: Konumuzu araştırırken tartışmasız en birinci kaynağımız yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim olmuştur. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in, nâzil olduğu devir hakkında ver-

---

3 Bk. Âdil Câsim el-Beyâtî, *Eyyâmu'l-Arab kable'l-İslâm*, 1. Baskı, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1987, I, 21-3; II, 9-10.

4 Dipnotlarda referans verdiğimiz *el-Hamâse*, bu zâtın şerhi ile birlikte basılmış olduğundan dipnotları kabartmamak için özel bir gereklilik olmadıkça şerhe ayrıca göndermede bulunmadık.

diği bilgilerden onun Allah kelâmı olduğuna inanmayanlar dahî müstağni kalamazlar. Kalırlarsa ilmî bir yaklaşım sergilemiş olmazlar. Zira Kur'ân-ı Kerim, söz konusu devirde peyderpey yazıya geçirilmeye başlanmış, bu devre nihayet verdiği tarihlerde de cem' edilerek günümüze yazılı olarak intikal etmiş o çağla ilgili en eski yazılı vesikadır.

2. Hadis ve Tefsir Kitapları: Başta kütüb-i sitte olmak üzere hadis kitaplarıyla Arapların câhiliyye devrindeki durumlarını ortaya koyan ve âyetlerin arka plânını açıklayan sebeb-i nüzulle ilgili eserler ve tefsirler de araştırmamızda teyit edici kaynaklar olarak kullanılmıştır.

3. Tarih Kitapları ve Araştırma Eserleri: Arapların İslâm öncesi inanışları ve yaşayışlarıyla ilgili olarak İbnü'l-Kelbî'nin (ö. 147/763) *Kitâbü'l-asnâm*'ı, İbn Habîb'in (ö. 245) *el-Muhabber*'i ve Mahmûd Şükrî el-Âlûsî'nin *Bülûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*'ı yararlandığımız başlıca kaynakları teşkil etti. Ayrıca Cevâd Ali'nin *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*'ından da çok faydalandığımızı belirtmeliyiz. Bu eser, kitabelere dayanarak ortaya koymaya çalıştığı Maîn ve Sebe gibi eski Yemen Arapları ile bizim etüt ettiğimiz hemen İslâm öncesindeki Arapları bir arada incelemek ve geniş olması sebebiyle yer yer tekrara düşmek gibi bazı kusurlar içeriyor olsa da câhiliyye devriyle ilgili araştırmalarda müstağni kalınamayacak bir eserdir.

D. DİĞER KAYNAKLAR

Şiirlerden yola çıkarak câhiliyye hayatını ortaya koymak öncelikle o şiirlerin câhiliyye şairlerine âidiyyetini bilmeyi, bu da şairlerin biyografilerini bilmeyi gerekli kılıyordu. Bu sebeple araştırmamızda şiirlerine referansta bulunduğumuz bütün şairlerin yaşadıkları çağı tespit etmeye çalıştık. Bunun için başta İbnü's-Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 232/846) *Tabakâtu*

fuhûli'ş-şuarâ'sı olmak üzere, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *eş-Şi'r ve'ş-şuarâ*'sı, Muhammed b. Dâvûd'un (ö. 296/908) *Men ismühû 'Amr mine'ş-şuarâ*'sı, Âmidî'nin (ö. 370/980) *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*'i, Merzübânî'nin (ö. 384/994) *Mu'cemü'ş-şuarâ*'sı ve Bağdâdî'nin *Hizânetü'l-edeb*'i gibi eserlere başvurduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL ÖRGÜTLENME: KABÎLE

Kafatası kemiğinin birbirine mukabil olan her bir parçasına, ağacın dallarına ve derinin parçalarına lügatte kabile denilir.[1] Birbiriyle kan bağı içinde olan insan topluluklarına kabile denilmesi, burada zikredilen hususlarda olduğu gibi bir babadan türeyip çoğalmaları ve birbiriyle kenetlenmeleri itibariyle olmalıdır. Arapça'da birbirine kan bağıyla bağlı insan toplulukları büyükten küçüğe doğru şa'b, kabile, batn, fahz, fasile şeklinde sıralanmaktadır. Mesela Kureyş kabiledir. Onların kolu olan Abdümenâf Oğulları batn, onların alt kolu olan Hâşim Oğulları fahz, onların alt kolu olan Abdülmuttalip Oğulları ise fasiledir. Şa'b ise Kureyş'i de kapsayan Mudar ve Rebîa gibi daha büyük topluluklardan oluşmaktadır.[2]

İslâm öncesinde Arabistan'da, Sâsânîlere bağlı olarak Irak'ın güneyinde hüküm süren ve bazı şiirlere ve bu şiirler etrafında zikredilen olaylara bakarsak[3] hâkimiyet alanı Bahreyn'e ve çöldeki bazı kabilelere kadar uzanan Hîre Krallığı

---

1 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut: Dâru Sâdır, ts., XI, 541 "kbl".

2 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts., IV, 61; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, 2. Baskı, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdih, Mısır, 1954, XXVI, 138; İbn Manzûr, XI, 541; kabile ve batn arasında "'imâre", en sonda da "aşîre" "atere" vb. ilâve edenler de vardır. Bk. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye* (nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî), 1. Baskı, Küveyt: Mektebetü Dâri İbn Kuteybe, 1989, s. 268-9; Kurtubî, *a. g. e.*, XVI, 345; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 188-190.

3 Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, II, 421-2; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 374-5.

(M. S. 240-602)[4] ile Romalılar'a tabi olarak Sûriye'nin güneyinde hâkim olan Gassânîler (M. S. 200-636)[5] dışında herhangi bir siyasî teşekkül bulunmuyordu. Bu iki hânedâna mensup emirler de, -Araplar ve hatta bazı Yunanlı müellifler tarafından "melik" ünvanıyla niteleniyor olsalar dametbûları olan Bizans ve Sâsânîler'ce resmen kral kabul edilmeyip âmil (vâli) olarak anılıyorlardı.[6] Yemen'de ise Himyer Krallığı (M. Ö. 115- M. S. 525),[7] Hz. Peygamber'in (sav) doğumundan önce gerçekleşen Habeş istilâsıyla yıkılmış, bir süre sonra da burada İran hâkimiyeti başlamıştı. Bununla birlikte Habeşliler'in hâkimiyeti belli merkezî şehirlerle sınırlı kalmış, Himyerliler'in son zamanlarında güçlenen kabile reislerinin nüfuzu yine devam etmiştir. Öyle ki, birçoğu "kral" lakabını kullanan bu kişilerin etkinliği sebebiyle Sâsânîler'in Yemen'deki varlığı sembolik olmaktan öteye gidememişti.[8] Meşhur câhiliyye şairi İmruülkays'ın, öldürülen babasının öcünü almak için verdiği uzun uğraşlardan sonra ölümüyle Kinde Krallığı da (M. S. V-VI)[9] aynı tarihlerde sona ermiş bulunuyordu. Mekke ve Medine gibi şehirlerde nispeten bir düzen olmakla birlikte buralarda gelişen kurallar da çok bağlayıcı değildi. Bu sebeple başta bedeviler olmak üzere bu şehirler ve hatta mezkûr krallıklarda yaşayan bütün yarımada sakinleri için en önemli toplumsal

---

4 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 206; İbn Kuteybe, *a. g. e.*, s. 104; bu krallığın hâkimiyetini çöle uzatmasının vesilelerinden biri de bazı kabile reisleriyle kurduğu ittifaklardı. Meselâ bu hânedâna mensup krallardan Nu'mân b. İmruülkays; Kays, Gatafan, Abs ve Zübyan kabilelerini yöneten Züheyr b. Cezîme el-Absî'ye dünür olmuş, böylece o kabileleri nüfuzu altına almıştı. Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 357-8; Hîre hakkında ayrıca bk. Dakûkî, Hüseyin Ali, "Hîre", *DİA*, XVIII, 122-3.

5 Bk. Ağırakça, Ahmet, "Gassânîler", *DİA*, XIII, 397.

6 Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 199-201.

7 Bk. Algül, Hüseyin, "Himyerîler", *DİA*, XVIII, 62.

8 Cevâd Ali, *a. g. e.*, IV, 180; V, 245.

9 Bk. Hitti, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi* (çev. Sâlih Tuğ), I-IV, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980, I, 128-30; Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Kinde", *DİA*, XXVI, 37; Savran, Ahmet, "İmruülkays", *DİA*, XXII, 237.

örgütlenme kabileydi.[10] Kabilelerin "emîr" ve "şeyhü'l-meşâyih" diye de isimlendirilen reisleri (şeyh) olursa da bunların geniş ve katî yetkileri yoktu. Kabile tarafından seçilen ve liyakatin bulunması kaydıyla babadan oğula da intikal edebilen bu başkanlıklar, başka kabilelerle görüşme ve misafirleri ağırlama gibi şeref addedilen bir kısım imtiyazlar sağlamaktan öteye gitmez; göç, barış ve savaşla ilgili konuşmaları idare eden ve savaşta komutanlık yapan reisler, kararlarında kabilenin istek ve temayüllerini dikkate almak durumunda kalırlardı.[11]

Fert ancak mensup olduğu veya sığınıp anlaşma yaptığı kabile sayesinde korunup haklarını talep edebilirdi. Ferdin haklarını gözeten, onun can, mal, namus, şeref ve haysiyetini emniyet altına alan kabileydi. Bu sebeple fert için kabile büyük önem arz eder, savaşta ve barışta bütün varlığını kabilesi için ortaya koyardı. Bu durumu aksettiren birçok şiir vardır.[12]

Mudarris b. Rib'î[13], bir şiirinde fert ve kabile dayanışmasını şöyle dile getiriyor:

إِنَّـا لَنَصْـفَحُ عَـنْ مَجَاهِـلِ قَوْمِنَـا ... وَنُقِـيمُ سَـالِفَةَ الْعَـدُوِّ الأَصْـيَدِ
وَمَتَـى نَخَـفْ يَوْمـاً فَسَـادَ عَشِـيرَةٍ ... نُصْـلِحْ وَإِنْ نَـرَ صَـالِحاً لاَ نُفْسِـدِ
وَإِذَا نَمَـوْا صُـعُداً فَلَـيْسَ عَلَـيْهِمُ ... مِنَّـا الْخَبَـالُ وَلاَ نُقُـوسُ الْحُسَّـدِ
وَنُعِـينُ فَاعِلَنَـا عَلَـى مَـا نَابَـهُ ... حَتَّـى نُنَيِّـرَهُ لِفِعْـلِ السَّـيِّدِ

---

[10] Bk. Cevad Ali, *a. g. e.*, V, 180, 246; Demircan, Adnan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliyye Arapları", *Câhiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed* (Sempozyum tebliğ ve müzâkereleri), 13-15 Nisan 2007, Konya 2007, s. 52.

[11] Çağatay, Neşet, *İslâm öncesi Arap tarihi ve câhiliyye çağı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1982, s. 99-100.

[12] Burada zikredeceğimiz örnekler dışında meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 221, 397; Asmaî, *a. g. e.*, s. 40, 56-7; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 221-3.

[13] Câhiliyye şairi Mudarris için bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, V, 22.

"Biz kavmimizin câhilliklerini görmezden geliriz. Bize yukarıdan bakan düşmanımızın kibrini ise kırarız.

Ne zaman bir aşîretin (fertlerinin arasının) bozulacağından endişe edersek (aralarını) ıslah ederiz. Eğer (aralarının) iyi olduğunu görürsek bozmayız.

Yüksek mertebeler elde ettiklerinde bizim onlara karşı bir ifsâdımız ve kıskançlığımız olmaz.

Bir efendinin davrandığı gibi davranmasına imkân verene kadar (cinâyet vb. bir suç) işleyenimize başına gelenler hususunda yardım ederiz."[14]

Muavvidü'l-hukemâ lakabıyla bilinen Muâviye b. Mâlik b. Ca'fer b. Kilâb[15] aynı duyguları şöyle terennüm ediyor:

نُعْطِي الْعَشِيرَةَ حَقَّهَا وَحَقِيقَهَا فِيهَا وَنَغْفِرُ ذَنْبَهَا وَنَسُودُ
وَإِذَا تُحَمِّلُنَا الْعَشِيرَةُ ثِقْلَهَا قُمْنَا بِهِ، وَإِذَا تَعُودُ نَعُودُ
وَإِذَا نُوَافِقُ جُرْأَةً أَوْ نَجْدَةً كُنَّا سُمَيَّ بِهَا الْعَدُوَّ نَكِيدُ

"Aşîretimizin hakkını veririz, kusurunu bağışlarız ve yüceliriz.

Aşîretimiz bize (diyet ödemek, öç almak, mâlî yardımda bulunmak vb.) bir yük yüklediğinde onu taşırız. Bu istekleri tekerrür etse de biz aynı tavrı sergilemeyi sürdürürüz.

(Bize karşı) sözlü veya fiilî bir cür'et görürsek -ey Sümeyye!- düşmana tuzak kurarız."[16]

---

[14] Kâmil bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 41; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, III, 102.

[15] İslâm'ı idrâk edip Müslüman olan muallaka şairi Lebîd b. Rebîa'nın amcası olan câhiliyye şairi Muâviye hakkında bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 188; Merzübânî, *a. g. e.*, s. 391; Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, I-IX (müstedreklerle birlikte), 3. Baskı, (baskı yeri ve tarihi yok), VIII, 175.

[16] Kâmil bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 348; Asmaî, *a. g. e.*, s. 183-4; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1474.

Müsellem b. Amr et-Tenûhî de[17] bir şiirinde aşağıdaki beyte yer veriyor:

إِنِّـي امْـرُؤٌ مِـنْ تَنُـوخَ نَاصِـرُهُ مُحْتَمِـلٌ فِـي الْحُـرُوبِ مَـا احْتَمَلُـوا

"Ben, destekçisi Tenûh kabilesi olan kişiyim. Savaşta onların katlandıklarına katlanırım."[18]

Huseyl b. Süceyh ed-Dabbî ise,[19] kabilesi için savaşmakla övünmeyi bile zait addettiğini, zira bunun zâten vazifesi olduğunu şöyle dile getiriyor:

وَلَا يَحْمَـدُ الْقَـوْمُ الْكِـرَامُ أَخَـاهُمُ الْـ ـعَتِيدَ السِّـلَاحِ عَـنْهُمْ أَنْ يُمَارِسَـا

"Şerefli bir kavim, kendilerini savunmak için silâhlanmış bir mensuplarını mücadelesinden dolayı övmez. (Çünkü bu mücâdele, o kişinin zâten üzerine bir vazifedir.)"[20]

Kabilenin desteğinden mahrum kalmak fert için çok güç durumlar ihdâs ederdi. Üfnûn et-Tağlibî, işlediği cinâyetlerin diyetini ödemekte kendisine yardımcı olmayan kavmi Benî Hubeyb b. Amr b. Ganem hakkında şöyle diyor:[21]

1 أَبْلِـغْ حُبَيْبـاً وخَلِّـلْ فِـي سَـرَاتِهِمُ أَنَّ الفُـؤَادَ انْطَـوَى مِـنْهُمْ عَلَـي حَـزَنِ
2 قَدْ كُنْتُ أَسْبَقُ مَنْ جَارَوْا عَلَى مَهَلٍ مِـنْ وُلْـدِ آدَمَ مـا لَـمْ يَخْلَعُـوا رَسَـنِي

---

17 Câhiliyye şairi Müsellem hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 184; Ziriklî, *a. g. e.*, VI, 157.

18 Münserih bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 185.

19 Câhiliyye şairi Huseyl hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 221.

20 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 223.

21 Câhiliyye şairi Üfnûn ve şiirin arka plânıyla ilgili bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1154, 1165.

3 سَأَلْتُ قَوْمِي وَقَدْ سَدَّتْ أَبَاعِرُهُمْ ما بَيْنَ رُحْبَةَ ذاتِ الجِيصِ والعَدَنِ
4 إِذْ قَرَّبُوا لابْنِ سَوَّارٍ أَبَاعِرَهُمْ لِلَّهِ دَرُّ عَطاءٍ كانَ ذا غَبَنِ
5 أَنِّي جَزَوْا عَامراً سُوأَى بِفِعْلِهِمُ أَمْ كيف يَجْزُونَنِي السُّوأَى مِنَ الحَسَنِ
6 أَم كَيفَ يَنْفَعُ ما تُعْطِي العَلُوقُ بِهِ رِئْمَانَ أَنْفٍ إِذَا ما ضُنَّ باللَّبَنِ

"1. (Ey râvim!) Şu sözümü Hubeyb Oğulları'na ilet, özellikle onların önde gelenleri arasında dolaştır: Kalbim onlardan ötürü hüzünle doludur.

2. Benimle bağlarını koparmadıkça onlarla rekabet eden bütün Âdem Oğullarını kolaylıkla geçiyor (,onları savunuyor)dum.

3. Develeri Aden'le ağaçlıklı geniş sâha arasındaki yerleri tutmuş olan kavmimden (işlediğim cinayetlerin diyetini ödemek üzere deve) istedim.

4. Hem de (aşiretimize mensup olmayan ve onlardan böyle bir istekte bulunmayan ama aynı sebeple zor durumda olan) İbn Sevvâr'a develerini takdim ettikleri bir zamanda... Bu kadar ahmakça yaptıkları bu ihsan ne kadar da şaşırtıcıdır!

5. (Kavmim) Âmir Oğulları'nın yaptıklarına ne kötü karşılık verdiler![22] Onlar bir tarafa, yaptığım iyiliğe karşı beni bile ne kötü cezalandırıyorlar!

6. Şefkat gösterdiği yavrusunu emzirmeyen devenin[23] verdiğinden ne fayda umulur? Sütünü sakınırken burnuyla yavrusunu koklar! (Kavmim de böyle. Dilleriyle birçok şeyi yapacaklarını vaad ederler, fakat hiçbir şey yapmazlar)"[24]

---

[22] Âmir, bir kabilenin en büyük atasının adıdır. بفعلهم kelimesindeki mecrur zamir "Âmir"e gitmektedir. جزوا fiilindeki zamir ise şairin kavmini göstermektedir. (Bağdâdî, *a. g. e.*, XI, 144-5.) Bu sebeple tercüme yukarıdaki şekilde yapılmıştır.

[23] Beyitteki العلوق kelimesinin, yavrusu ölmüş veya boğazlanmış olup da sağılacağı esnada oyalanması için yavrusunun derisine saman vs. doldurulan devedir. (bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, XI, 145 vd.) Beyitteki ضن fiili meçhuldür. Yani aslında devenin sütünü sakınan devenin kendisi değil sâhipleridir. Ancak daha anlaşılır olması için yukarıdaki gibi tercüme ettik.

[24] Basît bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 252-3; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1160 vd.

Ebû Hınâk el-Berâ b. Rib'î el-Fak'asî'nin[25] aşağıdaki beyitleri, kabile yaşantısında ferdin kendini savunabilmesi ve başını dik tutabilmesi için destekçiye ne kadar muhtaç olduğunu çok çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir:

أَبَعْـدَ بَنـي أُمِّـي الَّـذِينَ تَتـابَعُوا ... أُرَجِّي الْحَياةَ أَمْ مِنَ الْمَوْتِ أَجْزَعُ
ثَمانِيَـةٌ كـانُوا ذُؤَابَـةَ قَـوْمِهِمْ ... بِهِـمْ كُنْتُ أُعْطِي ما أَشَاءُ وأَمْنَعُ
أُولئِـكَ إِخْـوانُ الصَّـفاءِ رُزِئْـتُهُمْ ... وَمـا الْكَـفُّ إِلاَّ إِصْـبَعٌ ثُـمَّ إِصْـبَعُ
لَعَمْـرُكَ إِنِّـي بِالْخَلِيـلِ الَّـذِي لَـهُ ... عَلَـيَّ دَلاَلٌ وَاجِـبٌ لَمُفَجَّـعُ
وَإِنِّـيَ بِـالْمَوْلى الَّـذِي لَـيْسَ نـافِعي ... وَلا ضَـائِرِي فِقْدَانُـهُ لَمُمَتَّـعُ

"Birbiri arkasından ölüp giden anamın oğullarından sonra mı yaşamak isteyeyim ya da ölümden sızlanayım?

Baştaki kâkül gibi kavimlerinin üstünü sekiz kişiydiler. Onlar sayesinde istediğime istediğim şeyi verir, istemediğime vermezdim.

İşte onlar, kayıplarıyla bahtsızlığa uğradığım benim neşe kaynağı kardeşlerimdir. El, ancak parmaklardan oluşur. (Parmaklar yoksa el de bir işe yaramaz. Bir elin parmakları mesabesindeki kardeşlerim olmayınca benim varlığımın da bir anlamı kalmamıştır.)

(Ey bu sözümü işiten kişi!) Başına yemin olsun ki, ben, isteği tarafımdan mutlaka yerine getirilmesi gereken hatırlı bir dostumun kaybıyla bedbaht olmuş biriyim.

Artık (varlığı ve) yokluğu bana fayda ya da zarar getirmeyen dostlarla geçinir oldum. (Varlığıyla şeref kazanıp faydalandığım kimsem kalmadı!)"[26]

---

[25] Câhiliyye şairi Ebû Hınâk hakkında bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 86; Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Huseynî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts., VII, 124 "hnk".

[26] Tavîl bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 351-2.

Burc b. Müshir et-Tâî'nin,[27] işlediği bir kusurdan dolayı kendisiyle irtibatı kesen ve bir daha konuşmayacağına ve beraber olmayacağına dair yemin eden amcası hakkında söylediği aşağıdaki şiir de aynı hususu vurgulamaktadır:

1 إِلَـى اللهِ أَشْـكُو مِـنْ خَلِيـلٍ أَوَدُّهُ ثَـلَاثَ خِـلَالٍ كُلُّهَـا لِـيَ غَـائِضُ
2 فَمِـنْهُنَّ أَنْ لَا تَجْمَـعَ الـدَّهْرَ تَلْعَةٌ بُيُوتـاً لَنَـا يَـا تَلْـعَ سَـيْلُكِ غَـامِضُ
3 وَمِـنْهُنَّ أَنْ لَا أَسْـتَطِيعُ كَلَامَـهُ وَلَا وُدَّهُ حَتَّـى يَـزُولَ عُـوَارِضُ
4 وَمِـنْهُنَّ أَنْ لَا يَجْمَـعَ الْغَـزْوُ بَيْنَنَـا وَفِي الْغَزْوِ وَمَا يُلْقَى الْعَدُوُّ الْمُبَاغِضُ
5 وَيَتْـرُكُ ذَا الْبَـأْوِ الشَّـدِيدِ كَأَنَّـهُ مِـنَ الـذُّلِّ وَالْبَغْضَـاءِ شَـهْبَاءُ مَـاخِضُ
6 نُقَارِضُـكَ الْأَمْـوَالَ وَالْـوُدَّ بَيْنَنَـا كَـأَنَّ الْقُلُـوبَ رَاضَـهَا لَـكَ رَائِـضُ
7 كَفَـى بِـالْقُبُورِ صِـارِمَاً لَـوْ رَعَيْتَـهُ وَلَكِـنَّ مَـا أَعْلَنْـتَ بَـادٍ وَخَـافِضُ

"1. Sevdiğim bir dostumun hepsi de beni üzen üç hasletinden Allah'a şikâyet ediyorum.

2. Birincisi, evlerimizin hiçbir yerde hiçbir zaman yan yana olmayacağı (hakkında ettiği yemin)dir. (Ey onunla komşu olmayacağımız) tepe! Senin vâdiye doğru akan suların çekilsin!

3. İkincisi, Uvârıd dağı yıkılana kadar (yani ebediyyen) konuşmayacağımız ve muhabbetin gereklerini yerine getirmeyeceğimiz(e dâir ettiği yemin)dir.

4. Üçüncüsü ise hiçbir savaşta yan yana saf tutmayacağımız (hakkında ettiği yemin)dir. Hâlbuki savaşta kindar düşmanla karşılaşılır (, samîmî dostlara ihtiyaç duyulur.)

5. (Savaş,) güçlü ve izzetine düşkün bir kişiyi bile doğum sancısı çeken alacalı bir deve gibi zillet içerisinde bırakır.

6. (Amcacığım!) Sana malımızı borç olarak veririz, seninle muhabbetimizi paylaşırız. Sanki bir eğitici kalplerimizi senin muhabbetin için eğitmiştir…

---

[27] İslâmî devre de ulaştığı söylenen Burc hakkında bk. Dirre, Muhammed Ali Tâhâ, *Fethu'l-karîbi'l-mücîb i'râbu şevâhidi Muğni'l-lebîb*, I-IV, Dımaşk: Mektebetü'r-Râzî, 1984, I, 274.

7. Eğer beklersen (gömüleceğimiz) kabirler ayrılığımız için yeter! Ancak şimdiden akrabalık bağlarını koparacağını ilân etmen ortaya çıkacak ve (kabilemizin şerefini) düşürecektir."[28]

Kabile ve kan bağı tesanüt için son derece önem arz ettiğinden akrabalık bağını koparmak zemmedilirdi.[29] Muallaka şairlerinden Tarafe b. Abd,[30] akrabalık ve kabile bağlarına yeterince riayet etmeyen bir amcaoğlunu şöyle hicvediyor:

فَرَّقَ عَنْ بَيْتَيْكَ سَعْدَ بْنَ مَالِكٍ ... وَعَمْراً وَعَوْفاً مَا تَشِي وتقُولُ

وأنْتَ عَلَى الأدْنَى شَمَالٌ عَرِيَّةٌ ... شَآمِيَةٌ تَزْوِي الوُجُوهَ بَلِيلُ

وَأنْتَ عَلَى الأقْصَى صَباً غَيرُ قَرَّةٍ ... تَذَاءَبَ مِنْهَا مُزْنِغٌ ومُسِيلُ

وأعْلَمُ عِلْماً لَيْسَ بِالظَّنِّ أنَّهُ ... إذا ذَلَّ مَوْلَى الْمَرْءِ فهْوَ ذَلِيلُ

وإنَّ لِسَانَ المَرْءِ مَا لَمْ تَكُنْ لَهُ ... حَصَاةٌ عَلَى عَوْرَاتِهِ لَدَلِيلُ

"Taşıdığın lâf-söz ve yaptığın kovuculuk ana ve baba tarafından akrabaların Sa'd b. Mâlik, Amr ve Avf'ı birbirinden ayırdı.

Sen, yakınlarına Şam'dan esen, yüzleri kavuran, soğuk ve nemli bir rüzgâr gibisin.

Yakının olmayanlara ise her taraftan esip bereket getiren, yağmur ve sellere sebep olan hoş bir esintisin!

Bu zan değil, kesin olarak biliyorum ki, kişinin amca oğlu rüsvay olursa kendisi de rüsvay olur.

Kişinin aklı yoksa dili hep açıklarını ortaya koyar!"[31]

Kabile bu denli önemli olunca kabile arasında ihtilâf çıkması ve onun gücünü sarsacak olaylar üzüntü verirdi.[32] Zü'l-

---

28 Tavîl bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 245-6.

29 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 147-9; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 79-80; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 125.

30 Câhiliyye şairi Tarafe hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 185.

31 Tavîl bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 181.

İsba' el-Advânî,[33] kabile arasındaki ayrılık ve geçimsizlikten şöyle yakınıyor:

عَـــذِيرَ الْحَـــيِّ مِـــنْ عَـــدْوَا ... نَ كَـــــانُوا حَيَّـــــةَ الْأَرْضِ
بَغَـــى بعضُـــهُمْ بَعضـــاً ... فلَـــمْ يُرْعُـــوا عَلَـــى بَعـــضِ
ومـــنهُمْ كانَـــتِ الـــادَا ... تُ والمُوفُـــونَ بـــالقَرْضِ
ومِـــنهُمْ حَكَـــمٌ يَقضِـــي ... فَـــلا يُـــنْقَضُ مَـــا يَقضـــي
ومـــنِهُمْ حامِـــلُ النـــاسِ ... علَـــى السُـــنَّةِ والفَـــرضِ

"Advân kabîlesinin kendi içinde düştüğü ayrılığa bir mazeret beyân edin! (Hâlbuki önceden bir ve berâber iken âdetâ) yeryüzünün yılanı gibiydiler (, herkes onlardan korkar, yurtlarına saldıramazdı)

Birbirlerine haksızlık ettiler, kan bağını gözetmediler.

Hâlbuki lider ve borçlarına sâdık kimseler onlardandı.

(İnsanlar arasında) hüküm veren ve verdiği hüküm bozulmayan (Âmir b. ez-Zarb el-Advânî adındaki meşhur) hakem onlardandır.

İnsanları (öteden beri gelenekleşmiş) âdete ve gerekli olan şeye sevk eden de onlardandır."[34]

Kur'ân-ı Kerim'de, meâlen *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve tanışasınız diye sizleri halk (: şa'b) ve kabilelere ayırdık."*[35] buyrularak kavim ve kabile mevcut bir olgu olarak kabul edilmiş ve bunların insanların tanışmasına bir vesile olduğu belirtilmiştir.

Dahası Kur'ân-ı Kerim'e göre insanların dil ve renklerinin farklı olması Allah'ın varlık, birlik ve kudretinin delillerin-

---

32 Meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 232-3, 333-4.

33 Câhiliyye şairi Zü'l-İsba' hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, II, 708; Âmidî *a. g. e.*, s. 118.

34 Hezec bahrinden olan şiir için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 62.

35 el-Hucurât 49/13.

dendir.[36] Daha dar çerçevede akrabalık bağlarını gözetmek ise sıla-i rahim adıyla terimleşmiş ve İslâm'ın en önemli esaslarından biri olmuştur. *"Allah'ın birleştirilmesini emrettiği birleştirenler ve Rablerinden çekinip kötü hesaptan korkanlar"*[37] meâlindeki âyetlerde "Allah'ın birleştirilmesini emrettiği" ifadesini müfessirler genellikle akrabalık bağı olarak tefsir etmişlerdir.[38]

Kaldı ki, hatâen katl vb. durumlarda kişinin diyeti ödemesine yardım edecek olan âkılenin tespit edilmesi ve evlilik esnasında mahrem kimselerle nikâh kıyma gibi mahzurlar doğmaması için de nesebin bilinmesi gerekir. Nitekim Hz. Ömer de, "Soyunuzu öğrenin! Sevâd halkı gibi olmayın. Onlardan birine aslı sorulduğunda 'falanca köydenim' der." diyerek nesebi bilmemeyi bir bakıma kınamıştır.[39]

Hulâsa kişinin soyunu sopunu bilmesinin İslâmî açıdan bir mahzuru olmadığı gibi gerektiğinde uygulanacak olan bazı Kur'ânî hükümlerin tatbîki için belli ölçüde bunu bilmesi de gerekir. İslâm'ın bu konuda tasvip etmediği şey ise soy-sopla övünmek, asabiyet dâvası gütmek ve mensup oldukları soy sebebiyle başkalarını hakir görüp istiskal etmektir ki biz bunu ve ekseriyetle bunun sonucu olarak ortaya çıkan kabileler arası savaşları aşağıda ele alacağız.

---

36 er-Rûm 30/22.

37 er-Ra'd 13/21

38 Taberî, *a. g. e.*, I, 184, Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, I-IV, 2. Baskı, Riyâd: Dâru Taybe, 2006, II, 524 vd.; İbn Cüzey, *a. g. e.*, I, 43; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I-IV, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve şurekâuh, ts., I, 66; sıla-i rahmi de kapsamına alan daha genel bir çerçevede değerlendirenler de vardır: meselâ bk. Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (*Mecmau't-tefâsîr*, I-V, 1. Baskı, İst: Âmire, 1317, içinde), I, 93; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, (*Mecmau't-tefâsîr*, I-V, 1. Baskı, İst: Âmire, 1317 içinde), I, 93; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-Tenzîl*, (*Mecmau't-tefâsîr*, I-V, 1. Baskı, İst: Âmire, 1317, içinde), I, 93.

39 İbn Haldûn, *Mukaddime*, I-II, Bağdâd: Mektebetü'l-Müsennâ, ts., I, 130.

I. Asabiyet

Sözlükte "eklemleri birbirine bağlayan sinirler" anlamındaki "'asab" kökünden gelen asabe, babası ve erkek çocuğu olmayan kişiye (: kelâle) vâris olanlar ile dinen belirlenmiş bir payı olmayıp da belirlenmiş payı olanlar paylarını aldıktan sonra geri kalan mirası alan baba tarafından akrabalara denilir.[1] Asabeyi birbirine bağlayıp herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak veya saldırıda bulunmak için harekete geçmelerini sağlayan birlik ve dayanışma ruhuna ise asabiyet adı verilir.[2] Asabiyetin temelinde kan bağı bulunduğu için kişiler arasındaki yakınlık arttıkça asabiyet duygusu da artar, azaldıkça ise zayıflar. Asıl asabiyet kan bağına dayanmakla birlikte akit, velâ ve himâye gibi yollarla da aynı dayanışma sağlanabilir.[3]

Câhiliyye devrinde kabile, asabiyet duygusu gereğince birlik içinde hareket ederek saldırıya maruz kalan fertlerine yardım ederdi. Bu yönüyle asabiyetin, siyasî düzen ve hukukî yapıdan yoksun olan câhiliyye insanının can, mal ve namus güvenliğini garanti eden caydırıcı bir güç olduğu, dolayısıyla nispeten içtimaî hayata nizam ve intizam verdiği

---

1 İbn Manzûr, *a. g. e.*, I, 602, 605 "'asb"; ayrıca bk. Râgıb, *el-Müfredât*, 1. Baskı, Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1992, s. 568 vd. "'asb".

2 Çağırıcı, Mustafa, "Asabiyet", *DİA*, III, 453; ayrıca bk. İbn Manzûr, *a. g. e.*, I, 606 "'asb".

3 Çağırıcı, Mustafa, "Asabiyet", *DİA*, III, 453.

söylenebilir.[4] Nitekim daha sonra asabiyetin olumsuz yönlerini ortadan kaldıracak olan Hz. Peygamber (sav) dahî, Mekke devrinde davetini amcası Ebû Tâlib liderliğindeki Hâşim Oğulları'nın asabiyetine dayanarak sürdürmüştür.[5]

Ne var ki, İslâm öncesinde sadece hakların savunulmasında değil, başkalarının haklarına tecavüzde de asabiyete dayanılıyordu. Bu sebeple câhiliyye devrinde haktan çok gücün hâkim olduğu bir hayat düzeni ortaya çıkmıştı. Buna göre câhiliyye Arapları için iki taraf arasındaki ihtilâf mevzuunun ne olduğu, hangi tarafın haklı olduğu önemli değildi. Önemli olan hangisinin nesep bakımından kendilerine daha yakın olduğuydu. Onlar yalnız buna bakar ve soy bakımından kendileriyle bağı olan tarafı desteklerlerdi.[6] Bu durum, dillerde dolaşan bir darbımesel haline gelen Cündeb b. Anber b. Temîm adındaki bir şaire nispet edilen أنصر أخاك ظالماً أو مظلوما "Zâlim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!"[7] şatrında en çarpıcı ifadesini bulmuştu.

Câhiliyye şiirinde soy üstünlüğü,[8] mensup olunan kabileyle övünme[9] ve başka kabileleri tahkir ve istiskal[10] gibi temaları işleyen birçok şiir vardır. Mesela Hasafî lakabıyla anılan Âmir el-Muhâribî[11] kavmiyle şöyle övünüyor:

---

4 Çağırıcı, Mustafa, "Asabiyet", *DİA*, III, 453.

5 Ayrıca bk. Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum", s. 51-2.

6 Bu sebeple Araplar nesep bilgisine çok önem vermişlerdi. Bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, a. g. e., III, 182.

7 Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, I-IV (nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm), Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâuh, ts., III, 373-5.

8 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 35, 287, 307, 317; Asmaî, *a. g. e.*, s. 51; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 193, 302; II, 250-51.

9 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 109, 307, 317, 327-8, 331-2, 335, 397; Asmaî, *a. g. e.*, s. 40, 56, 224; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 49, 183-4, 197-199, 305; II, 41-2, 250-1; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, II, 38.

10 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 320, 332; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 48.

11 Câhiliyye şairi Hasafî hakkında bk. Fahruddîn Kabâve, *a. g. e.*, II, 1349.

1 فأَبْقَــتْ لَنَــا آباؤُنــا مــن تُــرَاثِهِمْ دَعائِمَ مَجْدٍ كانَ في النَّاس مَعْلَما

2 بَنَــى مِــنْ بَنَــى مــنهمْ بِناءً فَمَكَّنُــوا مكانــاً لنــا منــهُ رفِيعــاً وسُــلَّمَا

3 أُولئِــكَ قَــوْمِي إِنْ يَلُــذْ بِبُيُــوتِهِمْ أَخُــو حــدَثٍ يومــاً فلــنْ يُتَهَضَّــما

4 وكَــمْ فِــيهِمُ مــن ســيِّدٍ ذي مَهابــةٍ يُهابُ إِذا مــا رائِــدُ الحَــرْبِ أَضْــرَمَا

5 لنَــا العــزَّةُ القَعْســاءُ نَخْــتَطِم العِــدَى بهــا ثُــمَّ نَسْتَعْصِــي بهــا أَن نُخَطَّمَــا

6 هُمُ يَطِدُونَ الأَرضَ لَوْلاَ هُمُ ارْتمتْ بمَــنْ فَوْقَهــا مِــنْ ذي بيــانٍ وأَعْجَمَــا

7 وهُــمْ يَدْعَمُونَ القومَ في كلِّ مَوْطِنٍ بِكــلِّ خَطِيــبٍ يَتْــرُكُ القــومَ كُظَّمَــا

8 يَقُــومُ فــلاَ يَعْيــا الكــلاَمَ خَطِيبُنــا إِذا الكَرْبُ أَنْسَى الحِبْسَ أَنْ يَتكلَّمَا

9 وكنَّــا نُجُومــاً كُلَّمَــا انْقَــضَّ كَوْكَــبٌ بَــدَا زاهِــرٌ مــنهنَّ لــيسَ بأَقْتَمَــا

10 بَــدَا زَاهِــرٌ مــنهنَّ تــأْوِي نجُومُــهُ إِليــهِ إِذَا مُسْتأْســدُ الشَّــرِّ أَظْلَمَــا

11 أَلا أَيُّهَــا المُسْــتَخْبِرِى مــا ســأَلْتَنِي بأَيَّامِنــا فــي الحــربِ إِلاَّ لِتَعْلَمَــا

12 فمــا يَســتَطِيعُ النَّــاسُ عَقْــداً نَشُــدُّهُ ونَنقُضُــهُ مــنهمْ وإِنْ كــانَ مُبْرَمَــا

1. "Atalarımız bize mîras olarak sütun gibi yüce bir şan ve şeref bıraktılar. İnsanlar içinde o şeref ve şan bellidir.

2. Atalarımız bir binâ diktiler ve bizi o binânın yüksek bir yerine yerleştirdiler.

3. İşte benim kavmim onlardır. Eğer onların evlerine olay çıkarmış biri sığınırsa asla himâyesiz kalmaz.

4. İçlerinde nice heybetli lider vardır. Savaşı gözetleyen kişi ilân-ı harp alâmeti olarak ateş yaktığında o liderlerden çekinilir.

5. Bizim izzet ve gücümüz sabittir. Düşmanları onunla ezer geçeriz. Onun sâyesinde aslâ hor ve hakir düşmeyiz.

6. Yeryüzünü kavmim tutmaktadır. Eğer onlar olmasa yeryüzü, üstündeki insan ve dilsiz hayvanlarla birlikte savrulurdu.

7. Kavimlerini her yerde insanları hayranlıktan lâl bırakan hatiplerle destekleyenler de onlardır.

8. Tutuk olanı sıkıntı basıp konuşamaz hâle getirirken bizim hatibimiz kalkıp nutkunu îrâd eder, acze düşmez.

9. Bizim her birimiz bir yıldızız. Her ne zaman bir yıldız düşse bizim yıldızlarımızdan sönük olmayan parlak bir yıldız ortaya çıkar.

10. Parlak bir yıldız ortaya çıkar ve şerre yaslanan kişi karanlığa gömülürken yıldızlar bize âit olan o yıldıza sığınır.

11. Dinle ey bana haber soran kişi! Yaptıımız savaşları elbette yalnızca öğrenmek için sordun

12. İnsanlar bizim bağladığımız düğümü çözemezler. Ancak ne kadar sıkı olursa olsun biz onların bağladığını rahatlıkla çözeriz."[12]

Kabileyle iftihar edilen konuların başında savaşlarda gösterilen kahramanlıklar geliyordu.[13] Câhiliyye şairi Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî,[14] Nisâr ve Cifâr Savaşları'nda[15] Temim kabilesine ve diğer kabilelere üstün gelişlerini şöyle dile getiriyor:

1	سائِلْ تَميماً في الحروبِ وعامِراً	وهَلِ المُجَرَّبُ مثلَ مَنْ لم يَعْلَمِ
2	غَضِبَتْ تَميماً أَنْ تُقَتَّلَ عامِرٌ	يَوْمَ النِّسارِ فأُعْقِبُوا بالصَّيْلَمِ
3	كُنَّا إذَا نَعَرُوا لِحَرْبٍ نَعْرَةً	نَشْفِي صُدَاعَهُمُ بِرَأسٍ مِصْدَمِ
4	نَعْلُو القَوانِسَ بالسُّيُوفِ ونَعْتَزِى	والْخَيْلُ مُشْعَلَةُ النُّحُورِ منَ الدَّمِ
5	يَخْرُجْنَ مِنْ خَلَلِ الغُبارِ عَوابِساً	خَبَبَ السباعِ بِكُلِّ أَكْلَفَ ضَيْغَمِ
6	من كلِّ مُسْتَرْخِي النِّجادِ مُنازِلٍ	يَسْمُو إلى الأَقْرَانِ غيرِ مُقَلَّمِ
7	فَفَضَضْنَ جمْعَهُمُ وأَفْلَتَ حاجِبٌ	تَحْتَ العَجاجَةِ في الغُبارِ الأَقْتَمِ
8	ورَأَوْا عُقابَهُمُ المُدِلَّةَ أَصْبَحَتْ	نُبِذَتْ بأَفْضَحَ ذِي مَخالِبَ جَهْضَمِ
9	أَقْصَدْنَ حُجْراً قبلَ ذلكَ والقَنا	شَرَعٌ إليهِ وقد أَكَبَّ عَلَى الفَمِ
10	يَنوِى مُحَاوَلَةَ القِيامِ وقد مَضَتْ	فيهِ مَخارِصُ كلِّ لَدْنٍ لَهْذَمِ
11	وبَنِي نُمَيرٍ قد لَقِينا منهمُ	خَيلاً تَضِبُّ لِثَاتُها لِلمَعْنَمِ
12	فَدَهَمْنَهُمْ دَهْماً بِكلِّ طِمِرَّةٍ	ومُقَطِّعٍ حَلَقَ الزَّحالَةِ مِرْجَمِ
13	ولقد خَبَطْنَ بَنِي كِلاَبٍ خَبْطَةً	أَلْصَقْنَهُمْ بِدَعائِمِ المُتَخَيِّمِ
14	وصَلَفْنَ كَعْباً قَبْلَ ذلكَ صَلْفَةً	بِقَناً تَعاوَرَهُ الأَكُفُّ مُقَوَّمِ

---

12 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 311-12; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1356-9.

13 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 249; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 283; II, 269.

14 Câhiliyye şairi Bişr hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 97.

15 Mezkûr savaşlar hakkında bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 322-3, 337; ayrıca bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 527 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 248.

15 حتّـــى سَـــقَيْناهُمْ بكـــأْسٍ مُـــرَّةٍ مَكْرُوهَـــةٍ حَسَـــوَاتُها كـــالعَلْقَمِ

1. "(Ey muhatap!) Yapılan savaşlar hakkında Temim ve Âmir kabilelerine sor! Tecrübe eden bilmeyen gibi midir?

2. Temim kabilesi, Nisâr Savaşı'nda Âmir Oğulları çok zâyiat verdiği için gazaba geldi (ama meydana gelen Cifâr Savaşı'nda kendileri daha) büyük bir felâketle cezalandırıldı.

3. Onlar harp için nâra attıkları zaman biz, kimsenin yardımına muhtaç olmayan güçlü aşiretimizle onların başının ağrısını giderir (, onların kibrini kırar)iz.

4. Kılıçlarımızla (düşman) kellelerinin üstüne çıkar, soyumuzu sopumuzu sayarız. Bu arada atlarımız boyunlarına kadar kana bulanmış, parlamaktadır.

5. (O atlar,) alaca renkli dişlek bir aslana benzeyen süvârileriyle canavarlar gibi son hızla koşarak toz bulutlarının altından abus bir suratla çıkıvermişlerdir.

6. (Süvârilerin her biri, boyları uzun olduğu için) uzun kılıçlarının kınları yere sarkan, mücâdeleci yapıda kişilerdir. Tepeden tırnağa silâhlı ve kendilerine akran olan hasımlarına yönelirler.

7. Neticede onların hepsini kırıp geçirdiler. Yalnız Hâcib (b. Zürâre ki, Nisâr Savaşı'nda liderleriydi) koyu bir toz bulutunun altında kaçıp kurtuldu.

8. Dalgalanmakta olan kartal resmi işlenmiş bayraklarının; pençeleri olan, iri bir aslan işlenmiş bayrağ(ımız)la değiştirildiğini gördüler.

9. Daha önce de (kavmimin aslanları, İmruulkays'ın babası Kinde kralı) Hucr'u öldürmüşlerdi. Mızraklar ona saplanırken yüz üstü yere kapaklanmıştı.

10. Yumuşak demirden yapılmış kılıçlar ona saplanmışken kalkmaya yelteniyor (, fakat kalkamıyor)du.

11. Nümeyr Oğulları'ndan ganimete karşı hırslarından dolayı ağızlarının suyu akmakta olan bir grup atlı ile karşılaştık.

12. (Süvârilerimiz) ayaklarını kuvvetle yere vuran ve eğerlerini parça parça eden çevik atlarıyla onların üstüne atıldılar.

13. Andolsun Kilâb Oğulları'nı da ezip geçtiler ve onları çadırlarının direklerine yapıştırdılar (, yurtlarına kadar kovaladılar.)

14. Daha önce de Kâ'b kabilesine elden ele gezen sağlam mızraklarla ses getirecek (ve dilden dile söylenip duracak) bir darbe indirdiler.

15. Sonunda onlara yudumlaması alkam gibi olan, acı ve hoşlanmayacakları bir kadeh içirdik."[16]

Avf b. Atıyye de[17] aynı temayı şöyle işliyor:

1	إِذَا مـــا اجْتَبَيْنَـــا جَبَـــى مَنْهَـــلٍ	شَـــبَبْنَا لِحـــربٍ بِعَلْيـــاءَ نـــارَا
2	فكـــادَتْ فَـــزَارَةُ تَضـــلَى بِنَـــا	فـــأَوْلَى فَـــزَارَةُ أَوْلَـــى فَـــزَارَا
3	ولـــو أَدْرَكَـــتْهُمْ أَمَـــرَّتْ لَهُـــمْ	مـــن الشَّـــرِّ يومـــاً مُمَـــراً مُغَـــارَا
4	أَبَـــوْنَ نُمَيْـــراً وحَـــيَّ الحَـــرِيشِ	وحَـــيَّ كِـــلاَبٍ أَبَـــارَتْ بَـــوَارَا
5	وكُنَّـــا بهـــا أُسْـــداً زَائِـــراً	أَبَـــى لا يُحـــاوِلُ إِلاَّ بِـــوَارَا
6	وفَـــرَّ ابـــنُ كُـــوزٍ بـــأَذْوادِهِ	ولَيْـــتَ ابـــنَ كُـــوزٍ رآنـــا نَهـــارَا
7	بِجُمْـــرَانَ أو بِقَفَـــا نـــاعِتِينَ	أَوِ المُسْـــتَوَى إِذْ عَلَـــوْنَ النِّســـارَا
8	ولكِنَّـــهُ لَـــجَّ فـــي رَوْعِـــهِ	فكـــانَ ابـــنُ كُـــوزٍ مَهَـــاةً نَـــوَارَا
9	ولكِنَّهـــا لَقِيَـــتْ غُـــدْوَةً	سُـــوَاءَةَ سَـــعْدٍ ونَصْـــراً جِهـــارَا
10	وحَـــيَّ سُـــوَيْدٍ فمـــا أَخْطـــأَتْ	وغَنْمـــاً فكانـــتْ لِغَـــنْمٍ دَمـــارَا
11	فَكُـــلُّ قبـــائِلِهِمْ أُتْبِعَـــتْ	كمـــا أَتْبَـــعَ العَـــرُّ مِلْحـــاً وقـــارَا
12	بِكُـــلِّ مكـــانٍ تَـــرَى مـــنهمُ	أَرَامِـــلَ شَـــتَّى ورَجْلَـــى حِـــرَارَا

1. "Biz bir kaynak suyunu ele geçirdiğimizde yüksek bir yere harp ateşini yakar (, mağlûp ettiğimiz düşmanlarımızın müttefiklerini kışkırtır, yeni bir savaşın fitilini tutuşturur)uz.

---

16 Kâmil bahrindeki şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 337-8; Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, I, 509-512; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1448 vd.

17 Câhiliyye şairi Avf için bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VI, 370; Avf'ın İslâmî devre ulaştığı da ileri sürülmüştür. Bk. Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Endelüsî *Simtü'l-leâlî fî şerhi'l-Emâlî*, I-III (Zeyliyle birlikte), (nşr. Abdülazîz el-Meymenî), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts., I, 377.

2. Fezâre kabilesi de neredeyse bizim nârımızla yanacaktı. (Ey Fezâre!) Siz buna lâyıksınız, gerçekten çok lâyıksınız!

3. Eğer atlılarımız onlara ulaşsaydı onlara ipin sağlam bir şekilde eğrilmesi gibi iyi plânlanmış esaslı bir ceza vereceklerdi.

4. (Nitekim işte) Nümeyr, Harîş, Kilâb ve Bevâr kabilelerini helâk ettiler.

5. Biz onlara karşı kurbânını kovalayan, dâimâ atılgan ve kükremiş bir aslan (gibi) idik.

6. (Esed kabilesine mensup olan) İbn Kûz de birkaç devesiyle zor kaçtı. İbn Kûz keşke gündüzün bizi görseydi...

7. Atlılarımızın Nisar suyuna çıktıkları zaman, Cümran, Nâıteyn ve Müstevâ'da iken (bir görseydi)...

8. Fakat İbn Kûz, korkusundan hiçbir yere bakmadan kaçtı. Âdetâ avcıdan kaçan bir yaban sığırı gibiydi.

9. Ancak atlarımız sabahleyin (onlarla aynı soydan olan) Süvâe ve Nasr kabileleriyle karşı karşıya geldi.

10. Süveyd kabilesiyle de... Hiç ıskalamadılar. Bir de Ganm kabilesiyle... Ganm kabilesi için bu karşılaşma büyük bir yıkım oldu.

11. Devedeki uyuz hastalığının tuz ve bise sürülerek giderildiği (ve bu esnâda acı çektiği) gibi bütün bu kabileler de, (içlerindeki kin ve düşmanlıkları giderilsin diye kılıçlarımızla) takip edil(ip acı çek)tiler.

12. Her yerde onların çeşit çeşit dullarını ve üzüntüden yıkılmış durumda bulunan yayalarını görürsün."[18]

Mâlik b. 'Aclân el-Hazrecî ise,[19] bir kan davası sebebiyle söylediği kasidesinde[20] kabilesini öven şu beyitlere yer veriyor:

---

[18] Mütekârib bahrinden olan şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 406-8; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1667 vd.

[19] Mâlik b. el-Aclân'ın çağı hakkında kesin bir kayıt olmamakla birlikte karıştığı olaylardan câhiliyye şairi olduğu anlaşılmaktadır. bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, IV, 279 vd.

1 نَحْنُ بَنُو الحَرْبِ حِينَ تَشْتَجِرُ الـ ـحَرْبُ، إذا مـا يَهَابُهَـا الكُشُـفُ
2 أَبْنَـاءُ حَـرْبِ الحُـرُوبِ حَرَّضَـنَا أَبْكَارُهَـا، والعَـوَانُ والشُّـرُفُ
3 مـا مِثْـلُ قَـوْمِي قَـوْمٌ، إذا غَضِبُوا، عِنْـدَ قِـرَاعِ الحُـرُوبِ، وَانْصَـرَفُوا
4 يَمْشُـونَ مَشْيَ الأُسُـودِ في رَهَجِ الْـ ـمَوْتِ إلَيْـهِ، وَكُلُّهُـمْ لَهَـفُ
5 مَـا قَصَـرَ الْمَجْـدُ دُونَ مَحْتِـدِنَا، بَـل لَـمْ يَـزَلْ فـي بُيوتِنَـا يَكِـفُ
6 زُهْـرٌ أَعِفَّـاءُ فِـي مَجَالِسِـهِمْ بِـيضٌ سِـرَاعٌ مَحَاشِـدٌ أُنُـفُ
7 أَبْلِـغْ بَنـي جَحْجَبَـى، فقـد لَقِحَـتْ حَـرْبٌ عَـوانٌ، فهـل لَهُـمْ سَـدَفُ

1. "Harp kızışıp kalkanı olmayanlar ondan korktuğunda savaşın erleri biziz.

2. En büyük savaşların ehli biziz. Cengin bâkiresi de, orta yaşlısı da, yaşı geçkini de bizi kendisine çeker. (Henüz kıvılcımı ateşlenmemiş savaşlar bâkire kızlar gibi tahrik eder bizi. Ardı arkası kesilmeyen, bir türlü bitmediği için yaşlı bir deveye benzeyen savaşlar da...)

3. Cenk esnâsında gazaba geldiklerinde ve (muzafferen) geri döndüklerinde benim kavmim gibisi yoktur.

4. Hepsi bir alev topu hâlinde savaş (sebebiyle kalkan) toz bulutu içerisinde aslanlar gibi hamle ederler.

5. Şan ve şeref bizim kökümüzde ve fıtratımızda vardır ve hâlen de bizim hânedânımızda devam etmektedir.

6. (Kabîlemiz fertlerinin) yüzleri açık, alınları aktır. Onlar meclislerinde iffetlerini korur, kem söz etmezler. (Savaşa ve muhtâcın imdâdına derhal) koşarlar. Gönül birliği içinde olan vakār sâhibi insanlardır.

7. Cahcabâ Oğulları'na haber ver! Ardı arkası gelmeyecek bir savaş (gelecek günlerin rahminde) döl tutmuştur. Bunu engelleyebilecek bir güçleri var mıdır?"[21]

---

[20] Bu şiirin kime âit olduğunda ihtilâf vardır. Bağdâdî, bu şiiri Amr b. İmriilkays el-Hazrecî'ye nispet etmiştir. Amr da câhiliyye şairidir. Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, IV, 279, 283.

[21] Münserih bahrindeki şiir için bk. Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 639-40.

Kralların kanının kuduz hastalığına şifa olduğu inancını gösteren bazı şiirler,[22] Araplar'ın soy ve nesepçe kralları ve soylu kişileri başkalarından üstün gördüklerine delâlet eder. Avf b. el-Ahvas,[23] diyet ve erş konusunda ihtilâfa düştüğü bir kişiye şöyle diyor:

فَهَلْ لَكَ فِي بَنِي حُجْرِ بْنِ عَمْرٍو فَتَعْلَمَهُ وَأَجْهَلَهُ، وَلاَءُ
أَوِ العَنْقَاءِ ثَعْلَبَةَ بْنِ عَمْرٍو دِمَاءُ القَوْمِ لِلْكَلْبَى شِفَاءُ

"Senin (Kinde kralı) Hucr b. Amr Oğulları'yla bir akrabâlığın var da sen biliyorsun, ben bundan habersiz miyim? (Böyle bir akrabâlığın yoktur! Sen de kral değilsin. O halde neden tazminatta zorluk çıkarıyorsun?)

Ya Ankâ Sa'lebe b. Amr ile? Onların kanı kuduzlara şifâdır."[24]

Nesebi sarih bir şekilde bilinmeyen ve Arap olmayan kimseler ise hakir görülürdü.[25] Sonradan Müslüman olup olmadığında ihtilâf bulunan Hz. Peygamber'in halası Âtike bt. Abdilmuttalib, câhiliyye devrinde Hevâzin kabilesiyle Kureyş arasında çıkan bir çatışma hakkında[26] aşağıdaki beyitleri söylemiştir:

1 سَائِلْ بَنِي فِي قَوْمِنَا وَلْيَكْفِ مِنْ شَرِّ سَمَاعُهْ
2 قَيْساً وَمَا جَمَعُوا لَنَا فِي مَجْمَعٍ بَاقٍ شَنَاعُهْ

---

22 Bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 56; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 305; ayrıca bk. Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Huseynî, Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs, I-X, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts., I, 460 "klb"; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 319; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 811.

23 Câhiliyye şairi Avf hakkında bk. Bekrî, *a. g. e.*, I, 377.

24 Vâfir bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 163-4; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 808 vd.

25 Meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 48, 244.

26 Müslüman olduğunda ihtilâf edilen Âtike ve zikredilen olayla ilgili bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 309.

3 فيـــــهِ السَّـــــنَوَّرُ وَالقَنـــــا والكَـــــبْشُ مُلْتَمِـــــعٌ قِناعُـــــهْ
4 بِعُكـــــاظَ يُعْشِـــــي النّـــــاظِرِينَ إذَا هُـــــمُ لَمَحُـــــوا شُـــــعاعُهْ
5 فيـــــهِ قَتَلْنـــــا مالِكـــــاً قَـــــسْراً وَأسْـــــلَمَهُ رَعاعُـــــهْ
6 وَمُجَـــــدَّلاً غادَرْنَـــــهُ بالْقـــــاعِ تَنْهَسُـــــهُ ضِـــــباعُهْ

"1. Bizim kavmimizin mefâhirini sor! Savaşın sözünün işitilmesi bile yeterli olsun.

2. Kays kabilesine ve bizimle savaşmak için bir mecliste topladıkları ayıbı hâlâ durmakta olan topluluklara sor!

3. Orada silahlar ve mızraklar vardı. Reîsin miğferi parıl parıl parlıyordu.

4. Ukâz'da silahların parıltısı, görenlerin gözlerini kamaştırıyordu.

5. Biz o mahfilde Mâlik'i katlettik, (Arap olmayan) köle ve uşaklardan oluşan ordusu da onu terk etti.

6. Atlarımız onu alanda sırtlanlar etini çekiştirsin diye yere atılmış halde bıraktı."[27]

Meşhur muallaka şairi Tarafe b. Abd'in dedesi olan Sa'd b. Mâlik de,[28] Besûs Harbi'nden[29] geri duranları kınamak amacıyla söylediği bir şiirde[30] şöyle diyor:

وَتَسَـــــاقَطُ الأَوْشَـــــاظُ وَالـــــذْ ذَنَبَـــــاتُ إذْ جُهِـــــدَ الْفِضَـــــاحُ

"Savaşın zorlukları rezillik derecesine ulaşınca (aslen Arap olmayıp sonradan onların soyun)a katılanlar ve ayak takımı dökülmeye başlar."[31]

---

27 Meczûu'l-kâmilden olan beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 309-311.

28 Câhiliyye şairi Sa'd b. Mâlik b. Dubey'a b. Kays b. Sa'lebe hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 192.

29 Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 165 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 213 vd.

30 Ebü'l-Ferec, *el-Egânî*, I-XXI, Mısır: Matbaatu't-Tekaddüm, ts., IV, 143-4.

Bu şiirlerden hareketle câhiliyye devrinde Arapların günümüzdeki anlamıyla ırkçı bir anlayış içerisinde olduklarına, Arapları başka milletlerden üstün gördüklerine hükmetmek kanaatimizce anakronizm olur. Zira -eski çağlarda Fransız ihtilâli sonrasındakine benzer bir milliyetçilik anlayışının tam olarak bulunmaması bir tarafa- İslâm öncesinde Araplar siyasî birlikten yoksun oldukları için modern anlamda millet şuuruna sahip olma imkânından da mahrumdular. Daha önce zikrettiğimiz şiirlerden de açıkça anlaşıldığı üzere soy üstünlüğü, neseple övünme ve başkalarını hakir görme duygusu kabileyle sınırlı olup bütün Arapları kuşatacak kadar geniş değildi. Dolayısıyla bu şiirlerde -belki Arap soyuna mensup olmakla övünmek de bulunmakla birlikte- asıl vurgulanmak istenen Arap olmayanların tahkiri değil, savaştan geri kalanların ve düşmana yardım edenlerin asalet ve soyluluktan mahrum olduklarıdır. Bu kişiler Arap olmayınca, Araplar gibi soylarını araştırıp öğrenmeyi önemsememekte, onlar gibi atalarını sayıp dökememektedirler. Arap olup asalet ve soyluluktan mahrum olsalar yine aynı kınamayı hak ederlerdi. Bu durumda Arap olmayışlarının belirtilmesi, asaletten mahrum oluşlarının değişik bir üslûpla ifade edilmesinden ibarettir.

Daha önce izah ettiğimiz üzere Kur'ân, insanların dil ve renklerindeki farklılıkları Allah'ın varlık, birlik ve kudretinin delillerinden saymış,[32] kavim ve kabileyi bir olgu olarak kabul edip insanların birbirini tanımasına vesile olduğunu vurgulamıştır; ancak ırkî ayrımcılık ve kabileciliğin her nevini reddederek üstünlüğü takvaya ve bunun meyvesi olan güzel davranışlara bağlamış, bu konuda kimin daha üstün olduğunu da yalnız Allah'ın bileceğini belirtmiştir.[33] Kur'ân, evrensel bir mesaj getirmiş ve bu mesajı ulaştırırken bütün

---

31 Meczûu'l-kâmil bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 193.
32 er-Rûm 30/22.
33 el-Hucurât 49/13.

insanlara seslenmiştir. Buna göre herkesin durumu yaptığı davranışlara bağlıdır.[34] İnsanlar dünyadayken yaptıklarının hesabını ahirette verecekler ve hesap verirken yaptıkları davranışlar dışında dil, renk, ırk, kabile gibi hiçbir özellik ve mensubiyetleri onlar için avantaj ya da dezavantaj teşkil etmeyecektir.

Bu hususlar birçok hadiste de belirtilmiştir.[35] Hz. Peygamber (sav), sorulan bir soru üzerine asabiyeti أن يعين الرجل قومه على الظلم "Kişinin, haksız oldukları halde kavmini desteklemesidir"[36] şeklinde tarif etmiş ve Hz. Peygamber (sav), من قاتل تحت راية عمية يدعو إلى عصبية أو يغضب لعصبية فقتلته جاهلية "Asabiyete çağıran kör (haklı bir sebeple açılıp açılmadığı belli olmayan) bir bayrak altında savaşan ve asabiyet için gazaba gelen kişinin ölümü câhiliyye ölümüdür"[37] buyurmuştur. Başka bir hadiste Hz. Peygamber (sav) ليس منا من ضرب الخدود وشق الجيوب ودعا دعوى الجاهلية "(Ölünün arkasından) yüze vuran, yaka yırtan ve câhiliyye çağrısı yapan kişi bizden değildir" buyurmuştur.[38] Yine bir gazve esnasında ensar ve muhâcirler arasında çıkan bir tartışma sonucunda her iki grubun "Ey ensar! Yetişin!, Ey muhâcirler yetişin!" şeklinde yaptıkları çağrıya Hz. Peygamber (sav) "Câhiliyye halkının yaptığı bu çağrı da nedir?" diyerek tepki göstermiştir.[39]

Kur'ân, kan bağı yerine din ve akîde bağını getirmiştir. O kadar ki, Kur'ân'a göre din düşmanı olan anne-baba ile dahi dostluk ilişkileri sona erer. Kur'ân bu konuda meâlen şöyle buyurmaktadır: *"Ey îman edenler! Babalarınız ve kardeşleriniz*

---

34 et-Tûr 52/21.

35 Asabiyetle ilgili hadisler için bk. Müslim, "İmare", 54; Ebû Dâvûd, "Edeb" 111; Nesâî, "Tahrîmu'd-dem", 28; İbn Mace, "Diyyât", 8, "Fiten" 7.

36 İbn Mâce, "Fiten", 7.

37 İbn Mâce, "Fiten", 7; ayrıca bk. Nesâî, "Tahrîmü'd-dem", 28.

38 Buhârî, "Menâkıb", 9.

39 Buhârî, "Menâkıb", 9.

eğer küfrü îmandan üstün tutuyorlarsa, onları velî edinmeyin. İçinizden onları velî edinenler, zâlimlerdir."[40]

İslâm ilkelerini çok iyi kavrayıp özümsemiş olan sahâbenin birçoğu, Bedir'de ve diğer gazvelerde, daha dün asabiyet duygusuyla birbirine bağlı oldukları akrabaları ile gırtlak gırtlağa savaşmışlardır.

İslâmiyetle birlikte, ufku son derece dar olan kabile merkezli hayat bırakılarak iman ve ideal birliğine dayalı yepyeni bir sosyal hayata geçilmiş, bu hayatta Kureyş aristokrasisine mensup olan Hz. Ebûbekir ile Habeşli köle Bilâl, Rum asıllı köle Suheyb, Îranlı Selman yan yana durmuş ve gönül birliği etmişlerdir. Hicretin 6. yılında imzalanan Hudeybiye Musâlahasıyla oluşan barış havası içinde ve özellikle de 8. yılda Mekke'nin fethinden sonra ve "âmü'l-vüfûd/heyetler yılı" denilen 9. yılda kabileler akın akın İslâm'a girmiş, Hz. Peygamber (sav) vefat ettiğinde 3.000.000 km²'yi mütecâviz Arap yarımadasında[41] kabileler halinde yaşayan Araplar tarihlerinde ilk defa aynı bayrak ve aynı ideal etrafında birleşmişlerdir. Araplardaki güçlü asabiyet duygusuna rağmen bunun gerçekleşmesi gerçekten tam mânasıyla bir mucizedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de buna işaretle meâlen şöyle buyrulur: *"O Allah ki, müminlerin gönüllerini birbirine ısındırdı. Şâyet sen, yeryüzündeki herşeyi harcasaydın, yine de onların gönüllerini birbirlerine ısındıramazdın! Ama onların aralarını Allah uzlaştırdı. Çünkü O, herşeye güç yetiren ve herşeyi yerli yerince yapandır."*[42]

Kur'ân-ı Kerim, Arapların câhiliyye devrindeki durumlarına da şu âyetle işaret etmektedir: *"Hepiniz toptan Allah'ın ipine (Kitab'ına) sımsıkı sarılın ve parçalanıp dağılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani bir zamanlar bir-*

---

40 et-Tevbe 9/23; ayrıca bk. et-Tevbe 9/24; Mücâdile 58/22; el-Mümtehine 60/4.
41 Büyükcoşkun, Kudret, "Arabistan", *DİA*, III, 352.
42 el-Enfâl 8/63.

birinize düşman idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sâyesinde kardeşler olmuştunuz. Ve bir ateş uçurumunun kenarındaydınız da, O sizi oradan kurtarmıştı."[43]

Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra meydana gelen ridde savaşları, oluşmuş olan bu birliği bir nebze gölgelemişse de bu durum uzun sürmemiş, sonunda Hz. Peygamber'in (sav) vefatının üzerinden 10 yıl geçmeden Müslümanlar Arabistan çöllerinden çıkıp bütün Sûriye, Irak, Îran, Filistin ve Mısır'ı fethederek Ortadoğu'daki eski medeniyet merkezlerinin tamamına hâkim olmuşlardır. Dünya tarihinde bu kadar hızlı gelişen ve kalıcı olan bir başka değişim örneği daha yoktur. Moğol istîlâsı gibi çok daha geniş coğrafyaları kapsayan ve süratli gelişen başka örnekler varsa da bunlar kalıcı ve dönüştürücü olmamış, saman alevi gibi parlayıp sönmüştür. Müslümanlar Hz. Osman'ın şehadetinden sonra büyük kargaşalar içine düşseler ve asabiyyetin hortlamasıyla zaman zaman çok elîm hâdiseler yaşasalar da[44], İslâm, -büyük kıyımların yapıldığı Endülüs ve Sicilya istisna edilirse- girdiği bir coğrafyadan bir daha çıkmamış ve o coğrafya halklarını dönüştürerek potasında eritmiştir. Kur'ân'ın en büyük mucizelerinden biri, tarihte meydana getirdiği bu emsâlsiz dönüşümdür.[45]

---

43 Âlü İmran 3/103.

44 Bu olaylar ve bunlarda kabilenin etkisi ile ilgili değerlendirme ve yorumlar için bk. Câbirî, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl* (trc. Vecdi Akyüz), İst: Kitapevi, 1997, s. 317 vd.

45 Verdiğimiz örneklerin ve yaptığımız karşılaştırmaların siyasî tarihle ilgili oluşu, İslâm tarihinin bir fetihler tarihi ve Hz. Peygamber'in de (sav) yalnızca siyasî bir figür olduğu intibâı vermemelidir. Bu vesileyle İslâm için önemli olanın, ülkeler ele geçirmek değil, insanların İslâm'la buluşması olduğunu vurgulamak ve nitekim bugün dünyanın en kalabalık Müslüman ülkesi olan Endonezya'ya fetih amaçlı hiçbir İslâm seferinin yapılmadığını hatırlatmak isteriz. İslâm'ın gönüllerde meydana getirdiği inkılâpla ilgili çarpıcı tespitler için ayrıca bk. Izutsu, *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar*, s. 84 vd.

Ancak bu değişimin özellikle çölde aynı hızla meydana geldiğini söyleyemeyiz. Nitekim ilk İslâmî dönem şiirinde Hz. Osman'ın şehadeti sonrası siyasî ihtilâfların da etkisiyle yukarıda örnek verdiğimiz şiirlerle benzer muhtevaya sahip şiirlerin söylendiğine rastlamaktayız.[46] Muhteva bakımından daha önce aktardığımız misallerden çok farklı olmayan bu şiirlere Rizâm Oğulları'ndan Kurâd b. 'Ibâd'ın[47] çok dikkat çekici olan aşağıdaki beyitlerini örnek vermekle iktifa ediyoruz:

1 إِذَا الْمَرءُ لَمْ تَغْضَبْ لهُ حِينَ يَغْضَبُ فَوَارِسُ إِنْ قِيلَ ارْكَبُوا الْمَوْتَ يَرْكَبُوا

2 وَلَمْ يَحْبُهُ بِالنَّصْرِ قَوْمٌ أَعِزَّةٌ مَقَاحِيمُ فِي الأَمْرِ الَّذِي يُتَهَيَّبُ

3 تَهَضَّمَهُ أَدْنَى الْعَدُوِّ وَلَمْ يَزَلْ وَإِنْ كَانَ عِضاً بِالظُّلاَمَةِ يُضْرَبُ

4 فَآخِ لِحَالِ السِّلْمِ مَنْ شِئْتَ وَاعْلَمَنْ بِأَنَّ سِوَى مَوْلاَكَ فِي الْحَرب أَجْنَبُ

5 وَمَوْلاَكَ مَوْلاَكَ الَّذِي إِنْ دَعَوْتَهُ أَجَابَكَ طَوْعاً وَالدِّمَاءُ تَصَبَّبُ

6 فَلاَ تَخْذُلِ الْمَوْلَى وَإِنْ كَانَ ظَالماً فَإِنَّ بِهِ تُثْأَى الأُمُورُ وَتُرْأَبُ

"1. Kişi bir şeye kızdığında onunla birlikte "ölümüne savaşmak için bineklenin!" denildi mi hemen bineklerine binen süvâriler de kızmazsa…

2. En büyük tehlikelere atılan güç ve şeref sahibi bir topluluk ona yardım ve zafer bahşetmezse…

3. Artık en hakir düşmanı bile o kişiyi alt eder. İsterse haksızlığı gidermekle örnek gösterilecek derecede nam salmış mâhir bir savaşçı olsun…

4. Barış ânında kiminle istersen dost ol! Ancak bil ki savaş ânında amcaoğlundan (akrabalarından) başka herkes sana eldir!

5. Senin dostun, savaş esnasında oluk oluk kan akarken yardıma çağırdığında çağrına gönülden karşılık verendir.

---

46 Meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 75, 78, 244, 262-3; II, 213-4, 363-4.

47 İlk İslâmî dönem şairlerinden Kurâd hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 273.

6. Haksız da olsa (yardıma muhtaç olduğunda) amcaoğlunu yardımsız bırakma! Çünkü onunla arandaki meseleler nasılsa halledilip çözüme kavuşturulur."[48]

Bu ve benzeri şiirler, İslâmî ilkeleri özümsemekte yetersiz kaldıkları Kur'ân'ın birkaç âyetinin şâhitliğiyle sâbit olan bedevîlerin[49] câhiliyye devrindeki asabiyeti ve eski göçebe hayatını sürdüklerini göstermektedir. Bununla birlikte onların tercihi olan bu durum, genel manzara içinde oldukça lokal olup menfi tesirde bulunmaktan uzaktı. Onlar kendi aralarında bu ufku dar hayatı yaşarken büyük bir medeniyet olma yolundaki İslâm, Endülüs'ten Çin'e kadar olan coğrafyalardaki dünya milletlerinin gönlünde inkılâplar meydana getirmiş bulunuyordu.

48 Tavil bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 273-4.
49 et-Tevbe 9/97-98; el-Feth 48/15-16; el-Hucurât 49/14 vd.

II. Kabileler Arası Savaşlar

Kabile merkezli hayatın ve asabiyet duygusunun en önemli sonucu kabileler arası savaşlardır. Bir kabilenin bir ferdinin ya da himayesindeki bir kişinin katledilmesi veya hakaret olarak algılanabilecek bir davranışa maruz kalması uzun süren savaşlara sebep olabilirdi. Böyle ardı arkası kesilmeyen savaşlar için kullanılan الحرب العوان ifadesi meşhur olmuştu.[1] Câhiliyye şiirinin en önemli konusu kabileler arasındaki bu savaşlardır. Ebû Temmâm'ın ulemâ katında çok makbul olan ve sonraki birçok çalışmaya da ilham veren meşhur derlemesinin en büyük bölümünü bu savaşlardaki hamâsî temaların işlendiği bölüm oluşturur ve bu sebeple eserin tamamı da bu bölümün adıyla *el-Hamâse* olarak isimlendirilir. Bu savaşların tarafları, sebepleri ve sonuçlarının anlatıldığı eyyâmu'l-Arab denilen eserler de kaleme alınmıştır.[2] Besûs,[3] Vâridât,[4] Uneyze,[5] Dâhis ve Gabrâ,[6] Külâb,[7]

---

1 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 273; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 348.

2 Bu konudaki literatüre çalışmamızın Giriş kısmında kaynakları tanıtırken "Şiirlerin Arka Plânıyla İlgili Kaynaklar" başlığı altında temas edilmiştir.

3 Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 165 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 213 vd.

4 Asmaî, *a. g. e.*, s. 130; ayrıca bk. İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 218-9; Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, IV, 142.

5 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 167; ayrıca bk. İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 219; Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, IV, 142.

6 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 344-5; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 229; ayrıca bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 177 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 150 vd.

7 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 153-4, 197; ayrıca bk. Birbirinden farklı iki Külâb Savaşı vardır. bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 45, 66; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 222 vd.

Hubâle,[8] Fesâd,[9] Nisâr ve Cifâr[10], Gamre,[11] Şakîkatu'l-Haseneyn,[12] Hazâzâ,[13] Hüyeymâ,[14] şiirlere de konu olan savaş isimlerinden bazılarıdır.[15] Bunların çoğu küçük çaplı çatışmalar olmakla birlikte[16] 40 yıl sürdüğü söylenen Besûs,[17] 25 yıl sürdüğü belirtilen Tay kabilesinin kendi içindeki savaş[18] ve 20 yıl sürdüğü nakledilen Evs ve Hazreç kabileleri arasındaki savaşlarda[19] olduğu gibi uzun süren düşmanlık ve huzursuzluklara yol açabiliyor, emniyet ve sükûnu sarsarak toplumu anarşi ve kargaşaya sürüklüyordu.

Şiirlerden anlaşıldığı kadarıyla kabileler arası savaşların en önemli sebeplerinden biri asabiyet duygusuydu. Savaş esnasında kabilenin adını anmak bunun en mühim delillerinden biridir. Mesela Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî,[20] Nisar Harbi hakkında söylediği kasidede şu beyte yer veriyor:

---

8 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 397.

9 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 233.

10 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 322-3, 337; ayrıca bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 527 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 248.

11 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 306.

12 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 220-1; Neka'l-Hasen olarak da isimlendirilmektedir. Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 400.

13 Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, I, 579-581; Ebû Ubeyde'den yapılan nakillerde bu savaşın adı el-Hazâz olarak kaydedilmektedir. Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 29; İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 249; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 245.

14 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 298.

15 Bu savaşların çoğu, Kahtânî denilen Yemenli kabilelerden çok kuzeyde yaşayan Adnânîler arasında cereyân etmiştir. Çünkü bunlar diğerlerine göre medeniyetten daha uzak ve bedevî bir hayat yaşadıkları için daha ferdiyetçi ve savaşçı bir tabiattaydılar. Aralarındaki husumet, çekememezlik ve haset de daha fazlaydı. Bu sebeple kendilerine mensup bir reis altında birleşemezler, hatta kendilerinden bir reise itaat etmektense bir yabancıya itaat etmeyi yeğlerlerdi. Ayrıca geçim darlığı ve su kıtlığı sebebiyle otlak ve su kaynağı aramak için daima yer değiştirirlerdi. Bütün bu hususlar, Kahtânîlere göre Adnânîler arasında daha fazla savaş çıkmasına sebep olmuştur. bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 344-5.

16 Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 343; ayrıca bk. Hitti, *a. g. e.*, I, 134-6.

17 Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, IV, 142.

18 Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 233.

19 Bağdâdî, *a. g. e.*, IV, 279-281.

20 Câhiliyye şairi Bişr için bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 97.

نَعْلُــو القَــوانِسَ بالسُّــيُوفِ ونَغْتَــزِى والْخَيْــلُ مُشْــعَلَةُ النُّحُــورِ مِــنَ الــدَّمِ

"Kılıçlarımızla (düşman) kellelerinin üstüne çıkar, soyumuzu sopumuzu sayarız. Bu arada atlarımız boyunlarına kadar kana bulanmış, parlamaktadır."[21]

Hâdire[22], aynı hususu bir beytinde şöyle dile getiriyor:

وَنَقِــــي بِــــآمِنِ مَالِنَــــا أَحْسَــــابَنَا وَنُجِــرُّ فِــي الْهَيْجَــا الرِّمَــاحَ وَنَــدَّعِي

"En değerli malımızla şerefimizi koruruz. Savaşta ise mızraklarımızı (hasmımıza) saplar ve öylece bırakıp kim olduğumuzu (nesebimizi ona) haykırırız."[23]

Abdüşşârık b. Abdüluzzâ el-Cühenî de,[24] Bühse kabilesiyle aralarında cereyan eden bir savaşı tasvir ettiği şiirinde şu beyte yer veriyor:

تَنَــــادَوْا يَالَبُهْثَــــةَ إِذْ رَأَوْنَــــا فَقُلْنَــــا أَحْسِــــنِي ضَــــرْباً جُهَيْنَــــا

"Onlar bizi gördüklerinde 'Bühse Oğulları yetişin!' diye nidâ ettiler. Biz de 'Cüheyne Oğulları iyi vurun!' diye bağırdık."[25]

---

21 Kâmil bahrinden olan şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 337; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1448.

22 Câhiliyye şairi Hâdire hakkında bk. Fehmî, *a. g. e.*, s. 363; Fahruddîn Kabâve, *a. g. e.*, I, 209.

23 Kâmil bahrinden olan şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 35; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 221-2.

24 "Şârık adındaki putun kulu" mânasındaki isminden de anlaşıldığı üzere câhiliyye şairi olan Abdüşşârık hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 169; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 170.

25 Vâfir bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 171.

Kaynaklarda ismi zikredilmeyen Yemenli bir şair de, Abdümenât ve Kelb kabileleriyle aralarındaki bir savaşı tasvir ettiği şiirinde aynı duruma şu beyitle işaret ediyor:

مَـــا بَـــرِحَ التَّـــيْمُ يَعْتَـــزُونَ وَزْرْ قُ الْخَـطِّ تَشْـفِي السَّـقِيمَ مِـنْ سَـقَمِهْ

"Teym kabilesi, soy-soplarını an(arak, bu şekilde birbirlerinden yardım isteyerek savaş)maya devam ettiler. Mızraklar şeref ve haysiyetine düşkün olanların içini serinletiyor (, kibrini kırıyor)du..."[26]

Bu örnekler, -daha sonra üzerinde tekrar duracağımız üzere- kabileler arası savaşların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ve savaş boyunca kin ve hıncı canlı tutan en büyük âmilin asabiyet duygusu olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu savaşlara gerekçe gösterilen özel sebepler de vardır. Aşağıda bunlar üzerinde de duracağız.

A. SAVAŞIN SEBEPLERİ

Câhiliyye devrinde çok basit sebepler bile savaş çıkması için yetiyordu. Mesela Abs ve Zübyan kabileleri arasında yıllarca süren savaş, bir at yarışında hile yapılmasından çıkmış ve yarıştırılan atların isimleri olan Dâhis ve Gabrâ adıyla meşhur olmuştur.[27] İnsanların arasını bozup onları savaştırmak için birbirine tutuşturan bozguncu kimseler de eksik değildi. Ferrâr es-Sülemî,[28] muhtemelen câhiliyye devrinde

---

26 Münserih bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 123.

27 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 344; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 229; ayrıca bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 177 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 150 vd.

28 İslâm'la şereflenen ve Mekke'nin fethinde Benî Süleym'in bayraktarlığını yapan muhadram şair Ferrâr es-Sülemî hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 57.

başvurduğu bir arabozuculuk ve savaş çıkarma ile şöyle övünüyor:

وَكَتِيبَـــــةٍ لَبَّسْـــــتُهَا بِكَتِيبَـــــةٍ حَتَّـى إِذَا الْتَبَسَـتْ نَفَضْتُ لَهَـا يَـدِي
فَتَـرَكْتُهُمْ تَقِـصُ الرِّمَـاحُ ظُهُـورَهُمْ مِـنْ بَـيْنِ مُنْفَعِـرٍ وَآخَـرَ مُعْـنَدِ
مَـا كَـانَ يَنْفَعُنِـي مَقَـالُ نِسَـائِهِمْ وَقُتِلْـتُ دُونَ رِجَالِهَـا لَا تَبْعَـدِ

"Bir kin ve gayız nârı salıp içlerine,
Kattım nice birlikleri ben birbirine!
Baktım; kiminin sırtına mızrak batıyor,
Toz-toprağa batmış kimi, düşmüş yatıyor...
Onlar tutuşup böyle vuruşmakta iken
Ben sıyrılıverdim o büyük arbededen
Erkekleri uğrunda ölürsem ben eğer
Hâtunları boştur bana âh eyleseler"[29]

Âmir el-Muhâribî,[30] savaşı başlattıktan sonra barış yaparak işin içinden sıyrılan birilerini şöyle suçluyor:

جَنَيْـتُمْ علينـا الحـرب ثُـمَّ ضَـجَعْتُمُ إِلـى السَّـلْمِ لَمَّـا أَصْـبَحَ الأَمْـرُ مُبْهَمَـا

"Bizim başımıza bir harp çıkardınız, sonra da işler karışınca sulhe sığındınız."[31]

Kaynaklarda ismi verilmeyen bir başka şair de, savaşı asıl başlatanların genellikle sıvışıp giderken savaşın yayılıp git-

---

29 Kâmil bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 57-58.
30 Câhiliyye şairi Hasafî hakkında bk. Fahruddîn Kabâve, *a. g. e.*, II, 1349.
31 Tavîl bahrinden olan beyit için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 310; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1350-1; benzer bir örnek için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 186.

tiğine ve meseleyle doğrudan ilgisi olmayan birçok kişinin ateş çemberi içinde kaldığına şöyle işaret ediyor:

اَلشَّـرُّ يَبْـدَؤُهُ فِـي الْأَصْـلِ أَصْـغَرُهُ ولَـيْسَ يَصْـلَى بِنَـارِ الْحـرْبِ جانِيهـا
أَلْحَـرْبُ يَلحَـقُ فِيهـاَ الْكـارِهُونَ كَمـا تَـدْنو الصِّـحَاحُ إِلَـى الْجَرْبَـى فَتُعْـديها

"Gerçekte kötülüğü küçük bir olay başlatır. Savaşın nârına, savaş ateşini yakan yanmaz.

Sağlıklı olanların uyuz olanlara yaklaşıp da onlardan uyuz hastalığını kapması gibi savaşı istemeyenler de sonradan ona katılır."[32]

Âmir Oğulları'ndan bir kadın ise savaşın yayılıp günahsız olanlara da bulaştığından şöyle yakınıyor:

وَحَـرْبٍ يَضِـجُّ الْقَـوْمُ مِـنْ نَفَيانِهـا ضَـجِيجَ الْجِمـالِ الْجلَّـةِ الـدَّبِرَاتِ
سَـيَتْرُكُهَا قَـوْمٌ وَيَصْـلَى بِحَرِّهـا بَنُـو نِسْـوَةٍ لِلثُّكْـلِ مُصْـطَبِراتِ

"Üzerlerine sıçrayıp bulaştığından dolayı kavmin, ayağı yaralı yaşlı develerin inleyişi gibi inlediği nice savaş vardır ki...

Bir topluluk onu bırakacaktır da, onun nârına çocuklarını kaybetmeye sabırlı kadınların oğulları yanacaktır."[33]

Savaşların yayılmasında grup psikolojisi de göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Düreyd b. es-Sımme,[34] Gatafan'a yapılan bir baskında elde edilen ganimetlerle dönülürken Gatafan tarafından yapılan bir saldırıda[35] öldürülen kardeşi Abdullah'a yaktığı ağıtta şöyle diyor:

---

32 Basît bahrinden olan beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 154.

33 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 313.

34 Yaşı ilerlemiş bir halde müşriklerin saflarında katıldığı Huneyn Savaşı'nda ölen Düreyd hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, II, 749; Âmidî, *a. g. e.*, s. 114.

35 Livâ adıyla anılan bu çatışma için bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 291; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 168.

فَلَمَّـا عَصَـوْنِي كُنْتُ مِـنْهُمْ وَقَـدْ أَرَى غَـوَايَتَهُمْ وَأَنَّنِـي غَيْـرُ مُهْتَـدِي
وَهَـلْ أَنَـا إِلَّا مِـنْ غَزِيَّـةَ إِنْ غَـوَتْ غَوَيْـتُ وَإِنْ تَرْشُـدْ غَزِيَّـةُ أَرْشُـدِ

"Bana karşı çıkınca ben de onlara uydum. Onların şaşkınlıklarını görüyordum. Ben de doğru yolda değildim.

Ben, Gaziyye Oğulları azdığında azan, onlar doğru yolu bulduklarında da doğru yolu bulan muhariplerden biri değil miyim?"[36]

Bu beyitler, Araplar'ın mâcerâ için bile savaşa atılabildiklerini, her an savaşmaya hazır ve teşne olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte şiirlerde savaşların görünür bazı sebepleri de elbette konu edilmektedir. İncelediğimiz kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla savaşların sebep ve amaçlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Kan Davaları

Câhiliyye devrinde kısas bilinen ve kabul edilen bir cezalandırma yöntemi olmakla birlikte buna pek az başvuruluyordu. Çünkü maktûlün mensup olduğu kabileler, özellikle de bedeviler kendilerine mensup herhangi bir ferdin kanının yerde kalmasını büyük bir haysiyet meselesi olarak görüyorlar ve kanın ancak kanla yıkanacağı anlayışına sahip bulunuyorlardı.[37] Katilin mensup olduğu kabileler de, öldürmeleri için katili maktûlün velilerine vermeyi büyük bir ar ve şanlarına sürülmüş bir leke sayıyorlardı.[38] Bu sebeple kan davaları savaşların en önemli sebepleri arasında yer almıştı. Devrin anlayışını ve intikam duygusunu yansıtmak için -

---

36 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 337.
37 Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 584.
38 Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 578; Hûfî, *a. g. e.*, s. 284.

uzun olsa da- bu savaşları terennüm eden şiirlerden[39] birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Câhiliyye şairlerinin en kadîmlerinden biri olan Mühelhil,[40] Tağlib kabîlesinin lîderi olan kardeşi Küleyb b. Vâil'in Bekr kabîlesine mensup Cessas tarafından katledilmesiyle başlayan ve her ikisi de Adnânîler'e mensup Bekr ve Tağlib kabîleleri arasında kırk yıl süren Besûs Harbini[41] anlattığı "Dâhiye/felâket" adı verilen kasidesinde aşağıdaki beyitlere yer vermektedir:

1	جَـارَتْ بَنُـو بَكْـرٍ، وَلَـمْ يَعْـدِلُوا،	وَالمَـرْءُ قَـدْ يَعْـرِفُ قَصْـدَ الطَّرِيـقْ
2	حَطَّـتْ رِكَـابُ البَغْـيِ مِـنْ وائـلٍ،	فـي رَهْـطِ جسـاسٍ، ثِقـالِ الوُسُـوقْ
3	يَـا أَيُّهـا الجَـانِي علـى قَوْمِـهِ	مَـا لَـمْ يَكُـنْ كَـانَ لَـهُ بِـالْخَلِيْقْ
4	جِنَايَـةً لَـم يَـدْرِ مـا كُنْهُهَـا	جَـانٍ، وَلَـمْ يُصْبِحْ لَهَـا بـالْمُطِيْقْ
5	كَقَـاذِفٍ يَوْمـاً بِأَجْرَامِـهِ	فـي هُـوَّةٍ، لَـيْسَ لهـا مـن طَرِيـقْ
6	إنْ رُكُـوبَ البَحْـرِ، مَـا لَـمْ يَكُـنْ	ذا مَصْـدَرٍ، مِـنْ مُهْلِكَـاتِ الغريـقْ
7	لَـيْسَ امـرُءٌ لَـمْ يَغْـدُ فـي بَغْيِـهِ،	غَـدًا بِـهِ تَخْرِيـقُ رِيـحٍ خَرِيـقْ
8	كَمَـنْ تَعَـدّى بَغْيُـهُ قَوْمَـهُ،	طَـارَ إلـى رَبِّ اللِّـواءِ الخَفُـوق
9	إلـى رَئِـيسِ النَّـاسِ والمُرْتَجَـى،	لَعُقْـدَةِ الشِّـدِّ، وَرَتْـقِ الفُتُـوقْ
10	مَـنْ عَرَفَـتْ يَـومَ خَـزَازَى لَـهُ	عُلْيـاً مَعَـدٍ عنـد جَـذْبِ الرُّتُـوقْ
11	فَـذَاكَ لا يُـوفي بِـهِ غَيْـرُهُ،	وَلَـنْتَ تَلْقَـى مِثْلَـهُ فـي فَرِيـقْ
12	قُـلْ لِبَنِـي ذُهْـلٍ يَرُدّونَـهُ،	أَو يَصْـبِرُوا للصّـيْلَمِ الخَنفَقِيـقْ
13	إنَّ امـرأً ضَـرّجْتُمُ ثَوْبَـهُ،	بِعاتِـكٍ مـن دَمِـهِ كَـالخُلُوقْ
14	سَـيِّدُ سـاداتٍ، إذا ضَـمَّهُمْ	مُعْظَـمُ أَمْـرٍ يَـوْمَ أَزْلٍ وَضِـيقْ
15	لَـمْ يَـكُ كالسَّـيِّدِ فـي قَوْمِـهِ،	بَـلْ مَلِـكٌ دِيـنَ لَـهُ بـالحُقُوقْ

---

39 Burada zikredilecek olanlar dışında başka örnekler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 131; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 312-3, 345-7, 412-3.

40 Cumahî, *a. g. e.*, I, 39.

41 Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 165 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 213 vd.

16 إنْ نَحْـنُ لَـمْ نَثْـأَرْ بِـهِ، فَاشْـحَذُوا ... شِـفَارَكُمْ، مِنّـا، لِحَـزِّ الحُلُـوق

17 ذَبحـاً كَـذَبْحِ الشّـاةِ لا تَتّقـي ... ذابِحَهـا، إلاّ بِشَـخْبِ العُـرُوقْ

18 أصْـبَحَ مَـا بَـيْنَ بَنـي وائِـلٍ، ... مُنْقَطِـعَ الحَبْـلِ بَعِيـدَ الصّـديقْ

19 غَـداً تَـاقِي، فـاعْلَموا، بَيْنَنـا، ... أَرْمَاحُنـا مـن عَاتِـكٍ كَـالرّحيقْ

20 بِكُـلّ مِغْـوارِ الضُّـحَى، بُهْمَـةٍ ... شَـمَرْدَلٍ فَـوْقَ طِمِـرٍّ عَتِيـقْ

21 سَـعّالياً يَحْمِلُـنَ مِـنْ تَغْلِـبٍ ... أَشْـبَاهَ جِـنّ، كَلُيُـوثِ الطّرِيـقْ

22 لَـيْسَ أَخُـوكُمْ تَارِكـاً وِتْـرَهُ، ... وَلَـيْسَ عَـنْ تَطْلَبِكُـمْ بِـالْمُفِيقْ

1. "Bekr Oğulları zulmedip adâletten ayrıldılar. Hâlbuki insan doğru yolu bilebilir.

2. Vâil (kabîlesine karşı işlenen cinâyet)ten dolayı Cessâs'ın[42] aşiretin(in omuzların)a ağır bir vebâl çökmüştür.

3. Ey olmaması daha evlâ olan (dünyâya gelmez-komaz olası) kişi! Ey kavmine karşı cinâyet işleyen cânî!

4. (O cinâyet) öyle bir cinâyet ki, işleyen onun künhü nedir, bilmiyor (ne yaptığının farkında değil), sonucuna da katlanacak gücü yok!

5. (Onun bu durumu,) kendisini yolu yolağı olmayan bir vâdîye atan şaşkın bir yolcu gibidir.

6. Hâlbuki tecrübe sâhibi olmadıkça deniz yolculuğu yapmaya kalkışmak tehlikelidir.

7-8. Düşmanlığı bir fırtınayı aşmayan (düşmanlığında ölçüyü kaçırmayan) kişi, düşmanlığı kavmini geçerek dalgalanan bayrağı olan (forslu) lîdere kadar ulaşan kimse ile bir değildir.

9. (Onun düşmanlığı) herşeyin düğümü, zorluk ânında umut bağlanan, gedikleri kapatan insanların liderine (kadar ulaşmıştır).

10. (O lîder,) eksik ve gediklerin kapatıldığı Hazâzâ Savaşı'nda Maadd kabîlesinin ulularının yakînen tanıdığı (Küleyb')dir.

11. Kimse onun dengi olamaz (/ona mukabil ancak onun gibi biri öldürülür ama nerede onun dengi?) hiçbir toplulukta onun dengini bulamazsın.

---

42 Küleyb'in kātili olan İbn Mürre b. Zühl. Bk. Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, IV, 139.

12. Zühl Oğullarına söyle! Ya onu geri getirsinler yâhut da başlarına inecek büyük musîbete katlansınlar!

13. Elbisesini misk gibi kokan kanına buladığınız kişi,

14. sıkıntılı ve kritik bir günde önemli bir işin bir araya getirdiği efendilerin efendisidir.

15. (Yok, yok) o, kavmi içinde efendi değildi. Bundan da öteydi, kendisine itaat edilen bir kraldı.

16. Eğer biz onun öcünü almazsak bizim gırtlağımızı kesmek için enli kılıçlarınızı bileyin!

17. Koyun boğazlar gibi bir boğazlama (için). Öyle ki boğazlayanı yalnızca (karşısındakinin) şah damarını kesmek korur.

18. Vâil Oğulları (Bekr ve Tağlib kabîleleri) arasında olan (Küleyb cinâyeti), onlar arasındaki bağı koparmış, dostluğu sona erdirmiştir.

19. Bilesiniz ki, yarın mızraklarımız al kanınızı hâlis bir şarap gibi içecek (, onunla boyanacak)tır

20. Şahlanmış soylu atlar üzerinde nereden saldıracağı belli olmayan, sabah baskınlarına alışkın gösterişli yiğitler vâsıtasıyla (silahlarımız kanınıza bulanacaktır.)

21. Tağlib atları, yola çıkan aslanlar gibi, cinlere eş öcü gibi yiğitler taşıyacaktır.

22. (Bilesiniz ki,) kardeşleriniz (olan Tağlibliler) öçlerini yerde bırakmayacaktır. Sizden istediklerinden de vazgeçmeyecektir."[43]

Mühelhil, kardeşi Küleyb'in öcünü aldıktan sonra söylediği kasidede de aşağıdaki beyitlere yer vermiştir:

1 فـإنْ يـكُ بالـذنائِبِ طـالَ ليلـي فقـدْ يُبكَـى مِـنَ اللَيْـلِ القصـيرِ

2 فَلَـوْ نُـبِّئَ المقـابِرُ عَـنْ كُليـبٍ فَيُخْبِـرَ بالـذنائِبِ أيُّ زِيـرِ

3 بيـومِ الشـعْثَمين لقـرَّ عينـاً وكيـفَ لقـاءُ مَـنْ تحـتَ القُبُـور

[43] Serî' bahrindeki şiir için bk. Ebu Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, I, 578-584.

4 فـإنّي قـدْ تركْـتُ بِـواراداتٍ بُجيـراً فـي دمٍ مثـلِ العبيـرِ
5 وهمّـامَ بـنَ مُـرّةَ قـدْ تَركنَـا عليـهِ الْقَشْـعَمانُ مِـنَ النُسُـورِ
6 وصـبّحنَا الوُخُـومَ بِيَـوْمِ سَـوْءٍ يُـدافعنَ الأسِـنّةَ بـالنُحُورِ

"1. (Kardeşim Küleyb'in katledildiği) Zenâib'te gecem uzadıysa (ve bu sebeple üzüldümse saâdet içinde oluşumuz sebebiyle çabucak geçen) kısa gecelerden dolayı da ağıt yakılıp ağlanır (elbette).

2. Keşke Zenâib'te bulunan Küleyb'in kabri açılsa da kadınları çokça ziyâret eden (şarap ve kadınla vakit geçiren) kimmiş bir haber verse! (Küleyb yaşarken beni böyle kınardı. Ancak işte ben onun öcünü alarak keyf adamı olduğum gibi aynı zamanda ciddiyet adamı da olduğumu ispatladım.)[44]

3. (Küleyb olanları bilseydi) Şa'seman'da (cereyan eden onun öcünü aldığım) savaşla gözü aydın olurdu. Fakat toprağın altındaki kabirlerde bulunan (ölü)lerle buluşmak nasıl mümkün olur?

4. Ben Büceyr'i(n leşini) misk gibi kanı içinde (yüzüyor olduğu halde) Vâridat'ta bıraktım.

5. Hemmam b. Mürre'yi de (aynı şekilde) bıraktık. Üzerine koca koca kartallar iniyordu.

6. Vahın kabîlesini (onlar için) uğursuz bir günün sabahında bastık. Kılıçlarımızı gırtlaklarıyla savmaya çalışıyorlardı. (Gâfil avlandıkları için ellerine silah almaya vakit bulamamışlardı.)"[45]

Nübüvvet çağına yetiştiği halde geçkin bir yaşta iken Huneyn Savaşı'nda müşriklerin saflarında maktûl düşen Düreyd b. es-Sımme'nin,[46] karısına hitaben söylediği aşağı-

---

44 Küleyb, hayattayken Mühelhil'e "kadınları çokça ziyâret eden" anlamında "zîr" der ve onun onlarla çok vakit geçirdiğini, zevk u safâ ehli olduğunu, ciddî işlerle ilgilenmediğini îmâ edermiş. Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, IV, 148.

45 Vâfir bahrindeki şiir için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 129-130.

46 Hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, II, 749; Âmidî, *a. g. e.*, s. 114.

daki şiir, kan davası konusunda devrin atmosferini çok güzel yansıtmaktadır:

تَقُـولُ: أَلَا تَبْكِـي أَخَـاكَ وَقَـدْ أَرَى ... مَكَانَ الْبُكَا لَكِنْ بُنِيتُ عَلَى الصَّبْرِ
فَقُلْـتُ أَعَبْـدَ اللهِ أَبْكِـي أَمِ الَّـذِي ... لَـهُ الْجَدَثُ الأَعْلَى فَتِيلَ أَبِي بَكْـرِ
وعَبْـدَ يَغُـوثَ تَحْجُـلُ الطَّيْـرُ حَوْلَـهُ ... وعَـزَّ الْمُصَـابُ حَثْـوُ قَبْـرٍ عَلَى قَبْـرِ
أَبَـى الْقَتْـلُ إِلاَّ آلَ صِـمَّةَ إِنَّهُـمْ ... أَبَوْا غَيْرَهُ وَالْقَدْرُ يَجْرِي إِلَى الْقَدْرِ
فَإِمَّـا تَرَينَـا لاَ تَـزَالُ دِمَاؤُنَـا ... لَـدَى وَاتِـرٍ يَسْـعَى بِهَـا آخِـرَ الـدَّهْرِ
فَإِنَّـا لَلَحْـمُ السَّـيْفِ غَيْـرَ نَكِيـرَةٍ ... وَنُلْحِمُـهُ حِينـاً ولَـيْسَ بِـذِي نُكْـرِ
يُغَـارُ عَلَيْنَـا وَاتِـرِينَ فَيُشْـتَفَى ... بِنَـا إِنْ أُصِـبْنا أَوْ نُغِيـرُ عَلَـى وِتـرِ
قَسَـمْنا بِـذَاكَ الـدَّهرَ شَـطْرَيْنِ بَيْنَنَـا ... فَمَـا يَنْقَضِـي إِلاَّ وَنَحْـنُ عَلَى شَـطْرِ

"Karım diyor ki 'Ağıt yakmadın birâderine!'
Ağıt yerinde, dedim, amma ondan iyisi sabır!
Ağıtta hangine âh eyleyim ben? Abdullah
Var ilk başta, peşinden zavallı Kays gelir,
Ve sonra üstüne kuzgunlar üşmüş Abdüyagûs...
Felâket üzre felâket, kabir yanında kabir...
Diretti bizde cinâyet, direttik onda da biz;
Edildi katl ile ölmek bizim için takdir!
Bizim cinâyetimiz pek çok, artıyor da her an
Hasım öç almak için çevremizde hep dolanır...
Ya bir kılıç tarafından kesilmiş et oluruz,
Veyâhut et keseriz bir kılıçla biz, salınır...
Ya biz akın ederiz hasma intikâm alırız;
Ya bir akın yapılır, bizden intikâm alınır...
Ya ölmenin ya da öldürmenin nasîbi hayat!
Ömür boyunca bunun eyleriz birinde sebat!"[47]

---

47 Tavîl bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 240-1.

Arapları, ölmek veya öldürülmek paradoksuna sokan en önemli sebeplerden biri hâme inancı olmalıdır.[48] Hâme, mutlak olarak müteveffanın, bazı şiirlere göre ise özellikle maktûlün başından çıkıp katilden öç alınana kadar "bana su verin, bana su verin!" diye öttüğüne inanılan baykuş şeklinde bir kuş olup sadâ da denilirdi.[49] İslâm tarafından yasaklanan hâme inancı,[50] özellikle kan davaları ve intikam temalarını işleyen şiirlerde çokça zikredilmektedir.[51] Zü'l-İsba' el-Advânî,[52] kızgın olduğu bir amcaoğluna şöyle sesleniyor:

يَا عَمْرُو إِنْ لاَ تَدَعْ شَتْمِي وَمَنْقِصَتِي أَضْرِبْكَ حَيْثُ تَقُولُ الْهَامَةُ اسْقُونِي

"Ey Amr! Bana sövmeyi ve haksızlık etmeyi bırakmazsan sana öyle bir vururum ki (ölürsün de öcünü almaya cesâret eden de olmaz, başından çıkan hâme yani) kuş "Bana su verin!" der durur."[53]

Kabilelerinden dışlanmış kimselerden oluşan çeteleri organize eden Urve b. el-Verd de[54] bir beytinde şöyle demektedir:

أحاديثُ تَبْقَى والفَتَى غيرُ خالدٍ إذا هو أمْسَى هامةً تحتَ صَيِّرِ
تُجَاوِبُ أحْجَارَ الكِنَاسِ وتَشْتَكِي إلى كلِّ معروفٍ تراه ومُنْكَرِ

---

48 Ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 199, 311 vd.; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 597; Hûfî, *a. g. e.*, s. 431.

49 İbn Manzûr, *a. g. e.*, XIV, 454 "sdy".

50 Buhârî, "et-Tıb", 19.

51 Burada zikredeceğimiz örnekler dışında meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 380; Asmaî, *a. g. e.*, s. 214; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 308, 411, 416; Hâtim, *Dîvan*, Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1990, 200-201.

52 Câhiliyye şairi Zü'l-İsba' hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, II, 708; Âmidî, *a. g. e.*, s. 118.

53 Basît bahrindeki beyit için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 147; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 749.

54 Câhiliyye şâiiri Urve için bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, II, 675.

"Yiğit kalıcı değildir. (Ondan geriye yalnızca) mâcerâları kalır. O ise, (bir muhâtaralı olayda öldürülür, naaşı) koyun barınağı gibi bir kabir altında (yatar. Kendisi ise başından çıkan) bir hâme olmuştur artık.

(O hâme,) Kinâs'ın taşlarına karşılık verir ve gördüğü her iyi ve kötü kimseye şikâyette bulunur..."[55]

Belki bu inancın da etkisiyle öç alma konusunda kabileler birbirine örnek oluşturur, kan davası güden kabileler diğerlerinden geri kalmadıklarını göstermek için gayrete gelirdi. Mâlik b. 'Aclân el-Hazrecî'nin[56] aşağıdaki beyti bu durumu tespit açısından oldukça câlib-i dikkattir:

مَـــا مِثْلُنَـــا يُحْتَـــذَى لِسَـــفْكِ دَمٍ مَـــا كَـــانَ فِينَـــا السُّـــيُوفُ وَالزُّعَـــفُ

"Bizde kılıç ve zırh olduğu müddetçe bizim aşîretimiz kan dökme konusunda örnek oluşturmamalıdır. (Çünkü biz çok güçlü ve şerefli bir kabîleyiz. Savaşırsak çok kan dökülür, başka kabîleler de kan dâvâsı gütme konusunda bizi örnek alırlar, ardı arkası kesilmeyen savaşlar yaparlar, çok kan dökülür.)"[57]

Öç alma konusunda örnek gösterilen mitolojik şahsiyetler vardı. Burun ve kulaklarını keserek kendine köle süsü verip öç almak istediği düşmanına yaklaşan ve böylece öcünü alan Kasîr ve elbiselerini ters giyerek deli numarası yapmak suretiyle hedefine ulaşan Beyhes bunlardandır.[58] Mütelemmis bir şiirinde bunlara şöyle telmihte bulunmuştur:

---

55 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 37-38.

56 Mâlik b. el-Aclân'ın çağı hakkında kesin bir kayıt olmamakla birlikte karıştığı olaylardan câhiliyye şairi olduğu anlaşılmaktadır. bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, IV, 279 vd.

57 Münserih bahrindeki beyit için bk. Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 638.

58 Beyhes hakkında bk. Meydânî, *a. g. e.*, I, 268-9; Kasîr kıssası *Hizâne*'de zikredildiği üzere muhtasaran şöyledir: Amâlika'dan Amr adındaki bir kral Cezîmetü'l-Ebraş'a saldırdı. Cezîme onu katletti. Amâlika, Amr'dan sonra

فَمِنْ طَلَبِ الْأَوْتَارِ مَا حَزَّ أَنْفَهُ قَصِيرٌ وَخَاضَ الْمَوْتَ بِالسَّيْفِ بَيْهَسُ
نَعَامَةُ لَمَّا صَرَّعَ الْقَوْمُ رَهْطَهُ تَبَيَّنَ فِي أَثْوَابِهِ كَيْفَ يَلْبَسُ

"Kasîr'in burnunu kes(ip kendine bir köle süsü vererek Zibâ-i Rûmiyye'nin hizmetine gir)mesi ve Beyhes'in (üstüne şalvar, altına gömlek giyip deli numarası yaparak fırsat bulunca) kılıcıyla ölümün muhakkak olduğu savaşa dalması öcünü almak (ve böylece şerefini kurtarmak) içindir.

Neâme (lakaplı Beyhes')in kardeşlerini bir topluluk öldürünce elbiselerini giyiş tarzı ortaya çıktı."[59]

Kan davası sebebiyle çıkmış bir savaştan geri kalan kabile fertleri kınanırdı.[60] Bekr kabîlesine mensup olan Sa'd b. Mâlik[61], هذا الأمر لا ناقتي فيه ولا جملي "Bu iş benim develerimin

---

kızı Zibâ'yı kraliçe yaptılar. Zibâ kalesini iyice tahkim etti ve düşman muhâsarası esnasında güç durumda kalırsa kaçmak için tahtının altından Fırat nehrine ulaşan bir menfez yaptı. Sonra babasının öcünü almak istedi. Ancak istişâre sonunda kız kardeşinin, Cezîme'ye evlilik teklif etmesini ve bu bahaneyle onu yanına çağırarak katletmesini tavsiye etmesi üzerine o yola başvurdu. Zibâ'nın teklifi Cezîme'ye cazip geldi. İstişare sonunda Kasîr dışındaki bütün adamları bu teklifi tasvip etti. Netîcede Cezîme, Zibâ'ya gidince onun emriyle katledildi. Kasîr, Cezîme'nin yeğeni Amr b. Adiyy'e giderek dayısının öcünü alması için kendisine mal vermesini istedi. Malları alıp ileri gelen kimselere giderek niyetini söylediyse de onlar öç almaktan ümit kesmişlerdi. Bunun üzerine kendi kulağını ve burnunu keserek Zibâ'nın yanına gitti ve "Ben, Cezîme'nin en sâdık adamıydım. Ne var ki yeğeni Amr beni bu hâle koydu. Onun için sana geldim" dedi ve böylece onun güvenini kazanarak onun adına ticâret yapmaya başladı. Zibâ'nın gizli geçitlerine kadar herşeyini öğrendi. Sonunda yine ticâret için çıkıp dönüşte develere Amr b. Adiyy'in adamlarını saklayıp Zibâ'ya geldi ve "surların dışında senin için getirdiğim mala bak!" diyerek yüklü develeri ona gösterdi. Zibâ, bundan son derece memnun olarak kapıları açtırdı. Develer içeri girer girmez Amr'ın adamları şehri ele geçirdi. Zibâ kaçmak için gizli geçide koştuğunda Kasîr'i elinde kılıçla beklerken görüp geri döndüyse de Amr ile karşılaştı ve onun tarafından öldürüldü. Bir başka rivayete göre de yüzüğünün altında sakladığı zehri içerek canına kıydı. Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VII, 293 vd; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 181.

59 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*,I, 268.

60 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 232; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 71-2, 404, 408-9.

61 Câhiliyye şairi Sa'd hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 192.

erkeğiyle de dişisiyle de ilgili değil!" diyerek başlangıçta Besûs Harbi'ne[62] girmekten kaçınan Hâris b. Abbâd'a[63] tarizde bulunarak şöyle diyor:

يَـــا بُـــؤْسَ لِلْحَـــرْبِ الَّتِـــي وَضَـــعَتْ أَرَاهِـــطَ فَاسْـــتَرَاحُوا
وَالْحَـــرْبُ لاَ يَبْقَـــى لِجَـــا حِمِهَـــا التَّخَيُّـــلُ وَالْمِـــرَاحُ
إلا الْفَتَـــى الصَّـــبَّارُ فِـــي النَّـــ ـــنَجَدَاتِ وَالْفَـــرَسُ الْوَقَـــاحُ
وَالنَّثْـــرَةُ الْحَضْـــدَاءُ وَالْـــ ـــبَيْضُ الْمُكَلَّـــلُ وَالرِّمَـــاحُ

"Bazı toplulukları alçaltıp rahatına düşkün hâle getiren savaş ne kadar şaşırtıcıdır!

Savaş ateşi için kibir ve azamet sâhibi bulunmuyor (demek ki artık! Nerde o savaş çıkınca hazır kıta yiğitler?)

Ancak zorluklara direnç gösteren bir babayiğit ve güçlü bir at olursa başka

Bir de iyi dokunmuş zırh, (âdetâ) taçlanmışçasına çivilerle çevreli miğfer ve tabii mızraklar..."[64]

Kan davasıyla ilgili şiirlerde dikkat çeken bir husus da Arapların öç almadıkça şarabı kendilerine haram kılmak, şarap içmemek, şiir söylememek ve saç yıkamamak şeklinde ettikleri yeminlerdir.[65] Kinde prensi İmruülkays,[66] babası

---

62 Savaş hakkında bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 165 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 213 vd.

63 Bu zat, sonradan oğlu Büceyr'in Mühelhil tarafından katlolunması üzerine bu savaşa girecek ve Mühelhil'i yakalayacak, Mühelhil'i göstereni serbest bırakacağını vaat edince ve Mühelhil de aradığı kişinin kendisi olduğunu açıklayınca alnını çizip salıverecek ve onu tanıyamadığı için de nedâmetini ifade eden bir şiir söyleyecektir. Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, IV, 142-5.

64 Meczûü'l-kâmilden olan şiir için bk. Ebû Temmâm. *a. g. e.*, I, 192.

65 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 292, 358; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 184, 241-2, 346; *Tebrîzî, Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, II, 81; bu konuyla ilgili ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 24-7; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 365; Hûfî, *a. g. e.*, s. 277; Izutsu, *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar*, s. 308.

66 Câhiliyye şairlerinin bayraktarı olarak anılan İmruülkays için bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 52.

Esed Oğulları tarafından katledildikten sonra böyle bir yemin etmiş ve düşmanlarından intikam aldıktan sonra söylediği şiirde[67] aşağıdaki beyitlere yer vermiştir:

حَلَّتْ لِيَ الْخَمْرُ وَكُنْتُ امْرَأً عَنْ شُرْبِهَا فِي شُغْلٍ شَاغِلِ
فَالْيَوْمَ أَشْرَبْ غَيْرَ مُسْتَحْقِبٍ إِثْماً مِنَ اللهِ وَلاَ وَاغِلِ

"Şükür ki kalmadı artık şarâba mânî hâl
Öcüm alındı ve gül yüzlü bâde oldu helâl
Hak ettim içmeyi el-an gönül huzûru ile
Ne ahdi bozma yüzünden günah, ne minnet ele!"[68]

Tay kabilesinden Kabîsa b. en-Nasrânî el-Cermî de,[69] Şemecâ Oğulları'ndan öcünü almakta kendisine yardım eden Benî Sual'i methettiği bir şiirinde şöyle diyor:

لَمْ أَرَ خَيْلاً مِثْلَهَا يَوْمَ أَدْرَكَتْ بَنِي شَمَجَى خَلْفَ اللُّهَيْمِ عَلَى ظَهْرِ
أَبَرَّ بِأَيْمَانٍ وَأَجْرَأَ مُقْدَماً وَأَنْقَضَ مِنَّا لِلَّذِي كَانَ مِنْ وِتْرِ
فَأَصْبَحْتُ قَدْ حَلَّتْ يَمِينِي وَأَدْرَكَتْ بَنُو ثُعَلٍ تَبْلِي وَرَاجَعَنِي شِعْرِي

"Görmüş değilim mislini aslâ Sual'in ben
Yettikleri gün dağ yamacında Şemecâ'ya
Kâdir değil onlar gibi öç almaya kimse
Onlar gibi harbetmeye, cür'et ve vefâya
Hasmımdan öç almakla bugün ahdimi tuttum
Dönsem yeridir gayrı şiirlerle safâya"[70]

---

67 Bağdâdî, *a. g. e.*, VIII, 354-5.
68 Serî' bahrindeki beyitler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 107.
69 Câhiliyye şairi Kabîsa hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 248.
70 Tavîl bahrinden olan şiir ve şair için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 241-242, Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, II, 81.

Öç almayı böyle önemseyen bir cemiyetin kan davası gütmekten geri duranları kınaması ve onlarla alay etmesi gayet tabiîdir.[71] Râşid b. Şihâb el-Yeşkürî,[72] kendisini hicveden Kays b. Mes'ûd b. Kays b. Hâlid eş-Şeybânî'ye verdiği cevapta, kabilesi tarafından öldürülen ve Kays'ın arkadaşı olan Amr'ın kanının yerde kaldığını hatırlatarak Kays'la şöyle alay ediyor[73]:

مَنْ مُبْلِغٌ فِتْيَانَ يَشْكُرَ أَنَّنِي ... أَرى حِقْبَةً تُبْدِي أَمَاكِنَ لِلصَّبْرِ
فَأُوصِيكُمُ بِالْحَيِّ شَيْبَانَ إِنَّهُمْ ... هُمُ أَهْلُ أَبْنَاءِ الْعَظَائِمِ وَالْفَخْرِ
عَلَى أَنَّ قَيْساً قَالَ قَيْسُ بْنُ خَالِدٍ ... لَيَشْكُرُ أَحْلَى إِنْ لَقِينَا مِنَ التَّمْرِ
رَأَيْتُكَ لَمَّا أَنْ عَرَفْتَ وُجُوهَنَا ... صَدَدْتَ وَطِبْتَ النَّفْسَ يَا قَيْسُ عَنْ عَمرِو
رأَيْتَ دِمَاءَ أَسْهَلَتْها رِمَاحُنا ... شَآبِيبَ مِثْلَ الأُرْجُوَانِ عَلَى النَّحْرِ

"Yeşkür kabilesinin gençlerine benim şu sözümü kim iletir: Ben, önümüzde sabrın gerekli olduğu bir zaman dilimi görüyorum.

Size Şeyban kabilesini tavsiye ediyorum. Onlar iftihar edilecek büyük işlerin ehlidirler!

Bununla birlikte Kays b. Hâlid şöyle demiştir: Eğer karşılaşırsak bizim için Yeşkür kabilesi hurmadan tatlıdır. (Onlar bizim için kolay lokmadır, onları kolaylıkla alt edebiliriz.)

Hâlbuki sen, ey Kays, bizim yüzlerimizi görünce gerisin geri döndün ve Amr('ı öldürmemiz)i kabullendin. (Hiç öç alma yoluna gitmedin!)

Üstelik mızraklarımızın, kırmızı bir boya gibi kanını boğazından fışkırttığını gözlerinle görmüştün."[74]

---

71 Burada zikredeceğimiz örnekler dışında meselâ bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 116-8; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 71-2, 404; II, 191-3, 227-8; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 177.

72 Câhiliyye şairi Râşid b. Şihâb hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, X, 414-8.

73 Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1325.

74 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 302; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1324-5.

Böyle bir ortamda cinayeti çok olanlar içerisinde kendisini üstün gören ve işlediği cinayetleri bir iftihar vesilesi kabul edenlerin bulunması gâyet tabiî bir durumdur.[75] Kabileler tarafından takip edilen bu tür kimseler, haram aylarda kurulan panayırlara geldiklerinde, kimsenin birbirine ilişmediği bir zaman diliminde bulunmalarına rağmen tanınmamak, böylece maktûlün yakınlarını tahrik etmemek ve onlar tarafından izlenerek haram aylar sonunda bir suikasta uğramamak için yüzlerini kapatırlardı.[76] Tarîf b. Temîm el-Anberî,[77] bu yola başvurmayarak öteden beri arasında husumet bulunan kimselere Ukaz'da meydan okumuş[78] ve "mülkı'l-kınâ'/peçeyi çıkarıp atan" lakabını almasına sebep olan şiirinde şöyle demiştir:[79]

أَوَكُلَّمَـــا وردتْ عُكـــاظَ قبيلَـــةٌ ... بعثُـــوا إلـــيَّ رسُـــولَهُمْ يَتَوَسَّـــمُ
فتوسَّـــمُوني إنَّنـــي أنَـــا ذَاكُـــمُ ... شـاكِ سِـلاحي فـي الحـوادثِ مُعْلِـمُ
تحتِـي الأغـرُّ وفـوقَ جِلـدِي نثـرةٌ ... زَغْـفٌ تـرُدُّ السـيفَ وهـوَ مُـثَلَّمُ
حـوْلي فـوراسُ مِـنْ أُسَـيِّدَ شِـجْعَةٌ ... وإذَا غَضِـبْتُ فَحَـوْلَ بيتِـي خَضَّـمُ
ولِكُـلِّ بكـرِيٍّ لَـدَيَّ عـداوَةٌ ... وأبُـو ربيعـةَ شـانِئٌ ومَحَلِّـمُ

"Ukâz'a gelmiş aşîretler elçi göndererek
Yorulmasın beni bulmak için aman, ne gerek?
Alın, Tarîf benim işte, eylerim îlân,
Savaşmak üzre hazır kıt'a beklerim her an...
Beyaz-çevik atım altımda, zırhım üstümde...
Kılıç köreltici bir namlı zırhtır hem de...
Yanımda kavmime mensup yiğit süvârîler;

---

75 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 24, 317; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 183-4.
76 Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 445; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 380.
77 Câhiliyye şairi Tarîf hakkında bk. Harfûş, Abdülkādir Feyyâz, *Kabîletü Temîm fi'l-Câhiliye ve'l-İslâm*, I-IV, Dımaşk: Dâru'l-beşair, 2002, II, 494.
78 Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 445.
79 İbn Abdirabbih el-Endelüsî, V, 208; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 369.

Obamda, haymemin etrâfı hep Benî Anber...
Ne gam Benî Bekir arkamda iz sürerse her an,
Ebû Rebîa, Muhallim geberse gayzından!"[80]

İntikam alma ve kan davası gütme toplumda çok kökleşmiş olduğu için İslâm'la birlikte birdenbire silinip atılamadı. Özellikle bedeviler arasında süren bu câhiliyye geleneği ilk dönem İslâmî devir şiirlerine de konu olmaya devam etmiştir.[81] Mesela Ammara b. Ukayl,[82] bir hasmını şöyle hicvetmektedir:

بَنِـــى مُنْقِـــذٍ لاَ آمَـــنَ اللهُ خَـــوْفَكُم ... وَزَادكَـــــمُ ذُلاً وَرِقَّـــــةَ جَانِـــــبِ
فَمَـــنْ يـــرْتَجِيكُمْ بَعْـــدَ نَائِلَـــةَ الَّتـــي ... دَعَـــتْ وَيْلَهـــا لَمَّـــا رَأَتْ ثَـــارَ غالِـــبِ
دَعَتْـــهُ وَفـــي أَثْوَابِـــهِ مِـــنْ دِمَائِهَـــا ... خَلِيطَـــا دَمٍ مِـــنْ ثَوْبِـــهِ غيـــرِ ذَاهِـــبِ

"Ey Münkız Oğulları! Allah sizi korktuğunuzdan emin kılmasın, aksine zillet ve korkunuzu artırsın!

(Babası veya kardeşi) Gâlib'in öldürülüşünü görünce çığlık atan (sonra da kâtille evlenen kabileniz mensubu) Nâile adındaki kadının yaptıklarından sonra sizden kim hayır umar?

O kadın, o çığlığı bastığında bekâretinin bozulmasından dolayı akan kendi kanı ve maktûlün kanı karışık halde kocasının elbisesinde bulunuyordu!"[83]

Bir başka İslâmî devir şairi Evs b. Habnâ et-Temîmî ise,[84] bedevîlerin pragmatist anlayışını öç alma hususuna şöyle yansıtıyor:

---

80 Kâmil bahrinden olan şiir için bk. Asmaî, a. g. e., s. 105.

81 Burada zikredilecek örnekler dışında meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 47, 213, 363.

82 Abbâsi devrine yetişen İslâmî dönem şairlerinden Ammâra için bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 247; Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 179.

83 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 180; aynı temayı işleyen başka şiirler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 47, 191, 227-8.

84 İslâmî devir şairi Evs için bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 266.

إِذَا الْمَـــرْءُ أَوْلَاكَ الْهَـــوَانَ فَأَوْلِـــهِ هَوَانـــاً وَإِنْ كَانَـــتْ قَرِيبـــاً أَوَاصِـــرُهْ
فَـإِنْ أَنْـتَ لَـمْ تَقْـدِرْ عَلَـى أَنْ تُهِينَـهُ فَـذَرْهُ إِلَـى الْيَـوْمِ الَّـذِي أَنْـتَ قَـادِرُهْ
وَقَـارِبْ إِذَا مَـا لَـمْ تَكُـنْ لَـكَ حِيلَـةٌ وَصَـــمِّمْ إِذَا أَيْقَنْـــتَ أَنَّـــكَ عَـــاقِرُهْ

"Bir kişi seni horlayıp aşağılarsa -akrabân olsa bile- sen de ona aynı şekilde davran!

Eğer onu aşağılamaya güç yetiremezsen güç yetirebileceğin zamana kadar bekle!

Hiçbir çâre yoksa ona (yavaş yavaş) yaklaş ve öldürebileceğine inandığın anda onun canına kast et!"[85]

Kan davaları, asabiyet duygusu ve üstünlük davası sebebiyle maktûle mukabil katilin kabilesinden herhangi birini ya da birilerini öldürmek, kısas ve diyette denklik gözetmemek ve diyet almayı ar kabul etmek gibi anlayış ve uygulamaların gelişmesine de sebep olmuştu. Şimdi, öncelikle bu anlayış ve uygulamalar üzerinde bir parça durmak, sonra da bunlar ve kan davası hakkında İslâm'ın bakış açısını vererek -tekrardan kaçınmak için- topluca bir değerlendirmede bulunmak istiyoruz.

a. Maktûle Mukabil Katilin Kabilesinden Herhangi Bir Kişiyi ya da Kişileri Öldürmek

Aslolan yapılan bir fiilden o fiilin fâilinin mes'ûl tutulmasıdır. Ancak câhiliyye devrinde asabiyet anlayışı gereği özellikle öldürme olaylarında katilin yakın ve uzak akrabaları da sorumlu görülüyorlar,[86] zaman zaman sorumlu görülen kişiler katille ataları beşinci göbekte bitişen kişilere kadar çıkıyordu.[87] Katilin yanı sıra başkalarını öldürmek istemelerinin

---

85 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 266.
86 Bk. Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, IV, 144; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 488.
87 Çağatay, *a. g. e.*, s. 133.

bir sebebi de, katili maktûle denk görmeyişleri ve öç alma duygusuydu.[88]

Ölçüyü kaybetmiş intikam duygusunun bir sonucu olan katilin kabilesinden herhangi bir fert veya fertleri maktûle mukabil öldürme uygulamasının[89] en çarpıcı örneği, Hîre kralı Amr b. Hind'in vergi memuru olarak Temim kabilesine gönderdiği Vâil'in Üseyyid Oğulları tarafından öldürülmesi üzerine kardeşi Bâis b. Sureym el-Yeşkürî'nin[90] aldığı öçtür. Rivayete göre Bâis, olayı duyar duymaz kabilesini açtığı bayrağın altına toplamış ve kardeşinin itilerek öldürüldüğü kuyunun Üseyyid Oğulları'nın kanıyla dolup onların kanını kuyudan kovayla çekene kadar onları öldürmeye devam edeceğine yemin etmişti. Sonunda onlara birçok kez akın edip mallarını yağmalayan ve içlerinden 80 kişiyi öldürerek yeminini yerine getiren Bâis, bu olayla[91] ilgili olarak söylediği şiirde şöyle diyor:

سَائِلْ أُسَيِّدَ هَلْ ثَأَرْتُ بِوَائِلٍ ... أَمْ هَلْ شَفَيْتُ النَّفْسَ مِنْ بَلْبَالِهَا

إِذْ أَرْسَلُونِي مَائِحاً بِدِلَائِهِمْ ... فَمَلَأْتُهَا عَلَقاً إِلَى أَسْبَالِهَا

إِنِّي وَمَنْ سَمَكَ السَّمَاءَ مَكَانَهَا ... وَالْبَدْرَ لَيْلَةَ نِصْفِهَا وَهِلَالِهَا

آلَيْتُ أَتْقَفُ مِنْهُمُ ذَا لِحْيَةٍ ... أَبَداً فَتَنْظُرُ عَيْنُهُ فِي مَالِهَا

"Üseyyid Kabilesi'ne sorun bakalım: (Kardeşim) Vâil'in öcünü almış mıyım? Ya içimdeki kin ateşini söndürmüş müyüm?

Hani beni kuyudan su çekici olarak gönderdiler. Ben de kovaları ağzına kadar kanla doldurdum (, böylece yeminimi yerine getirdim.)

---

88 Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 581.

89 Burada zikredilecek olanlar dışında başka örnekler için meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 238; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 287, 412.

90 Câhiliyye şairi Bâis hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 206.

91 Olay için bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 455-6; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, III, 211-2; Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 206-7.

Göğü şu andaki şekliyle yükselten ve ayı da dolunay ve hilâl hâlinde yaratana yemin olsun ki ben,

Onlardan ele geçirdiğim her şerefli ve önde gelen kişiyi öldüreceğim de gözü arkada kalıp gidecek."[92]

Muhadram şair İbn Aneme ed-Dabbî[93], kabilesi fertlerinden Âsım b. Halîfe tarafından öldürülen Bistam b. Kays'ın kabilesi Benî Şeybân'ın himâyesinde yaşıyordu. Bistâm öldürülünce, Şeybânîler'in kendisinden öç alabilecekleri kaygısıyla derhal maktûl hakkında bir mersiye söyledi.[94] Onun bu şekilde onlara müdârâda bulunma zorunluluğunu hissetmesi de, maktûle mukabil katilin kabilesinden rastgele kişilerin öldürülüşünün yaygınlığını gösterir.

b. Kısasta Denklik Gözetmemek

Birçok şiirde ifadesini bulan kısasta denklik gözetmeme anlayışının[95] kaynağı hiç şüphe yok ki asabiyete ve soy üstünlüğü inancına dayanıyordu. Abdyagûs b. Vakkâs el-Hârisî,[96] İkinci Külâb Savaşı'nda[97] kendisini esir alan Temim Oğullarına şöyle sesleniyor:[98]

أَمَعْشَرَ تَيْمٍ قَدْ مَلَكْتُمْ فَأَسْجِحُوا ... فَإِنَّ أَخَاكُمْ لَمْ يَكُنْ مِنْ بَوَائِيَا

فَإِنْ تَقْتُلُونِي تَقْتُلُوا بِيَ سَيِّداً ... وَإِنْ تُطْلِقُونِي تَحْرُبُونِي بِمَالِيَا

أَحَقًّا عِبَادَ اللهِ أَنْ لَسْتُ سَامِعاً ... نَشِيدَ الرُّعَاءِ الْمُعْزِبِينَ الْمَتَالِيَا

---

92 Kâmil bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 207.

93 Hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VIII, 472.

94 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 420-21.

95 Burada zikredilecek örnekler dışında meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 197, 358; Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, I, 581.

96 Câhiliyye şairi Abdyagûs hakkında bk. Bekrî, *a. g. e.*, II, 63.

97 İkinci Külâb Savaşı hakkında bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 71 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 224 vd.

98 Olay ve savaşla ilgili bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 71 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, III, 224, 228-9.

"Ey Teym topluluğu! Mâdem duruma hâkim oldunuz, (işi) kolaylaştırın! Arkadaşınız benim dengim değildir (ki ona mukâbil beni öldüresiniz)

Eğer beni öldürürseniz ancak bir efendiye mukâbil öldürürsünüz. Serbest bırakırsanız (diyet olarak) malımı alırsınız.

Ey Allah'ın kulları! Gerçekten ben bir kısmı yavrulu bir kısmı yavrusuz olan develeri süren çobanların türküsünü dinlemedim. (Çobanlık etmedim. Çünkü ben kavmimin önde gelenlerindenim)"[99]

Zürrumme'nin[100] arkadaşı olduğu belirtildiğine göre İslâmî olduğu anlaşılan Şemle b. Berd el-Minkarî'nin anası Kenze'nin[101] aşağıdaki beyitleri bu anlayışın İslâmî devre kadar uzandığını göstermektedir:

إنْ يَـكُ ظَنِّـي صَـادِقاً وَهْـوَ صـادِقِي بِشَـمْلَةَ يَحْبِسْـهُمْ بِهَـا مَحْبِسـاً أَزْلاَ
فَيَا شَـمْلَ شَـمِّرْ وَاطْلُـبِ الْقَـوْمَ بِالّـذِي أُصِـبْتَ ولاَ تَقْبَـلْ قِصَاصـاً ولاَ عَقْـلاَ

"Bildiğim Şemle'yse şâyet -Şemle'm elbet öyledir-
Kıstırır dar bir geçitten atlıyorken onları
Koyma Şemle'm intikâmın, haydi göster kendini
Geç diyetten, azdır öldürsen kısâsen onları!"[102]

---

99 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 145; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 770.

100 İslâmî devir şairi Zürrumme için bk. Cumahî, *a. g. e.*, II, 549; İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 524.

101 Ziriklî, *a. g. e.*, VI, 95.

102 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 291-2; benzer örnekler için ayrıca bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 351; II, 363-4.

c. Diyet Almayı Ar Kabul Etmek

Kan davalarıyla ilgili şiirlere göre Arap toplumunda diyet almanın büyük bir âr olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.[103] Başka bir kabileye mensup birini öldürdüğü anlaşılan meçhul bir şairin aşağıdaki beyitleri bu anlayışı çok iyi yansıtmaktadır:

فَلَوْ أَنَّ حَيّاً يَقْبَلُ الْمَالَ فِدْيَةً لَسُقْنَا لَهُمْ سَيْلاً مِنَ الْمَالِ مُفْعَمَا
وَلَكِنْ أَبَى قَوْمٌ أُصِيبَ أَخُوهُمُ رِضَا الْعَارِ فَاخْتَارُوا عَلَى اللَّبَنِ الدَّمَا

"Öldürülmüş kişinin ehli diyet alsaydı
Malımız sel olarak onlara akmıştı şu an
Almıyorlar fakat onlar sütü bol kaç sürüyü
Kanı tercîh ediyorlar diyetin ârından!"[104]

Nâdiren maktûlün velisi diyeti kabule rıza gösterse bile akrabalarından biri onu bundan vazgeçirirdi. Benî Mâlik b. Mâzin, kendisine süt vermediği gerekçesiyle çobanlarından birini öldüren Amr b. Ma'dîkerib'in[105] üvey kardeşi Abdullah'ı öldürüp sonra Amr'a gelerek "kardeşini bizden beyinsiz biri öldürmüş, akrabalık bağını gözet de diyet al" diye ricada bulunmuşlardı. Amr, ısrar üzerine onların bu ricasını kabul edecek olunca Abdullah'ın öz bacısı olan Kebşe,[106] onu

---

103 Burada zikredilecek olanlar dışında örnek için meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 197; Asmaî, *a. g. e.*, s. 116-7; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 69-70, 349; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 116.

104 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 70; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 117.

105 Muhadram şair Amr b. Ma'dîkerib için bk. Muhammed b. Dâvûd, İbnü'l-Cerrâh, *Men ismühû Amr mine'ş-şuarâ* (nşr. Muhsin Gayyad Acîl - Mustafa Abdüllatîf Ciyâvuk), Bağdat: Dâru'ş-şuûni's-sekâfiyyeti'l-âmme, 1999, s. 99.

106 İslâm'ı idrâk edip Müslüman olan Kebşe hakkında bk. Ziriklî, *a. g. e.*, VI, 70.

bu niyetinden vazgeçirip öç almaya mecbur bırakan aşağıdaki şiiri söylemiştir:[107]

أَرْسَـــلَ عَبْـــدُ اللهِ إِذْ حَـــانَ يَوْمُـــهُ إِلَـــى قَوْمِـــهِ لاَ تَعْقِلُـــوا لَهُـــمْ دَمِـــي
وَلاَ تَأْخُـــذُوا مِـــنْهُمْ إِفَـــالاً وَأَبْكُـــراً وَأَتْـــرَكُ فِـــي بَيْـــتٍ بِصَـــعْدَةَ مُظْلِـــمِ
وَدَعْ عَنْـــكَ عَمْـــراً إِنَّ عَمْـــراً مُسَـــالِمٌ وَهَـــلْ بَطْـــنُ عَمْـــرٍو غَيْـــرُ شِـــبْرٍ لِمَطْعَـــمِ
فَـــإِنْ أَنْـــتُمُ لَـــمْ تَثْـــأَرُوا وَاتَّدَيْتُـــمُ فَمَشُّـــوا بِـــآذَانِ النَّعَـــامِ الْمُصَـــلَّمِ
وَلاَ تَـــرِدُوا إِلاَّ فُضُـــولَ نِسَـــائِكُمْ إِذا ارْتَمَلَـــتْ أَعْقَـــابُهُنَّ مِـــنَ الـــدَّمِ

"Kardeşim öldüğü gün kavmine salmış bir ulak
Ve demiş: Satmayın aslâ beni mal-mülk alarak!
Almayın hırs ile bir-kaç deve kâtillerden,
Bir küçük hufrede yalnız bırakılmışken ben!
Bırakın Amr'ı, o hırsından eder sulhe meyil
Hâlbuki el kadar ekmek tüketir, fazla değil!
Yuh, diyet almaya kalkar da öç almaz iseniz
Birsiniz çünkü o takdirde davarlar ile siz
O zaman sizlerin olmaz karıdan farklı yanı,
Demlenin âdet olan eşlerinizden kalanı!"[108]

Kavmi maktûllerine mukâbil diyet almaya meylettiği anlaşılan Mürre b. Addâ el-Fak'asî[109] veya Amr b. Esed el-Fak'asî olduğu ileri sürülen[110] başka bir şair ise kabilesini öç almaya şöyle teşvik ediyor:

---

107 Olayla ilgili bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VI, 356-7.

108 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 71-72; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 118.

109 Mürre hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 69.

110 Amr'ın yaşadığı çağ hakkında hiçbir bilgiye ulaşamadık. Hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, III, 32.

رَأيْـتُ مَـوَالِيَّ الأولَـى يَخْـذُلُونَنِي ... عَلَـى حَـدَثَانِ الـدَّهْرِ إذْ يَتَقَلَّـبُ
فَهَـلاَّ أعَـدُّونِي لِمِثْلِـي تَفَاقَـدُوا ... إذَا الْخَصْمُ أبْزَى مَائِلُ الرَّأسِ أنْكَبُ
وَهَـلاَّ أعَـدُّونِي لِمِثْلِـي تَفَاقَـدُوا ... وَفِي الأرْضِ مَبْثُوثٌ شُـجَاعٌ وَعَقْـرَبُ
فَـلاَ تَأخُـذُوا عَقْـلاً مِـنَ الْقَـوْمِ إنَّنِـي ... أرَى الْعَـارَ يَبْقَـى وَالْمَعَاقِـلُ تَـذْهَبُ

"Amcaoğullarımın, aksine dönen feleğin cevr ü cefâsını çekerken beni yalnız bıraktıklarını görüyorum (ne yazık ki!)

Birbirlerinin helâkini gör(erek kökleri kuruy)asıcalar! Düşman göğsünü gerip kasım kasım kasılarak yürürken beni, savaşta ben gibi birine karşı hazırlasalar ya!

Birbirlerinin helâkini gör(erek kökleri kuruy)asıcalar! Yeryüzünde (düşmanlarımız) yılan ve akrep (gibi bol) iken beni, savaşta ben gibi birine karşı hazırlasalar ya!

O kavimden diyet almayın! Zîrâ ben, (maktûlümüzün kanının yerde kalışından ötürü alnımıza sürülecek) lekenin kalıcı, diyetin ise harcanıp gideceğini görüyorum!"[111]

Kasâme b. Revâha es-Sünbüsî'nin[112] bir şiirinden anlaşıldığına göre diyete razı olmak bir tarafa, öç almanın dışında düşmana verilen bir zarar bile kınanma sebebi olabiliyordu. Kasâme, öç almak yerine düşmanlarının mallarını yağmalayan Rezah kabilesini şöyle zemmetmektedir:

لَبِـئْسَ نَصِـيبُ الْقَـوْمِ مِـنْ أَخَـوَيْهِمِ ... طِـرَادُ الْحَوَاشِـي وَاسْـتِرَاقُ النَّوَاضِـحِ
وَمَـا زَالَ مِـنْ قَتْلَـى رَزَاحٍ بِعَـالِجٍ ... دَمٌ نَـاقِعٌ أوْ جَاسِـدٌ غَيْـرُ مَاصِـحِ
دَعَـا الطَّيْـرَ حَتَّـى أقْبَلَـتْ مِـنْ ضَـرِيَّةٍ ... دَوَاعِـي دَمٍ مُهْرَاقُـهُ غَيْـرُ بَـارِحِ

---

111 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 69-70; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 116.

112 Câhiliyye şairi Kasâme hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, IX, 344; Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 398.

"Arkadaşlarının öcünü almak yerine düşmanlarının bir takım çelimsiz develerini sürüp götürmek ve ekin suladıkları develerini çalmak bir topluluk için ne kötü bir nasiptir!

Hâlbuki Rezâh kabilesinin maktûllerinin kanı Âlic mevkiinde hâlâ durmakta, donmuş ve silinmemiş bir vaziyettedir!

Döküldüğü yerde hâlâ durmakta olan o kanın kokusu tâ Dariyye'den yırtıcı kuşların (maktûllerin cîfesini parçalayıp yemek için) yönelip gelmesine sebep olmuştur."[113]

Araplar, İslâmî devirde de izlerine rastlanan diyet almayı ar kabul etme anlayışına[114] mukabil diyet vermeyi ise bir iftihar vesilesi sayarlardı.[115] Çünkü diyet vermek, başka kabilelerin kendilerine kısas uygulamaya cür'et edemedikleri, dolayısıyla güç ve şerefte onlarla denk olmadıkları anlamına gelirdi. Meşhur muallaka şairi Amr b. Külsûm et-Tağlibî[116] şöyle övünüyor:

فَمَـا أَبْقَـتِ الأَيَّـامُ مِلْمَـالِ عِنْـدَنَا سِـوَى جِـذْمِ أَذْوَادٍ مُحَذَّفَـةِ النَّسْـلِ
ثَلاَثَـةُ أَثْـلاَثٍ فَأَثْمَـانُ خَيْلِنَـا وَأَقْوَاتُنَـا وَمَـا نَسُـوقُ إِلَـى الْقَتْـلِ

"Herşey eriyip gitti olaylarla, sonuçta
Birkaç devedir kalmış olan elde avuçta
Üç hâcet için harcanır onlar da: Geçinmek,
Kan akçesi vermek, iyi cins atlara binmek!"[117]

---

113 Tavîl bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 398.
114 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 350-1.
115 Burada zikredilecek örnekler dışında meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 24; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 269, 289; Bu konuda ilginç bir örnek de, Esved b. Rezen Oğulları'nın, öldürdükleri kişilerin velîlerine iki diyet vermeleri ve bunu onlara yapılmış bir lütuf olarak değerlendirmeleridir. Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 593.
116 Câhiliyye şairi Amr için bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 151.
117 Tavil bahrinden olan beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 183-4.

Bu konuda çarpıcı bir diğer örnek de, Zühl kabilesinden birini öldüren Yeşkür Oğulları'ndan bir adamın, düşmanlarını diyete razı etmek için söylediği şu tehdit dolu şiirdir:

أَلَا أَبْلِغْ بَنِي ذُهْلٍ رَسُولاً ... وَخُصَّ إِلَى سَرَاةِ بَنِي الْبُطَاحِ
بِأَنَّا قَدْ قَتَلْنَا بِالْمُثَنَّى ... عَبِيدَةَ مِنْكُمْ وَأَبَا الْجُلَاحِ
فَإِنْ تَرْضَوْا فَإِنَّا قَدْ رَضِينَا ... وَإِنْ تَأْبَوْا فَأَطْرَافُ الرِّمَاحِ
مُقَوَّمَةٌ وَبِيضٌ مُرْهَفَاتٌ ... تُثِيرُ جَمَاجِماً وَبَنَانَ رَاحِ

"Bir haber gönderin Benî Zühl'e,
İçlerinden Benî Butâh'a hele:
Yoktur artık Abîde'nizden eser,
Eyledik hem Ebü'l-Cülâh'ı beter!
Yatıyorlar şu an Müsennâ'da,
İki murdar azaldı dünyâda!
Gık çıkarmazsanız ne mutlu bize!
Yoksa mızrakların vebâli size...
Ve o parlak kılıçların da tabî,
Koparır dipten el ve kelleleri..."[118]

Câhiliyye toplumu gücü kutsayan bir toplum olduğu için diyet almaya ancak kısas uygulamaya ve öç almaya gücü yetmeyen zayıf kimseler razı oluyorlardı. Onlar da, halk içinde yerilmemek için şu gülünç mazerete sığınıyorlardı: Kâtilin kabilesine "Bizimle sizin aranızda hüküm verecek olan havaya atacağımız şu okun vereceği işarettir. Eğer bu ok, yere kanlı olarak düşerse bizim diyet almaktan menolunduğumuz anlamına gelir, kansız düşerse diyet almakla

[118] Vâfir bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 322.

emrolunmuşuz demektir" derler ve söyledikleri şekilde havaya bir ok atarlar, bu sayede diyet almakla yerilmekten kurtulduklarına inanırlardı.[119] Mütenahhıl el-Hüzelî,[120] oğlu Haccâc'ın öldürülüşünde bu yola başvuran kendi kavminden bazı insanları[121] şöyle kınamıştır:

عَقُّوا بِسَهْمٍ فَلَمْ يَشْعُرْ بِهِ أَحَدٌ ثُمَّ اسْتَفَاؤُا وَقَالُوا: حَبَّذَا الْوَضَحُ

"Bir ok attılar, kimse onu hissetmedi. Sonra dönüp şöyle dediler: (Maktûlümüzün öcünü almak için kan dökmektense diyet olarak aldığımız develerin) sütü ne güzeldir!"[122]

Verdiğimiz örnekler, câhiliyye devrinde toplumun genelinin diyet almayı ne kadar yerilecek bir durum olarak gördüğünü, buna mukabil diyet vermeyi ise bir iftihar vesilesi saydığını ortaya koymaktadır.

d. Diyet ve Erşte Denklik Gözetmemek

Diyet, kısas uygulanmaması mukabilinde maktûlün velîlerine katil tarafından verilen maldır. Erş ise, yaralamaya maruz kalan kişiye yaralamaya sebep olan kişi tarafından ödenen tazminattır.[123]

Yukarıda ortaya koyduğumuz donelerden anlaşıldığı üzere Araplar, diyet almaktan utanç duyuyor ve bu konuda

---

[119] Bağdâdî, *a. g. e.*, IV, 151; ayrıca bk. İbn Manzûr, *a. g. e.*, XV, 79 "'aky"; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g.e.*, III, 18-20; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 599-600.

[120] Câhiliyye şairi Mütenahhil için bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, IV, 150.

[121] Bağdâdî, *a. g. e.*, IV, 151.

[122] Basît bahrinden olan beyit için bk. Sükkerî, Ebû Saîd, *Şerhu eş'âri'l-Hüzeliyyîn*, I-III (nşr. Abdüssettar Ahmed Ferâc) 2. Baskı, Kâhire: Dâru't-Türâs, 2004, III, 1279.

[123] İbn Manzûr, *a. g. e.*, VI, 263 "erş".

ikna olmuyorlardı. Farazâ ikna olurlarsa o zaman da diyet ve tazmînatın miktarını yükseltebiliyorlardı.[124] Avf b. el-Ahvas,[125] kavmi tarafından zarara uğratılmış bir adam için yüksek miktarda tazminat talebinde bulunan kimselere şöyle sesleniyor:

وَلَـيْسَ لِسُـوقَةٍ فَضْـلٌ عَلَيْنَـا ... وَفِـي أَشْـيَاعِكُمْ لَكُـمْ بَـوَاءُ
وَمَـا إِنْ خِلْـتُكُمْ مِـنْ آلِ نَصْـرٍ ... مُلُوكـاً، وَالمُلُـوكُ لَهُـمْ غَـلاَءُ
وَلَكِـنْ مَعْشَـرٌ مِـنْ جِـذْمِ قَـيْسٍ ... عُقُـولُهُمُ الأَبَـاعِرُ وَالرِّعَـاءُ

"Kral olmayan sıradan kişilerin bize üstünlüğü yok ya! Sizin benzerleriniz (olan bizler)de elbette size denk olan kimseler vardır!

Sizin (Hîre'de hüküm süren Lâhmîlerin atası Kral) Nasr hânedânına mensup krallar olduğunuzu da zannetmiyorum. Kralların (diyet ve erşte) pahası vardır.

Siz, ancak diyetleri deve ve köle olan Cizm-i Kays'tan bir topluluksunuz."[126]

Şiirlerdeki bir kısım telmihlerden ve bu şiirlerin söylenişine sebep olan olay ve kıssalardan anlaşıldığına göre câhiliyye devrinde diyet ve erşin miktarı kişiye göre değişiyordu. Yukarıda kaydettiğimiz şiirdeki ifadelerden kralların ve yarımadanın birçok yerinde, özellikle de Himyerîler'in zevâlinden sonra Yemen'de "melik/kral" lakabı kullanan kabile şeflerinin[127] diyetinin çok yüksek tutulduğu ve bin deveye bâliğ ol-

---

[124] Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 24; Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 638; Bağdâdî, *a. g. e.*, IV, 279.

[125] Câhiliyye şairi Avf hakkında bk. Bekrî, *a. g. e.*, I, 377.

[126] Vâfir bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 163-4; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 808.

[127] Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 245.

duğu belirtilmektedir.[128] Birçok hususta olduğu gibi bu hususta da ölçü güçtü. Güçlü olan kabilelerin diyeti diğerlerinden daha fazlaydı. Sıradan insanların diyeti on deve olarak belirlenmişken anlaşmalıların (halîf) ve kadınların diyeti ise normal insanların diyetinin yarısıydı.[129] Nitekim anlaşmalısı katledilen Mâlik b. 'Aclân el-Hazrecî, yarım diyeti kabul etmediği için katilin kabilesine savaş açmıştı.[130]

e. Değerlendirme

Kur'ân-ı Kerim, haksız yere bir cana kıymanın bütün insanlığı öldürmekle eşdeğer olduğunu ve buna kalkışan kişinin ebediyyen cehennemde kalmayı ve Allah'ın lânet ve gazabına uğramayı hak ettiğini belirtmiştir:*"İsrâiloğullarına şu hükmü yazmıştık: Kim, bir cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir kimseyi öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur."*[131] *"Her kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, ebedî kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve büyük bir azap hazırlamıştır."*[132]

Kur'ân-ı Kerim, kan davalarının temelinde yer alan kin ve intikam duygularını asgarî seviyeye indirip af ve merhameti hâkim kılmayı ideal bir hedef olarak amaçlamıştır. Bununla birlikte, yakınını öldüren ya da ona zarar verene karşı hınç ve öfke beslemenin insan tabiatında yer alması ve her mağdurun affa meyletmemesi sebebiyle adalet duygusunun mutlaka bir cezayı gerekli kıldığı gerçeğini de göz önünde bulundurmuştur. Daha Mekke devrinde henüz tam bir hukûkî düzenleme mevcut değilken müminlerin hasletlerinin sıralandığı bir yerde meâlen şöyle buyrulmaktadır: *"On-*

---

128 Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 22-3; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 359, 485-6.
129 Cevâd, Ali, *a. g. e.*, V, 592-3, 596; ayrıca bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 290.
130 Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 637-8; Bağdâdî, *a. g. e.*, IV, 279.
131 el-Mâide 5/32.
132 en-Nisâ 4/93.

lar haklarına tecavüz edildiği zaman yardımlaşırlar. Bir kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür. Ancak kim affedip barışı sağlarsa onun mükâfatı Allah'a âittir. Şüphesiz o, zâlimleri sevmez. Kim haksızlığa uğradıktan sonra hakkını alırsa artık onlara yapılacak bir şey yoktur. Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere cevaz vardır. İşte acıklı azap bunlaradır. Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir."[133]

Mekke'de bu idealler ortaya konulup temel ilkelerin işaretleri verildikten sonra asıl bağlayıcı hukûkî düzenlemeler Medine'de yapılmış ve daha evvel Tevrat'ta da mevcut olan kısasın kastî öldürme ve yaralamalarda uygulanması emredilmiştir. *"Biz Tevrat'ta onlara, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılıklı kısas yazdık. Bununla berâber kim kısas hakkını bağışlarsa bu kendi günahlarına keffaret olur. Kim Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse işte onlar zâlimlerdir"*[134]

Kısasın uygulanması emredilse de hem bu âyette hem de aşağıdaki âyetlerde diyet almadan veya diyet alarak affetme teşvik edilmiştir: *"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık hakkaniyete uymalı ve ona (gereken diyeti) ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır. Ey akıl sâhipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız."*[135]

Kur'ân-ı Kerim, *"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"*[136] buyurarak suçun şahsiliği ilkesini getirmiş ve

---

133 eş-Şûrâ 42/39-43.
134 el-Mâide 5/45.
135 el-Bakara 2/178-9.
136 el-Kehf 18/15; el-Fâtır 35/18.

maktûle mukabil katilin kabilesinden başka bir kimseyi ya da kimseleri öldürme uygulamasını kaldırmıştır. Ayrıca kısas ve diyette eşitlik ilkesini getirmiştir.[137] Âyette geçen *"hüre hür, köleye köle, kadına kadın"* ifadesi, buna yöneliktir. Çünkü İslâm'dan hemen önce savaşan iki kabile aralarında kısas uygulamadan Müslüman olmuşlar, güçlü olan kabile diğerine "bizim bir kölemize karşılık sizden bir hür öldürülmedikçe razı olmayız" şeklinde yemin etmişler, rivayet edildiğine göre âyet bunun üzerine nâzil olmuştur.[138] Câhiliyye Araplarının kısasta denklik gözetmeyen uygulamalarını göstermekte ve onu yasaklamakta şu âyet çok daha açık ve net ifadeler içermektedir: *"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın! Bir kimse zulmen öldürülürse onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu velî de kısasta aşırı gid(ip kâtilden başkasını öldür)mesin!"*[139]

2. Ganimet Elde Etme Arzusu

Ganimet elde etmek, özellikle kurak giden yıllarda kabilelerin en önemli geçim vasıtalarından biriydi.[140] Güçlü olan veya başkalarıyla ittifak kuran kabilelerin daha zayıf olanlara saldırıp mallarını yağmalaması -şiirlerdeki ifadelere bakılırsa- gayet normal karşılanıyor, hatta iftihar edilecek bir davranış olarak kabul ediliyordu.[141] el-Es'ir el-Cu'fî diye bi-

---

137 Diyeti yüz deve olarak ilk belirleyen kişinin Ebû Seyyâre el-Advânî veya Hz. Peygamber'in (sav) dedesi olan Abdulmuttalip olduğu belirtilir. Hz. Peygamber de (sav), bu hükmü aynıyla ibka etmiştir. Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 593.

138 Bk. Suyûtî, *Esbâbu'n-nüzûl*, Kâhire: Dâru'l-Menâr, ts., s. 21.

139 el-İsrâ 17/33.

140 Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 71, 291; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 333, 403-4, 421; Philip Hitti, mümkün mertebe kan dökülmeden yapılan akın ve yağmayı bir nevi millî spor olarak tarif etmiştir. bk. Hitti, *a. g. e.*, I, 47-8.

141 Burada vereceğimiz örnekler dışında meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 99, 110, 338; Asmaî, *a. g. e.*, 52; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 297, 322, 346; II, 349; konuyla ilgili ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 605.

linen Ebû Humrân Mirsed b. Humrân,[142] küçüklüğünde öldürülen babasının intikamını aldıktan sonra vaktiyle atlarını satıp diyet almaya razı olan ağabeylerini hicvettiği kasidesinde[143] şu beyitlere yer veriyor:

وَمِـــنَ اللَّيَـــالي لَيلَـــةٌ مَـــزءودَةٌ غَبـراءُ لـيسَ لِمَـنْ تَجَشَّـمَها هُـدَى
كلَّفـــتُ نَفسِـــي حَـــدَّها وَمِراسَـــها وَعَلِمْـتُ أنَّ القـومَ لـيسَ لهُـمْ غِنَـى
وَمُـرَأَّسٍ أقصـدْتُ وَسْـطَ جمُوعِـهِ وعِشـارِ رَاعٍ قَـد أخـذْتُ فَمَـا تُـرى

"Korkulu, koyu karanlık ve bir şeye kalkışan kimsenin rehber bulamayacağı gecelerden bir gece vardır.

Ki kendimi onun zorluğuna ve tehlikelerine attım. (Çünkü) bildim ki aşîretim (ganîmet malından) müstağnî değil (, ona muhtaçtır).

Nice lideri (sevkettiği) toplulukların ortasında hakladım. Bir çobanın on aylık gebe develerine el koydum. (Benim cesaretimi) ne sanıyorsun?"[144]

Bir şiirinde sahip olduğu deve sürülerinden fakir-fukarâya ihsanda bulunmak ve konuklarını ağırlamakla övünen Abdümenaf Oğulları'ndan Hazzâz b. Amr'ın,[145] bu sürüleri elde etmesinde Allah'ın lütfu ve atalarının gayreti yanı sıra düşmanlarına yaptığı akınların da katkısı olduğunu belirtmesi, yağma ve talanın ne kadar normal karşılandığının açık bir delilidir:

---

142 Câhiliyye şairi Es'ır için bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 47; Bekrî, *a. g. e.*, I, 94.

143 Bekrî, *a. g. e.*, I, 94.

144 Kâmil bahrinden olan beyitler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 118.

145 Hazzâz hakkında kaynaklarda bilgi bulamadık. Ancak İslâmî bile olsa şiiri muhteva bakımından câhiliyye devri şiirleriyle örtüştüğü için bizim konumuza delil teşkil eder.

حَبانَـــا بهـــا جَـــدنا والإِلَـــه وَضـــرْبٌ لنَـــا خَـــذِمٌ صـــائِبُ

"Onları bize talihimiz, Allah ve bizim (yağma için düşmana baskın yaparken) isabetli ve etkili vuruşlarımız kazandırmıştır."[146]

Hîre ve Gassân krallarının yaptığı baskın ve yağmalarda ele geçirilen esirleri kurtarmak amacıyla kralları metheden şairlerin, onların bu uygulamalarını yüceltici ifadeler kullanmaları da yağmanın tabiî karşılandığını teyit eder. Müsakkıb el-Abdî,[147] Hîre kralı Nu'mân b. Münzir'in yaptığı bir baskında esir edilen kavmi Lükeyz'e mensup kişileri kurtarmak için söylediği ve Nu'mân'ı methettiği kasidede[148] şöyle diyor:

وَأَيَّ أُنَـــاسٍ لاَ أَبَـــاحَ بِغَـــارَةٍ يُـؤَازِي كُبَيْـدَاتِ السَّـماءِ عَمُودُهـا
وَجَـأْوَاءَ فِيهَا كَوْكَـبُ الْمَـوْتِ فَخْمَـةٍ يُقَمَّـصُ فِي الأَرْضِ الْفَضَـاءِ وَئِيدُهَا
لَهَـا فَـرَطٌ يَحْـوِي النِّهَـابَ كَأَنَّـهُ لَوَامِـعُ عِقْبَـانٍ مَـرُوعٍ طَرِيـدُهَا
فَـأَنْعِمْ أَبَيْـتَ اللَّعْـنَ إِنَّـكَ أَصْـبَحَتْ لَـدَيْكَ لُكَيْـزٌ كَهْلُهَـا وَوَلِيـدُهَا
وَأَطْلِقْهُـمُ تَمْشِـي النِّسَـاءُ خِلاَلَهُـمْ مُفَكَّكَـةً وَسْـطَ الرِّحَـالِ قُيُودُهَـا

"(Nu'mân,) hangi insan topluluğuna, şu gökyüzü(nün üstlerine çöküşü)ne denk bir baskını mubah kılmamıştır ki? (Herkese baskın etmesi onun hakkıdır, o da bu hakkını kullanmıştır.)

Sesi geniş yeryüzünü sarsıp inleten, acı ölümler(e yol açacak) olan büyük bir orduyla...

---

146 Mütekârib bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 246.
147 Câhiliyye şairi Musakkıb hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 303.
148 Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 723.

O ordunun ganîmetleri toplayan bir öncüsü vardır ki, kovaladıkları avı ürkütmüş olan kartalların kanatları gibi (iki yana açılıp dalgalanmakta)dir.

(Bu güç ve kuvvet sana âittir, ikrâr ediyoruz.) Öyleyse, ey majeste, ihsanda bulun! Çünkü olgun yaşta olanları ve çoluk-çocuğu ile Lükeyz kabîlesi senin katında (esir)dir.

Yüklerin ortasında onların bağlarını çözerek serbest bırakıver de aralarında kadınlar yürüsün!"[149]

Savaş sonrasında mağlûpların üstlerindeki elbise dâhil herşeyleri alınırdı.[150] "Harîb" kelimesinin dilde yerleşmesi de bunu gösterir. Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî,[151] zafer kazandığı bir savaşta düşmanlarının düştüğü durumu şöyle tasvir ediyor:

لَحَوْنـاهُمْ لَحْـوَ العِصِـيّ فأَصْـبَحوا علـى آلَـةٍ يَشْـكُو الهَـوانَ حَريبُهـا

"Onları ağacın kabuğu gibi soyduk (, mallarını-mülklerini gasb ettik). Yağmalanmış kişinin zilletten şikâyet ettiği sefil bir hâle düştüler."[152]

Yağma yapmak savaş sebebi olduğu gibi malı yağmadan kurtarmak ve korumak da savaş sebebiydi. Damre b. Damre en-Nehşelî[153], bir kasidesine şu beyitlerle başlıyor:

---

149 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 140-141; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 718 vd.; benzer bir şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 387.

150 Meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 406; Asmaî, *a. g. e.*, s. 111.

151 Câhiliyye şairi Bişr hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 97.

152 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 323; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1388; bu kelimenin kullanıldığı bir başka şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 292.

153 Câhiliyye şairi Damre için bk. Bekrî, *a. g. e.*, II, 922.

وَمُشْعِلَةٍ كَالطَّيْرِ نَهنَهْتُ وِرْدَهَا ... إذا مَا الجبَانُ يَدَّعِي وهْوَ عَائِدُ
عليها الكُمَاةُ والحديدُ فمِنهُمُ ... مَصِيدٌ لأطْرافِ العَوالِي وصائِدُ
شَمَاطِيطُ تَهْوِي للسَّوَامِ كأنَّها ... إذا هَبَطَتْ غُوطاً كِلابٌ طَوارِدُ

"Korkaklar soy-soplarını sayıp dönüp giderken kuş gibi uçan nice savaş birliğini dağıtıp geri püskürttüm.

Atlar üzerinde tepeden tırnağa silahlı savaşçılar vardı. Kimi mızrakların ucuna av, kimi de avcı...

Deve sürülerini (önlerine katıp) sürmek üzere koşan bölük bölük atlar... Alçak, geniş bir yere indiklerinde sanki avını kovalayan av köpekleri gibiydiler."[154]

Yağma normal karşılanınca yağmaya yağmayla mukabele ve hasma daha fazla zarar verme düşüncesinin gelişmesi de gayet tabiîdir. Nitekim Mansûr b. Mishâh ed-Dabbî,[155] bir şiirinde şöyle diyor:

ثَأرْتُ رِكَابَ العَيرِ مِنْهُمْ بِهَجْمَةٍ ... صَفايا وَلا بُقْيَا لِمَنْ هُوَ ثَائِرُ
مِنَ الصُّهْبِ أنْثاءٌ وجُذْعاً كأنَّها ... عَذَارَى عَلَيْها شَارَةٌ ومَعاصِرُ

"Reisin develerini (yağmalamalarını)n öcünü onların yüz kadar sütü bol devesini yağmalayarak aldım. Öç alan kişinin merhameti olmaz.

(Yağmaladığım develer,) iki kez veya daha az doğurmuş koyu kırmızı develerdendir. Sanki yeni gençliğe ulaşmış tazecik güzeller gibidirler."[156]

---

154 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 316; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1367-9.

155 Mansûr hakkında kaynaklarda bilgi bulamadık; ancak şiirin câhiliyye devrini yansıttığı ortadadır.

156 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 188; benzer şiirler için meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 24; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 242-3.

Bazı şiirler, yarımadanın kuzeyindeki Hîre ve Gassan krallıklarıyla bedeviler arasındaki ihtilâfların temelinde de yağma ve talanın yer aldığına işaret etmektedir.[157] Yezîd b. el-Hazzâk,[158] Hîre'deki Lahmî krallarına hitaben söylediği bir şiirde şöyle diyor:

أَقِيمُوا بَنِي النُّعْمانِ عنَّا صُدُورَكُم وإِلاَّ تُقِيمُوا كارِهِينَ الرُّؤُسَا
أَكُلُّ لَئِيمٍ مِنْكُمُ ومُعَلْهَجٍ يَعُدُّ علينا غارَةً فَخُبُوسَا

"Ey Nu'mân Oğulları! Kalplerinizde bize karşı beslediğiniz kîni giderin. Yoksa başlarınızı güç-belâ (/hor ve hakir bir şekilde) doğrultmak zorunda kalırsınız.

Sizin her alçak ve şerefsiz olanınız bize baskın edip malımızı yağmalayacağını mı sanıyor?"[159]

Ekonomik bir geçim kaynağı oluşu dışında yağma ve çapulu yaygınlaştıran bir başka sebep de, işlediği suçlar sebebiyle kabile tarafından tart edilerek savunmasız bırakılan "halî'"[160] adı verilen kişiler içerisinde herhangi bir kabileye iltica ederek sığıntı bir hayat yaşamayı kabullenmeyenlerin aralarında örgütlenip çeteler kurarak hırsızlık ve çapul yapmalarıydı. "Su'lûk / kimsesiz, kalender" de denilen bu kimselerin çapulcularına liss/hırsız (çoğulu: lusûs) adı verilirdi.[161] Câhiliyye şairlerinden Teebbata Şerran,[162] Şenferâ el-

---

157 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 304-5, 387; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 349; Hîre ve Gassân krallıklarının bedevilerle ilişkileri ve zaman zaman onları silâhlandırmalarının bir diğer savaş sebebi olduğu söylenebilir. Konumuzla doğrudan ilgili görmediğimiz için ayrı bir başlık yapmadığımız bu konuyla ilgili şiirler için meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 147, 359.

158 Câhiliyye şairi Yezîd b. Hazzâk hakkında bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1277; Bekrî, *a. g. e.*, II, 713.

159 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 289; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1286-7.

160 Bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 27-9.

161 Bk. Dınnâvî, Sa'dî, *Dîvânu Urve b. el-Verd*, Beyrut: Dâru'l-cîl, 1996, s. 13; Yıldırım, Kadri, "Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında "Su'lûk" Şairler Hare-

Ezdî[163] ve Süleyk b. es-Seleke,[164] kanaatimizce en güzel karşılığı "haydut" olan bu kimseler içerisinde yer alıyordu. Bu tip kişileri örgütlediği için "Urvetü's-saâlîk / su'lûklerin Urvesi" lakabını alan Urve b. el-Verd'in,[165] toplum dışına itilmiş bu kişilerin atılgan olanlarını övdüğü ve meskenete düşenlerini yerdiği şiirleri vardır.[166] Câhiliyye toplumundaki "tasa'lüke / anarşi ve çapul" denilen bu olguyu[167] çok iyi vurguladığı için Urve'nin aşağıdaki şiirini -uzun da olsa- alıntılamak istiyoruz:

1	وَلِلهِ صُعْلُوكٌ صَفِيحَةُ وَجْهِهِ	كَضَوْءِ شِهَابِ القَابِسِ الْمُتَنَوِّرِ
2	مُطِلاًّ علَى أعدائِهِ يَزْجُرُونَهُ	بِسَاحَتِهِمْ زَجْرَ الْمَنِيحِ الْمُشَهَّرِ
3	وإنْ بَعُدُوا لاَ يَأْمَنُونَ اقْتِرَابَهُ	تَشَوُّفَ أَهْلِ الْغَائِبِ الْمُتَنَظِّرِ
4	فَذلك إنْ يَلْقَ الْمَنِيَّةَ يَلْقَهَا	حَمِيداً، وَإنْ يَسْتَغْنِ يَوْماً فَأَجْدِرِ
5	أَ يَهْلِكُ مُعْتَمٌّ وَزَنْدٌ ولَم أُقَم	على نَدَبٍ يوماً وَلِي نَفْسُ مُخْطِرِ
6	سَيُفْزِعُ بَعْدَ الْيَأْسِ مَن لا يَخافُنا	كَوَاسِعُ في أُخْرَى السَّوامِ الْمُنَفَّرِ
7	نُطَاعِنُ عَنْهَا أَوَّلَ القَومِ بالقَنَا	وبِيضٍ خِفَافٍ وَقعُهُنَّ مُشَهَّرُ
8	ويوماً عَلَى غاراتِ نَجدٍ وأهلِهَا	ويَوماً بِأَرضِ ذاتِ شَثٍّ وعَرْعَرِ
9	يُرِيحُ عليَّ اللَّيلُ أضيافَ ماجِدٍ	كَرِيمٍ، ومالِي سَارِحاً مالُ مُقْتِرِ

1. "Allah'ın öyle yiğitleri (su'lûk) vardır ki yüzü tutuşmuş bir ateşin alevlerinin aydınlığı gibi parlar.

---

keti", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: III, sy: 1, 2001, s. 179 vd.; Hicaz halkı hal' ettiği kişileri Hadavdâ حضوضى denilen dağa sürgün ederdi. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut: Dâru Sâdır, ts., II, 772; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 590-1.

162 Fehm kabilesine mensup câhiliye şairi Tebbata Şerran için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 6 vd.; İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 196 vd.; İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 312.

163 bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 195-197; ayrıca bk. Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, II, 25, 26; Bağdâdî, *a. g. e.*, III, 346-348.

164 Merzübânî, *a. g. e.*, s. 326.

165 Dınnâvî, *a. g. e.*, s. 22.

166 Ebû Temmam, *a. g. e.*, I, 159-161; Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, I, 571-3.

167 Hûfî, bu kişilerin o zamanın komünistleri olarak değerlendirilebileceğini ileri sürer. Bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 305 vd.; bunlar hakkındaki başka değerlendirmeler için ayrıca bk. *a. e.*, s. 299 vd.

2. Kendisini, kazandırmayan meşhur bir kumar oku gibi bulundukları yerden kovan düşmanlarını gözetleyip onlarla savaşır.

3. Düşmanları ondan uzakta olsalar bile, gurbetten gelmesi beklenen birinin âilesi tarafından beklendiği gibi onun (âniden çıkıp) gelivermesinden emin olamazlar.

4. Böyle biri (murâdına ermeden) ölümle karşılaşsa bile övülecek bir şekilde ölür. Ancak birgün zengin olur (murâdına erer)se zâten ona lâyıktır.

5. (Kabîlem Abs'in kolları olan) Mu'temm ve Zeyd helâk olur mu hiç? Gözünü budaktan sakınmayan bir rûha sâhip olduğum halde bir gün bile tehlikeyle yüz yüze gelmedim!

6. (Tarafımızdan bir saldırı) ummayıp bizden yana güven içinde olanları ürkmüş develeri kovalayan atlarımız korkutur.

7. O (deve)ler uğrunda düşmanın öncüleriyle mızraklar ve etkisi meşhur hafif kılıçlarla vuruşuruz.

8. Birgün Necd ve ahâlîsine baskın yaparız. Diğer birgün ise şess ve ar'ar ağaçlarının bulunduğu dağlık yerlere...

9. Gece, bana şerefli-soylu misâfirler getirir. Benim malım fakirin malıdır."[168]

Urve'nin başkalarından gasb ettiği mallarla konuklarını ağırladığını söyleyerek övünmesi, gasp ve yağmayı çok tabiî bir hak olarak gördüğünü göstermektedir.

Hz. Peygamber'in (sav) bir hadisinde belirttiği üzere ganimet, diğer şeriatlerin aksine İslâm şeriatinde helâl kılınmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de de meâlen *"Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yeyin."*[169] buyrulmaktadır. Ancak İslâm, ganimet elde etmek amacıyla savaşılmasını tasvip etmez. İslâm'a göre ancak üç sebeple savaşılabilir:

---

168 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 39-40.

169 el-Enfâl 8/69.

1. Din ve vatanın düşman tasallutundan korunması. "*Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri velî edinmeyi yasaklar. Kim onları velî edinirse işte zalimler onlardır*"[170] Can, mal ve nâmus gibi şeriatın korumayı amaçladığı değerleri korumak için yapılan savaş da bu cümledendir.[171]
2. İslâm daveti önünde bir engel varsa bu engelin kalkması, yeryüzünde dine yönelik baskıların sona ermesi ve Allah'ın dininin hâkim olması: "*Baskı ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür*"[172]
3. Savaşa tutuşup araları bulunamayan iki mümin gruptan birinin diğerine karşı haddi aşması. Bu durumda haddi aşanlara karşı ıslah olana kadar savaşılır: "*Eğer müminlerden iki taife çatışırlarsa, hemen aralarını bulun. Şâyet biri diğerine tecavüz ederse, Allah'ın emrine dönünceye kadar o tecavüz edenle savaşın. Dönerse, yine adâletle aralarını bulun. Ve hep adâletle iş görün. Çünkü Allah adâlet yapanları sever. Müminler ancak kardeştir. Şu halde kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki, merhamet olunasınız.*"[173]

Her ne kadar Kur'ân-ı Kerim'de birkaç âyette müminlere ganimet vaadi yer almışsa da[174] bu, ganimet için savaşılabileceğini göstermez. Bu vaatler, savaş olgusunun bir sonucu olarak müminlerin elde edecekleri ganimetlerin Kur'ân tarafından mucizevî bir şekilde önceden haber verilmesinden ibaret olup ganimet için savaşmanın tasvip edilmesi anlamına gelmez.

---

170 el-Mümtehine 60/9.
171 Nesâî, "Tahrîmü'd-dem", 22-24.
172 el-Enfâl 8/39.
173 el-Hucurât 49/9-10.
174 el-Feth 48/19-21.

Bununla birlikte İslâm ilkelerini çok iyi özümseyemedikleri Kur'ân'ın şâhitliğiyle sâbit olan bedevîlerin,[175] İslâm'dan sonra da yağma yapmak için savaştıklarını gösteren bazı şiirler vardır.[176] Mesela Vaddâh el-Yemen,[177] karısına hitaben şöyle diyor:

فَإِنَّكِ لَوْ رَأَيْتِ الْخَيْلَ تَعْدُو ... عَوَابِسَ يَتَّخِذْنَ النَّقْعَ ذَيْلا
رَأَيْتِ عَلَى مُتُونِ الْخَيْلِ جِنّاً ... تُفِيدُ مَغَانِماً وَتُفِيتُ نَيْلا

"(Ey sevgilim Üseyle!) Eğer sen, atların peşinde kuyruk gibi bir toz bulutu bırakarak korkutucu bir şekilde doludizgin koştuklarını görseydin,

Onların sırtında ganimet elde eden ve düşmanlarını hüsranda bırakan cin gibi süvâriler görürdün."[178]

İslâm'ı bağlamayan ve câhiliyye devri kalıntısı olan çöldeki bu uygulamalar, İslâm'la birlikte meydana gelen büyük değişim içinde büyük bir yer tutmaz.

Câhiliyye şiirinde ele geçirilen ganimetin paylaşımıyla ilgili bazı ayrıntılara da rastlarız. Onları da şöyle sıralayabiliriz:

a. Ganimetin Taksimi

Ganimetin taksimiyle ilgili uygulamalar konusunda şiirde -sayıca az olmakla birlikte- değişik veriler yer almaktadır. Bazı şiirlere göre ganimetin dörtte biri, ganimetten beğendi-

---

[175] Bk. et-Tevbe 9/97-8; el-Hucurât 49/14-17.

[176] Meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 4-5, 457-8; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 10-11.

[177] Bekrî, *a. g. e.*, II, 48.

[178] Vâfir bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 260.

ği şeyler (safiyy) ve ganimetin taksiminden arta kalanlar (fudûl) ile ordunun yolda ele geçirdiği mallar (neşîta) reîse aitti.[179] Mesela muhadram şair İbn Aneme ed-Dabbî,[180] himayesinde yaşadığı Benî Şeybân'ın reisi Bistam hakkında söylediği mersiyede şöyle diyor:

لَـــكَ الْمِرْبـــاعُ مِنْهـــا وَالصَّـــفايا وحُكْمُـــكَ وَالنَّشـــيطَةُ وَالْفُضـــولُ

"(Ey Bistâm! Sen kavminin reisi idin. Dolayısıyla) ganîmetin dörtte biri ve ondan beğendiğin şeyler sana âitti. Hüküm ve karar da senin, ordunun yolda ele geçirdiği mallar ve ganimetin artıp taksim edilmeyen kısmı da senindi!"[181]

Nümeyr kabilesinden bir adama[182] nispet edilen aşağıdaki beyit de bunu teyit eder mahiyettedir:

أَنَـــا ابْـــنُ الـــرَّابِعِينَ مِـــن آلِ عمْـــرٍو وَفُرْسَـــانِ الْمَنـــابِرِ مِـــنْ جَنـــاب

"Ben, ganimetin dörtte birini alan Âl-i Amr'ın ve Cenâb kabilesinin fasihlerinin neslindenim."[183]

Öte yandan Yezîd b. el-Hazzâk'ın,[184] kabilesine hasar veren Hîre kralı Nu'mân b. Münzir'e hitaben söylediği aşağı-

---

179 Ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 262, 264-6.
180 Hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VIII, 472.
181 Vâfir bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 421.
182 Bu zat İslâmî devirde yaşamış olsa bile beyit câhiliyye devrine işaret ettiği için konuya delil getirilebilir.
183 Vâfir bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 288.
184 Câhiliyye şairi Yezîd b. Hazzâk için bk. Bekrî, *a. g. e.*, II, 713.

daki beyti cahiliyye devrinde ganimetin beşe taksim edildiği intibâını vermektedir:

تَحلَّـلْ أَبَيْـتَ اللَّعْـنَ مـن قـولِ آثِـمٍ علـــى مالِنَـــا لَيُقْسَـــمَنَّ خُمُوسَـــا

"Majeste! Bizim malımızı gasbedip beşe böleceğine dâir yaptığın günahkâr yemininde istisnâda bulun, inşâallah de!"[185]

Demek ki, câhiliyye devrinde ganimeti beşe taksim edenler olsa bile bu konuda takarrür etmiş bir uygulama mevcut değildi. Aksine -elde ettiğimiz verilerin sayısı uygulamanın yaygınlığına oranlanırsa- ganimetin dörde taksimi daha yaygındı.

Kur'ân-ı Kerim, inançsızlarla girişilen savaşlarda elde edilen ganimetin beşe taksim edilip beşte dördünün mücahitlere, beşte birinin ise peygambere ve yakınlarına, yetimlere, miskinlere ve yolda kalmışlara verilmesini hükme bağlamıştır.[186] Ayrıca savaş yapmadan ele geçirilen malların da (: fey) tamamının yine yukarıdaki sınıflara dağıtılmasını emretmiştir.[187]

İslâm, câhiliyyedeki bazı uygulamaları tamamıyla ibtal, bazılarını ise ıslah ederek veya olduğu gibi ibka eder. Bu çerçevede -eğer yaygın olan ganimetin beşe taksimi ise bu uygulamayı ve- safiyy uygulamasını ibka etmiştir. Çünkü bazı gazvelerde Hz. Peygamber'in (sav) ganimet malından bazı eşyaları kendisi için seçtiği rivayet edilmektedir.[188]

---

185 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 289; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1285.

186 el-Enfâl 8/41.

187 el-Haşr 59/6-7.

188 Bk. Kurtubî, *a. g. e.*, VIII, 13-4; Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, İst: Beyan Yayınları, 1996, s. 401.

3. Anlaşmalı ve Mültecîyi Himâye

Cahiliyye devrinde savaşların en önemli sebeplerinden biri de anlaşmalı ve mülteciyi himâyedir. Bir bölgede haksızlığa maruz kalmaktan çekinen kimseler, uğrayabilecekleri zararlara karşı kendilerini koruyacağını düşündükleri bir kabile veya şahsın himayesine girebilirlerdi. Bir anlaşma hükmünde olan himayenin başlaması da sona ermesi de hac ve panayır gibi insanların toplu bulundukları zamanlarda ilan edilirdi.[189] Bir kişinin asâ veya ok gibi herhangi bir eşyâsını almak da onun himâyesine girme anlamı ifade eder, ona yapılan herhangi bir saldırı onun hâmisine yapılmış sayılırdı.[190] Hal' (: dışlanma) vb. sebeplerle kabilesinden ayrılmış kişi veya âilelerin sığındıkları kabileyle yaptıkları anlaşmaya ise velâ denilir, bu kişiler sığındıkları kabilenin mevlâsı olarak anılırlardı.[191] Halîf (anlaşmalı), mevlâ, câr (mülteci, mahmî) denilen bu kimseleri korumak, kabilenin şeref ve haysiyetinin bir gereğiydi.[192] Bu sebeple bu kişilerin maruz kaldığı saldırılar yüzünden çıkmış savaşların konu edildiği[193] ve onlara riâyetsizliğin yerildiği birçok şiir görürüz.[194] Hucr b. Hâlid es-Sa'lebî (devri ?), kabilesiyle övündüğü bir şiirde aşağıdaki beyte yer veriyor:

---

189 Önkal, Ahmet, "Civar", *DİA*, VIII, 34; ayrıca bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 285.

190 Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 331; Hûfî, *a. g. e.*, s. 285-6; bu himâyenin yazılı olarak verildiği de vâki idi. Hîre krallarının verdiği ve bugünkü pasaporta tekabül eden yazılı himâyelere kutût القطوط deniliyordu. Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 331-2.

191 Özkuyumcu, Nadir, "Hilf", *DİA*, XVIII, 30; Kabileler arasında da ittifaklar kurulabiliyordu. Bunun en önemli sebebi, güçlü kabilelerin yağma ve çapul maksadıyla yapabilecekleri saldırılara karşı kabilelerin kendilerini korumak istemeleriydi. Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 421.

192 Câhiliyye devrinde Mâlik b. 'Aclân el-Hazrecî'nin öldürülen bir mevlâsı yüzünden Evs ve Hazreç kabilelerinin yirmi yıl savaştığı nakledilir. bk. Bağdâdî, IV, *a. g. e.*, 279-281.

193 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 304, 308, 312, 319, 326, 332, 405; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 123, 343.

194 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 357; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 186, 192.

وَنَحْـنُ الَّـذِينَ لاَ يُـرَوَّعُ جَارُنَـا وَبَعْضُـهُمُ لِلْغَـدْرِ صُـمٌّ مَسَـامِعُهْ

"Biz, konu-komşusunu kimsenin korkutmaya cür'et edemediği kişileriz. Başkaları ise (himâyesine aldığı kişilerle yaptığı anlaşmayı bozduğu için sağır kesilir, (bu konuda yapılan târizleri duymazlıktan gelir.)"[195]

Mültecînin canı, malı, nâmusu hâmînin korumasında olurdu. Müsâvir b. Hind b. Kays b. Züheyr[196], develerini yağmalanmaktan kurtarıp saldırganlara iki misli zarar veren hâmilerini şöyle methediyor:

فِـدًا لِبَنِـي هِنْـد غَـدَاةَ دَعَـوْتُهُمْ بِجَـوَّ وبَـالَ الـنَّفْسُ وَالأَبْـوِانِ
إذا جَـارَةٌ شُـلَّتْ لِسَـعْدِ بـنِ مَالِـكٍ لَهَـا إِبِـلٌ شُـلتْ لَهَـا إِبِـلاَنِ
إذا عَقَـدَتْ أفنَـاءُ سَـعْدِ بـنِ مالِـكٍ لَهَـا ذِمَّـةٌ عَـزَّتْ بِكُـلِّ مَكَـانِ
وَدَارِ حِفَـاظٍ قَـدْ حَللْـتم مُهانَـةٍ بِهَـا نِيـبُكُمْ وَالضَّـيْفُ غَيْـرُ مُهَـانِ

"Vebâl vadisinde kendilerini yardıma çağırdığım sabah imdadıma koşan Hint Oğulları'na canım da fedâ olsun, anam babam da!

Sâ'd b. Mâlik'in mültecîsinin bir devesi (baskın yapan düşmanlar tarafından) sürüldüğünde cezâ olarak o deveyi sürüp götürenlerin iki devesi sürülüp getirilmişti.

Sa'd b. Mâlik kabilesinin kolları bir ahit yaptığında her yerde o ahde bağlı kalır.

(Ey Sa'd b. Mâlik Oğulları! Siz, herkesin çekindiği güç ve kuvvet sahibi kimseler olduğunuz için) güvenilir bir yere kondunuz. Orada yaşlı develeriniz hor görülür, ancak konuklarınız

---

195 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 198; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, II, 38.

196 Muhadram şair Müsâvir için bk. Ziriklî, *a. g. e.*, VIII, 105.

hor görülmez. (Yani develerinizi boğazlayıp misafirlerinize ikram edersiniz.)"[197]

Husayn b. Humâm el-Mürrî,[198] mevlâsı olan Huraka Oğulları'na mensup bir ferdin intikamını almak için akrabâ kabile Benî Sırme ile girdiği ve sonunda gâlip çıktığı uzun savaşın[199] bir safhasında gevşeklik gösteren kavmine serzenişte bulunarak anlaşmayla mevlâ olanların neseple mevlâ olanlardan bir farkı olmadığını belirtiyor ve onları şu sözlerle gayrete getirmeye çalışıyor:

فَقُلْتُ لَهُمْ يَا آلَ ذُبْيَانَ مَا لَكُمْ تَفَاقَدْتُمُ لَا تُقْدِمُونَ مُقَدَّمَا
مَوَالِيكُمُ مَوْلَى الْوِلَادَةِ مِنْهُمُ وَمَوْلَى الْيَمِينِ حَابِسٌ قَدْ تُقُسِّمَا

"Onlara şöyle dedim: Ey Zübyan Oğulları! Kökleri kesilesiceler! Size ne oluyor da düşmana atılmıyorsunuz?

Mevlâlarınız ikiye ayrılır: Doğumdan mevlânız olan amcaoğullarınız ve yemin ile mevlâ edindikleriniz. Her ikisinin hâli de perişan ve kötü!"[200]

Mülteciyi maruz kaldığı bir haksızlığa karşı savunmakta gösterilecek herhangi bir gevşeklik anlaşmaya ihanet sayılır, hâminin şahsı, âilesi ve kabilesi için bir utanç vesilesi olurdu.[201] Muhadram şair Zibrikan b. Bedr,[202] İbn Meyye adındaki mahmîsi öldürüldüğünde öcünü almakta ağırdan al-

197 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 242-3.
198 Câhiliyye şairi Husayn hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, III, 326-7; VII, 496.
199 Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VII, 496-7.
200 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 146.
201 Önkal, Ahmet, "Civar", *DİA*, VIII, 34; ayrıca bk. Bozkurt, Nebî, "Himâye", *DİA*, s. 56; Özkuyumcu, Nadir, "Hilf", *DİA*, XVIII, 29-30.
202 Bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 128.

mış, bunun üzerine İbn Meyye'nin karısı aşağıdaki şiirle onu hicvetmiştir:[203]

مَتـــى تَـــرِدُوا عُكـــاظَ تُوَافِقُوهـــا بِأَنْـــــماعٍ مَجادِعُهـــــا قِصَـــــارُ
أَجِيـــرَانَ ابـــنِ مَيَّـــةَ خَبِّرُونـــي أَعَـــيْنٌ لابْـــنِ مَيَّـــةَ أَمْ ضِـــمَارُ
تَجَلَّـــلَ خِزْيَهـــا عَـــوْفُ بـــنُ كَعْـــبٍ فَلَـــيْسَ لَخِلْفِهـــا مِنـــهُ اعْتِـــذارُ
فـــأَنَّكُمُ وَمـــا تُخفُـــونَ مِنْهـــا كَـــذَاتِ الثَّـــيْبِ لَـــيْسَ لَهـــا خِمـــارُ

"(Ey Zibrikân ve çevresindekiler!) Ukâz çarşısına ne zaman giderseniz oradaki halk(ın sizinle ilgili söyledikleri ayıp ve kusurları, himayenizdeki kimsenin kanını yerde bıraktığınızı dillerine dolamalarını duymazdan gelirsiniz. Sanki onlar)la kulaklarınız kısacık kesilmiş halde karşılaşmaktasınız!

Ey İbn Meyye'nin hâmileri! Haber verin bana: İbn Meyye'nin öcü hemen alınacak mı, yoksa kanı yerde mi kalacak?

Avf b. Kâ'b Oğulları, rezilliği elbise diye giydiler. Onların uğursuz haleflerinin de bir mâzereti yoktur!

(Ey Zibrikan ve çevresindekiler!) Sizin düştüğünüz bu rezil durumu saklamaya ve görmezden gelmeye çalışmanız başörtüsü olmayan yaşlı bir kadın(ın yaşlılığını gizlemek istemesi) gibidir. (Olayın gizlenecek bir tarafı kalmamıştır. Herkesçe bilinmektedir.)"[204]

Bu hicviyye üzerine Zibrikan, Avf b. Kâ'b Oğulları'na mensup olan katil Hezâl'i öldüreceğine yemin ettiyse de Sa'd Oğulları'nın araya girmesiyle diyet almaya razı edilmiştir.[205] Demek ki, mülteciyi himâye etmek toplumun genelinde haysiyet meselesi yapılan önemli bir husus olsa da hiç es-

---

203 Olay için bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, II, 227.
204 Vâfir bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 227-8.
205 Olay için bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, II, 227.

nemeyecek bir prensip de değildi. Zaten bu konudaki şiirlerde yapılacak tersinden bir okuma da bize bunun ipuçlarını verir. Mesela Eyâd kabilesinden bir kadın, hâmisi hakkında şu beyitleri söylüyor:

الْخَيلُ تعْلَمُ يوْمَ الرَّوْعِ إنْ هُزِمَتْ أنَّ ابنَ عمْرٍو لَدَى الهَيْجاءِ يَحْميها
لاَ يزْهَبُ الجَارُ مِنهُ غَدْرَةً أبداً وإنْ ألَمَّتْ أُمورٌ فهْوَ كافيهَا

"Atlılar savaş gününde bozgun gösterirse İbn Amr'ın onları koruyup kollayacağını bilirler.

Mülteci onun gadr ve hiyânetine uğrayacağını aslâ aklına getirmez ve bu konuda bir kaygı duymaz. Aksine bir musibete uğrarsa o musibetle başa çıkmak için o yeterlidir!"[206]

Kadının, mültecinin gadrine uğramaktan korkmayacağı bir kişi olarak özellikle kendi hâmîsi İbn Amr'ı övmesi, -kesin olmamakla birlikte- başkalarının hâmilerinin bu konuda çok da güven vermedikleri şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte bu konudaki şiirler, câhiliyye devrinde mülteciyi himaye etmenin önemsendiği ve ideal bir davranış olarak kabul edildiği konusunda güçlü bir delildir.

İslâm, zayıf ve güçsüzlerin korunup gözetilmesini emir ve tavsiye eder. Bu yönüyle bu konudaki şiirlerin muhtevaları İslâm tarafından da tasvip edilen bir husustur. Ancak bu şiirlerin muhtevasında, mültecilerin bir kabile tarafından başka kabilelere karşı korunmasının olduğu da dikkatten kaçmamalıdır. Her ne kadar o zamanki mevcut sosyal yapı, himâyenin ancak bu şekilde yapılmasına müsaitse de yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere şairler kendile-

[206] Basît bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 379; benzer bir örnek için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 348.

rine ve kabilelerine sığınan kişileri himaye etmekle övünmekte, bu da asabiyeti körüklemekteydi. Yani her ne kadar yapılan iş iyi ve erdemli bir iş olarak görünüyorsa da temelinde asabiyet ve kabilecilik yer almaktaydı. Kabilecilik ise bölünme ve ufuk darlığı demektir.

İslâm'la birlikte kabile, -her ne kadar sosyolojik olarak devam etse de- toplumsal örgütlenmede üstlendiği himâye altına alma ve savaş kararı gibi yetkilerini kabileyle sınırlı olmaksızın İslâm itikadında birleşen bütün insanlara veya onların yetkililerine devretti. Çünkü artık savunmasız bir kişi, bir kabilenin himayesine girmese de -en azından teoride- güven içinde demekti. Zira İslâm, Müslümanların can, mal ve nâmuslarını birbirlerine haram kıldı. Nitekim nasslarda da câhiliyye devrindeki anlamıyla himaye altına girme, eman verme ve musâlahanın Müslümanlar arasında hiç söz konusu edilmeyip bunların hep gayr-ı Müslimlerle ilgili olarak dile getirildiğini görürüz. Kur'ân-ı Kerim, gayr-ı Müslimlerle yapılan anlaşmalara riâyet etmeyi emretti[207] ve onların bir hiyânetiyle karşılaşılması durumunda alınacak tedbirleri gösterdi.[208] Ayrıca gayr-ı Müslimlere himaye verme hususuna da *"Müşriklerden biri senden eman isterse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona eman ver, sonra onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır"*[209] meâlindeki âyetle açıklama getirdi.

Hülâsa câhiliyye devrinde kabileyle sınırlı olan kimlik duygusu, İslâm'la birlikte İslâm itikadını paylaşan herkesi kucaklayan geniş bir yapıya kavuştu.[210] İslâm, -daha önce de belirttiğimiz üzere- sosyolojik anlamda kabilenin varlığını

---

207 el-Enfâl 8/72; et-Tevbe 9/4.

208 el-Enfâl 8/58, 61-62.

209 et-Tevbe 9/6.

210 Ayrıca bk. Arı, M Salih, "Câhiliyye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsıkî Dergisi*, 2004, cilt: II, sayı: 4, s. 180.

reddetmemekle birlikte insanlar için yeni bir âidiyet duygusu oluşturdu. Daha ihtiyatlı bir ifadeyle -özellikle çölde- kabileye intisap yine devam etse bile İslâm, tüm Müslümanların üst kimliğini teşkil etti. Bununla birlikte çöl hayatında değişim yavaş olduğundan bazı şiirlerde câhiliyye devrindeki himâye anlayışını yansıtan örneklere İslâmî devirde de rastlamaktayız. Mesela Alkame b. Seyf el-Attâbî'nin himayesinde yaşayan Fedekî adındaki zât, hâmisinin bulunmadığı bir zamanda Hınş b. Ma'bed'in saldırısına uğrayarak develeri yağmalandı. Alkame dönüp olanları öğrenince önceden tanış olduğu Hınş'a develeri iâde etmesi için başvurduysa da bu teşebbüsünden tam sonuç almak üzere iken son anda heyette bulunanlardan birinin bir hareketine kızan Hınş hiçbir şey iâde etmeyeceğine dâir yemin etti. Bunun üzerine Alkame, Fedekî'ye kendisine âit yüz deve verdi. Fedekî bu olayla ilgili olarak aşağıdaki şiiri söyledi:[211]

إنْ أجْـزِ علْقَمـةَ بْـنَ سـيْفٍ سـعْيهُ ... لاَ أجْـزِه بـبَلاءِ يـوْمٍ واجِـدِ
لأحبَّنـي حُـبَّ الصَّـبِيّ وَزَمَّنِـي ... رَمَّ الْهَـدِيّ إلَـى الْغَنِـيّ الوَاجِـدِ
وأجـابَنِي يـوْمَ الصُّـراخِ بِهَجْمـةٍ ... مائَـةٍ تشُـقُّ علـى عِصِـيّ الذَّائِـد
وَلَقَـدْ نَضَـحْتُ مَلِيلَتِـي فَتَمَيَّثَـتْ ... عَـنْ آلِ عَثْـابٍ بِمَـاءِ بَـارِدِ

"Alkame b. Seyf'in yaptığı iyiliği ödemek istesem (gaspedilmiş develerimin karşılığında bana yüz deve ihsanda bulunduğu o) günün karşılığını ödeyemem.

Andolsun beni bir sabî gibi sevdi ve bana varlıklı-zengin bir kocaya veril(ip süslen)en bir gelin gibi baktı.

İmdat çığlıkları attığım gün bana çobanın yönetmekte zorlanacağı yüz deve ihsân etti.

---

[211] Şair ve olay hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, II, 267.

Gerçekten Attâb âilesi sayesinde soğuk su ile susuzluğumu giderdim ve ciğerimdeki yangın söndü."[212]

Görüldüğü gibi bu olay, câhiliyye devrinin tipik olaylarına benzemektedir. Ancak câhiliyye devri kalıntısı olan bu tip olaylar, tarihin şâhitliğiyle sâbit olan büyük İslâmî değişim yanında son derece istisnâî ve münferit kalmaktadır.

Bu konuyla ilgili verdiğimiz şiirlerin muhtevaları ve işaret ettikleri olaylar, Kur'ân-ı Kerim'de çokça yer tutan velâyet konusunu da akla getirmektedir.[213] Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerim, inananları îman etrafında birleştirdikten sonra *"Ey îman edenler! Müminlerin dışında kâfirleri velî edinmeyin!"*[214] gibi birçok âyette onların inanmayanlarla velâyet ilişkisi içinde olmasını da yasaklamıştır. "Velî" kelimesi Türkçe meâllerde genellikle "dost" olarak tercüme edildiği için normal standarttaki bir Türk okuyucusu bundan "kâfirlerle konuşmamak ve insânî ilişkilerde bulunmamak" anlamını çıkarabilir. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerim'de, meâlen şöyle buyrulur: *"Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adâletli olanları sever. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri velî edinmenizi yasaklar. Kim onları velî edinirse işte zâlimler onlardır."*[215]

O halde kâfirleri velî edinmemek, onlarla insanî ilişkiler kurmamak ve onlarla karşılaşıldığında onlara nezâket göstermemek demek değildir. Zaten kökeninde "barış" olan İslâm'ın bir gayr-ı müslim görünce ondan yüz çevirmeyi ve

---

212 Kâmil bahrinden olan şiir ve olay için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 267-8; benzer bir örnek için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 363.

213 Bk. Aldemir, Halil, *Kur'ân-ı Kerim'e göre ihtilâf*, İst: Kitâbî, 2010, s. 48-9.

214 en-Nisâ 4/144.

215 el-Mümtehine 60/8-9.

ona kabalık etmeyi emretmesi söz konusu dahî olamaz. Öyleyse "velî" kelimesinin "dost" olarak tercüme edilmesi çok isabetli değildir. Aslında Kur'ân-ı Kerim'in, "kâfirleri velî edinmeyin!" derken kastettiği tam da bu başlık altında kaydettiğimiz şiirlerin işaret ettiği olaylarda olduğu gibi Müslümanlarla mücadele halindeki kâfirleri himaye altına almak, onlarla dayanışma içerisine girmek ve velâ anlaşması yapmaktır. *"Ey îman edenler! Eğer küfrü îmana tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi velî edinmeyin. Sizden kim onları velî edinirse, işte onlar zâlimlerin kendileridir."*[216] gibi âyetlerde îman etmeyen yakın akrabanın bile velî edinilmesinin yasaklanması, akrabalık dolayısıyla verâset vb. sebeplerle onlarla dayanışma içerisinde olunmasındandır. Ayrıca *"Ey îman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin!"*[217] gibi âyetlerde İslâm'a düşmanlık eden kâfirlere Müslümanların sırlarının verilmesi yasaklanmış ve onlarla sıkı-fıkı olmanın kişiyi onlarla aynı konuma getireceği belirtilmiştir.[218]

Hulâsa Kur'ân-ı Kerim, eğer İslâm'a ve onun dâvetine karşı fiilî bir tavır almış değillerse kâfirlerle insanî ilişkiler kurmayı yasaklamamıştır. Zaten insanî ilişkiler yasaklanmış olsa bir diğer Kur'ânî emir olan tebliğ yerine getirilemez. Kur'ân-ı Kerim'in yasakladığı, tam da yukarıdaki şiirlerin işaret ettiği olaylarda olduğu gibi İslâm'a düşmanlık edenlerle dayanışma içine girmektir. Bu âyetlerin ilk muhatapları, İslâm öncesi hayatlarında söz konusu dayanışma ilişkilerine girmiş oldukları veya girenleri bildikleri için getirilen yasakla kastedileni de rahatlıkla anlıyorlardı. Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamdan çok farklı bir ortamın mevcut olduğu günümüzde "velî" kelimesinin "dost" diye tercümesinin de etkisiyle mezkûr âyetlerin anlaşılması zorlaştı. Yukarıdaki şiirlerin işaret ettiği olaylar, söz konusu yasağı getiren âyetlerin

---

216 et-Tevbe 9/23; ayrıca bk. et-Tevbe 9/24; el-Mücâdile 58/22.
217 Âlü İmrân 3/118; ayrıca bk. et-Tevbe 9/16.
218 el-Mâide 5/51.

bağlamını ortaya koyması ve bu açıdan şiirin arz ettiği önemi göstermesi bakımından câlib-i dikkattir.

4. Savaşta Yardım İsteyenin İmdâdına Koşma

Savaşan taraflardan birinin yardım çağrısına olumlu cevap vermek, savaşın başlı başına bir sebebi olmamakla birlikte harbe iştirak eden kabile ve şahısların artmasına ve neticede savaş dairesinin genişlemesine yol açıyordu. Araplar, yardım isteyen bir muharibin yardımına koşmayı bir iftihar vesilesi sayıyorlardı.[219] Bu hususu övgü ve medih makamında anan birçok şiir vardır.[220] Veddâk b. Sümeyl el-Mâzinî'nin[221] kavmini övdüğü bir şiirinde bulunan aşağıdaki beyit, bu konuda Arapların örnek göstereceği ideal davranış tipiydi:

إِذَا اسْتُنْجِدُوا لَمْ يَسْأَلُوا مَنْ دَعَاهُمُ لأَيَّةِ حَرْبٍ أَمْ بِأَيِّ مَكَانِ

"Yardıma çağrıldıklarında 'kim çağırıyor, hangi savaşa yahut nereye' diye hiç sormaz (, derhal imdâda koşar)lar."[222]

Süveyd el-Merâsid el-Hârisî (devri: ?), yardıma çağrıldığı bir savaşta maktûl düşen Süveyd adındaki bir kahramana yaktığı ağıtta şöyle diyor:

لَعَمْرِي لَقَدْ نَادَى بِأَرْفِعِ صَوْتِهِ نِعِيُّ سُوَيْدٍ أَنَّ فارِسَكُمْ هَوَى
أَجَلْ صادِقاً والْقائِلَ الْفاعِلَ الَّذِي إذا قالَ قَوْلاً أَنْبَطَ الماء فى الثَّرَى

---

219 Ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 502.

220 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 112, 273, 322, 397; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 284, 449-451, 461; II, 42, 379; Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 640; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, III, 102.

221 Sefevân Savaşına katıldığına göre câhiliyye devrinde yaşadığı anlaşılan Veddâk hakkında bk. İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 201; Ziriklî, *a. g. e.*, IX, 126.

222 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 33.

فَتًى قَبَلٌ لَمْ تُعْنِسِ السِّنُّ وَجْهَهُ سِوَى خُلْسَةٍ فِي الرَّأْسِ كالبَرْقِ فِي الدُّجَى
أَشَارَتْ لَهُ الْحربُ الْعَوانُ فَجاءَهَا يُقَعْقِعُ بِالأَقْرَابِ أَوَّلَ مَنْ أَتَى
ولَمْ يَجْنِهَا لكِنْ جَنَاهَا وَلِيُّهُ فآسَى وآداه فَكَانَ كمَنْ جَنَى

"Başıma yemin olsun ki, Süveyd'in ölüm haberini getiren kişi "süvârîniz öldü" diye en yüksek sesiyle nidâ etti.

(Ey bu acı haberi veren kişi!) Gerçekten de dürüst, kuyudan su çıkarırcasına zor da olsa söylediğini yerine getiren, sözünün eri bir kişinin ölümünü haber verdin!

Siyah saçlarında karanlıkta parlayan bir şimşek mesabesindeki aklardan başka ihtiyarlığın yüzüne aksetmediği, hayâtının bahârında bir yiğittir o!

Sonu gelmeyen savaşlar âdetâ ona bir işârette bulundu da (daha imdâda bile çağrılmadan) kılıcının kını şakırdayarak en ön safta o savaşa atıldı.

Hâlbuki o savaşı (bir cinâyet işleyerek) başlatmış değildi. Arkadaş ve akrabâsı başlatmıştı. O, ona yardımcı olup destek çıktı, böylece o savaşı başlatanlarla aynı konumda görül(üp öldürül)dü."[223]

İslâm, asabiyet duygusu, ganimet almak ve yağma yapmak gibi sebeplerle savaşmayı tasvip etmediği gibi bunun için yapılan bir savaşta yardıma çağırmayı ve böyle bir savaşta bir tarafa yardımcı olmayı da tasvip etmez. Zaten kardeş ilân ettiği Müslümanlar arasında herhangi bir sebeple savaş çıkmasını yakışıksız bulur. Eğer böyle yakışıksız bir olay meydana gelirse o zaman da öncelikle savaşan iki grubun arasının düzeltilmesini, bunun da mümkün olmaması durumunda aşırı giden tarafa karşı aşırılıklarına son verene

223 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 347-8.

kadar savaşılmasını ve sonunda yine iki grubun arasının düzeltilmesini emreder.[224]

İslâm'ın yardım yapılmasını tasvip ettiği yegâne grup, gayr-ı müslimler içerisinde yaşayan ve din konusunda yardım talebinde bulunan Müslümanlardır. Kur'ân-ı Kerim, bu kimselere -birlikte yaşadıkları gayr-ı Müslimlerle Müslümanların yaptıkları bir anlaşma olmaması kaydıyla- yardım edilmesini emretmiştir: *"İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının velîleridir. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar onların sizinle bir velâyeti yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın yardım onlara yardım etmek üzerinize borçtur."*[225]

Kur'ân-ı Kerim'in getirdiği bu ilkeler, câhiliyye devrinin toplumsal örgütlenme biçimini sağlayan ve insanlara kimlik şuuru veren kabilenin icra ettiği fonksiyonları hiç şüphesiz sınırlayıcı ve dolayısıyla toplumu değiştirip yeniden dizayn edici mâhiyettedir. İslâm'dan sonra sosyal hayatta kabile yine vardır, insanlar ona yine intisap etmektedir. Ancak mensubiyet duyguları kabileyle sınırlanmayıp İslâm itikadına inanan herkesi kapsamakta ve -tabir câizse- Müslümanlık bir üst kimlik olarak kabul edilmektedir.[226] Bu arada kabilenin önceden re'sen karar verdiği savaş ya da savaşan bir tarafa yardım etme irade ve yetkisi artık ondan alınıp Müslümanlara ve onların liderine verilmiş ve savaş gerekçeleri de sınırlandırılmıştır.

Bununla birlikte uygulama her zaman Kur'ânî ilkelere uymamıştır elbette. Câhilî anlayışın İslâm'dan sonra da za-

---

224 el-Hucurât 49/9-10.
225 el-Enfâl 8/72.
226 Ayrıca bk. Câbirî, *a. g. e.*, s. 189-90.

man zaman nüksettiğini gösteren veriler ilk İslâmî dönem şiirinde de yer almaktadır.[227] Mesela Zühl b. Şeyban Oğulları'nın bir kolu İslâmî devir şairlerinden Kureyt b. Üneyf'in[228] otuz kadar devesini sürüp götürmüş, şair kavmini yardıma çağırdıysa da kavmi onu yardımsız bırakmış, bunun üzerine Mâzin Oğulları'na başvurmuş, onlar Şeyban Oğulları'ndan yüz deve alıp şaire teslim etmişler.[229] Kureyt, bu hâdiseyle alâkalı olarak şöyle demektedir:

لَوْ كُنْتُ مِنْ مَازِنٍ لَمْ تَسْتَبِحْ إِبِلِي ... بَنُو الشَّقِيقَةِ مِنْ ذُهْلِ بْنِ شَيْبَانَا

إِذاً لَقَامَ بِنَصْرِي مَعْشَرٌ خُشُنٌ ... عِنْدَ الْحَفِيظَةِ إِنْ ذُو لُوثَةٍ لَانَا

قَوْمٌ إِذَا الشَّرُّ أَبْدَى نَاجِذَيْهِ لَهُمْ ... طَارُوا إِلَيْهِ زَرَافَاتٍ وَوُحْدَانَا

لَا يَسْأَلُونَ أَخَاهُمْ حِينَ يَنْدُبُهُمْ ... فِي النَّائِبَاتِ عَلَى مَاقَالَ بُرْهَانَا

"Mâzin kabilesine mensup olsaydım Zühl b. Şeybân'ın kolu olan Şakîka[230] Oğulları develerimi gasbetmeyi mubah görmezlerdi.

O zaman korunması gereken şeyler için gazap duyguları kabardığında -zaaf sahipleri gevşeklik gösterseler de- zorlu bir topluluk benim yardımıma koşardı.

(Mâzin) öyle bir topluluk, ki şerrin (bir yırtıcı gibi) dişlerini gösterdiği zor zamanlarda fert ve cemaat hâlinde ona doğru uçarcasına atılırlar.

Başına gelen felâketlere karşı yardım etmeleri için onları çağıran kardeşlerinin söylediğine hiçbir delil aramaz (, bahane üretmez, derhal yardım eder)ler."[231]

---

227 Meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 213, 216, 243.

228 Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VII, 446.

229 Olayla ilgili bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VII, 441.

230 Metinde اللقبطة şeklinde kayıtlıdır. Ancak doğrusunun Ebü'n-Nedâ'dan mervî olan yukarıdaki rivayet olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple biz de bu rivayeti esas aldık. Bununla ilgili tartışma ve değerlendirmeler için ayrıca bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VII, 442-4.

231 Basît bahrinden olan beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 4-5; ayrıca bk: Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 10-11.

Kabilenin, câhiliyye devrindeki fonksiyonunu aynen icra ettiğini gösteren bu ve benzeri örnekler İslâm'ın bedevîlere nüfuzunun güç oluşunun[232] ve çölde değişimin yavaş cereyân edişinin bir neticesidir. Bununla birlikte bütün Ortadoğu'yu kuşatıp Türkistan ve Çin'e, daha sonra da Preneler'e ulaşan geniş çaplı bir değişime nispetle bunlar şüphesiz ehemmiyetsiz olaylardır. Gerçi İslâm tarihinde Müslümanlar arasında bunlardan çok daha büyük ve üzücü olaylar, siyasî bölünmeler ve kanlı savaşlar olmuştur. Ancak İslâm'ı bağlamayan bu tarihî hâdiseler yine de İslâm'ın sosyal hayatta başardığı muazzam inkılâbı -küçük istisnaları dışında- olumsuz yönde etkileme gücünü gösterememiştir.

5. Su ve Mer'â Hakkındaki İhtilâflar

Arapların ekseriyeti sürülerini otlatmak zorunda olan, bunun için sürekli yağmur alan yerleri takip eden göçebe insanlardı. Arabistan'ın çoğu ise sudan yoksun çöllerden oluşuyordu.[233] Düzenli bir siyasî yapıdan mahrum olan bu şartlardaki bir coğrafyada suyun ve suya bağlı olarak da otlakların en önemli ihtilâf ve çatışma sebeplerinden birini teşkil edeceği gayet tabiidir.[234] Nitekim bazı şiirler bu konudaki ihtilâflara dair bize yeterli fikir vermektedir.[235] Veddâk b. Sümeyl el-Mâzinî,[236] bugünkü Basra yakınlarında bulunan

---

232 Bk. et-Tevbe 9/97-8; el-Hucurât 49/14-17.

233 Özellikle kışın aldığı yağmurlarla otlakların bittiği Nufûd bölgesinden güney doğuya doğru uzanan ince-uzun Dahnâ kanalının bağlandığı geniş bir dâire şeklindeki er-Rubu'l-Hâlî bölgesinde yazın hiçbir canlı yaşamaz hale gelir. Bk. Hitti, *a. g. e.*, I, 33-5.

234 Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 403; ayrıca bk. Hitti, *a. g. e.*, I, 48.

235 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 326, 350, 406; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 199, 221-3; ayrıca bk. Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, II, 38.

236 Karıştığı olaylardan câhiliyye devrinde yaşadığı anlaşılan Veddâk hakkında bk. İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 201; Ziriklî, *a. g. e.*, IX, 126.

kabilesine âit Sefevan suyunu ele geçirip sâhiplenmek isteyen Şeyban Oğulları'na şöyle sesleniyor:[237]

رُوَيْـدَ بَنِـي شَـيْبَانَ بَعْـضَ وَعِيـدِكُمْ ... تُلاَقُـوا غَـداً خَيْلِـي عَلَـى سَـفَوَانِ
تُلاَقُـوا جِيَـاداً لاَ تَحِيـدُ عَـنِ الْـوَغَى ... إِذَا مَـا غَـدَتْ فِـي الْمَـأْزِقِ الْمُتَـدَانِي
عَلَيْهَـا الْكُمَـاةُ الْغُـرُّ مِـنْ آلِ مَـازِنٍ ... لُيُـوثُ طِعَـانٍ عِنْـدَ كُـلِّ طِعَـانِ
تُلاَقُـوهُمُ فَتَعْرِفُـوا كَيْـفَ صَـبْرُهُمْ ... عَلَـى مَـا جَنَـتْ فِـيهِمْ يَـدُ الْحَـدَثَانِ
مَقَـادِيمُ وَصَّـالُونَ فِي الـرَّوْعِ خَطْوَهُمْ ... بِكُـلِّ رَقِيـقِ الشَّـفْرَتَيْنِ يَمَـانِ

"Ey Şeyban Oğulları! (Bize yönelttiğiniz) tehditlerde biraz temkinli olun! Yarın atlılarımla Sefevân suyu üzerinde karşılaşırsınız.

(Alışkın oldukları için) savaştan dönmeyen atlarımla dar geçide geldiklerinde karşılaşırsınız.

Üzerlerinde her vuruşmada aslanlar gibi dövüşen, Mâzin kabîlesinden yüzü ak silâhşorlar vardır.

Onlarla karşılaşırsınız da feleğin başlarına getirdiklerine karşı nasıl sabırlılarmış anlarsınız.

Savaşta cesurdurlar, ince Yemen kılıçlarıyla adım adım ilerlerler."[238]

Ahnes b. Şihâb et-Tağlibî[239], kavminin şanlı günlerini anıp tebcil ettiği kasidesinde şu beyte yer veriyor:

ونحـن أُنـاسٌ لا حِجَـازَ بأَرْضِـنا ... مع الغَيْـثِ ما نُلْفَى ومَنْ هو غالِبُ

"Biz öyle insanlarız ki, (bizimle çatışmayı göze alacak kimse olmadığı için yurdumuzda kale, sur vb. bir sete ihtiyacımız yoktur; keza bize mâni olmaya cür'et edecek bir topluluk bulunmadığı

---

237 Bu olayla ilgili olarak bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 433-4.
238 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 32-33.
239 Câhiliyye şairi Ahnes için bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, V, 37.

için otlakları coşturan bereketli) yağmurlarla aramızda bir engel yoktur. Ayrıca biz, güç ve galebe çalanlarla asla bir araya gelmeyiz. (Çünkü kiminle karşılaşsak ona gâlip geliriz!)"[240]

Hurâşe b. Amr el-Absî de,[241] Şi'bu Cebele Savaşı[242] ile ilgili olarak söylediği kasidede kavmiyle övünürken şöyle diyor:

فـلا قَـوْمَ إلاَّ نَحْـنُ خَيْـرٌ سِيَاسَـةً وخَيْـرٌ بِقِيَّـاتٍ بَقِـيْنَ وأَوْلاَ
وأَطْـوَلُ فـي دَارِ الحِفَـاظِ إقامَـةً وأَرْبَـطُ أَحْلاَمـاً إذا البقْـلُ أَجْهَـلاَ

"Hiçbir kavim yoktur siyâseti bizden daha iyi, eserleri bizden daha üstün olan

(Bahar mevsiminde yeşilliğin çoğalıp kin ve haset duygularını debreştirdiği, başkalarının mer'âlarını ele geçirmek için) insanları taşkınlığa sevkettiği zamanlarda emniyetle yaşadığı yerde bizden daha uzun ikâmet eden, yerinde bizden daha sâbit kalan..."[243]

Son olarak bazı kabilelerin, hayvanlarını husumet içinde oldukları başka kabilelerin mer'âlarında otlattıklarını, böylece onları tahkir etme ve kendilerinin üstünlüğünü ispatlama amacı güttüklerini gösteren bir örnek vermek istiyoruz. Avf b. Atıyye,[244] kahramanlık ve cömertliğiyle övündüğü bir şiirinde aşağıdaki beyitlere yer veriyor:

---

240 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 193; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 302; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 933.

241 Hurâşe hakkında bilgi bulamamakla birlikte karıştığı olaylardan câhiliyye döneminde yaşadığı kanaati hasıl olmaktadır. Çünkü katılmış olduğu Şi'bu Cebele Savaşı câhiliyye devrinde olmuştur. Bk. İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 141; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 71.

242 Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1631; câhiliyye devrinde Benî Âmir ve Abs ile Zübyan ve Temim kabileleri arasında cereyân eden ve birincilerin galebesiyle sonuçlanan savaş için bk. İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 141.

243 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 397; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1633.

244 Câhiliyye şairi Avf için bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VI, 370; Avf'ın İslâmî devre ulaştığı da ileri sürülmüştür. Bk. Bekrî, *a. g. e.*, I, 377.

وَنَزْعَـــى مـــا رَعَيْنـــا بَـــيْنَ عَـــبسٍ وطَيِّئِهـــا وبَـــيْنَ الحَـــيِّ بَكْـــرِ
وكُلُّهُـــمُ عَـــدُوٌّ غَيْـــرُ مُبْـــقٍ حَـــديثٌ قُرْحُـــهُ يَسْـــعَى بِـــوِتْرِ

"Sürülerimizi Abs ve Tay kabileleriyle Bekr kabilesinin yurtlarında otlatırız.

Bunların hepsi de bize zarar veremeyen düşmanlarımızdır. (Kendilerinde bizim açmış olduğumuz) yaraları tâzedir, öç almak için çalışırlar. (Buna rağmen biz buna hiç aldırış etmeden onların yurtlarında sürülerimizi dilediğimiz gibi otlatırız.)"[245]

Daha önce zikrettiğimiz üzere İslâm, Müslümanlar arasındaki ihtilâfların çatışmaya dönüşmeden sulh ile sonuçlandırılmasını, çatışma çıkması durumunda da haksız olan tarafa karşı haksızlığa son verene kadar savaşmayı ve sonunda yine çatışan tarafların arasının düzeltilmesini emretmiştir.[246] Ancak burada zikrettiğimiz şiirlerin işaret ettiği ihtilâflarda, şüphesiz İslâm'ın yasakladığı kabilecilik ve asabiyet duygusunun da -olayların başlangıcında değilse bile sonrasında- dahli vardır. Dolayısıyla bunların İslâmî ilkelerle bağdaşacak bir tarafı yoktur.

6. Şeref ve Haysiyeti (Hamiyet) Koruma Düşüncesi

Şiirlerden anlaşıldığına göre Araplar izzet-i nefsine çok düşkün insanlardı. Haysiyet kırıcı bir muameleye maruz kaldıklarını veya en küçük bir zulüm ve haksızlığa uğradıklarını düşünmek onları isyan ettirmeye yetiyor, bu da savaşlara ze-

---

245 Vâfir bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 320; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1378.

246 el-Hucurât 49/13; Müslümanlar arasındaki ihtilâfların sulh yoluyla çözümü hakkında ayrıca bk. Aldemir, *a. g. e.*, s. 302 vd.

min hazırlıyordu.[247] Bu itibarla yukarıda saydığımız maddelerin savaşın zahirî sebeplerini, Arapların hemen hemen kibirle eş-değer gördükleri şeref ve haysiyet anlayışının ise hakikî sebebini teşkil ettiğini söylemek yanlış olmaz. Bu sebeple şiirlerde çokça yer alan bu hususu[248] ayrı bir madde olarak ele alıp müstakillen üzerinde durmayı gerekli gördük.

Araplara göre zelil bir hayat sürmektense ölmek evlâ idi. Beşâme b Amr,[249] bir kan davası sebebiyle mevlâları Benî Humeys'in yanında akrabaları Benî Sırme'ye karşı savaşan kavmini teşvik etmek maksadıyla söylediği kasidede[250] şu beyitlere yer veriyor:

فَخِـزْيُ الحيـاةِ وحَـرْبُ الصَّـدِيقِ وكـــلٌّ أَرَاهُ طَعَامـــاً وَبِـــيلاَ
فَـإِنْ لَـمْ يَكُـنْ غَيْـرُ إِحْـدَاهُمَا فَسِيرُوا إِلَـى الْمَـوْتِ سَـيْراً جَمِيلاَ

"Rezil bir hayat sürmek ve dostla savaşmak... Ben ikisini de acı bir yiyecek (gibi) görüyorum.

İkisi dışında bir alternatif yoksa o zaman güzel bir şekilde ölüme gidiniz."[251]

Husayn b. Humâm el-Mürrî de,[252] aynı savaşla ilgili söylediği şiirde şu beyte yer vermiştir:

---

247 Ayrıca bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 345; Sarıcık, Murat, *İnanç ve zihniyet olarak Câhiliyye*, İst: Nesil, 2004, s. 37-8.

248 Burada zikredeceğimiz örnekler dışında şeref ve haysiyete vurgu yapan şiirler için ayrıca bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 145, 148, 286-7, 320, 376; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 44, 268, 365; II, 245.

249 Meşhur câhiliyye şairi Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın dayısı olan Beşâme hakkında bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 163-4.

250 Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 277-8.

251 Mütekârib bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 48; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 296-7.

252 Câhiliyye şairi Husayn hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, III, 326-7; VII, 496.

فَلَسْتُ بِمُبْتَاعِ الْحَيَاةِ بِذِلَّةٍ وَلَا مُرْتَقٍ مِنْ خَشْيَةِ الْمَوْتِ سُلَّمَا

"Ben hayatı zillet ve horlukla satın alacak biri değilim. Ölüm korkusundan merdivene tırmanacak biri de değilim."[253]

Adî b. Ra'lâ el-Gassânî de,[254] Gassânîler'le Hîreliler arasında cereyan eden ve Hîre kralı Münzir'in ölümüyle sonuçlanan Ubağ Savaşı[255] hakkında söylediği şiirde aynı temayı şu çarpıcı beyitlerle dile getirmiştir:

لَيْسَ مَنْ مَاتَ فَاسْتَرَاحَ بِمَيْتٍ إِنَّمَا الْمَيْتُ مَيِّتُ الأَحْيَاءِ
إِنَّمَا الْمَيْتُ مَنْ يَعِيشُ ذَلِيلاً سَيِّئاً بَالُهُ قَلِيلَ الرَّجَاءِ

"Ölüp de râhata ermiş olan değildir ölen
Asıl ölen o ki ruhsuz yaşar hayattayken
Asıl ölen kişi zillet içinde gün geçirir
Ümitle bağlı değildir hayâta, dâim erir"[256]

Şeref ve haysiyeti korumanın bu denli önemsenmesine mukabil hilim ve yumuşak huyluluk çok makbul bir davranış olarak kabul edilmiyor, bu ikisi arasında bir zıtlık vehmedilerek hilim zilletle eşdeğer görülüyordu. Meşhur şair Amr b. Külsûm et-Tağlibî'nin[257] muallakasındaki şu beyit bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

---

253 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 148; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 347.
254 Câhiliyye şairi Adî hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 252.
255 Ubağ Savaşı hakkında bk. İbn Abdirabbih el-Endelüsi, *a. g. e.*, V, 260.
256 Hafîf bahrindeki beyitler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 127.
257 Câhiliyye şairi Amr hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 151.

أَلَا لَا يَجْهَلَنْ أَحَدٌ عَلَيْنَا فَنَجْهَلَ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَا

"Bize câhilce bir iş etmeye bir fert, ola âgâh!
Geçeriz cehl ile biz herkesi zîrâ alimallâh!"[258]

el-Findü'z-Zemânî,[259] Besûs Harbi[260] esnasında söylediği bir şiirde şu beyitlere yer veriyor:

وَبَعْضُ الْحِلْمِ عِنْدَ الْجَهْلِ لِلذِّلَّةِ إِذْعَانُ
وَفِي الشَّرِّ نَجَاةٌ حِينَ لَا يُنْجِيكَ إِحْسَانُ

"Kabalık gösterilen anda hilim, akla zarar
Kurtuluş şerdedir elbet iyilik etmese kâr!"[261]

Muhâtabın kaba davranması karşısında yerine göre misliyle mukabele etmek gerekli olacağından şairin bu sözüne hak vermemek elde değilse de, halim-selim ve kibar olmanın zillet olarak algılanmasının da bu davranış biçiminde etkili olduğu muhakkaktır. Araplara göre asil ve yiğit insana yaraşan davranış biçimi kendine güven, kabadayılık ve hiçbir otorite tanımamaktı. Tevazu ise asla makbul olmayıp, yalnızca atalarından tevarüs edilmiş bir şerefe (: hasep) sahip olmayan köle, sığıntı vb. kişilere yakışırdı.[262] Bu sebeple kaynaklarda kayde-

---

258 Vâfir bahrindeki beyit için bk. Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, I, 414; bu ve bundan sonraki örnekte "cehl" kelimesinin "hilm"in mukabili olarak kullanıldığı dikkat çekicidir. Daha önce işaret ettiğimiz bu hususta geniş bir tahlil için bk. Izutsu, *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar*, s. 52 vd.

259 Câhiliyye şairi el-Findü'z-Zemanî hakkında bk. Ziriklî, *a. g. e.*, III, 260-1.

260 Bu savaş hakkında bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 165 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 213 vd.

261 Hezec bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 7; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 11.

262 Izutsu, *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar*, s. 44, 94-5, 107; ayrıca bk. a. mlf., *Kur'an'da Allah ve insan*, s. 255-6.

dildiğine göre bazı şairlerin krallara bile diklendiği görülmektedir.[263] Murakkış el-Ekber,[264] Hîre kralı Münzir b. Mâissemâ'ya hitaben söylediği şiirde şöyle diyor:

أَبْلِغَــا الْمُنْــذِرَ المُنْقِــبَ عَنِّــي ... غيــرَ مُســتَعْتِبٍ ولا مُســتَعِينِ
لاَتَ هَنَّــا وَلَيْتَنِــي طَــرَفَ الــزُّ ... جِّ وأَهْلِــي بالثَّــأْمِ ذَاتِ القــرُونِ
بِــأَمْرِيءٍ مــا فَعَلْــتَ عَــفٍّ يَــؤُوسٍ ... صَــدَقَتْهُ المُنَــى لِعَــوْضِ الْحِــينِ
غيــرَ مُسْتَسْــلِمٍ إِذا اعْتَصَــرَ العَــا ... جِــزُ بالسَّــكْتِ فــي ظِــلاَلِ الهُــونِ
بِفَتَــىً نــاحِفٍ وأَمْــرٍ أَحَــذٍّ ... وحُسَــامٍ كــالمِلْحِ طَــوْعِ اليَمــينِ

"Beni aratan Kral Münzir'e, şefkatini celbetmeye çalışmadan ve yardımını istemeden şu mesajımı iletin:

Şimdi senin irâdenin yerine getirileceği zaman değildir! Keşke ben Zücc'te olsaydım, âilem de uzun saçlı ve saltanat sahibi (Rumların diyarı)nda, Şam'da olsalardı.

Sen, iffetli ve kimseden bir beklentisi olmayan, idealleri onu dâima doğru çıkarmış, emeline hep nâil olmuş bir kişiye bunları revâ görüyor (, ona zulmediyor)sun ha?

Acz içinde olan kişi, hakaretin gölgesinde suskunluğa sığındığı zamanda asla boyun eğmeyen, (dimdik duran) kişiye ha?

Sağ elin gücüne boyun eğen bir kılıç gibi keskin, hafif ve çevik, ince dalan, çakı gibi bir delikanlıya ha!"[265]

İslâmî devir şairlerinden Sa'd b. Nâşib'in,[266] karısına hitaben söylediği aşağıdaki şiirde de, câhiliyye şeref ve haysiyetinin yansıması vardır:

---

263 Ayrıca bk. Hûfi, *a. g. e.*, s. 354.

264 Câhiliyye şairi Murakkış el-Ekber hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 201.

265 Hafîf bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 214; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 1015 vd.

266 Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VIII, 145.

1 تُفَنِّدُنِي فِيمَا تَرَى مِنْ شَرَاسَتِي وَشِدَّةِ نَفْسِي أُمُّ سَعْدٍ وَمَا تَدْرِي
2 فَقُلْتُ لَهَا: إِنَّ الْكَرِيمَ وَإِنْ حَلَا لَيُلْفَى عَلَى حَالٍ أَمَرَّ مِنَ الصَّبْرِ
3 وَفِي اللِّينِ ضَعْفٌ وَالشَّرَاسَةُ هَيْبَةٌ وَمَنْ لَمْ يُهَبْ يُحْمَلْ عَلَى مَرْكَبٍ وَعْرِ
4 وَمَا بِي عَلَى مَنْ لَانَ لِي مِنْ فَظَاظَةٍ وَلَكِنَّنِي فَظٌّ أَبِيٌّ عَلَى الْقَسْرِ
5 أُقِيمُ صَغَا ذِي الْمَيْلِ حَتَّى أَرُدَّهُ وَأَخْطِمُهُ حَتَّى يَعُودَ إِلَى الْقَدْرِ
6 فَإِنْ تَعْذُلِينِي تَعْذُلِي مُرَزَّأً كَرِيمَ نَثَا الْإِعْسَارِ مُشْتَرَكَ الْيُسْرِ
7 إِذَا هَمَّ أَلْقَى بَيْنَ عَيْنَيْهِ عَزْمَهُ وَصَمَّمَ تَصْمِيمَ السُّرَيْجِيِّ ذِي الْأَثَرِ

"1. Ümm-i Sa'd, benim müşkil-pesentliğimi ve haysiyetime düşkünlüğümü bilir bilmez kınayıp duruyor.

2. Ona şöyle dedim: Şerefli kimse ne kadar yumuşak huylu olursa olsun bâzen taştan daha katı bir halde bulunabilir.

3. Yumuşak huylulukta zaaf vardır. Haşin olmak ise heybettendir. Kendisinden çekinilip korkulmayan kişi zor işlere sürüklenir.

4. Bana yumuşak davranana karşı ben de katı davranmam. Ancak ben, bana zor kullanılmasına karşı katı ve dirençliyim.

5. Eğrilik olan kişinin eğriliğini düzeltir, onu dizginleyip yola getiririm.

6. (Ey kadın!) Beni kınarsan darlıkla karşılaşırsa sabreden, bollukla karşılaşırsa onu herkesle paylaşan şerefli bir adamı kınamış olursun

7. Bir şey yapmaya niyetlenirse azimli olur ve Süreyc (adındaki ustanın veya onun tarzını takip edenlerin yaptığı) etkili bir kılıç gibi hedefine ulaşır."[267]

Esasen insanın izzet-i nefs sahibi olması ve haysiyetini koruması övgüye değer bir haslettir. Ancak Araplar bunu kibirden farkı olmayan çok ileri bir noktaya götürerek aşırı

[267] Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 270-2.

özgüven, haklı da olsa kimsenin dediğine boyun eğmemek ve hiçbir otorite tanımamak şeklinde anlıyorlardı.[268] Dolayısıyla karşılaştıkları problemleri akıl ve muhâkeme ile ölçüp sükûnet ve vakar ile değerlendirmeden öfkelenip hiddete kapılarak taşkın hareketler sergiliyorlardı. Kur'ân-ı Kerim, câhiliyye hamiyeti olarak isimlendirdiği bu durumu إذ جعل الذين كفروا في قلوبهم الحمية حمية الجاهلية فأنزل الله سكينته على رسوله وعلى المؤمنين وألزمهم كلمة التقوى وكانوا أحق بها وأهلها *"O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, câhiliyye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güven indirdi, onların takvâ sözünü tutmalarını sağladı. Zâten onlar buna lâyık ve ehil kimselerdi"*[269] âyetiyle teyit etmektedir.

Asıl anlamını kaybetmiş ve kibirden farklı olmayan çok ileri noktalara çekilmiş olması bir tarafa, bu hususta altı çizilmesi gereken diğer bir nokta da bu denli önemsenen şeref ve haysiyetin hakka değil de, güce dayanıyor olmasıydı.[270] Şiirlerden anlaşıldığına göre[271] güçlü olanlar, zayıfların haklarını çiğnemekte hiçbir beis görmüyorlardı. Bu durumda, himayeden mahrum olan kişilerin uğradıkları haksızlık ve mağduriyetleri giderebilecekleri, haysiyetlerini rencide olmaktan kurtaracakları bir merci yoktu. Kardeşlerini kaybetmiş, dolayısıyla arkasında destekçisi kalmamış olan Sınân b. 'Ibâd el-Yeşkürî'nin, develerini sulamak için doldurduğu havuza başka birinin gelerek ondan önce hayvanlarını sulaması üzerine söylediği aşağıdaki şiir,[272] câhiliyye toplumun-

---

268 Izutsu, *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar*, s. 53, 56 vd.; ayrıca bk. Hitti, *a. g. e.*, I, 47, 52, 73-75.

269 el-Feth 48/26.

270 Ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 472, 484.

271 Meselâ bk. Zevzenî, *a. g. e.*, s. 68; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 243.

272 Bu olayın câhiliyye devrinde vuku bulduğu hakkında kaynaklarda katî bir kayıt bulamadık. Ancak İslâmî devirde vuku bulmuş olsa bile çölde İslâm öncesi hayat tarzının izlerini göstermesi bakımından yine bizim tezimizi teyit edici mâhiyettedir. Olay ve şair hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 332.

da şeref ve haysiyetin kaynağının hak değil de güç olduğunu çok iyi tasvir etmektedir:

لَوْ كَانَ حَوْضَ حِمَارٍ مَا شَرِبْتَ بِهِ ... إِلَّا بِإِذْنِ حِمَارٍ آخِرَ الْأَبَدِ
لَكِنَّهُ حَوْضُ مَنْ أَوْدَى بِإِخْوَتِهِ ... رَيْبُ الزَّمَانِ فَأَمْسَى بَيْضَةَ الْبَلَدِ
لَوْ كَانَ يُشْكَى إِلَى الْأَمْوَاتِ مَا لَقِيَ الْـ ... ـأَحْيَاءُ بَعْدَهُمُ مِنْ شِدَّةِ الْكَمَدِ
ثُمَّ اشْتَكَيْتُ لَأَشْكَانِي وَسَاكِنُهُ ... قَبْرٌ بِسِنْجَارَ أَوْ قَبْرٌ عَلَى فَهْدِ

"Hımâr'ın (, yaşarken beni koruyup kollayan Alkame b. Nu'mân b. Kays'ın) havuzu olsaydı ondan izin almaksızın aslâ o havuzdan içemezdin!

Ancak tabiî ki o, feleğin kardeşlerini helâke ettiği, deve kuşunun unuttuğu yumurta gibi dünyâda yapayalnız kalmış bir adamın havuzudur. (Bu sebeple ona bu haysiyet kırıcı, rencide edici davranışı fütursuzca yapmaktasın!)

Eğer ölülere şikâyet etmek fayda verseydi onlar öldükten sonra diriler şiddetli üzüntü ve teessürle karşılaşmazdı.
(Eğer ölülere şikâyet etmek fayda verseydi de kardeşlerime bu durumu) söyleseydim Kahed'deki kabir ile Sincâr'daki kabir ve orada medfun olan benim yakındığım durumu giderirlerdi."[273]

Bu konuda dikkate değer bir başka örnek de, Hz. Peygamber'in (sav) vefatı esnasında Hz. Fâtıma veya Hz. Âişe tarafından da okunduğu rivayet edilen ve sahâbiyye olduğu nakledildiğine göre câhiliyye devrini de yaşamış olan Fâtıma bt. el-Ahcem el-Huzâiyye'ye nispet edilen aşağıdaki şiirdir:[274]

يَا عَيْنِ بَكِّي عِنْدَ كُلِّ صَبَاحِ ... جُودِي بِأَرْبَعَةٍ عَلَى الجَرَّاحِ
قَدْ كُنْتَ لِي جَبَلاً أَلُوذُ بِظِلِّهِ ... فَتَرَكْتَنِي أَضْحَى بِأَجْرَدَ ضَاحِ
قَدْ كُنْتُ ذَاتَ حَمِيَّةٍ مَا عِشْتَ لِي ... أَمْشِي الْبَرَازَ وَكُنْتَ أَنْتَ جَنَاحِي

273 Basît bahrinden olan şiir ve olay için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 332-3.
274 Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 376.

فَـالْيَوْمَ أَخْضَـعُ لِلـذَّلِيلَ وَأَتَّقـي مِنـهُ وأَدْفَـعُ ظـالِمي بِـالرَّاحِ
وأغُـضُّ مِـنْ بَصَـري وَأَعْلَـمُ أَنَّـه قـد بـانَ حَـدُّ فَوارِسِـي وَرِمـاحِي

"Ey gözüm! Durma, ağla! Her sabah Cerrâh için cömertçe gözyaşı dök!

Sen, benim için gölgesine sığındığım bir dağ mesabesinde idin! Beni terk edip gittin, çıplak bir alanda güneşe maruz bıraktın!

Yaşadığın müddetçe ben şeref ve izzet sâhibiydim. Geniş çölleri (kimseden korkmadan) kat' eder giderdim. Çünkü sen bana kol-kanat gererdin.

Bugün ise zillet sahibi kimselerden korkup onlara boyun eğiyor, bana zulmedeni elimin ayasıyla kendim itmek zorunda kalıyorum.

Hatta bana yapılan haksızlıkların bazısına göz yummak zorunda kalıyorum. Çünkü biliyorum ki süvârîlere liderlik eden ve mızrakların ucu gibi etkili olan benim koruyucum artık benden ayrılmıştır."[275]

Ebû Sa'tere el-Bûlânî de (devri ?), vefat eden kardeşinin bakımını üstlendiği çocukları öldüğünde aşağıdaki mersiyeyi söylemiştir:

زُكَيْـرَةُ وَابْنَـا أُمِّـهِ الْهَـمُّ وَالْمُنَـى وَفي الصَّـدْرِ مِنْهُمْ كُلَّما غِبْتُ هَاجِسُ
أُوَدُّهُـمُ وُدًّا إِذَا خَـامَرَ الْحَشَـا أَضَـاءَ عَلـى الأَضْـلاَعِ وَاللَّيْـلُ دَامِـسُ
بَنُـو رَجُـلٍ لَـوْ كـانَ حَيًّـا أَعَـانَنِي عَلـى ضُـرِّ أَعْـدَائِي الَّـذِينَ أُمَـارِسُ

"(Üzerlerine titrediğim kardeşimin oğlu) Zükeyre ve onun anabir iki kardeşi, ilgi ve beklentimin odağıydı. Onlardan ayrı kaldığım her an, onlara duyduğum hasretten dolayı içimde bir üzüntü vardır.

---

275 Kâmil bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 376-7.

> Onları o kadar seviyorum ki, o sevgi, içime (farazâ bir ışık gibi) karışsa gece karanlığında göğüs kemiklerim üzerinde yanıp etrâfı aydınlatırdı!
>
> Onlar öyle bir babanın oğludurlar ki, eğer hayatta olsaydı karşılaştığım düşmanların verdiği zarara karşı bana yardım ederdi."[276]

Bu şiirler, câhiliyye devrinde kişinin toplumda izzet ve şeref sahibi olmasının çevresinin gücüne ve nüfuzuna bağlı olduğunu açıkça gösteriyor. Yukarıda izah etmeye çalıştığımız ölçüsü kaçırılmış, kibirden farkı kalmamış izzet-i nefs anlayışına sahip aşırı özgüven duygusu içindeki bir kişi, kavim ve kabilesinin desteğini arkasına aldığında bu güce sahip olmanın verdiği rahatlıkla çok basit sebeplerle savaşa girebiliyordu.[277]

Kur'ân-ı Kerim, *"Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık"*[278] buyurarak her insanın insan olması bakımından şerefli olduğunu vurgulamış, aşiretin sayısı, güç ve kuvvet gibi unsurların şeref kaynağı olması esasını kaldırarak üstünlüğü yalnızca takvâya bağlamış, O'nun da yalnızca Allah tarafından bilinip değerlendirilebileceğini belirtmiştir.[279] Ayrıca bir işi akıl ve muhâkeme ile ölçüp sükûnet ve vakar ile ele almadan herşeyi haysiyet meselesi yapmaya, bunun sonucu olarak hiddete kapılıp öfkelenerek taşkın hareketlerde bulunmaya yol açan izzet ve şeref anlayışı (câhiliyye hamiyeti) yerine halim-selim ve kibar olma, af ve müsâmahayı hâkim kılmaya çalışmıştır. Kur'ân'da birçok yerde affedicilik övülmüş ve teşvik

---

276 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 425.

277 Cevâd Ali, câhiliyye devrindeki en önemli savaş sebeplerinden birinin de, güçlü kabilelerin zayıflara saldıkları vergiler ve her hâlükârda bunları tahsil etmek istemeleri olduğunu belirtir (bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 343, 357-8). Ancak incelediğimiz şiirler içerisinde bu sebeple çıkmış bir savaşa rastlamadığımız için bu konuya değinme gereği hissetmedik.

278 el-İsrâ 17/70.

279 el-Hucurât 49/13.

edilmiştir.[280] Ancak bu, her hâlükârda affedici olunacağı mânasına gelmez. Din, vatan ve nâmus gibi değerlere saldırı olduğunda savunmaya geçmek Kur'ânî bir emirdir.[281] Cihadın, kısas ve hadlerin farz kılınmasının hedefi de budur.

B. SAVAŞLARIN YAPILIŞ ŞEKLİ

1. Taktikler

Şiirlerden anlaşıldığına göre savaşlar genellikle sabahleyin baskın şeklinde ve vur-kaç taktiğiyle yapılıyordu.[282] Murakkış el-Ekber,[283] beraberinde bulunduğu Mücâlid b. er-Reyyân b. Yesribî'nin liderliğinde Âmir Oğulları ve Vahm Oğulları'nın Tağlib Oğulları'na yaptığı Cümran mevkiindeki baskını ve bol ganimet ele geçirip çok sayıda esir alışlarını[284] şöyle tasvir ediyor:

1	أَتَتْنِي لِسَانُ بَنِي عَامِرٍ	فَجلَّتْ أَحادِيثُهَا عَنْ بَصَرْ
2	بِأَنَّ بَنِي الوَخْمِ سَارُوا مَعاً	بِجَيْشٍ كَضَوْءِ نُجُومِ السَّحَرْ
3	بِكُلِّ نَسُولِ الثُّرَى نَهْدَةٍ	وكُلِّ كُمَيْتٍ طُوَالٍ أَغَرّْ
4	فَمَا شَعَرَ الحَيُّ حَتَّى رَأَوْا	بَيَاضَ القَوَانِسِ فَوقَ الغُرَرْ
5	فَيَا رُبَّ شِلْوٍ تَخَطْرَفْنَهُ	كَرِيمٍ لَدَى مَزْحَفٍ أَو مَكَرّْ
6	وآخَرَ شَاصٍ تَرى جِلْدَهُ	كَقِشْرِ القَتَادَةِ غِبَّ الْمَطَرْ
7	وكَائِنْ بِجُمْرَانَ مِنْ مُزْعَفٍ	ومِنْ رَجُلٍ وَجْهُهُ قد عُفِرْ

---

280 Âlü İmrân 3/134; el-Enfâl 8/199; eş-Şûrâ 42/37.

281 el-Mümtehine 60/9.

282 Meselâ bk. *a. g. e.*, Mufaddal, s. 119, 146, 223, 231, 318-9; 340, 397; Asmaî, *a. g. e.*, s. 52; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 287-8; ayrıca bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 242; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 340, 403, 421; savaş öncesinde alınan önlemler ve savaşın keyfiyetiyle ilgili tafsîlât için bk. *a.e.*, V, 408 vd.

283 Câhiliyye şairi Murakkış el-Ekber hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 201.

284 Bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 1046-9.

"1. Âmir Oğulları'nın mesajı bana ulaştı ve gözümdeki perdeyi kaldırdı.

2. Vahın Oğulları, onlarla birlikte seher yıldızlarının aydınlığı gibi bir orduyla gittiler.

3. Geceleyin doludizgin giden iri, uzun doru atlarla

4. (Baskın yapılan) oba, onların liderlerinin ak tolgalarını görene kadar hiçbir şey hissetmediler.

5. Nice şerefli kimselerin cesedini ileri-geri manevra yaptıkları yerde çiğnediler.

6. Nicesi nalları dikmiş, cildi yağmurdan sonra şişen dikenin kabuğu gibi kabarmış haldeydi...

7. Cümran'da nice gâfil avlanmış ve yüzü toprağa bulanmış kişi vardır, nice..."[285]

"Sabahleyin baskın edenlerin sulbünden olma" anlamında kullanılan "ibn subh" ifadesi de[286] savaşların sabahleyin erkenden yapıldığına ve bu arada baskın yapılan kabilenin kadınlarına tecavüzlerin vukuuna delâlet eder. Câhiliyye devrinin meşhur kahraman ve atlılarından muhadram şair Amr b. Ma'dîkerib,[287] bir beytinde bu ifadeyle hicvettiği bir hasmı hakkında şöyle diyor:

وَابْـــنُ صُـــبْحٍ سَـــادِراً يُوعِـــدُنِي مَـا لَـهُ فِـي النَّـاسِ مَـا عِشْـتُ مُجِيـرُ

"Anasının kim bilir hangi baskın sabahında peydahladığı ne idüğü belirsiz herif, gelişi güzel beni tehdit etmeye kalkışıyor! Ben yaşadığım müddetçe insanlar içinde onu koruyacak bir babayiğit yoktur!"[288]

---

[285] Mütekârib bahrinden olan şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 222-3; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 1046-9.

[286] Tebrîzî, Şerhu Dîvâni'l-Hamâse, I, 94.

[287] Muhammed b. Dâvûd, *a. g. e.*, s. 99.

[288] Reml bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 53; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 94.

فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحاً *"O harıl harıl koşan (at)lara yemin olsun"*[289] âyetinde sabahleyin baskın eden at veya develere yemin edilmesi de bunun teyidi olabilir. Her ne kadar birçok müfessire[290] göre burada yemin edilen atlarla mücahitlerin atları kastedilmiş ve bu âyet istikbâlde Allah uğrunda yapılacak gazâlara mucizevî bir işaret olarak yorumlanmış ise de âyetin yer aldığı Âdiyât sûresinin Mekkî oluşu, -Mevdûdî'nin de belirttiği gibi[291]- buradaki atların baskın yapan müşriklerin atları olarak yorumlanmasının daha doğru olduğunu gösterir. Gerçi bu durumda yemin edilen şeyin değerli olması gerektiği, hâlbuki yağma ve talan etmek maksadıyla koşturulan atların yemin edilmeye değer olmadıkları, binâen aleyh onlarla yemin edilmiş olamayacağı ileri sürülerek itiraz edilebilirse de yeminin cevabında (: muksemün aleyh: üzerine yemin edilen şey) yer alan إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ وَإِنَّهُ عَلَى ذَلِكَ لَشَهِيدٌ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ *"Muhakkak ki insan Rabbine karşı pek nankördür. Buna kendisi de şâhittir. Gerçekten o, dünya malını çok sevdiği için katıdır."*[292] ifadeleri muksemün bih (: kendisiyle yemin edilen) ile muksemün aleyh arasındaki bağlantıyı çok iyi ortaya koymakta, dolayısıyla söz konusu yorumun ihtimal dışı olmadığını hatıra getirmektedir. Zira -bilindiği üzere- her yeminde yemin edilen yargıya bir delil ve şahit vardır. İnsanın nankörlük ve mala karşı aşırı düşkünlüğü, Allah yolunda canını dahi ortaya koyan mücahitlerin atlarından daha çok mal elde etmek için yola çıkan yağmacıların atları ile ilgilidir. Dolayısıyla insanın mala düşkünlüğü yargısının birincilerle değil de, ikincilerle yemin edilerek pekiştirilmesi akla daha yatkın gelmektedir. Kaldı

---

289 el-Âdiyât 100/1.

290 Meselâ bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, I-XXX, 1. Baskı, Mısır, ts., XXXII, 64; Kurtubî, *a. g. e.*, XX, 155; Beydâvî, *a. g. e.*, VI, 557; Nesefî, *a. g. e.*, VI, 557.

291 Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 2. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, VII, 210-11.

292 el-Âdiyât 100/6-8.

ki فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحاً *"sabah baskını yapanlara yemin olsun"*[293] ifadesinde saldırının sabah vaktinde olduğu açıkça vurgulanmaktadır. Böyle sabah baskınları "harp hiledir" sözü gereği zaman zaman başvurulan bir yöntem olsa da İslâm'ın büyük zaferleri meydanlarda kazanılmıştır. Bu itibarla da âyetteki atlarla, câhiliyye devri yağmacılarının atlarının kastedilmiş olması daha kuvvetli bir ihtimal olarak görünmektedir.

Genellikle sabahleyin baskın yapmanın tercih edilmesinden de anlaşıldığı üzere İslâm öncesinde Araplar, savaşlarda daha çok "kerr ü ferr" denilen vur-kaç taktiğini kullanıyorlardı.[294] Şiirlerde buna delâlet eden ifadeler görmek mümkündür. Abdüşşârık b. Abdüluzzâ el-Cühenî,[295] savaş tasviri içeren bir şiirinde aşağıdaki beyte yer veriyor:

سَمِعْنا دَعْوَةً عَنْ ظَهْرِ غَيْبٍ فَجُلْنا جَوْلَةً ثُمَّ ارْعَوَيْنا

"Bilinmeyen bir kişinin çağrısını duyduk. Bir tur attık, sonra geri döndük."[296]

Keza muhadram şair Amr b. Ma'dîkerib de[297] bir şiirinde şöyle demektedir:

وَلَقَدْ أَجْمَعُ رِجْلَيَّ بِهَا حَذَرَ الْمَوْتِ وَإِنِّي لَفَرُورُ
وَلَقَدْ أَعْطِفُهَا كَارِهَةً حِينَ لِلنَّفْسِ مِنَ الْمَوْتِ هَرِيرُ

293 el-Âdiyât 100/3.

294 İbn Haldun, *a. g. e.*, I, 271; ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 56; Cevâd Ali, *a. g. e.*, IV, 176; V, 336; Hûfî, *a. g. e.*, s. 232.

295 "Şârık adındaki putun kulu" mânasındaki isminden de anlaşıldığı üzere câhiliyye şairi olan Abdüşşârık hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 169; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 170.

296 Vâfir bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 171.

297 Amr hakkında bk. Muhammed b. Dâvûd, *a. g. e.*, s. 99.

كُـــلُّ مَـــا ذَلِـــكَ مِنِّـــي خُلُـــقٌ وَبِكُـــلٍّ أَنَـــا فِـــي الـــرَّوْعِ جَـــدِيرُ

"(Savaş esnasında) bâzen, ölüm korkusuyla, ayaklarımı (atımın karnına) iyice yapıştırır kaçarım.

Bâzen de nefsim ölümden kaçıyor olsa da (düşmana doğru dönmekten) hoşlanmayan atımı çevirir (, düşmana saldırır)ım.

Bunların ikisi de benim huyumdur ve cenk ederken bunların ikisini de yapmaya benim hakkım vardır!"[298]

Vur-kaç taktiği düşmanı aldatması bakımından zaman zaman işe yarasa da meydan savaşının düşmanı daha ürkütücü olduğu muhakkaktır. Nitekim İslâm geldikten sonra إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنيَانٌ مَرْصُوصٌ *"Muhakkak ki Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir bina gibi saf olarak çarpışanları sever"*[299] buyruğuyla Araplar'a namazdaki saflar gibi savaş düzeni almayı emretmiş,[300] böylece Sûriye, Irak ve Îran fetihleri esnasında karşılaşacakları Rum ve Farslar'ın savaş düzenine onları alıştırıp hazırlamıştır. Aksi halde meydan savaşlarına çok alışkın olmayan Araplar; Yermük, Kâdisiyye ve Nihâvent'te karşılaştıkları nizâmî ordulara karşı başarılı olamazlardı. Kur'ân'ın bu emir ve teşvikleri sayesindedir ki, eskiden beri mevcut olan kahramanlık duygusu Allah yolunda şehit olma aşkıyla birleşmiş ve böylelikle dünya tarihinde emsâli olmayan çok hızlı ve katî zaferler kazanılmıştır.

2. Sebat ve Firar

298 Remel bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 52.
299 es-Saff 61/4.
300 İbn Haldun, *a. g. e.*, I, 271.

Câhiliyye devrinde var olan güçlü asabiyet duygusu sebebiyle savaşlarda sebat göstermek tebcil edilen bir davranış olarak kabul edilir, kaçmak ise kınanırdı.[301] Husayn b. Humâm el-Mürrî'nin,[302] kendisini ve kavmini övdüğü aşağıdaki beyitleri bu durumu ortaya koymaktadır:

تَـأَخَّرْتُ أَسْـتَبْقِي الْحَيَـاةَ فَلَـمْ أَجِـدْ ... لِنَفْسِـي حَيَـاةً مِثْـلَ أَنْ أَتَقَـدَّمَا
فَلَسْـنَا عَلَـى الأَعْقَـابِ تَـدْمَى كُلُومُنَـا ... وَلَكِـنْ عَلَـى أَقْـدَامِنَا تَقْطُـرُ الـدِّمَا

"Ömrümü uzatmak için yavaştan aldım, (fakat sonradan) kendim için ileri atılmaktan daha iyi bir hayat vesilesi bulamadım.

(Biz savaşta sırtımızı dönüp kaçmadığımız için) yaralarımızın kanı ökçelerimiz üzerine akmaz. Aksine (hasmımızla gırtlak gırtlağa boğuştuğumuz için) kanımız da ayaklarımızın üstüne akar."[303]

İkinci Külâb Savaşı'nda[304] Temîm Oğulları'na esir düşen Yemenli lider Abdyagûs b. Vakkâs el-Hârisî ise,[305] esaretinden sonra söylediği şiirde şu beyitlere yer veriyor:

ولـو شِـئْتُ نَجَّتْنِـي مِـنَ الْخَيْـلِ نَهْـدَةٌ ... تَـرَى خَلْفَهَـا الحُـوَّ الْجِيَـادَ تَوَالِيَـا
وَلَكِنَّنِـي أَحْمِـي ذِمَـارَ أَبِـيكُمُ ... وَكَـانَ الرِّمَـاحُ يَخْـتَطِفْنَ الْمُحَامِيَـا

"Eğer ben kaçmak isteseydim yüksekçe bir at beni kurtarırdı. Onun arkasında peş peşe düşmüş iyi cins siyah atlar görürdün. (Beni kovalarlar ama yakalayamazlardı)

---

301 Burada verilecek örnekler dışında meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 79-80, 223; II, 238; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 125.

302 Câhiliyye şairi Husayn hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, III, 326-7; VII, 496.

303 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 60-61.

304 İkinci Külâb Savaşı hakkında bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 71 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 224 vd.

305 Câhiliyye şairi Abdyagûs için bk. Bekrî, *a. g. e.*, II, 63.

Ancak ben, mızraklar savunan kişiyi hayattan koparırken atanızın şerefini korurum."[306]

Yezîd b. Kunâfe,[307] baskın yapmak üzere olan düşmanlarından kaçan Hâtim et-Tâî'yi şöyle yermiştir:

لعَمْـري وَمـا عَمـرِي علـيَّ بهَـيِّنٍ ... لَبِـئسَ الْفَتـى الْمَـذْعُوُّ باللَّيـل حَـاتِمُ

غـدَاةَ أتَـى كـالثوْرِ أُخْـرِج فَـاتَّقى ... بِجَبْهَتِـــهِ أقْتَالَـــهُ وَهْـــوَ قَـــائمُ

كـــأنَّ بِصَـــحْرَاءِ الْمُـــرَيْطِ نعامَـــةٌ ... تُبَادِرُهـــا جِـــنْحَ الظَّـــلاَمِ نَعـــائِمُ

أعَارَتْـــكَ رِجْلَيْهـــا وَهـــا فِـــيَ لُبُهـــا ... وَقـدْ جُـرِّدَتْ بـيض المُتُـونِ صَـوَارِمُ

"Zorluklara göğüs germekle geçen hayâtıma yemin olsun ki, geceleyin Hâtim diye çağrılan kişi ne kötü bir gençtir!

Köşeye sıkıştırılıp alnıyla düşmanlarından korunan ayağa kalkmış haldeki bir öküz gibi çıktığı sabah (sergilediği davranış ne kötüdür Hâtemin! Çünkü her zamanki gibi hizmetkârlarına ateş yaktırarak savaşacağı intibâını vermiş, sonra da çekip gitmiştir.)[308]

(Ey Hâtim! O günkü hâlin şuna benzer:) Sanki Murayt çölünde gece karanlığında bir deve kuşu sürüsünün kendisiyle yarıştığı bir deve kuşu,

sana ayaklarını ve kuş beynini ödünç vermişti de kılıçlar kınından sıyrıldığında (sen düşmanlarından bir deve kuşu sür'atiyle kaçıyordun!)"[309]

Savaşta firarın böyle kınanması, savaştan kaçanların mazeret beyan etmelerine sebep olmuştur. Sonradan Müslüman olup Romalılar'a karşı yapılan Yermûk Savaşı'na katılan ve

---

306 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 145; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 769.

307 Câhiliyye şairi Yezîd hakkında bk. Ziriklî, *a. g. e.*, IX, s. 241

308 Savaş îlan edenlerin savaşçı toplamak maksadıyla ateş yakması âdetti. Bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 163; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 409.

309 Tavîl bahrinden olan şiir ve olay için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 197-8.

tâunda vefat eden Ebû Cehil'in kardeşi Hâris b. Hişâm,[310] müşriklerin safında katıldığı Bedir'de kaçtığı için Hz. Peygamber'in (sav) şairi Hassan b. Sâbit tarafından hicvedilince[311] aşağıdaki beyitleri söylemiştir:

اللهُ يَعْلَمُ مَا تَرَكْتُ قِتَالَهُمْ	حَتَّى عَلَوْ فَرَسِي بِأَشْقَرَ مُزْبِدِ
وَشَمِمْتُ رِيحَ الْمَوْتِ مِنْ تِلْقَائِهِمْ	فِي مَأْزِقٍ وَالْخَيْلُ لَمْ تَتَبَدَّدِ
وَعَلِمْتُ أَنِّي إِنْ أُقَاتِلْ وَاحِداً	أُقْتَلْ وَلَا يَضْرُرْ عَدُوِّي مَشْهَدِي
فَصَدَدْتُ عَنْهُمْ وَالأَحِبَّةُ فِيهِمِ	طَمَعاً لَهُمْ بِعِقَابِ يَوْمٍ مُرْصَدِ

"Allah biliyor ki, atımın üstü kan olana kadar onlarla savaşmayı bırakmadım.

Atlılar henüz dağılmamışken bir geçitte düşmanlarım tarafından ölümün kokusunu almıştım. (Eğer orada dursam mutlaka öldürülecektim.)

Biliyordum ki, biriyle savaşsam öldürülecektim ve orada bulunuşum da düşmanıma hiçbir zarar vermeyecekti.

Bu yüzden içlerinde dostlarım olduğu halde birgün intikam almak ümidiyle onlardan yüz çevirip ayrıldım."[312]

Câhiliyye şairi Kabîsa b. en-Nasrânî ise,[313] savaştan kaçmasının vebalini atına yükleyerek şu beyitlerle mazeret beyan etmiştir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْوَرْدَ عَرَّدَ صَدْرُهُ	وَحَادَ عَنِ الدَّعْوَى وَضَوْءِ الْبَوَارِقِ
وَأَخْرَجَنِي مِنْ فِتْيَةٍ لَمْ أُرِدْ لَهُمْ	فِرَاقاً وَهُمْ فِي مَأْزِقٍ مُتَضَايِقِ

---

310 Muhadram şair Hâris hakkında bk. Ziriklî, *a. g. e.*, II, 161-2.

311 Olayla ilgili bk. Ziriklî, *a. g. e.*, II, 161; Hûfî, *a. g. e.*, s. 341.

312 Kâmil bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 56-57.

313 Kabîsa hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 248; Hûfî, *a. g. e.*, s. 343; bu şiirin A'rec adındaki başka bir şaire âit olduğu da ileri sürülmüştür. Bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 248.

وَعَـضَّ عَلَـى فَـأْسِ اللِّجَـامِ وَعَزَّنِـي ... عَلَـى أَمْـرِهِ إِذْ رَدَّ أَهْـلُ الْحَقَـائِقِ
فَقُلْـتُ لَـهُ لَمَّـا بَلَـوْتُ بَـلَاءَهُ ... وَأُبْنَـا: تَمَتَّـعْ مِـنْ خَلِيـلٍ مُفَـارِقِ
أُحَـدِّثُ مَـنْ لَاقَيْـتُ يَوْمـاً بَـلَاءَهُ ... وَهُـمْ يَحْسِـبُونَ أَنَّنِـي غَيْـرُ صَـادِقِ

"(Ey muhatap!) Görmedin mi ki atım Verd yönünü çevirip düellodan ve silâhların parıltısından dönüp kaçtı.

Beni şiddetli bir zorluk ve sıkıntı içerisinde bulunan ayrılmak istemediğim gençlerin içerisinden çıkardı.

Kendilerinden yardım istenen yiğitler vuruşmaya başladığında gemi azıya aldı ve bana baskın çıktı.

Bu kötü sınavı verip de döndüğümüzde ona şöyle dedim: Ayrılacak olan bir dostla bir müddet daha yaşa bakalım! (Çünkü bundan sonra seninle yollarımız ayrılacak!)

Birgün onun verdiği kötü sınavı karşılaştığım herkese anlatacağım. Onlar benim doğru söylemediğimi sanıyorlar."[314]

Bununla birlikte Arapların, -hayatın birçok alanında olduğu gibi- savaşta da sebat ve firar etme konusunda pragmatist bir anlayışa sahip olduklarını gösteren şiirler de vardır. Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî,[315] bir şiirinde atını tasvir ettiği bölümün sonunda şöyle demektedir:

ومـا يُـدْرِيكَ مـا فَقْـرِى إِليـهِ ... إذا مـا القـومُ وَلَّـوْا أَو أَغـارُوا
ولا يُنْجِـي مِـنَ الغَمَـرَاتِ إِلاَّ ... بَرَاكَـاءُ القِتَـالِ أَوِ الفِـرَارُ

"Topluluk geri dönüp kaçtığında veya düşmana baskın yaptığında o ata ne kadar ihtiyacım olduğunu bilemezsin!

---

314 Tavîl bahrinden olan şiir ve şair hakkında bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 247.
315 Câhiliyye şairi Bişr hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 97.

Tehlikelerden kurtaracak olan ancak savaş meydanlarında sebât etmek veya tabanı yağlayıp kaçmaktır."[316]

Savaştan kaçışını âdeta övünerek dile getirenler de yok değildir. İkinci Külâb Savaşı'nda[317] kaçıp kurtulan Hâris b. Va'le el-Cermî[318] şöyle diyor:

فَـدًى لَكُمَـا رِجْلَـيَّ أُمِّـي وَخَـالَتِي ... غَـدَاةَ الْكُـلاَبِ إِذْ تُحَـزُّ الـدَّوَابِرُ
نَجَـوْتُ نَجَـاءً لَـمْ يَـرَ النَّـاسُ مِثْلَـهُ ... كَـأَنِّي عُقَـابٌ عِنْـدَ تَـيْمَنَ كَاسِـرُ
كَأَنَّـا وَقَـدْ حَالَـتْ حُذَنَّـةُ دُونَنَـا ... نَعَـامٌ تَـلاَهُ فَـارِسٌ مُتَـوَاتِرُ

"Ey ayaklarım! (Mağlûpların neredeyse) köklerinin kurutulduğu Külâb Savaşı'nın yapıldığı sabah (bana ettiğiniz hizmetten ve beni ölümden kurtardığınızdan dolayı) size annem de fedâ olsun teyzem de...

İnsanların benzerini görmediği bir şekilde kurtuldum. Teymen'de iken sanki ben, avının üstüne atılan bir kartal (kadar hızlıy)dım.

Huzenne önümüzde bir engel iken sanki biz, doludizgin bir atlının kovaladığı deve kuşları (kadar hızlı) idik."[319]

İslâm, savaşta düşmandan kaçmayı yasaklamış ve bunu büyük bir günah saymıştır.[320] Konuyla ilgili Kur'ân

---

316 Vâfir bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 335; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1441-2.

317 Yemenlilerle kuzey Arapları arasında cereyan eden câhiliyye devrinin büyük savaşlarından İkinci Külâb Savaşı hakkında bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 71 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 224 vd.

318 Şiir başka bir şaire de nispet edilmiştir. Olay ve şairle ilgili bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 774; İkinci Külâb Savaşı câhiliyye devrinde cereyân ettiğinden şiirin kadîm oluşunda kuşku yoktur.

319 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 153-4; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 775, 777.

âyeti meâlen şöyledir: *"Ey müminler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin. (Korkup kaçmayın) Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner. Onun yeri de cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü yerdir!"* [321]

Öte yandan Kur'ân-ı Kerim'de, Müslümanların, kendilerinin kaç katı düşman topluluğu ile savaşmakla mükellef oldukları hakkında da meâlen şöyle buyrulmuştur: *"Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kâfire gâlip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, bin kâfire gâlip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur. Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, iki yüz kişiye gâlip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye gâlip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir."* [322]

Bu iki âyetten birincisine göre müminler kendilerinin on katı, ikincisine göre ise iki katı düşmanla çarpışmakla mükelleftirler. Bu sebeple müfessirlerin ekseriyeti, ikinci âyetin birinciyi neshettiğini söylemişlerse de birinci âyetin ideal olanı, ikincisinin ise asgarî ölçüyü verdiğini söylemek daha uygun gibidir.[323] Çünkü âyetlerde dilek değil, haber kipi kullanılmıştır. Nesih ise haberde değil, dilek kiplerinde gerçekleşir. Ayrıca her iki âyette savaşan toplulukların özellikleri aynı değildir. Birinci âyetteki kâfirlerin anlayışsız, ikinci âyetteki müminlerin ise zaaf içinde oldukları belirtilmektedir. Kaldı ki savaşların kazanılmasını sağlayan, sayıca kalabalık ve teçhizatlı olmaktan çok düşmanın kalbine salınan

---

320 Nesâî, "Tahrîmü'd-dem", 3.

321 el-Enfâl 8/16.

322 el-Enfâl 8/65-6.

323 Bk. İbnü'l-Feres el-Endelüsî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-III (nşr. Salâhuddîn Bûafîf), 1. Baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazın, 2006 III, 107; Kurtubî, *a. g. e.*, VIII, 44; Hâzin, *a. g. e.*, III, 67.

korkudur.[324] Bu da iyi hazırlanmak, stratejik bir yerde konuşlanmak, mâneviyat bakımından daha güçlü olmak ve daha sabırlı ve sebatkâr olmakla olur. Nitekim tarihteki savaşlarda gâlibiyeti getiren genellikle sayı dışındaki hazırlık, strateji, taktik vs. unsurlar olmuş, günümüzde ise sayıca çok olmak anlamını bütünüyle yitirmiş gibidir. Bu sebeple bu âyetleri, savaşa girecek müminlerin, karşılarındaki düşmanın sayısına aldırmadan savaşmaları yönünde bir teşvik olarak anlamak en doğrusudur. Çünkü savaş esnasında karşıdaki düşmanın sayısını tam olarak belirlemek zaten mümkün değildir. Âyetteki nispetler takribî olarak verilmiştir.

İslâm'dan sonra kalabalık ve teçhizatlı İran ve Bizans ordularının mağlûp edilerek geçmişleri asırlarca geriye giden köklü bir kültür ve medeniyete sahip her iki imparatorluktan birinin tamamıyla yıkılıp diğerinin Ortadoğu'dan sürülüp çıkarılarak Anadolu içlerine kadar atılmasını sağlayan güçlü fetihler, Kur'ân-ı Kerim'in Araplara Allah yolunda şehit olma arzusunu aşıladığı bu teşvikler sayesinde gerçekleşmiştir.

C. SAVAŞ OLGUSUNUN MEYDANA GETİRDİĞİ SONUÇLAR

Câhiliyye devrinde genellikle asabiyet, kin ve intikam duygularının yön verdiği savaşlar sonrasında söylenen şiirlerde de hâliyle sadistçe duyguların dile getirildiği görülmektedir.[325] Mücemmi' b. Hilâl,[326] yaptığı baskınlarla övündüğü[327] bir şiirinde hasımlarının düştüğü durumu şöyle tasvir ediyor:

---

[324] İbn Haldûn, II, 54.
[325] Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 408; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 288.
[326] Câhiliyye şairi Mücemmi' hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, X, 407.
[327] Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, X, 403.

1	وَعـائِرَةٍ يـوْمَ الْهُيَيْمَـا رأيْتُهـا	وقَدْ ضَمَّها مِنْ دَاخِلِ الْقَلْبِ مَجْزَعُ
2	لَهَا غَلَلٌ فِي الصَّدْرِ لَيْسَ بِبَارِحٍ	شَجىً نَشِبٌ وَالْعَيْنُ بِالْمَاءِ تَدْمَعُ
3	تَقُولُ وَقَدْ أفْرَدْتُهَا مِنْ حَلِيلِهَا	تَعَسْتَ كمَا أتْعَسْتَني يَا مُجَمِّعُ
4	فَقُلْتُ لهَا بَلْ تعْسَ أُمِّ مُجَاشِعٍ	وَقَوْمِكِ حَتّى خَدُّكِ الْيَوْمَ أضْرَعُ
5	عَبَأْتُ لَهُ رُمْحاً طَوِيلاً وَأَلَّةً	كَأَنَّ قَبَسٌ يُعْلَى بِهَا حِينَ تُشْرَعُ
6	وَكَائِنْ تَرَكتُ مِنْ كَرِيمَةِ مَعْشَرٍ	عَلَيهَا الْخُمُوشُ ذَاتَ حُزْنٍ تَفَجَّعُ

"1. Hüyeymâ Savaşı'nda yüreğini korku kaplamış olduğu halde gördüğüm, yaşadığı dehşetten dolayı yalpalayan nice kadın...

2. Ki üzüntüsünden nehir gibi durmaksızın akan göz yaşını içine akıtmakta, acısından yutkunamamakta ve devamlı ağlamaktaydı....

3. (İşte bu hallere düşen nice kadın, savaşın acı bir neticesi olarak) ben onu kocasından ayrı koyduktan sonra bana "Beni bu hâle koyduğun gibi sen de birgün düşesin e mi, Ey Mücemmi'!" diye ileniyordu...

4. Ona dedim ki: Aksine ey Mücâşi' kabilesine mensup kadın! Sen de, kavmin de kahrolun! Zâten bugün yüzün yere düşmüş, zelil bir durumdasın!

5. (Ben o kadının kocasını öldürmek için) uzun bir mızrak ve harbe hazırlamıştım. Hasma batırılıp da ucu çıktığında bir alev gibi görünürdü...

6. Nice şerefli topluluğu (pişmanlık ve kederinden) yüzünde cırmıklarla üzgün ve perişan bir halde bıraktım."[328]

Düşman maktûllerinin yırtıcı hayvanlar tarafından yenmesine yapılan vurgu da bu tür şiirlerde çokça rastlanan bir temadır.[329] Abdülmesih b. Asele el-Abdî,[330] Besûs Har-

[328] Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 298-9.

[329] Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 241-2, 317; Asmaî, *a. g. e.*, s. 112; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 311, 347.

[330] Câhiliyye şairi Abdülmesîh için bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 157.

bi'nde[331] kazandığı zaferle ilgili olarak söylediği şiirde maktûl düşen düşmanlarının yırtıcılar tarafından çekiştirilmesini onların burnunun sürtülmesinin ve zillete düşmelerinin bir alâmeti olarak görüyor:

لعَمْـــري لأَمْـــبَغْنَا ضِـــبَاعَ عُنَيْـــزَةٍ ... إلـى الْحَـوْل مِنْهـا والنُّسُـورَ القَشَـاعِمَا
تَمَكَّـــكُ أَطـــرَافَ العِظَـــامِ غُدَيَّـــةً ... ونَجْعلُهُـــنَّ لِلأُنُـــوفِ خَواطِمَـــا
وَمُسْـــتَلَبٍ مِـــنْ دِرْعِـــهِ وَسِـــلَاحِهِ ... تَرَكْنَـا عَلَيْـهِ الـذِّئْبَ يَـنْهَسُ قَائِمَـا

"Başıma yemin olsun ki Uneyze'nin sırtlanlarını ve iri kartallarını bir yıl boyunca (et yemeye ihtiyaç bırakmayacak şekilde düşmanlarımızın leşleri ile) tıka basa doyurduk.

(Sırtlan ve kartallar,) sabahleyin erkenden onların kemiklerinin uçlarını dişliyor, iliklerini çıkarıyorlardı. O yırtıcı hayvanları, onların burnunun sürtüldüğüne bir alâmet kıldık.

Nice zırhı ve silâhı alınmış kişinin üstüne etini dişiyle çekiştiren kurtları salıverdik."[332]

Çoğu uzak geçmişte aynı atada birleşen kabileler arasında sürüp giden savaşlar, tabiatıyla akrabalık bağlarının kopması, kayıp verme ve esir düşme gibi bir kısım sonuçları beraberinde getirmiştir. Ayrıca her an savaşa hazır olma zarureti at yetiştirmeye önem verilmesini zarurî kılmıştır. Dolayısıyla Araplar'ın atlara gösterdikleri ihtimamı, asabiyet sebebiyle çok önem vermelerine rağmen aralarındaki savaş ve cinayetler yüzünden akrabalık bağlarını koparmalarını, esirlere gösterdikleri muâmeleyi ve savaşlarda kaybettikleri yakınlarına ağıt yakma biçimlerini de burada söz konusu etmek yerinde olacaktır.

---

[331] Bu savaş için bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 165 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 213 vd.

[332] Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 296; ayrıca bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1309.

1. Akrabâlık Bağlarının Kopması

Buraya kadar verdiğimiz malûmat ve özellikle Asabiyet başlığı altında zikrettiğimiz bilgiler, Arapların, sahip oldukları kabile taassubu sebebiyle akrabalığa ne kadar önem verdiklerini yeterince ortaya koymuş olmalıdır.[333] Ne var ki, bu taassup, bunun kadar güçlü olan -yine daha önce üzerinde durduğumuz- kibirle eşdeğer nitelikteki şeref ve haysiyet anlayışı ile çatışmış ve zaman zaman ona mağlûp olmuştur. Daha önce başka vesilelerle andığımız Besûs Harbi'nde karşı karşıya gelen Bekr ve Tağlib kabileleri, Dâhis ve Gabrâ Savaşı'nın[334] taraflarını teşkil eden Abs ve Zübyan kabileleri, yine himayelerindeki insanlar arasındaki ihtilâf yüzünden savaşan Benî Sırme ve Benî Sehm,[335] hep akrabâ kabilelerdi.[336] Mühelhil,[337] Tağlib kabilesinin lideri olan kardeşi Küleyb'in katledilmesiyle başlayan ve 40 yıl sürdüğü söylenen Besûs Harbi'yle[338] ilgili olarak katillere şöyle sesleniyor:

أَبْلِغْ بَنِي شَيْبَانَ عَنَّا، فَقَدْ أَضْرَمْتُمُوهَا نَارَ حَرْبٍ عَقُوقْ

"(Ey bu sözümü işiten kişi!) Şeyban Oğullarına bizden şu haberi ilet: Aramızdaki akrabâlık bağlarını koparan bir harbin ateşini yaktınız!"[339]

Husayn b. Humâm el-Mürrî de,[340] himayesindeki kişilerin haklarını talep etmek amacıyla uzaktan akrabası olan Benî

---

333 Bu konuyla ilgili ayrıca bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 307, 320.

334 Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 177 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 150 vd.

335 Bağdâdî, *a. g. e.*, III, 326-7; VII, 496.

336 Burada zikredilecek olanlar dışında bu konuyla ilgili ayrıca bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 304; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 241, 280, 306-9, 398.

337 Câhiliyye şairi Mühelhil hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 248.

338 Bk. Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, IV, 142.

339 Serî' bahrindeki beyit için bk. Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, I, 582.

Sırme ile girdiği savaş hakkında[341] söylediği şiirde asabiyet ve şeref duygularının karşı karşıya gelmesinden kaynaklanan paradoksu şöyle dile getiriyor:

نُفَلِّقُ هَاماً مِنْ رِجَالٍ أَعِزَّةٍ عَلَيْنَا وَهُمْ كَانُوا أَعَقَّ وَأَظْلَمَا
وَلَمَّا رَأَيْتُ الْوُدَّ لَيْسَ بِنَافِعِي عَمَدْتُ إِلَى الْأَمْرِ الَّذِي كَانَ أَحْزَمَا

"Bizden daha âsi ve zâlim olmalarına rağmen (uzaktan akrabâlarımız oldukları için öldürülmeleri) bize ağır gelen kişilerin kellerini koparıyorduk.

(Savaştığımız kişilerle aramızdaki eski) muhabbetin fayda vermediğini görünce daha kararlı bir tercihe yöneldim (, onları yok etmeye azmettim.)"[342]

Dâhis ve Gabrâ Savaşı'nın[343] bir safhasında Hamel b. Bedr'i ve Huzeyfe'yi öldüren Kays b. Züheyr b. Cezîme el-Absî de,[344] aynı paradoksu şu beyitlerle dile getiriyor:

شَفَيْتُ النَّفْسَ مِنْ حَمَلِ بْنِ بَدْرٍ وَسَيْفِي مِنْ حُذَيْفَةَ قَدْ شَفَانِي
فَإِنْ أَكُ بَرَدْتُ بِهِمْ غَلِيلِي فَلَمْ أَقْطَعْ بِهِمْ إِلاَّ بَنَانِي

"Hamel b. Bedr'den öcümü aldım. Huzeyfe hakkında da kılıcım murâdına erdi. (İkisini de katlettim.)

(Ancak onlara duyduğum kinden kaynaklanan) susuzluğu gidersem, içim serinlese de onlar ile parmaklarımı kesmiş gibi ol-

340 Câhiliyye şairi Husayn hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, III, 326-7; VII, 496.
341 Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VII, 496-7.
342 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 147-8.
343 Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 177 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 150 vd.
344 Câhiliyye şairi Kays için bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 322.

dum. (Çünkü onlar benim akrabâm idi; güç-kuvvet ve şerefimin sebebiydiler)"[345]

Şeref ve asabiyet duygularının karşılaştığı anlarda akl-ı selimin hâkim olduğunu gösteren veriler de mevcuttur. Oğlu, kardeşi tarafından katledilen bir bedevî şöyle demiştir[346]:

أَقُــولُ لِلــنَّفْسِ تَأَسَــاءً وَتَعزِيَــةً إِحْــدَى يَــدَيَّ أَصَــابَتْنِي وَلَــمْ تُــرِدِ
كِلاَهُمَــا خَلَــفٌ مِــنْ فَقْــدِ صَــاحِبِهِ هَــذَا أَخِــي حِــينَ أَدْعُــوهُ وَذَا وَلَــدِي

"Gönlümü tesellî ederek şöyle diyorum: Ellerimden biri istemeden bana bir zarar verdi.

(Oğul ve birâderimden) ikisi de biri olmadığında öteki onun yerini tutar. Çağırdığım zaman bu, kardeşimdir; o da oğlum!"[347]

Bu acı savaşların büyük yıkımlar getiren sonuçlarına -az da olsa- bazı şiirlerde temas edildiği görülmektedir. Mesela Tay kabilesi arasında 25 sene süren ve muktullerin kafatasından şarap kâseleri yapılıp kulaklarından ayakkabı dikildiği için Fesat Harbi olarak isimlendirilen savaşla ilgili olarak Câbir b. Harîş'in[348] aşağıdaki şiiri oldukça dikkat çekicidir:

وَلَقَــدْ أَرَانَــا يَــا سُــمَيَّ بِحَائِــلٍ نَزْعَــى الْقَــرِيَّ فَكَامِســاً فَالأَصْــفَرَا
فَــالْجِزْعَ بَــيْنَ ضُــبَاعَةٍ فَرُصَــافَةٍ فَعُــوَارِضٍ حُــوَّ الْبَسَــابِسِ مُقْفِــرَا

---

345 Vâfir bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 64; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 106; konuyla ilgili başka örnekler için bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 279.

346 Bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 280.

347 Basît bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 66.

348 Fesâd Harbi ve câhiliyye şairi Câbir hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 232.

لاَ أَرْضَ أَكْثَـرَ مِنْـكَ بَـيْضَ نَعَامَـةٍ وَمَـذَانِباً تَنْـدَى وَرَوْضـاً أَخْضَـرَا
وَمُعَيْنـاً يَحْمِـي الصِّـوَارَ كَأَنَّـهُ مُـتَخَمِّطٌ قَطِـمٌ إِذَا مَـا بَرْبَـرَا
إِذْ لاَ تَخَـافُ حُـدُوجُنَا قَـذَفَ النَّـوَى قَبْـلَ الْفَسَـادِ إِقَامَـةً وَتَـدَيُّرَا

"Ey Sümeyye! Bizi Hâil vâdisinde hayâl ediyorum. Kariy vâdisinde, Kâmis ve Asfar'da hayvan otlatırdık.

Dubâa ve Rusâfe dağları arasındaki Ciz' yamacında, kimsenin olmadığı koyu yeşil Uvârıd dağında da...

(Ey güzel yurt! Suyun bol ve toprağın verimli idi. Bu sebeple) deve kuşu yumurtasının, kabarmış sel sularının, yeşilliklerin senden daha çok olduğu başka bir yer yoktu!

Sığır sürüsüne kolunu-kanadını geren, böğürdüğünde sanki böbürlenip heyecanlanan öküzün de...

Fesat (Savaşı) çıkmadan önce yurt tuttuğumuz ve mukîm olduğumuz için kadınlarımız ayrılıktan kaygılanmazdı."[349]

Kur'ân-ı Kerim'in ilk muhatapları olan Araplar'a akrabalık bağını koparmanın yerilmesiyle tefsir edilen[350] وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ *"Allah'ın birleştirilmesini emrettiği birleştirenler ve Rablerinden çekinip kötü hesaptan korkanlar"*[351] gibi âyetlerin nâzil olmasını ancak bu kardeş savaşlarının bilinmesi anlamlı kılar. Bu savaşlar olmasa asabiyet sebebiyle akrabalarına herşeyden daha tutkun olan Araplar'ın böyle âyetlere muhatap olmasını gerektirecek bir durum yok gibidir.

---

349 Kâmil bahrinden olan şiir ve şair için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 232-233; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, II, 74.

350 Bk. Taberî, *a. g. e.*, I, 184, Begavî, *a. g. e.*, II, 524 vd.; İbn Cüzey, *a. g. e.*, I, 43; İbn Kesîr, *a. g. e.*, I, 66; "Allah'ın ulaştırılmasını emrettiği" ifadesini sıla-i rahmi de kapsayacak daha genel bir çerçevede değerlendirenler de vardır: meselâ bk. Beydâvî, *a. g. e.*, I, 93; Nesefî, *a. g. e.*, I, 93; Hâzin, *a. g. e.*, I, 93.

351 er-Ra'd 13/21.

İnsanlara af ve müsâmahayı tavsiye eden Kur'ân-ı Kerim, bir taraftan maktûle mukabil katilin herhangi bir yakınını veya yakınlarını öldürmek, kısas ve diyette denklik gözetmemek gibi câhilî uygulamalara son verirken öbür taraftan kısası âdil bir şekilde düzenlemiş ve sonradan "sıla-i rahim" tamlamasıyla terimleşen yakınları gözetmeyi de emretmiştir: *"Muhakkak ki, Allah, adâleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı yasaklar."*[352] Birçok hadiste de vurgu yapılan sıla-i rahim,[353] İslâm'ın en önemli ilkelerinden biri sayılmıştır.

2. Ata Verilen Önem

Yetiştirdikleri safkan atları İslâm fetihleri sonrasında Endülüs vasıtasıyla Avrupa'ya tanıtan Araplar, bu hayvanı terbiye etmekte haklı bir şöhrete sahip olmuşlardır.[354] Onların bu şöhreti kazanmasındaki en büyük pay, şüphesiz yaşadıkları zorlu çöl şartlarında ardı arkası kesilmeyen savaşlardır. Savaşların sürüp gitmesi veya her an yeni bir savaşın çıkabilecek olmasının tabiî bir neticesi olarak Araplar, atlara önem vermek zorunda kalmışlardır. Çünkü at, çok çevik olduğu için Arapların savaşlarda uyguladığı vur-kaç taktiğine de çok uygundu.[355]

Çok sayıda at ve süvâriye sahip olmak büyük bir iftihar vesilesiydi. Başkalarıyla ittifak kurma ihtiyacı duymayan böyle kabilelere saldırmaya herkes kolay kolay cesaret edemezdi.[356] Bunun için Araplar, -aşağıda şiirlerden vereceğimiz örneklerden de görüleceği üzere- gerekirse çoluk-

---

352 en-Nahl 16/90.
353 Buhârî, "Edeb", 7 vd.
354 Bk. Hitti, *a. g. e.*, I, 40-1.
355 Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 336, 386.
356 Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 386-7.

çocuklarını aç bırakır, ama atlarını beslerler ve onların neseplerine çok önem verirlerdi.[357]

Şiirlerde at tasvirlerine çokça yer verilmesi de kuşkusuz Arapların nezdinde atın önemini göstermektedir.[358] Abîd b. Rebîa et-Temîmî olduğu belirtilen[359] şairin, atı Sikâb'ı kendisine vermesini isteyen Rum kralına[360] söylediği aşağıdaki şiir[361] Arapların ata verdikleri önemi çok çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır:

أَبَيْتَ اللَّعْنَ! إِنَّ سِكَابَ عِلْقٌ ... نَفِيسٌ لاَ تُعَارُ وَلاَ تُبَاعُ
مُفَدَّأَةٌ مُكَرَّمَةٌ عَلَيْنَا ... يُجَاعُ لَهَا الْعِيَالُ وَلاَ تُجَاعُ
سَلِيلَةُ سَابِقَيْنِ تَنَاجَلاَهَا ... إِذَا نُسِبَا يَضُمُّهُمَا الْكُرَاعُ
فَلاَ تَطْمَعْ أَبَيْتَ اللَّعْنَ فِيهَا ... وَمَنْعُكَهَا بِشَيْءٍ يُسْتَطَاعُ

"Sikâb'ı isteme benden ödünç veya deme "sat!"
Asil, majeste o, kıymet biçilmeyen bir at!
Katımda pek yücedir, herşeyim fedadır ona!
Çoluk-çocuk kalırız aç, o beslenir boyuna!

---

357 Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 77; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 393-5; Hitti, *a. g. e.*, I, 40-1; Hûfî, *a. g. e.*, s. 258 vd.

358 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 235, 359, 406; Asmaî, *a. g. e.*, s. 117, 196.

359 Bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 262.

360 Rivayette "Rum kralı" geçiyor olsa da muhtemelen bu, Bizans imparatorlarına bağlı olarak Sûriye'nin güneyinde hüküm süren Gassân kralları falan olmalıdır. Çünkü Bizans imparatorunun çöldeki bir bedevî ile karşılaşması çok uzak bir ihtimâldir. Zaten o çağda Arabistan'da, özellikle de Yemen'de feodalite beyleri Himyer Krallığı'nın da yıkılmasıyla nüfuzunu artırmış ve hepsi kral lakabı kullanır olmuştu. (Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 192) Öyle ki, bu durum, Habeş ve daha sonra da Sâsânîler'in Yemen'i işgâl etmesinden sonra bile çok değişmemiş, bu ülkelerin Yemen'deki hâkimiyeti belli merkezî yerlerle sınırlı ve sembolik bir şekilde kalmıştı. (Bk. *a.e.*, V, 245.) Rivayette sözü edilen kral, bunlardan biri de olabilir. Philip Hitti'nin, bedevîlerin şahsî hürriyetlerini vurgularken Hîre, Gassan ve Kinde kabileleri dışında Arapların "kral" kelimesini kullanmadıklarını söylemesi, Kuzey Arabistan hakkında yaptığı bir genelleme olmalıdır. Bk. Hitti, *a. g. e.*, I, 52.

361 Olayla ilgili bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, V, 298-9.

O, pek asil iki sür'atli attan olmuştur,
O atların soyu hep soylulukla dolmuştur.
Sakın, majeste, tamah etme zorla almak için!
Gücüm yeter sana çok râhat engel olmak için!"[362]

Bu şiirde de görüldüğü üzere Arap için atı çoluk-çocuğundan bile önceliklidir. Kabîsa b. en-Nasrânî, [363] atına gösterdiği ihtimamdan dolayı çocuklarını ihmâl ettiğini söyleyen bir kadına, muhtemelen eşine şöyle diyor:

هَـــاجِرَتِي يَـــا بِنْـــتَ آلِ سَـــعْدِ أَأَنْ حَلَبْـــتُ لِقْحَـــةً لِلْـــوَرْدِ
جَهِلْـــتِ مِـــنْ عِنَانِـــهِ الْمُمْتَـــدِّ وَنَظَـــرِي فِـــي عِطْفِـــهِ الْأَلَـــدِّ
إِذَا جِيَـــادُ الْخَيْـــلِ جَـــاءَتْ تَـــرْدِي مَمْلُـــوءَةً مِـــنْ غَضَـــبٍ وَحَـــرْدِ

"Sa'diyye, sevgilim! Niye terk eyledin beni?
Süt sağdığım için kır atım Verd'e, öyle mi?
Bilmez misin ki boynu nasıl muhteşem onun,
Hayrân olup nasıl bakarım ben uzun uzun...
Bilhassa soylu atları gördüm mü dörtnala,
Geldiklerinde karşıma kızgın ve hırsla..."[364]

Sa'lebe b. Amr ise,[365] atının her hâlükârda kendisinin en iyi arkadaşı olduğunu, tehlikelere karşı kendisini ona kalkan edeceğini belirtiyor:

---

362 Vâfir bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 67-68; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 112.

363 Câhiliyye şairi Kabîsa hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 248.

364 Recez için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 248.

365 Sa'lebe, câhiliyye şairi Bişr b. Ebî Hâzim'in şiirinde anıldığına göre câhilîdir. bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 163; Bişr için bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 97.

إِنَّ عَرِيبـــــــاً وإِنْ سَـــــــاءَنِي أُحِـــبُّ حَبِيـــبٍ وأَدْنَـــى قَرِيـــبْ
سَـــأَجْعَلُ نَفْسِـــي لَـــهُ جُنَّـــةً بِشَـــاكِي السِّـــلاَحِ نَهِـــكٍ أَرِيـــبْ

"(Atım) Arîb, -bana kötü davransa bile- benim en sevgili ve en yakın arkadaşımdır.

Silah kuşanmış, cesur ve atılgan biri olarak kendimi ona kalkan edeceğim."[366]

Kur'ân-ı Kerim, "*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihat için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz.*"[367] meâlindeki âyetle Araplarda zaten mevcut olan bu at sevgisini teşvik etmiştir. Hz. Peygamber'in de (sav) atlarla ilgili övücü sözleri vardır.[368]

3. Esirlere Muâmele

Sellâme b. Cendel'in[369] aşağıdaki beyitlerine bakılacak olursa Araplar, savaşta silahını bırakan kişiye dokunmamakta, bu kişinin el konulacak bir malının olması da bu konuda teşvik edici bir rol oynamaktaydı:

فَمَـــنْ يَـــكُ ذَا ثَـــوْبٍ تَنَلْـــهُ رِمَاحُنَـــا وَمَـــنْ يَـــكُ عُرْيَانـــاً يُوَائِـــلْ فَيَسْـــبِقِ
وَمَـــنْ يَـــدَعُوا شَـــيْئاً يُعَـــالِجْ بَئِيسَـــهُ وَمَـــنْ لاَ يُغَـــالُوا بِالرَّهَـــائِنِ يَنْفُـــقِ

366 Mütekârib bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 243; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1130-1.
367 el-Enfâl 8/60.
368 Buhârî, "el-Cihâd ve's-siyer", 43.
369 Câhiliyye şairi Sellâme hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 272.

"(Düşmanlarımızdan) her kim silâhlı ise mızraklarımız onu yaralar. Silâhını (bize) teslim eden ise kurtulur.

Kim (ganîmet olarak) bir şey bırakırsa sıkıntısına çâre bulur. Rehin bırakmayan ise yanmıştır"[370]

Araplar, minnet altında bırakıldığının alâmeti olarak serbest bırakacakları esirin alnını çizerlerdi.[371] Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî,[372] sevgilisine şöyle demektedir:

رَأَتْنِي كَأُفْحُوصِ القَطَاةِ ذُؤَابَتِي وَمَا مَسَّهَا مِنْ مُنْعِمٍ يَسْتَثِيبُهَا

"(Selmâ, beni hiç kimse esir alıp alnımı çizerek salıvermemiş, böylece) sevap kazanmak amacıyla bana ihsanda bulunmamış olduğu halde saçlarımın katâ kuşunun holluğu gibi döküldüğünü ve benim kel kaldığımı gördü."[373]

Esaret ve kölelik, insanı maddî ve manevî her bakımdan hür kılmak ve sadece Allah'a kul yapmayı hedefleyen İslâm'ın ruhuna aykırıdır. Bu sebeple İslâm, savaşta tutulan esirlerin -işledikleri husûsî bir suç yoksa- ya hiçbir karşılık almadan ya da bir hizmet veya fidye karşılığı salıverilmeleri esasını getirmiştir.[374] Bunun için Hz. Peygamber (sav), Bedir'de esir alınan müşriklerden okuma yazma bilenleri, her birinin on Müslüman çocuğuna okuma-yazma öğretmesi mukabilinde serbest bırakmıştı.[375]

---

370 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 111.

371 Bk. Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, IV, 145; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1384-5; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 15-6; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 366-7; Hûfî, *a. g. e.*, s. 266-7.

372 Câhiliyye şairi Bişr hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 97.

373 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 322; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1383-4.

374 Muhammed 47/4.

375 Bk. Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II (trc. Sâluh Tuğ), Ankara 2003, I, 226.

Ne var ki, İslâm geldiğinde kölelik mevcut bir olgu idi. Beyne'l-milel ilişkilerde mütekabiliyet esası önemli olduğundan esirleri serbest bırakma şıkkını tercih etmek her zaman isabetli ve stratejik olmayabilirdi. Bu sebeple İslâm köleliği tamamıyla kaldırmamıştır. Ancak hür insanın köleleştirilip satılmasını yasaklamış, böylece köleliğin kaynaklarını[376] savaşlarda esir düşmeye hasretmiştir. Öte yandan Kur'ân-ı Kerim, esir ve kölelere insanca muamelede bulunmayı emretmiş ve onların hürriyetine kavuşturulmasını teşvik etmiştir.[377] Ayrıca hatâen birini öldürmek,[378] ileriye dönük yemin edip (: yemîn-i mün'akide) yeminini yerine getirmemek,[379] karısını mahremi olan birine benzetmek (: zıhar)[380] gibi durumlarda işlenen günahın keffareti olmak üzere köle âzat etme alternatifini de getirmiştir. Bunun dışında hal ve tavırlarında iyilik müşahede edilen kölelerin, hürriyetlerini efendilerinden satın almak üzere akit yapılmasını da (: mükâtebe) emretmiştir.[381] Ne var ki bu emir, muhtemelen savaş yapan tarafların esirlere çok iyi davranmadığı eski çağlarda mütekabiliyet esasları gereği nedb ve istihbâba hamledilerek zorunlu bir emir olarak telakki edilmemiştir. Buna rağmen köle âzat etmeyi özendiren ve hatta emreden yukarıdaki emir ve tavsiyeler dikkate alındığında köleliğin kaldırılmasının İslâm'ın ruhu ve hedefleriyle örtüşen bir karar olduğu şüphesizdir.

---

376 Câhiliyye devrinde köleliğin birçok kaynağı vardı. Meselâ aşağı tabakadaki fakir insanların gelir elde etmek amacıyla oğullarını satmaları ve borcunu ödeyemeyen borçluların alacaklıları tarafından satılmaları bu kaynaklardan bazılarıdır. Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 574; Ateş, *a. g. e.*, s. 409; Aktaş, Emel, "Câhiliyyede ve İslâm'da Kadının Durumu", *Mehir*, sy: 2, 1998, s. 116.

377 el-Beled 90/11-13.

378 en-Nisâ 4/92.

379 el-Mâide 5/89.

380 el-Mücâdile 58/3.

381 en-Nûr 24/33.

4. Ağıt

Eceliyle ölen kimseler için de ağıt yakılabilmekle beraber savaşta öldürülenler için ağıt yakılması daha sık rastlanan bir durum olduğu için bu konuyu bu başlık altında ele almayı uygun gördük.

Arap şiirinde en çok işlenen temalardan biri de ağıttır. Ebû Temmâm, *el-Hamâse*'sinin on bölümünden ikincisini merâsî/ağıtlara ayırmıştır. Soy-sop ve aşirete dayalı bir izzet ve şeref anlayışına sahip câhiliyye insanının öldüğünde de kendisi için bu izzet ve şerefe uygun bir ağıt yakılmasını bekleyeceği tabiîdir.[382] Tarafe b. Abd'in[383] Muallaka'sında bulunan aşağıdaki beyitler bu beklentiyi çok güzel ifade etmektedir:

فَإِنْ مِتُّ فَانْعَيْنِي بِمَا أَنَا أَهْلُهُ ... وَشُقِّي عَلَيَّ الْجَيْبَ يَا بْنَةَ مَعْبَدِ

وَلاَ تَجْعَلِينِي كَامْرِئٍ لَيْسَ هَمُّهُ ... كَهَمِّي وَلاَ يُغْنِي غِنَائِي وَمَشْهَدِي

بَطِيءٍ عَنِ الْجُلَّى سَرِيعٍ إِلَى الْخَنَا ... ذَلُولٍ بِأَجْمَاعِ الرِّجَالِ مُلَهَّدِ

"Ey (yeğenim) Ma'bed'in kızı! Ben ölünce bana lâyık bir ağıt yak ve benim için yakanı yırt!

Benim gibi yüce amaçlar gözetmeyen biriyle beni bir tutma! (Böyle biri) benim dengim değildir, (benim gibi olup bitenlere balıklama) dalıp müdâhil olmaz,

Önemli işlerde yavaştan alıp fuhşiyâta koşar, başka kişilerce atılmış yumruklarla dize gelen itilip kakılmış bir zelildir. (Ben böyle sıradan biri değilim! Öyleyse ölümüme yakılacak ağıt da sıradan olmamalıdır.)"[384]

---

382 Bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 11-5.

383 Câhiliyye şairi Tarafe hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 185.

384 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Zevzenî, *a. g. e.*, s. 114-115.

Ağıtlarda özellikle kadınların ön plâna çıktıkları anlaşılmaktadır. Şiirlerde ağıt yakan kadınların siyah elbiseler giydikleri,[385] saçlarını kazıyıp yüzlerini tırmaladıkları[386] ve yakalarını yırttıkları zikredilmektedir.[387]

Öte yandan savaşta yakınını kaybedenlerin, düşmanlarını sevindirmemek için öç alana kadar ağıt yakmayı erteledikleri ve birbirlerini bu konuda ikaz ettikleri de -sayıca az olmakla birlikte- vârittir.[388] Müşriklerin safında katıldığı Bedir'de üç oğlunu kaybeden Esved b. Abdyagûs b. el-Muttalib b. Nevfel, "Muhammed ve ashâbı duyarlarsa size gülerler" diyerek ağıt yakılmamasını söyleyenlerin tavsiyelerine uymakta iken bir kadının kaybolan devesi için ağladığını duyunca aşağıdaki beyitleri söylemiştir:[389]

أَتَبْكِـــي أَنْ يَضِـــلَّ لَهـــا بَعِيـــرٌ وَيَمْنَعُهـــا مِـــنَ النَّـــوْمِ السُّـــهُودُ
فَـــلاَ تَبْكِـــي عَلـــى بَكْـــرٍ وَلَكِـــنْ عَلـــى بَـــدْرٍ تَقَاصَـــرَتِ الْجُـــدُود

"O kadın, bir devesi kayboldu diye mi ağlıyor ve bundan dolayı üzüntüsü onu uykusuz mu bırakıyor?

(A kadın!) Bir deve yavrusu için ağlama! Himmetlerin azaldığı, çok kayıp verilen Bedr hezimeti için ağla!"[390]

İslâm, bir yakının kaybından dolayı duyulan fıtrî üzüntüyü ve ağlamayı tabiî karşılamakla birlikte yaka yırtmak, yüz cırmalamak gibi âdetleri tasvip etmemiştir. Bununla bir-

---

385 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 306; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 385.
386 Asmaî, *a. g. e.*, s. 112.
387 Zevzenî, *a. g. e.*, s 114-5; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 441.
388 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 183, 413; bu konuyla ilgili olarak ayrıca bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VIII, 371; Hûfî, *a. g. e.*, s. 335.
389 Olay ve şairle ilgili olarak bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 361.
390 Vâfir bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 361.

likte -sayıca az olsa da- bazı şiirlerden hareketle İslâm'dan sonra da bu tür âdetlerin nispeten devam ettirildiği sonucuna varmak mümkündür. Ebü'l-Atâ es-Sindî,[391] İbn Hübeyre hakkında söylediği mersiyede şu beyitlere yer veriyor:

أَلَا إِنَّ عَيْنـاً لَـمْ تَجُـدْ يَـوْمَ وَاسِـطٍ عَلَيْـكَ بِجَـارِي دَمْعِهَـا لَجَمُـودُ
عَشِـيَّةَ قَـامَ النَّائِحَـاتُ وَشُـقِّقَتْ جُيُـوبٌ بِأَيْـدِي مَـأْتَمٍ وَخُـدُودُ

"(Ey İbn Hübeyre!) Vâsıt'ta (senin öldürüldüğün) günde senin için cömertçe gözyaşı dökmeyen göz donmuş, taşlaşmıştır.

Ağıt yakan kadınların ağıta başlayıp mâtem elleriyle yakaların yırtılıp yüzlerin cırmalandığı o akşam (senin için ağlamayan gerçekten çok katıdır.)"[392]

Herşeyde olduğu gibi üzüntünün ortaya konulmasında da itidali emreden ve herşeyin İlâhî takdir ile olduğu bilincini getiren İslâm, insanın elinde olmadan üzüntüsünü ortaya koymasını hoş görmekle birlikte Allah'a isyan olarak anlaşılabilecek yaka yırtma ve yüz cırmalama gibi taşkın hareketleri tasvip etmemiştir.

---

391 İslâmî devir şairi Ebü'l-Atâ hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 331.

392 Tavîl bahrindeki beyitler ve şairi hakkında bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 331; benzer bir şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 328.

İKİNCİ BÖLÜM

KADININ TOPLUMDAKİ YERİ

I. Kadının Durumuna Umûmî Bakış

Câhiliyye devrinde genel olarak kadının toplumdaki yerinin çok da iyi olduğu söylenemez.[1] Bu durum, *"Onlar (müşrikler) O'nun dışında yalnızca birtakım dişilere (dişi isimli tanrılardan) yakarıyor, ancak inatçı şeytandan dilekte bulunuyorlar"*[2] ve *"Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar"*[3] meâlindeki âyetlerin de gösterdiği üzere Allah'ın yanı sıra Lât, Menât, Uzzâ gibi edinilmiş tanrıların[4] çoğunun dişi olmasıyla çelişse de hakikatti.

İncelediğimiz şiir kaynakları da bu konuda paralel veriler ortaya koymaktadır. Zira insan tabiatında bulunan güzele ve karşı cinse duyulan meyil ve muhabbetin ifadesi olan nesîb ve tagazzül nev'i dışında Arap şiirinde kadına yönelik olumlu bir husus yok gibidir.[5] Sadece hissedip söyleyen şairlerle sınırlı olup kadının toplumdaki yerini ortaya koymaktan uzak olması hasebiyle çalışmamızda yer vermediğimiz bu türün dışındaki şiirlerde kadınların zemmedildiği birçok

---

1 Ayrıca bk. Altıntaş, Ramazan, "Câhiliyye Arap Toplumunda Kadın", *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: XXXVII, sy: 1, 2001, s. 79 vd.

2 en-Nisâ 4/117.

3 ez-Zuhruf 43/19.

4 Bk. en-Necm 53/19-20.

5 Kadınlara en iyi lakap ve künye ile hitap etmeleri, (bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 216-7) kanaatimizce kadın lehine çok abartılmaması gereken bir husustur. Zira soy-sop ve şerefe önem veren Arapların, zevcelerinin iyi lakap ve künyeye sahip oluşlarını bir iftihar vesilesi addedecekleri göz ardı edilmemelidir.

tema yer almaktadır. Hatta *el-Hamâse*'sini konulara göre derlemiş olan Ebû Temmâm'ın konu başlıklarından biri de mezemmetü'n-nisâ / kadınların yerilmesidir.

Şiirlere göre kadının kınanmasına yol açan birçok sebep vardır. Bunların en başında kadınların, malını çar-çur ettiği ve başkalarına verdiği için kocalarını eleştirmeleri gelmektedir. Bu konudaki şiirleri okuyan insan, bütün Arap erkeklerinin cömert, kadınlarının ise cimri olduğu zehabına kapılır. Çünkü cimrilik ve eli sıkılık hep kadınlara, cömertlik ve eli açıklık ise hep erkeklere nispet edilmektedir.[6] Huceyye b. el-Mudarrab,[7] kendisine âit deve sürüsünü vefat eden biraderinin oğullarına bağışladıktan sonra karısı tarafından eleştirilince şu şiiri söylemiştir:[8]

1	لَجِجْنَا وَلَجَّتْ هَذِهِ فِي التَّغَضُّبِ	وَلَطِّ الْحِجَابِ دُونَنَا وَالتَّنَقُّبِ
2	تَلُومُ عَلَى مَالٍ شَفَانِي مَكَانُهُ،	إِلَيْكِ، فَلُومِي مَا بَدَا لَكِ وَاغْضَبِي
3	رَأَيْتُ الْيَتَامَى لَا تَسُدُّ فُقُورَهُمْ	هَدَايَا لَهُمْ فِي كُلِّ قَعْبٍ مُشَعَّبِ
4	فَقُلْتُ لِعَبْدَيْنَا أَرِيحَا عَلَيْهِمِ	سَأَجْعَلُ بَيْتِي مِثْلَ آخَرَ مُعْزِبِ
5	بَنِيَّ أَحَقٌّ أَنْ يَنَالُوا سَغَابَةً	وَأَنْ يَشْرَبُوا رَنْقاً لَدَى كُلِّ مَشْرَبِ
6	ذَكَرْتُ بِهِمْ عِظَامَ مَنْ لَوْ أَتَيْتُهُ	حَرِيباً لَآسَانِي لَدَى كُلِّ مَرْكَبِ
7	أَخِي وَالَّذِي إِنْ أَدْعُهُ لَمُلِمَّةٍ	يُجِبْنِي وَإِنْ أَغْضَبْ إِلَى السَّيْفِ يَغْضَبِ
8	فَلَا تَحْسَبِينِي بَلْدَماً إِنْ نَكَحْتِهِ	وَلَكِنَّنِي حُجَيَّةُ بْنُ الْمُضَرَّبِ
9	رَحِمْتُ بَنِي مَعْدَانَ إِذْ سَافَ مَالُهُمْ	وَحَقَّ لَهُمْ مِنِّي وَرَبِّ الْمُحَصَّبِ
10	فَإِنْ تَقْعَدِي فَأَنْتِ بَعْضُ عِيَالِنَا	وَإِنْ أَنْتِ لَمْ تَرْضَيْ بِذَلِكِ فَاذْهَبِي

---

6 Burada zikredilecek olanlar dışında başka örnekler için meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 18-9, 23-24, 239-40; Asmaî, *a. g. e.*, s. 51, 135-6; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 418, II, 248-9, 262-3, 330, 332, 342-3; Hûfî, *a. g. e.*, s. 322 vd.

7 Câhiliyye şairi Huceyye hakkında bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 85; Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, II, 34.

8 Olay hakkında bk. Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, 98.

"1. Direttik, bu karı da diretti; kızgınlığında, aramıza perdeler germekte, (yanımızdan ayrılıp yüzümüze kapıyı vurmakta,) yüzünü peçeyle kapatmakta...

2. Üzüntümü gidermiş olan bir tasarrufta bulunduğum bir miktar mal sebebiyle beni paylayıp duruyor... (Ona dedim ki:) Uzak dur benden! İstediğin kadar kına beni, istediğin kadar kız bana!

3. (Çünkü ben,) tamir edilmiş kaplarda sunulan hediyelerin yetim (olan yeğen)lerin yoksulluğunu kapatamayacağını gördüm artık.

4. (Gördüm de) kölelerime dedim ki: (Develerimi) onlara götürün! Ben evimi devesiz bir ev hâline getireceğim! (Bütün develerimi yeğenlerime veriyorum)

5. Açlık çekmeye ve kirli su içmeye (güç durumlarla karşılaşmaya) benim oğullarım daha lâyıktır. (Ben, yeğenlerimi kendi âileme tercih ediyorum.)

6. (Çünkü) onlar vesilesiyle ben, malı-mülkü gasbedilmiş olarak kendisine gitmem durumunda beni kendisiyle eşit görecek, beni kendisinin yerine koyacak olan (ölmüş kardeşim)i hatırlıyorum.

7. (Onlar vesilesiyle hatırladığım kişi) kardeşim ve başıma gelen bir musibetten dolayı yardıma çağırdığımda derhal imdadıma koşan, savaşa sebep olacak bir durumla karşılaşıp kızarsam benimle birlikte gazaba gelen kişidir.

8. Benimle evlendinse beni aptal biri zannetme! Aksine ben Huceyye b. el-Mudarrab'ım!

9. Fakir düşünce (kardeşim) Ma'dân'ın oğullarına acıdım. (Mekke'deki Minâ'da bulunan mübârek mevki) Muhassab'ın Rabbine yemin ederim ki yaptığım bu tasarruf benim üzerime bir borçtur.

10. Eğer benimle birlikte otururbut sen de âilemizin bir ferdisin. Ancak bu yaptığımdan hoşnut değilsen çek, git!"[9]

---

[9] Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 34-36; konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 323-6.

Kadınların kınanmalarının bir sebebi de, savaşa çıkan ve tehlikeli yolculuklara atılan kocalarını eleştirmeleridir.[10] Bu tür şiirlerde, erkeklerin cesaret ve yiğitliklerini ortaya koyma ve kendilerini kadınlara ispatlama duygusu da az çok sezinlenilmektedir. Urve b. el-Verd,[11] sefere çıkacağı için söylenen karısına seslendiği bir şiirinde aşağıdaki beyitlere yer vermektedir:

أَقِلِّي عَلَيَّ اللَّوْمَ يا ابْنَةَ مُنْذِرٍ ... وَنامِي، فإنْ لم تَشْتَهِي النَّوْمَ فاسْهَرِي

ذَرِيني ونَفْسِي أمَّ حَسَّانَ، إنَّني ... بها قَبْلَ أنْ لاَ أمْلِكَ الْبَيْعَ مُشْتَرِي

ذَرِيني أُطَوِّفْ في البِلادِ لعلَّني ... أُخَلِّيكِ أو أُغْنِيكِ عَنْ سُوءِ مَحضَرِي

تقُولُ لكَ الويلاتُ هلْ أنتَ تارِكٌ ... ضُبُوءًا بِرَجْلٍ تارةً وبِمِنْسَرِ

أبَى الخفضَ مِنْ يَغْشاكِ مِنْ ذِي قرابَةٍ ... ومِنْ كُلِّ سوداءِ المعاصِمِ تَعْتَرِي

"Ey Münzir'in kızı! Yeter artık beni payladığın! Yat da zıbar! Zıbarmak istemiyorsan (sabaha kadar) gözünü kırpmadan bak dur (, ama artık benim başımı ağrıtına!)

Ey Hassân'ın anası! Beni kendi hâlime bırak! Bırak da alım-satım (gibi hiçbir tasarruf)a sâhip olmayacağım (ölüm gelme)den önce canımla (tehlikelere atılarak biraz şan ve şeref) elde edeyim.

Bırak da beldelerde dolaşayım. Belki seni (yoksulluktan dolayı dilenmek vb) kötü bir durumdan kurtarırım.

(Bak şu kadına, yine) söyleniyor: Yazıklar olsun sana! Sen bâzen piyâdelerle bâzen de süvârilerle pusu kurmak için (bizi) terk mi edeceksin?

(Dedim ki: Yardım istemek üzere) sana gelen akrabâ ve (eldiven giymeksizin çalışmaktan) bilekleri esmerleşmiş kimseler de konforlu yaşamaya direndiler. (Eğer ben kendimi tehlikelere atarak çalışıp çabalamazsam sen onları ağırlayamazsın!)"[12]

---

10 Meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 109; II, 338.

11 Câhiliyye şairi Urve için bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, II, 675.

12 Tavîl bahrinden olan beyitler hakkında bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 37-39; savaş vs. yollarla kişinin kendini kadına ispatlama amacı güttüğünü çağrıştıran başka şiirler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 143, 283.

Kadınların kınanmasının bir sebebi de, kocalarının atlarına gösterdikleri ihtimamı kıskanıp onları eleştirmeleridir.[13] Daha önce üzerinde durduğumuz üzere Araplar, yaşadıkları çalkantılı hayatın tabiî bir gereği olarak atlara önem veriyorlardı. Ne var ki, at, özellikle çölde göçebe hayatı yaşayan bir insan için çok lüks bir hayvan olup onu beslemek ekonomik açıdan belli bir seviyede olmayı gerektiriyordu. Erkeklerin mevcut durumlarını zorlayarak, hatta kendilerinin ve âilelerinin yiyecek ve içeceklerinden kısarak atlarını beslemeleri[14] eşlerinin tepkisini çekiyor, bu da kocaları tarafından onların yerilmesine sebep oluyordu. Mesela Hâcib b. Habîb el-Esedî,[15] kendisine atını satması için bastıran karısını bir şiirinde aşağıdaki beyitlerle kınıyor:

باتَـــتْ تَلـــومُ علـــى ثـــادِقٍ ... لِيُغْـــرَى فقـــد جَـــدَّ عِضْيانُـــهَا
وقالـــتْ: أغِثْنـــا بِـــهِ إنَّنِـــي ... أرَى الخيـــلَ قـــد ثـــابَ أثْمانـــهَا
ألاَ إنَّ نَجْـــوَاكِ فـــي ثـــادِقٍ ... سَـــواءٌ علـــيَّ وإعْلانـــهَا

"Dün atım Sâdık'ı levmetmeye durmaz mı karım?
Sat, diyor, ille; fakat ben nasıl atsız yaşarım?
Şimdi atlar pahalanmış, iyi altın ediyor,
Çâre olsun bize yoklukta biraz sat da, diyor...
Bak, dedim, Sâdık aleyhinde sen ister söylen,
İster isyanla kopar velvele, satmam onu ben!"[16]

---

13 Meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 248; Antere b. Şeddâd el-Absî, *Dîvân* [nşr. Muhammed Saîd Mevlevî], [baskı yeri yok]: el-Mektebü'l-İslâmî, ts., s. 272.

14 Bk. Hitti, *a. g. e.*, I, 41.

15 Hâcib hakkında kaynaklarda bilgi bulamadık.

16 Mütekârib bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 359; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1512-3; ayrıca bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 196.

Kadınların zemmediliş sebeplerinden biri de, mal harcama konusundaki eleştirilerine paralel şekilde kocalarını fakirlikle suçlamaları ve onlardan mal talep etmeleridir. 'İlbâ b. Erkam b. Avf,[17] kendisini bu şekilde bunaltmış olan karısından şöyle yakınıyor:

فَيَوْمـاً تُوَافِينَـا بِوَجْـهٍ مُقَسَّـمٍ ... كَـأَنْ ظَبْيَـةٌ تَعطُـو إِلَـي نَاضِـرِ السَّـلَمْ
وَيَوْمـاً تُرِيـدُ مَـا لَنَـا مـعَ مَـا لَهَـا ... فـإِنْ لَـمْ نُنِلْهَـا لَـمْ تُبِمْنَـا وَلَـمْ تَـنَمْ
نَبِيـتُ كَأَنَّـا فِـي خُصُـومٍ عَرَامَـةٌ ... وتَسْـمَعُ جَـارَاتِي التَـأَلِّيَ وَالْقَسَـمْ
فَقُلْـتُ لَهَـا إِلاَّ تَنَـاهَيْ فَـإِنَّنِي ... أَخُو النُّكْرِ حتَّى تَقْرَعِي السِنَّ مِنْ نَدَمْ

"Mütebessim ve ağır başlı gelir bâzı bana
Sanki âhûdur uzanmakta selem yaprağına
Ama bâzen de mal ister bulup emlâkini az
Vermesem kendisi yatmaz, bana göz yumdurmaz
O zaman tüm gecemiz kavga-gürültüyle geçer
Komşular dinler iken her birimiz antlar içer
Bak, dedim en son, eğer tavrına son vermezsen
Sana diz dövdürecek bir eş edersin beni sen!"[18]

Cimrilik, hırs, korkaklık vb. kötü hasletlerin kendisine nispet edilmesiyle paralel olarak şiirlerde kadın acz ve zaaf sembolü olarak takdim edilmektedir.[19] Müsellem b. Amr et-Tenûhî,[20] bir hasmına şöyle diyor:

---

17 Bu beyitlerin, İlbâ'nın yanı sıra başka şairlere âit olduğu da ileri sürülmüş olmakla birlikte bunların hepsi de câhiliyye şairleridir. Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, X, 418.

18 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, 132-3; benzer bir şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 250.

19 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 323, 335.

20 Câhiliyye şairi Müsellem hakkında bk. Ziriklî, *a. g. e.*, VI, 157; Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 184.

لاَ تَحْسَبَنِّي مُحَجَّلاً سَبِطَ الشَّـ ـسَاقَيْنِ أَبْكِي أَنْ يَظْلَعَ الْجَمَلُ

"Beni halhal takınmış yumuşak baldırlı (bir karı) sanma! (Ayağını denk al! Ben zorlukları göğüsleyebilecek bir adamım) Devemin sürçmesinden dolayı sızlanacağım (öyle mi? Olacak şey değil!)"[21]

Erkek savaşçılıkla ön plâna çıktığı için un öğütmek gibi işlerin kadınlara mahsus görüldüğü anlaşılmaktadır. Misafirleri için un öğütmesi sebebiyle karısı tarafından kınanan el-Hüzlûl b. Kâ'b el-Anberî'nin[22] aşağıdaki şiiri, bu durumun kadınlar tarafından da kanıksandığını göstermektedir:

تَقُولُ وصَكَّتْ نَحْرَهَا بِيَمِينِهَا أَبَعْلِيَ هَذَا بِالرَّحَا الْمُتَقَاعِسُ
فَقُلْتُ لَهَا لاَ تَعْجَلِي وتَبَيَّنِي فَعَالِي إِذَا الْتَفَّتْ عَلَيَّ الْفَوارِسُ
أَلَسْتُ أَرُدُّ الْقِرْنَ يَرْكَبُ رَدْعَهُ وَفِيهِ سِنَانٌ ذُو غِرَارَيْنِ نَائِسُ
وَاحْتَمِلُ الأَوْقَ الثقيلَ وَأَمْتَرِي خُلُوفَ الْمَنَايَا حِينَ فَرَّ الْمُغَامِسُ
إِذَا خَامَ أَقْوامٌ تَفَحَّمْتُ غَمْرَةً يَهَابُ حُمَيَّاهَا الْأَلَدُّ الْمُدَاعِسُ
لَعَمْرُ أَبِيكِ الْخَيْرِ إِنِّي لَخَادِمٌ لِضَيْفِي وَإِنِّي إِنْ رَكِبْتُ لَفَارِسُ
وَإِنِّي لأَشْرِي الْحَمْدَ أَبْغِي رِبَاحَهُ وأَتْرُكُ قِرْنِي وهْوَ خَزْيَانُ نَاعِسُ

Diyordu bağrına vurmuş da hızla sağ elini:
Kocam mıdır şu değirmende katlayan belini?
Dedim: Yavaş bakalım, başka hasletim yok mu?
An, atlılarca sarıldıkta yapmış olduğumu!

---

21 Münserih bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 184-5.

22 Kaynaklarda Hüzûl'ün câhilî olduğu hakkında katî bir kayıt görmedik. Ancak İslâmî devre yetişmiş olsa bile şüphesiz bu olay ve şiir câhiliyye devri anlayışına ve onun uzantılarına işaret etmektedir. Şair ve olay hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 289; Ziriklî, *a. g. e.*, IX, 71.

Rakîbi katlederek sermedim mi yerlere ben?
Hem ön ve ardı kesen bir kılıç elinde iken...
Bütün ağırlığı harbin omuzlarımdaydı,
Şu el, ölümlerin altından az mı süt sağdı?
O an ki durdu aşîret, bütün muhâripler,
Atıldım ön safa ben kahramanca tuttum yer!
Behey kadın! Kasem olsun hayır-sever babana
Şerefle kul olurum kim misâfir olsa bana!
Çok övgü devşiririm böylelikle kâr ederim,
Fakat savaşta da dünyâyı hasma dar ederim!"[23]

Ez-cümle câhiliyye devrinde genel olarak toplum içinde ve özellikle de bedevîler içerisinde erkek değerli görülür, kadın ise aşağılanırdı.[24] Bu, siyasî düzeninin olmayışının ve her an bir baskına uğrama ihtimâlinin bir sonucuydu. Erkek savaşıp kabileyi savunabilirken kadın savaşamamak bir tarafa esir olması halinde kabilenin utanç duyacağı durumlara düşebilirdi.[25] Arapların yaşadıkları bu şartlar dikkate alındı-

---

23 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 289-291.

24 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 72; II, 403.

25 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 323; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 239; ve'din temel sebebi bu olmakla birlikte, *"Fakirlik sebebiyle çocuklarınızı öldürmeyin!"* (el-En'âm 6/151; el-İsrâ 17/31) mealindeki âyetlere bakılırsa tek sebep değildi. Bu âyetlerde "çocuklar" şeklinde tercüme edilen ve asıl mânası "erkek çocuklar" olan "evlâd" kelimesi, Arapçadaki tağlip (genelleme) yoluyla kız çocukları olarak yorumlanabilirse de, Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in yaptığı gibi oğulları belli bir sayıya ulaştığında birini boğazlayacaklarına dair adakta bulunduklarına yönelik rivayetler az da olsa erkek çocuklarını da öldürdüklerini gösterir. Ayrıca bazı kız çocuklarının uğursuzluğuna inandıkları birtakım alâmetlerle doğması ve meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanmaları sebebiyle onları Allah'a daha lâyık görmeleri de bu çirkin işe başvurmalarına yol açıyordu. (bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 43-4, 46, 50) bazı Arap kabilelerinde kız çocuklarını gömme âdetinin ortaya çıkışı ve bunun yaygınlık derecesi ile ilgili görüş ve değerlendirmeler için bk. *a. e.*, I, 140; III, 42-3; Hûfî, *a. g. e.*, s. 225-6, 228; Demircan, Adnan, "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek

ğında *"Onların biri, Rahmân'a isnat ettiği kız çocuğuyla müjdelenince, hiddetlenerek yüzü simsiyah kesilir. Süs içinde yetiştirilip savaş edemeyecek olanı mı istemiyorlar?"*[26] âyetleri daha anlaşılır olmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, bu hâlet-i rûhiyye içerisindeki kişilerin kız çocuk babası olduklarında verdikleri tepkiyi başka bir âyette de meâlen şöyle tasvir etmektedir: *"Onların birine kız müjdelendiği zaman öfkelenerek yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün?"*[27] Bu anlayışları sebebiyledir ki, dillerinde "ve'd / canlıyı toprağa gömmek" fiili yerleşmiş ve Kur'ân-ı Kerim de başka bir âyette bu fiili kullanarak onların bu işi irtikâp ettiklerini belirtmiştir.[28] Ancak okuduğumuz şiir kaynaklarında bu hususa bir işaret görmedik. Bununla birlikte, kendisine denk görmediği bir kimsenin kızına dünür olmasına kızan İslâmî devir şairi Cez' b. Küleyb el-Fak'asî veya Cerîr b. Küleyb'e[29] âit olan aşağıdaki şiir câhiliyye devrindeki bu âdete telmihte bulunması bakımından oldukça dikkat çekicidir:

تَبَغَّى ابْنُ كُوزٍ وَالسَّفَاهَةُ كاسمها ... لِيَسْتَادَ مِنَّا أنْ شَتَوْنَا لَيَالِيَا
فَمَا أكْبَرُ الأشْيَاءِ عِنْدِي حَزَازَةً ... بِأنْ أُبْتَ مَزْرِيّاً عَلَيْكَ وَزَارِيَا
وَإنَّا عَلَى عَضِّ الزَّمَانِ الَّذِي تَرَى ... نُعَالِجُ مِنْ كُرْهِ الْمَخَازِي الدَّوَاهِيَا
فَلاَ تَطْلُبَنْهَا يَا ابْنَ كُوزٍ فَإنَّهُ ... غَذَا النَّاسُ مُذْ قَامَ النَّبِيُّ الْجَوَارِيَا

"İbn Kûz -ki adı gibi yeltendiği iş de çirkindir- kıtlığa düşmemiz(i fırsat bildiğin)den bize dünürlük etti (böylece evlilik yoluy-

Öldüme Âdeti", *İSTEM: İslâm San'at, Edebiyat ve Mûsıkî Dergisi*, cilt: II, sy: 3, 2004, s. 21 vd.

26 ez-Zuhruf 43/17-18.

27 en-Nahl 16/58-59.

28 et-Tekvîr 81/8-9.

29 Cerîr hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, I, 77. Cez' için bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, I, *a. g. e.*, 82.

la efendi konumuna gelmek istedi. İktisâdî sıkıntı içinde olmasaydık böyle bir teşebbüste bulunmaya cür'et edemezdi elbette)

(Ey İbn Kûz! Olumlu cevap almadığın için) senin bizi kınayarak ve (bizim tarafımızdan da) kınanarak dönmen benim için büyük bir şey değildir! (Aksine hor ve kızgın bir şekilde dönüp gitmenin nezdimde hiçbir önemi yoktur!)

Biz her ne kadar görmekte olduğun zorluklar içinde olsak da (dengimiz olmayan senin gibi birine kız vermek sûretiyle) rezil olma çirkinliğinden kaçarak felâketleri göğüslemeyi yeğleriz.

Kızımızı isteme(kten vazgeç) ey İbn Kûz! Çünkü peygamber(in daveti) kökleşeli beri insanlar kızlarını beslediler (, böylelikle kadınlar çoğaldı. Senin için birçok alternatif vardır!)"[30]

İslâm, miras ve şâhitlik gibi bazı hususlarda hak ve ödevlerin farklılığından kaynaklanan bazı farklar gözetmekle birlikte[31] kadın ve erkeğin aynı nefisten yaratıldığını belirtmiş,[32] her iki cinsi de teklife muhatap kılmış ve kadını toplumda hak ettiği yere getirerek Hz. Âişe gibi âlime kadınların yetişeceği bir ortam oluşturmuştur. Bununla birlikte ilk İslâmî dönem şairlerine de yukarıda örneklerini gördüğümüz kabilden kadınları zemmeden şiirler nispet edilmektedir.[33] Mesela Abdullah b. el-Haşrec el-Ca'dî,[34] yaptığı harcamalar konusunda kendisini eleştiren karısına hitaben söylediği şiirde aşağıdaki beyitlere yer vermektedir:

أَلاَ بَكَـــرَتْ تلُومُـــكَ أُمُّ سَـــلْمٍ	وغَيـــرُ اللَّـــوْمِ أَدْنَـــى لِلسَّـــداد
فـــلا وأبِيـــك مـــا أُعْطِـــي صَـــدِيقي	مُكاشَـــــرَتِي وأَمْنعُـــــهُ تِـــــلاَدِي
ولكِنِّـــي امـــرُوءٌ عَـــوَّدْتُ نَفْـــسي	عَلـــى عِلاَّتِهـــا جَـــزْيَ الْجَـــوادِ

30 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 82.
31 el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/11-12, 176.
32 en-Nisâ 4/1.
33 Meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 334, 340, 342.
34 Şair hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, II, 345.

"Bak hele! Ümm-i Selm erkenden kınamaya başladı. Hâlbuki kınama dışındaki davranışlar doğruya daha yakındır.

Hayır! Babana yemin olsun ki arkadaşımdan malımı sakınıp da onun yüzüne sırıtamam!

Ancak ben, güç olmasına rağmen nefsimi (cömertlik ve bağış konusunda) iyi cins bir at gibi koşmaya alıştırmış bir kişiyim."[35]

Bu beyitlerin muhteva bakımından câhiliyye şiiriyle hiçbir fark içermediği görülmektedir. Bu sebeple ilk dönem İslâmî şiirinde bu konuların yer alışının sebebi, biraz da mezkûr şiirlerin üslûp ve gelenek bakımından câhiliyye şiirini takip etmesinde aranmalıdır. Bununla beraber kadına yönelik aşağılamanın İslâm'la birlikte tamamıyla bittiğini söylemek gerçekleri görmemek olur. Ancak İslâm tarihinde ve günümüzdeki Müslüman toplumlarda kadının aşağılanması, İslâm'ın doğru anlaşılmamasından ve geleneksel uygulamalardan kaynaklanmakta olup İslâm'ı bağlamaz.

---

35 Vâfir bahrindeki beyitler ve şairi için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 346.

II. İffet ve Nâmus Anlayışı

Arapça'da iffet; nefsi isteklerinden alıkoymak,[1] helâl olmayan çirkin davranışlardan kaçınmak gibi anlamlara gelmektedir.[2] Kelime dilimizde de "kendine âit olmayana el uzatmamak, cinsî konularda ahlâk kurallarına bağlılık, ırz, nâmus" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.[3] Türkçe'de namus kelimesi de iffet, edep, hayâ anlamlarında kullanılmaktadır.[4]

Kişinin karısı, kızı ve annesi gibi mahremlerinin yabancıların sözlü ya da fiilî tecavüz ve sataşmalarına maruz kalması şeref ve haysiyeti haleldâr edici bir durumdur. Şeref ve haysiyete çok önem veren Câhiliyye Arapları için bu durum öncelikle geçerlidir. Bu sebeple onlar, iffet ve namusu genellikle kadının iffet ve namusu olarak anlıyor, mahremlerini başkalarından kıskanıyorlardı. Yani onlara göre iffetli ve namuslu olması gereken kadındı. Bu konunun erkekle ilgili yanı ise, kadınının nâmusunun bekçiliğini yapmasıydı. Genel olarak durum böyle olunca biz de bu başlık altında konuyu bu çerçevede ele alacağız:

---

1 Râgıb, *a. g. e.*, s. 573 "'aff".

2 İbn Manzûr, *a. g. e.*, IX, 253 "'aff".

3 Ayverdi, İlhan, *Misalli Türkçe sözlük*, I-III, 2. Baskı, İst: Kubbe Altı Neşriyat, 2006, II, 1354; nâmus kelimesi Arapça'da ise hile ve tuzak kuran, sırdaş, Cebrâil gibi anlamlara gelmektedir. bk. Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa* (nşr. Abdürrahîm Mahmûd), Kahire: İhyâu'l-meâcimi'l-Arabiyye, 1953, s. 473 "nms"

4 Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s. 831; ayrıca bk. Ayverdi, a. g. e., II, 2298-9.

Yukarıda belirttiğimiz gibi ileride yüz kızartıcı bir duruma sebebiyet verirler diye kız çocuklarının diri diri gömülmesi âdetinin de işaret ettiği üzere Araplar'ın sıkı bir iffet ve nâmus anlayışına sahip oldukları anlaşılmaktadır.[5] İncelediğimiz şiir kaynaklarından elde ettiğimiz veriler de bunu göstermektedir.[6] Hucr b. Hayye el-Absî (devri ?), himâyesindeki kimselerin kadınlarına olan muâmelesi hakkında şöyle diyor:

لاَ أحـرِمُ الْجَـارةَ الـدُّنْيا إذا اقْتَرَبـتْ ولاَ أقُـومُ بهَـا فـي الْحَـيّ أُخزِيهـا
ولاَ أُكلِّمُهـــــا إلاَّ عَلاَنيـــــةً ولاَ أُخبِّرُهـــــا إلاَّ أُنادِيهـــــا

"Yakınımda eğleşen himayemdeki (/mülteci) kadını sahip olduğum nimetlerden mahrum bırakmam. Oba içinde ona rezil edici bir şekilde davranmam.

Onunla sâdece alenî olarak konuşurum. Bir şey bildireceğimde ona açıkça nida ederim."[7]

Araplar'a göre ideal kadın; hayâlı ve utangaçtır, evinden dışarı çıkmaz, çıkarsa da edebinden başını kaldırmadan önüne bakarak yürür, yabancılarla konuşmaz, konuşursa da gereğinden fazla uzatmaz, nâmus ve şerefini korur, ağırbaşlıdır, eşinin yüzünü kızartıcı bir davranış yapmaz. Câhiliyye devrinin meşhur haydutlarından Şenferâ el-Ezdî,[8] sevgilisi Ümeyme'yi tasvir ettiği şiirinde bu sıfatları şöyle sıralıyor:

---

5 Nitekim onların, zevcelerinin hiyanetini ölümle cezalandırdıkları belirtilir. Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 559-61.

6 Burada zikredilecek olanlar dışında başka örnek için meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 148, 166; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 440; II, 289; Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 640.

7 Basît bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 242.

8 Câhiliyye şairi Şenferâ hakkında bk. Bekrî, *a. g. e.*, I, 414.

لقـد أَعْجَبَتْنِـي لا سَـقُوطاً قِناعُهـا ... إذا مـا مَشَـتْ، ولا بِـذَات تَلَفُّـتِ
تُحِـلُّ بِمِنْجَـاةٍ مِـن اللَّـوْمِ بَيْتَهـا ... إذا مـا بُيُـوتٌ بالمَذَمَّـةِ حُلَّـتِ
كـأَنَّ لهَـا فـي الأَرضِ نِسْـياً تَقُصُّـهُ ... علـى أَمِّهـا، وإنْ تُكَلِّمْـكَ تَبْلَـتِ
أُمَيْمَـةُ لا يُخْـزِي نَثَاهَـا حَلِيلَهـا ... إذا ذُكِـرَ النِّسْـوَانُ عَفَّـتْ وجَلَّـتِ
إذا هُـوَ أَمْسَـى آبَ قُـرَّةَ عَيْنِـهِ ... مـآبَ السَّـعيدِ لـم يَسَـلْ أَيْـنَ ظَلَّـتِ

"(Geriye) dönüp bakmadan ve örtüsü düşmeden yürümesi beni hayran bıraktı.

Başka evler kınanacak şeylerle dolu iken o, şerefini zedeleyecek herşeyden evini uzak tutar.

Sanki yerde kaybettiği bir şey varmış gibi önüne bakarak yürür. Seninle konuşursa da gereğinden fazla konuşmaz.

Ümeyme'nin davranışları helâlinin yüzünü kızartmaz. Başka kadınlar anıldığı zaman da iffetli ve ağırbaşlı davranır (, onların dedikodusunu yapmaz.)

(Kocası) akşam gözleri aydın olarak ve mutlu bir şekilde döner, ona 'gündüz neredeydi?' diye sormaz. (Çünkü Ümeyme hep evinde durur, dışarı çıkmaz)"[9]

Esved b. Ya'fur en-Nehşelî ise,[10] bir kasidesinde şu tasviri yapmaktadır[11]:

والبِـيضُ تَمْشِـي كالبُـدُورِ وكالـدُّمَى ... ونَـــوَاعِمٌ يَمْشِـــينَ بالأَرْفَـــادِ
والبِـيضُ يَـرْمِينَ القُلُـوبَ كأَنَّهـا ... أُدْحِـيُّ بَـيْنَ صَـريمةٍ وجَمَـادِ

---

9 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 98; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 515-519; başka örnekler için ayrıca bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 218, 383; Asmaî, *a. g. e.*, s. 131.

10 Câhiliyye şairi Esved hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 255.

11 Esved'in bu tasviri, bulunduğu bir şarap meclisindeki kadınlarla ilgilidir. Ancak böyle de olsa bu tasvir, Esved'in zihnindeki ideal ölçüleri gösterdiği için konumuz açısından değerini kaybetmez.

يَـنْطِقْنَ مَعرُوفـاً وهُـنَّ نـوَاعِمٌ بِـيضُ الوُجُـوهِ رَقِيقَـةُ الأَكْبَـادِ
يَـنْطِقْنَ مَخْفُـوضَ الحَـدِيثِ تَهَامُسـاً فَـبَلَغْنَ مـا حـاوَلْنَ غَيْـرَ تَنَـادِي

"Salınan açık tenli kadınlar ay gibi, resim gibidirler. Nârindirler. Hediyelerle yürürler.

O açık tenli kadınlar (ok gibi bakışlarıyla) kalpleri vururlar. Sanki onlar kumluk ve taşlık arasındaki deve kuşu yumurtası gibi (saklı)dırlar.

Tatlı sözlüdürler, nârindirler. Güzel yüzlü, ince bellidirler.

(Utangaçlıklarından ötürü) alçak sesle fısıldayarak konuşurlar. İstedikleri şeye kolaylıkla ulaşırlar."[12]

Bu tasvirin, "*Yanlarında bakışlarını yalnız onlara çevirmiş iri gözlü eşler vardır. Onlar, gün yüzü görmemiş yumurta gibi saklıdırlar*"[13] "*Çadırlarda (gözleri) kocalarına hasredilmiş huriler vardır.*"[14] meâlindeki âyetlerle mesaj ve muhteva bakımından nasıl uyuştuğu hemen dikkat çekmektedir. İffet ve çekingenlik insan fıtratında zaten makbul bir özellik olsa da bilhassa Kur'ân'ın ilk muhâtapları olan Araplar nezdinde çok makbul olduğundan Cenâb-ı Hakk'ın, onların zevk, beğeni ve anlayışına uygun tanımlarda bulunduğu hatıra gelmektedir.

Bu şiirler, Arapların kadın, eş, anne gibi mahremlerini son derece sakındıklarını göstermektedir. Kur'ân-ı Kerim'in vurguladığı kız çocuklarını gömme âdeti de, ekonomik ve dinî sebeplerin[15] yanı sıra ileride yüzlerinin kızaracağı bir nâmus meselesiyle karşılaşma kaygısından kaynaklanmak-

---

12 Kâmil bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 204; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 976-8; benzer bir tasvir için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 131.

13 es-Sâffât 37/48-49.

14 er-Rahmân 55/72.

15 Bk. el-En'âm 6/137, 151; el-İsrâ 17/31.

tadır. Bu durumda İmruülkays'ın bazı şiirlerinde geçen çapkınca ifadeler,[16] *Hamâse*'de bu minvalde rivayet edilen şiirler,[17] Ebû Züeyb el-Hüzelî[18] ve Murakkış el-Asgar'la ilgili anlatılanlar,[19] Nâbiga ez-Zübyânî'nin Hîre kralı Nu'mân b. Münzir'in karısı Mücerrede'yi en mahrem yerine kadar tasvir ettiğine yönelik nakiller[20] vb. -doğruysa- münferit olaylar olmalıdır. Sâsânîler'e tâbi olduklarından ve onlarla yakın ilişki içinde bulunduklarından dolayı Hîre krallarının iffet ve nâmus anlayışlarında bir esnemenin meydana gelmiş olması da mümkündür.

Bununla birlikte -hemen ilâve edelim ki- şiirlerden anlaşıldığı kadarıyla câhiliyye devri iffet anlayışında -tabir caizse- bir çifte standart vardır. Yukarıdaki şiirlerde tarif edilen kadınlar kendileri içindir. Ancak baskın ve yağma esnasında başkalarının kadınlarına el uzatabilmektedirler.[21] Kendisi için ideal kadını yukarıdaki gibi tarif eden veya sevgilisine aşk ve sadakatini bildiren bir şair, zaman zaman aynı şiirde yaptığı çapkınlıklardan da bahsedebilmekte ve onlarla övünebilmektedir.[22] Arapların meşhur kara sevdâlılarından Murakkış el-Ekber'in[23] aşağıdaki şiiri bunun tipik bir örneğidir:

---

16 Zevzenî, *a. g. e.*, s. 41-50.

17 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 401-2.

18 Ebû Saîd es-Sükkerî, *a. g. e.*, I, 207 vd.

19 Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 1090-3.

20 Bağdâdî, *a. g. e.*, II, 448; VII, 543; Bağdatlı Mehmed Fehmî de bu konuya kuşkuyla yaklaşıyor (Bk. Fehmî, *a. g. e.*, s. 865.) bu konuda hadarî ve bedevî şairler arasında gözetilen bir fark için bk. Yalar, Mehmet, "Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirinin Sosyal Arka Planı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XV, sy: 1, 2006, s. 89-90.

21 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 323; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 239; bu sebeple Hûfî'nin, aksi yönde zikrettiği örnekler istisnâî gibi görünmektedir. Bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 361, 368.

22 Asmaî, *a. g. e.*, s. 52-3; Mufaddal, *a. g. e.*, s. 117-9, 209; nitekim kocasına ihânet eden kadını ölümle cezalandıran câhiliyye Arapları zinâ eden erkeğe ise hiçbir cezâ vermiyor, hatta bunu erkekliğin bir gereği ve övünülecek bir davranış olarak görüyorlardı. bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 559-61.

23 Câhiliyye şairi Murakkış el-Ekber hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 201.

1	مَـا قُلْـتُ هَـيِّجَ عَيْنَـهُ لِبُكَائِهَـا	مَحْسُـورَةً باتَـتْ علَـي إِغْفَائِهَـا
2	فكـأَنَّ حَبَّـةَ فُلْفُـلٍ فـي عينـهِ	مـا بَـيْنَ مُصْـبَحِها إِلـى إِمْسـائِهَا
3	سَـفَهاً تَـذَكُّرُهُ خُوَيلَـةَ بَعْـدَما	حالَـتْ قُـرَى نَجْـرَانَ دُونَ لِقائِهَـا
4	واحْتَـلَّ أَهْلِـي بالكَثِيـبِ، وأَهْلُهـا	فـي دَارِ كَلْـبٍ أَرْضِـها وسَـمَائِهَا
5	يـا خَـوْلَ مـا يُـدْرِيكِ رُبَّـتَ حُـرَّةٍ	خَـوْدٍ كَرِيمَـةِ حَيِّهَـا ونسـائِهَا
6	قـد بِـتُّ مالِكَهـا وشـارِبَ رَيَّـةٍ	قبـلَ الصَّـبَاحِ كَرِيمَـةٍ بِسِـبَائِهَا

"1. Söylediğim söz, gözünü yorgun düşecek şekilde ağlamaya yöneltti. Tâ ki yarı uyur yarı uyanık halde geceledi.

2. Sanki gözünde biber tanesi vardır. Sabah-akşam ağlamaktadır.

3. Necran şehirleri onu görmesini engellediği halde kendinden geçmiş vaziyette Havle'yi anıp duruyor.

4. Hâlbuki benim halkım çöle yerleşti. Onun halkı ise Kelb diyarındadır...

5. Ey Havle! Sen nereden bileceksin? Obası ve kadınları içinde şerefli ve nârin nice hür kadın vardır ki...

6. Ben ona sahip olarak geceledim. Sabah olmadan pahalı ve hâlis şarabı içtim! (Böyleyken ben senin ayrılığına mı tahammül edemeyeceğim?)"[24]

Kur'ân, insanları ahlâken eğiterek nâmus anlayışını kadın odaklı ve çifte standartlı olmaktan kurtarmış; kadın kadar erkeğin de iffet ve nâmusunu koruması gerektiği bilincini geliştirmiş, kazif (namus konusunda iftira atma)[25] ve celde (zina eden kadın ve erkeğe yüz değnek vurulması)[26] cezalarının da gösterdiği üzere herkesin nâmusunu kendi nâmusu gibi bilme anlayışını getirmiştir.

---

[24] Kâmil bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 220; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 1040-2.

[25] en-Nûr 24/4-5.

[26] en-Nûr 24/2.

III. Başörtüsü ve Tesettür

Câhiliyye devrinde kadınların başörtüsü (: himâr) kullandığı konusunda birçok veri bulunmaktadır.[1] Avf b. Atıyye,[2] yaptığı bir sabah baskınını şöyle tasvir ediyor:

ولَـنِعْمَ فِتْيـانُ الصَّـباحِ لَقِيـتُمُ وإذا النِّسـاءُ حَواسِـرٌ كـالعُنْقُرِ
مِـنْ بَـيْن واضِـعةِ الخِمَـارِ وأُختِهـا تَسْـعَى ومِنْطَقُهـا مَكـانَ المِئْـزَرِ

"Helâl olsun o sabah baskınının erlerine!
Kaçışırlardı açık tenli kadınlar... O da ne?
Kiminin örtüsü düşmüş, kiminin bel kuşağı
(O nasıl manzara Allâh'ım aman, pek bayağı!)"[3]

Bâis b. Sureym el-Yeşkürî de,[4] düşmanlarından öç almakla övündüğü bir şiirinde aşağıdaki beyte yer veriyor:

---

1 Burada zikredilecek olanlar dışında başka örnekler için meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 98; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 412; II, 262.

2 Câhiliyye şairi Avf için bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VI, 370; Avf'ın İslâmî devre ulaştığı da ileri sürülmüştür. Bk. Bekrî, *a. g. e.*, I, 377.

3 Kâmil bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 318-9; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1373-4.

4 Câhiliyye şairi Bâis hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 206.

وَخِمَـــارِ غَانِيَـــةٍ عَقَـــدْتُ بِرَأْسِـــهَا أُصُـــلاً وَكَـــانَ مُنَشَّـــراً بِشِـــمَالِهَا

"Süslenmeye ihtiyâcı olmayan nice güzel kadın, gündüzün (esir aldığım anda korkusundan) saçı-başı açılıp dağılmışken akşamleyin onun başörtüsünü (: himâr) başına bağlamasına vesile oldum. (Artık onun güvenini kazandım, bana alıştı da kendine gelerek başörtüsünü başına örttü.)"[5]

Mühelhil'in,[6] öldürülüşü Besûs Harbi'ne[7] sebep olan kardeşi Küleyb'e yaktığı ağıtta kullandığı ifadeler başörtüsünden öte bazı kadınların peçe taktığına işaret eder mâhiyettedir:

وَإِذا تَشَـاءُ رَأَيْـتَ وَجْهـاً وَاضِـحاً وَذِرَاعَ بَاكِيَـــةٍ عَلَيْهـــا بُـــرْنُسُ
تَبْكِـي عَلَيْـكَ وَلَسْـتُ لاَئِـمَ حُـرَّةٍ تَأْسَـــى عَلَيْـــكَ بِعَبْـــرَةٍ وَتَـــنَفَّسُ

"Görmek istediğinde mâtem elbisesi giymiş ağlayan kadınların açılmış yüzlerini ve kollarını görürsün.

Sana ağlarlar (Ey Küleyb!)... Ben senin için üzülüp iç geçirerek gözyaşı döken hür bir kadını kınayacak değilim! (Çünkü sen, kendisi için ağıt yakılmayı hak eden, kaybı oldukça zor gelen bir adamsın!)"[8]

Kadınların yüzlerinin ve kollarının açıldığından bahsedilmesi, kadınların bu organlarının kapalı olduğunu düşündürür.

---

5 Kâmil bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 207.
6 Câhiliyye şairi Mühelhil için bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 248.
7 Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 165 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 213 vd.
8 Kâmil bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 385.

Bundan da öte Sebüra b. Amr el-Fak'asî,[9] hakemlik ettiği bir meselede rüşvet alarak haksızlık eden Damre b. Damre en-Nehşelî'yi[10] hicvettiği şiirde, câriyelerin aksine hür kadınların yüzlerini örttüğü anlamı çıkarılabilecek şu ifadelere yer vermektedir:

أَ تَنْسَى دِفَاعِي عَنْكَ إِذْ أَنْتَ مُسْلَمٌ ... وَقَدْ سَالَ مِنْ ذُلٍّ عَلَيْكَ قُرَاقِرُ
وَنِسْوَتُكُمْ فِي الرَّوْعِ بَادٍ وُجُوهُهَا ... يُخَلْنَ إِمَاءً وَالإِمَاءُ حَرَائِرُ

"Savunmasız kaldığın esnâda seni savunduğumu unutuyor musun? (Hani) Kurâkır Vâdisi bir zillet olup sana doğru akıyordu...

Korku içinde (hayâyı unutmuş olan) kadınlarınızın yüzleri (esir alınmasınlar diye) açılmış (olduğundan onlar) câriye sanılıyorlar, câriyeleriniz ise (terkedilmiş oldukları için) hür sanılıyorlardı..."[11]

Sellâme b. Cendel es-Sa'dî'nin,[12] bir şiirinde cilbab kelimesine yer verdiğini görüyoruz:

وعنـدَنا قَيْنَـةٌ بيضـاءُ ناعِمَـةٌ ... مِثْلُ المَهـاةِ مِـن الحُـورِ الخَرَاعِيـبِ
تُجْـرِي السِّـوَاكَ علـى غُـرٍّ مُفَلَّجَـةٍ ... لـم يَغْزُهـا دَنَـسٌ تحـتَ الجَلاَبيـبِ

"Bizim açık tenli, vahşî inek gibi tombul, boylu-poslu, şarkı söyleyen güzel mi güzel bir câriyemiz vardır.

Birbirinden ayrık beyaz dişlerini misvakla temizler. Büründüğü cilbabları altında herhangi bir kötülük töhmeti altına düşmez."[13]

---

9 Câhiliyye şairi Sebura hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, IX, 511.
10 Damra hakkında bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 642.
11 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 80-1.
12 Câhiliyye şairi Sellâme hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 272.
13 Basît bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 109; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 569.

Rebî' b. Ziyâd el-Absî,[14] kabilesi mensuplarından Mâlik adındaki kişinin katli[15] münasebetiyle yaktığı ağıtta tesettürün ötesinde câhiliyye devrinde kaç-göçün olduğunu çağrıştıracak ifadelere yer veriyor:

مَنْ كانَ مَسْرُورًا بِمَقْتَلِ مالِكٍ ... فَلْيَأْتِ نِسْوَتَنا بِوَجْهِ نَهارِ

يَجِدِ النِّساءَ حَواسِرًا يَنْدُبْنَهُ ... يَلْطُمْنَ أَوْجُهَهُنَّ بِالأَسْحارِ

قَدْ كُنَّ يَخْبَأْنَ الْوُجُوهَ تَسَتُّرًا ... فَالْيَوْمَ حِينَ بَرَزْنَ لِلنُّظَّارِ

يَضْرِبْنَ حُرَّ وُجُوهِهِنَّ عَلَى فَتًى ... عَفِّ الشَّمائِلِ طَيِّبِ الأَخْبارِ

"Mâlik'in öldürülmesine kim sevinmişse gündüzün obamıza gelsin de kadınlarımızı görsün![16]

Onların, Mâlik'in mâtemini tuttukları için yüzlerini açtıklarını, sabahları yüzlerine vurarak ağlaştıklarını görecektir! (Çünkü biz, artık öcümüzü aldık, maktûlümüze ağıt yakmayı hak ettik.)[17]

Hâlbuki onlar, yüzlerini örtüp örtünen (kimsenin görmediği, evlerinden çıkmayan) kadınlardı. Bugün ise ortaya çıktıklarında

İffetli, ahlâklı, hayırla yâd edilen bir yiğit için örtülerini açıp yüzlerini tokatlıyorlar!"[18]

Verdiğimiz bu örneklere göre câhiliyye devrinde başörtüsü, cilbab ve hatta haremlik-selâmlık gibi uygulamaların mevcut olduğu anlaşılsa da elbette buradan hareketle bütün

---

14 Rebî' hakkında bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 125.

15 Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*,VIII, 369; Rebî', Dâhis ve Gabrâ adıyla meşhur savaşlar içerisinde yer alan Cefru'l-Hebâe muharebesinde intikamını almıştır. Bk. İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 156-7; ayrıca bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VIII, 370.

16 Rebî', bu beyti, hayızdan temizlenmiş olarak yanına gelip kendisine yakınlık gösteren eşini yanından uzaklaştırdıktan sonra söylemiş olduğu için فالیأت نسوتنا "kadınlarımıza gelsinler" ifadesi farklı anlaşılmış, bu sebeple beyit فالیأت ساحتنا şeklinde de rivayet edilmiştir. (Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VII, 388-9; VIII, 369.) Yaptığımız tercümede bu hususu dikkate almaya çalıştık.

17 Beyitlerin şerhi için bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VIII, 371.

18 Kâmil bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 413; benzer bir şiir için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s 131.

Arap kadınlarının başını örttüğüne hükmedilemez. Zaten aksini gösteren veriler de böyle bir sonuç vermemizi engeller. Mesela İmruülkays, muallakasında şu beyitlere yer vermektedir:

وَفَـرْعٍ يَـزِينُ الْمَـتنَ أَسْـوَدَ فَـاحِمٍ أَثِيـثٍ كَقِنْـوِ النخلـةِ الْمُتَعَثْكِـلِ
غـدائرُه مُسْتَشْـزِراتٌ إلـى العُـلا تَضِـلّ العِقَـاصُ فِـي مُثَنًّـى وَمُرْسَـلِ

"Sırtını süsleyen simsiyah ve sımsıkı saçlar... Salkımları sarkmış bir hurma ağacının salkımları gibi...

Öndeki saçlarını başının üstüne bağlamış; tutamları, bir kısmı düz ve bir kısmı kıvrık olan saçları arasında kayboluyor..."[19]

Câhiliyye devri kadınlarının birtakım saç modelleri yaptırdıklarını akla getiren bu beyitler, baş örtme olayının bütün toplumca benimsenmiş bir uygulama olmadığını göstermektedir. Bu uygulamaya başvuran kadınların amacı ve bunu uygulama biçimi de ayrıca bir soru olarak ortada durmaktadır. Şüphesiz bunlar, daha sonra İslâm'ın emrettiği amaçları gözetiyor olamazlar. Çünkü böyle olsa Kur'ân'daki başörtüsü emrine gerek kalmazdı. Kaldı ki, o takdirde kadınlara yönelik *"Evlerinizde oturun, eski câhiliyye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın"*[20] gibi âyetler -muhatabı olmadığı için- Kur'ân'da yer almazdı.

Esasen câhiliyye devrinde başörtüsünün kullanılış biçimini وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ *"Başörtülerini yakalarının üzerine örtsünler"*[21] âyeti ve bu âyet hakkındaki sebeb-i nüzûl rivayetleri vuzuha kavuşturmaktadır. Buna göre câhiliyye devrinde kadınlar örtülerini başlarına alıyor, ancak çene al-

19 el-Muallakât, s. 3.
20 el-Ahzâb 33/33.
21 en-Nûr 24/31.

tına bağlamadan aşağıya sarkıtıveriyorlar, böylece bağır ve gerdanları açıkta kalıyordu.[22] Şu halde başörtüsü âyeti olarak bilinen Nûr sûresi 33. âyetinin asıl hedefi kadınların başlarını örtmesi değildir. Çünkü baş örtme, o zaman zâten mevcut olan bir uygulamadır. Âyetin asıl hedefi, bu konuda bir düzenleme getirmek ve mevcut uygulamadaki eksikleri gidererek açıkta kalan gerdan ve boyunların örtülmesini sağlamaktır. Nitekim وليأخذن خمرهن على رؤسهن "başörtülerini başlarına alsınlar!" veya وليسترن رؤسهن "başlarını örtsünler" denilmemekte, وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ "başlarında mevcut olan başörtülerini yakalarına yapıştırıp bağlasınlar" buyrulmaktadır.

Tabiî ki bizim bu izahımızdan yola çıkılarak Kur'ân'ın asıl maksadı boyun ve gerdanın örtülmesidir, bunlar örtülürse baş örtülmese de olur, gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Çünkü وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ *"Başörtülerini yakalarının üzerine örtsünler"*[23] emri her ne kadar boyun ve gerdanın örtülmesini hedefliyorsa da başın örtülmesi uygulamasını da tasvip etmektedir. Kur'ân'ın tasvibinden geçmiş olan uygulamalar artık dinî ve şer'î mahiyet kesbeder. Eski şeriatlere âit olan birçok hüküm ve hatta -bu çalışmada da bir kısmına temas ettiğimiz- câhiliyye devrindeki birçok uygulama Kur'ân'ın tasvibinden geçtiği için artık Kur'ânî bir hüküm olarak dinde yerini almıştır. Kaldı ki âyet, *"Başörtülerini yakalarının üzerine örtsünler"*[24] buyurmaktadır. Belli ki, hedef boyun ve gerdanı örtmek olsa da bu yerler başın örtüldüğü örtüyle örtülecektir. Bu da, öncelikle başın örtülmüş olmasını gerektirir.

Burada şu hususu vurgulamayı da unutmamalıyız: Câhiliyye devrinde örtünmeyi emreden bir din ve dinî hü-

---

22 Kurtubî, *a. g. e.*, XII, 230.
23 en-Nûr 24/31.
24 en-Nûr 24/31.

küm olmadığı için kadınlar da başlarını dinî bir amaçla örtmüyorlardı. Muhtemelen yukarıda üzerinde durduğumuz sıkı nâmus anlayışları gereği erkekler kadınlarını başkalarından sakındıkları için veya daha büyük bir ihtimalle sıcak bir iklimde yaşadıklarından güneşten korunmak amacıyla örtünüyorlardı. Bu sebeple muhtemelen başın tamamını kapsayacak şekilde bir örtü de kullanmıyorlardı. Kur'ân-ı Kerim ve onu açıklayan hadisler, bu konuda bir düzenleme getirdiği gibi boyun ve gerdan gibi açıkta bırakılan yerlerin de mahrem olmayan kişiler yanında örtülmesini emretti. En önemlisi de bu uygulamanın taassupla, pragmatik sebeplerle veya gelenek olduğu için değil de Allah'ın emri olduğu bilinciyle yapılması anlayışını getirerek bu işi dinî bir hüviyete büründürdü.

Kur'ân-ı Kerim, başörtüsü dışında bir de kadınların evlerinin dışına çıktıklarında cilbab giymelerini emretmiştir: يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا *"Ey peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."*[25] Cilbab, kadının evinin dışında kullandığı bir üst elbise veya örtüdür. Anadolu'nun bazı yörelerinde özellikle kırsal kesimlerde çarşaf adıyla hâlen kullanılmakta olan örtü bu Kur'ânî emrin bir sonucudur. Günümüzde özellikle şehirlerde yaygınlaşan manto cilbab hükmünde değerlendirilebilir. Çünkü önemli olan örtülmesi gereken yerleri örtmek olup şekil ve model değildir.[26]

İçerdiği ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ *"Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur."* ifadesine istinaden ve

---

25 el-Ahzâb 33/59.

26 Bardaoğlu, Ali ve dğr., *İlmihal*, I-II, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınlar, 2007, II, 72.

nüzûl sebebiyle ilgili bazı rivayetlere dayanarak bazı müfessirler, cilbab âyetinin hür kadınların cariyelerden ayrılması için nâzil olduğunu ileri sürmüşlerdir.[27] Bu itibarla yukarıda kaydettiğimiz şiirlerin bazılarında geçen hür kadınların yüzünü örtmesi uygulamasıyla cilbab âyetinin getirdiği uygulama arasında -her ikisinin de hür kadınların bilinmesine mâtuf kullanılması bakımından- bir örtüşme olduğu düşünülebilir.

Herşeyden önce şunu belirtelim ki, câhiliyye devrindeki bir uygulamayla veya ehl-i kitabın bir uygulamasıyla İslâm'ın emirleri arasında örtüşme olmayacak, bunlar dâima birbirine muhâlif olacak diye bir kaide yoktur. İslâm, daha evvel de belirttiğimiz gibi, önceki şeriatlerde mevcut iyi ve güzel gördüğü birçok hükmü ve câhiliyyedeki birçok uygulamayı aynıyla veya düzenleyerek ibka etmiştir. Dolayısıyla bizim Müslüman olarak bu tip bir örtüşmeden sıkıntı duymamız veya rahatsız olmamız söz konusu değildir. Ancak şiirlerin delâlet ettiği câhiliyye devrindeki cilbâb veya yüz örtme uygulamasının yaygınlık derecesi, nasıl ve niçin yapıldığı -yukarıda izah ettiğimiz gibi- meşkûktür. Câhiliyye devrinde bir önceki başlıkta üzerinde durduğumuz nâmus anlayışı gereği veya sıcaktan yüzleri kavrulmasın diye ya da cariyelerden ayrılıp seçilsinler de hürmet görsünler diye bazı hanımlar bu şekilde peçeyle yüzlerini örtüyor olabilirler. Ancak bunu en fazla bir gelenek olarak uyguladıkları, tabiatıyla dinî bir gereklilik saymadıkları açıktır.[28] Bu hükmümüz, yine yukarıda kaydettiğimiz kaç-göçü çağrıştıran şiirle وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ *"Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin"*[29]

---

[27] Meselâ bk. Taberî, *a. g. e.*, XXII, 45-7; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, I-IX, 4. Baskı, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987, VI, 422.

[28] Nitekim bazı kaynaklarda o zaman hür kadınların kendilerine mahsus bir kıyafet giymeyi âdet edindikleri belirtilmektedir. Bk. Cevâd Alî, *a. g. e.*, VI, 226.

[29] el-Ahzâb 33/53.

âyetinin mazmunu arasında kurulabilecek örtüşme için de geçerlidir.

Câhiliyye devrinde yüzün örtüldüğünü gösteren şiirlerle Nûr sûresi 33. âyetinden çıkarılan ve yüzü de kapsayan tesettür yorumu[30] arasında örtüşme olduğunu düşünmek ise yersizdir. Çünkü âlimlerin çoğunun kanaatine göre yüz, el gibi zarûreten açık olması gereken yerlerdendir. Yüzün örtülmesi gerektiğini ileri sürenler ise azınlıkta kalmaktadır.[31]

Son olarak şunu kaydedelim ki, Kur'ân, Hz. Peygamber'in (sav) hanımlarına hitaben وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ *"Evlerinizde oturun!"*[32] buyurmuş, müminlere وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ *"Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin"*[33] emrini vermiş olsa da, bunlardan kadının evinden dışarı çıkmasını tasvip etmediği anlamı çıkmaz. Eğer bu emirler, -bazı âlimlerin görüşlerinin aksine- yalnızca Hz. Peygamber'in (sav) hanımlarını bağlamıyor ve bütün müminleri kapsıyorsa; kadının, mahrem olmayan kişilerle zaruret yok iken bir arada bulunmamasını hükme bağlamaktadır. Yoksa kadın, ihtiyaç hâlinde elbette evinden dışarı çıkabilir. Aksi halde başörtüsü ve cilbab âyetlerinin getirdiği hükmün bir esprisi kalmaz. Zira bu âyetler, kadının mahremi olmayan kişilere karşı örtünmesini düzenlemektedir. Evinden hiç çıkmayacak ve mahremi olmayan kişileri hiç görmeyecekse başörtüsü ve cilbab âyetlerinin getirdiği hükmü uygulamasına da hiç ihtiyaç kalmaz.

---

30 Bununla ilgili nakil ve değerlendirmeler için bk. Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, V, 172 vd.; İbnü'l-Feres, *a. g. e.*, III, 367-8.

31 Taberî, *a. g. e.*, XVIII, 118; Cessâs, *a. g. e.*, V, 172; İbnü'l-Feres, *a. g. e.*, III, 367-8; Kurtubî, *a. g. e.*, XII, 228; Nesefî, *a. g. e.*, III, 389; Hâzin, *a. g. e.*, III, 389; ayrıca bk. Bardaoğlu, *İlmihal*, II, 72.

32 el-Ahzâb 33/33.

33 el-Ahzâb 33/53.

IV. Kadınlarla İlgili Diğer Hususlar

Câhiliyye şiirinde kadının toplumdaki yeri ve durumu ile ilgili incelediğimiz kaynaklarda elde ettiğimiz verilerin çoğu, yukarıda işlediğimiz nâmus anlayışı ve tesettürle ilgilidir. Bu konuların her biri ve hatta değişik veçheleri hakkında şiirlerde birden çok vurgu ve telmihe rastladık. Ancak bunların dışındaki değişik konulara müteallik elde ettiğimiz bulgular ise azdır. Üstelik her konuda en fazla birkaç ve zaman zaman da bir adet örnek bulabildik. Bununla birlikte başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere diğer kaynaklarla teyit edebildiğimiz için bu hususlar üzerinde de durmakta fayda mülâhaza ediyoruz:

Bu hususlardan biri hayız döneminde iken kadınlara yaklaşmadıklarını çağrıştıran ifadelerdir. Rebî' b. Ziyâd el-Absî,[1] kabilesine mensup Mâlik adındaki bir adamın katli[2] sebebiyle söylediği bir mersiyede aşağıdaki beyte yer veriyor:

أَفَبَعْـدَ مَقْتَـلِ مالِـكِ بْـنِ زُهيـرٍ تَرْجُـو النِّسـاءُ عَواقِـبَ الأَطْهـارِ

"Mâlik b. Züheyr'in öldürülmesinden sonra mı kadınlar hayızdan temizlen(ip kocalarıyla berâber ol)mayı umacak?"[3]

---

1 Rebî' hakkında bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 125.

2 Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VIII, 369.

3 Kâmil bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 412; başka bir örnek için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 381.

Hemen belirtelim ki, Araplar'ın hayız dönemindeki kadınlarla berâber olmaktan uzak durmaları[4] fıtrî bir durum olmalıdır. Yoksa bu ve benzeri şiirler onların dinî bir gerekçeyle bundan kaçındıklarını göstermez. Nitekim onların, hayızlı kadınlara kan gelen yerden değil de dübürden yaklaştıklarına yönelik rivayetler vardır.[5] Bununla birlikte Yahudilerle iç içe yaşayan Medineliler'in, Yahudiler'den etkilenerek eşlerinin ön taraflarına arkalarından yaklaşmaktan kaçındıklarına yönelik nakledilenler[6] eşleri hayızlı iken de ilişkiye girmiyor olabileceklerini akla getirir. Ancak böyle olsa bile onlar henüz müşrik oldukları için bunu dinî bir gerekçeyle değil, sadece kültürel bir etkileşim sonucu uygulamış olabilirler.[7] Öte yandan Mekkeliler'in hayızlı kadınları Kâbe'ye sokmadıkları[8] ve onların putlara el sürmelerini yasakladıkları da belirtilmektedir.[9] Bununla birlikte bu bile, kesin olarak dinî bir gayeye matuf olarak yorumlanamaz. Zira hayızlı kadınların putları maddî anlamda kirletmeleri endişesinden kaynaklanmış olabilir.[10]

İslâm, hayız döneminde kadınlarla cinsel ilişki dışındaki sevme, öpme vb. muâmeleleri serbest bırakmış, cinsel ilişkide de üreme organına yaklaşmak kaydıyla her yöntem ve pozisyonu mubah kılmıştır. [11]

---

4 Çağatay, *a. g. e.*, s. 133.

5 Taberî, *a. g. e.*, II, 381.

6 Müslim, "Nikâh", 19.

7 Ayrıca bk. Aldemir, *a. g. e.*, s. 118-9.

8 Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 555.

9 İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Asnâm*, (nşr. Ahmed Zeki Bâşâ), Ankara 1969, s. 21; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 555.

10 Nitekim Batı Arabistan'da bulunan mabedlerde temizlik için havuzlar bulundurulduğu belirtilmektedir. (bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 408) Ancak bu, putperestlerin mabede girerken abdest aldıklarına katî bir delil teşkil etmez. Muhtemelen bu temizlik, putların ve puthânenin temiz kalmasına yönelik olarak alınmış bir tedbirdi veya mukaddes mekânda bulunan su ile teberrük amacına mâtuftu. bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 408, 418.

11 el-Bakara 2/222-3; sebeb-i nüzul ile ilgili ayrıca bk. Vâhidî, Ebü'l-Huseyn Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-nüzûl*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, ts., s. 51.

Kaybettiği iki oğluna ağıt yakan Amre el-Has'amiyye adındaki kadının (devri: ?) aşağıdaki beyti boşanan kadınların uzun süre evlenmekten alıkonulmaları âdetine telmihte bulunur gibidir:

لَقَدْ ساءَني أنْ عَنَّسَتْ زَوْجَتاهُما وأنْ عُرِّيَتْ بَعْدَ الْوَجَى فَرَساهُما

"Eşlerinin onların vefatından sonra uzun süre kocasız kalması ve atlarının toynuklarında yara çıktıktan sonra salıverilmeleri beni çok üzdü."[12]

Hakkında bilgi bulamadığımız için her ne kadar Amre'nin câhiliyye devrinde yaşadığından emin olamasak da, eğer bu beytiyle İslâm öncesinde sık sık başvurulan ve *"Onların kocalarıyla evlenmelerine mâni olmayın"*[13] meâlindeki âyette işaret edilen kadınların evlenmelerine engel olma âdetini kastetmişse -İslâmî devirde yaşamış olsa bile- bu beyti bizim için önem arz eder. Gerçi Kur'ân-ı Kerim, bu âdetin, kocalarından boşanmış kadınlara uygulandığını ve *"Kadınlarınızı boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın! Haksızlık ederek ve zarar vermek için onları nikâh altında tutmayın!"*[14] buyurulduğu üzere zaman zaman kıskançlık ya da kadına zarar vermek amacıyla tam iddeti biteceği esnâda boşanmaktan vazgeçmek suretiyle iddetin uzatıldığını ve kadının ne boşandığını ne de evli bir hayat yaşadığını belirtmekte ve bunu yasaklamaktadır.[15] Bununla birlikte kocası ölmüş kadınların

---

12 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 451.

13 el-Bakara 2/232.

14 el-Bakara 2/231.

15 Ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 55; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 552; Köse, Saffet, "Câhiliyye Arap Toplumunda Kocaların Hanımlarına Yaptıkları Bazı Haksızlıklar ve İslâm'ın Getirdiği Hukukî Düzenlemeler", *Mehir*,

da, eski kocalarının âileleri tarafından evlenmekten alıkonularak benzer bir zulme maruz bırakılıyor olmaları ihtimal dışı değildir. Çünkü câhiliyye devrinde ölen adamın karısı, bir yıl süren iddeti boyunca tuttuğu yas (: ihdâd) gereği pejmürde elbiseler giyip tırnak kesememesi ve suya dokunamaması[16] bir tarafa, kocasının terekesinden sayıldığı için adamın kardeşleri veya yakınları tarafından sahiplenebiliyordu. Onlardan biri isterlerse onunla evlenebiliyor, istemezlerse onu ölene kadar yanlarında tutabiliyorlardı.[17] Nitekim Kur'ân-ı Kerim, nikâh-ı makt veya nikâh-ı dayzen (الضيزن) denilen bu nikâh türünü[18] *"Babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin!"*[19] meâlindeki âyetle, *"Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir!"*[20] meâlindeki âyetle de ölen yakınlarının kadınlarına mal gibi vâris olmayı yasaklamıştır.

el-Gatammeş ed-Dabbî'nin (devri ?) bir hasmını hicvetmek maksadıyla söylediği aşağıdaki beyitler, hadislerde belirtilen câhiliyye devrindeki bazı nikâh türlerinden[21] birini akla getirmektedir:

أَلاَ رُبَّ مَـــنْ يَغْتَـــابُنِي وَدَّ أَنَّنِـــي ... أَبُـوهُ الَّـذِي يُـدْعَى إِلَيـهِ وَيُنْسَـبُ
عَلَـى رِشْـدَةٍ مِـنْ أُمِّـهِ أَوْ لِغَيَّـةٍ ... فَيَغْلِبَهَـا فَحْـلٌ عَلَـى النَّسْـلِ مُنْجِـبُ

---

sy: 3, 1999, s. 11; bu uygulamaya kadından bir miktar mal koparma beklentisiyle de başurulabiliyordu. Bk. Görgülü, Hasan Ali, "Câhiliyye Devrinde Boşanma Çeşitleri ve İslâm'ın boşanmada Örfe İtibar Etmesi", *Süleyman Demire Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 6, 1999, s. 117.

16 Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 557.

17 Taberî, *a. g. e.*, IV, 305; ayrıca bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 327; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 55-6; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 533-36, 563.

18 İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 325-6; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, a. g. e., II, 52-3; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 534-6.

19 en-Nisâ 4/22.

20 en-Nisâ 4/19.

21 Buhârî, "en-Nikâh", 29, 37; ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 536 vd.

"Haberiniz olsun ki beni çekiştiren nice kimse, soy-sopça bana nispet edilerek çağrılmayı, benim de onun babası olmamı ister.

Helâl yoldan ya da haram yoldan bu arzusunun gerçekleşmiş olması için can atar. Böylece nesebinde soylu bir erkek karışsın da, kendi de soylu hâle gelsin!"[22]

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre câhiliyye devrinde soylu bir çocuğa sahip olmak isteyen bazı kimseler, eşlerini ilişkiye gireceği soylu bir erkeğe gönderirler ve kadın hâmile kalana kadar ona yaklaşmazlar, sonra da kadının hâmile kalıp doğurduğu çocuğu kendi neseplerine ilhâk ederlerdi.[23] İstibzâ' adı verilen bu iğrenç uygulama, Araplar'ın yukarıda üzerinde durduğumuz nâmus anlayışlarıyla tamamen çelişiyor olsa da, onların asâlet ve soyluluğa atfettikleri önem hatırlandığında içlerinden bu yönteme tevessül edenlerin eksik olmayacağı sonucuna varılabilir.[24] Zaten bazılarının câriyelerini fuhşa zorladıkları *"Dünyâ hayatının geçici menfaatini kazanacağız diye câriyelerinizi, onlar iffetli olmak istediklerken fuhşa zorlamayın! Kim onları zinaya zorlarsa, muhakkak ki Allah, onların bu zorlanışlarından sonra çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir"*[25] meâlindeki âyetle sabittir. Kendi mülkleri olduğu için cariyelerini bu tür ilişkilere zorlamayı tabiî görüyor ve on-

---

22 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 425.

23 Buhârî, "en-Nikâh", 37.

24 Hz. Âişe'den nakledilen hadiste câhiliyye devrindeki nikâh türleri arasında zikredilen on kadar kişinin bir kadınla birlikte olması ile fuhuş yaptıklarının alâmeti olarak evlerine bayrak asan kadınlarla birlikte olunması ve bu ilişkiler neticesinde doğan çocukların kadınların seçtiği erkeğin nesebine katılması ise, Cevâd Ali'nin de isabetle kaydettiği gibi nikâh türü değil de, fuhuş olarak değerlendirilmelidir. Bk. Buhârî, "en-Nikâh", 37; ayrıca bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 340; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 539; Ateş, *a. g. e.*, s. 331-348; Kur'ân-ı Kerim'in yasakladığı gizlice dost tutmak da bu kabilden sayılır. Bk. en-Nisâ 4/25; el-Mâide 5/5; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I-XXX, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts., VI, 66; ayrıca bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 340; Sarıcık, Murat, "Câhiliyye Nikâhı Müt'a ve Diğer Câhiliyye Nikâhları", *Süleyman Demire Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 3, 1996, s. 57-69.

25 en-Nûr 24/33.

dan elde edilen geliri de kendileri alıyorlardı.[26] Bazıları da onları güçlü kuvvetli kişilerle beraber olmaya zorluyor, bu ilişkiden doğan çocukları köle olarak ya kendi hizmetlerinde kullanıyor veya satıyorlardı.[27]

İslâm, fıtrata ve insan haysiyetine aykırı olan bu tür muâmele ve ilişkileri tamamıyla silip atmış, kadınların maruz kaldıkları evlenmelerinin engellenmesi gibi haksızlıklara da son vermiştir.

---

[26] Taberî, *a. g. e.*, XVIII, 132; ayrıca bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 340; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 561, 571.

[27] Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 539, 560.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMDA İDEAL GÖRÜLEN DAVRANIŞLAR

İncelediğimiz şiir kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla Araplar'ın, câhiliyye devrinde kişide "mürûe"yi oluşturan kahramanlık (: hamâse), cömertlik, mülteciyi koruma, ahde vefa gösterme gibi hasletleri yüceltip önemsedikleri anlaşılmaktadır.[1] Mâlik b. Harîm el-Hemedânî[2], kabilesini övdüğü bir kasidesinde câhiliyye devrinde insanların üstün tuttuğu bu hasletlerin hemen hemen hepsini saymaktadır. Bu kasidedeki ilgili beyitleri burada alıntılamamız, söz konusu hasletleri topluca görmemizi sağlaması bakımından faydalı olacaktır. Mâlik b. Harîm şöyle diyor:

1	وإنّي لأسْتَحْيي منَ المشْيِ أبْتَغي	إلى غيْرِ ذي المَجْدِ المُؤثَّلِ مَطْمَعا
2	وَأكْـزِمُ نَفْـسي عـنْ أمـورٍ كثيـرةٍ	حفاظـاً وأنْهـى شُـحَّها أنْ تَطَلَّعـا
3	وآخُـذُ للْمَـوْلى إذا ضـيمَ حقَّـهُ	مـنَ الأغْـيَطِ الآبـي إذا مَـا تمَنَّعـا
4	فإنْ يكُ شابَ الـرأْسُ منّي فإنَّني	أتيـتُ علَـى نَفْسِـي مَنَاقِـبَ أرْبَعـا
5	فَواحِـــدةٌ ألاَّ أبيـــتَ بِغِـــرَّةٍ	إذا مَـا سَوَامُ الحيِّ حَوْلي تَضَوَّعَا
6	وثانيـــةٌ ألاَّ أُصـــمِّتَ كلْبَنَـــا	إذا نَـزَلَ الاضْـيافُ حِرْصـاً لِنُودَعَـا
7	وثالِثَـــةٌ ألاَّ تُقَـــذَّعَ جـــارَتي	إذا كـانَ جـارُ القـومِ فـيهم مُقـذَّعا
8	ورابعـــةٌ ألاَّ أُحَجِّـــلَ قِـــدْرَنا	علـى لَحْمِهـا حينَ الشـتاءِ لِنَشْـبَعا

---

1 Ayrıca bk. Izutsu, *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar*, s. 50-1, 329; Kazancı, Ahmet Lütfi, "Câhiliyye Devrinde Müspet Davranışlar", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: I, sy: 1, s. 104 vd.

2 Câhiliyye şairi Mâlik hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 357.

9 وإنّي لأعْدِي الخيلَ تُقْدَعُ بالْقَنا حِفَاظاً على المولَى الْحَرِيدِ لِيُمْنَعَا

1. "Ben, atadan kalma şan ve şeref dışında bir şeye tamah edip (onun arkasından) gitmekten hayâ ederim.

2. Kendimi (uygunsuz) birçok davranıştan koruyarak şereflendiririm. Nefsimin cimriliğe yönelmesini engellerim

3. Haksızlığa uğradığında âzatlımın hakkını zâlim ve zorbanın elinden alırım.

4. Saçlarım ağarsa da ben dört hasleti ısrarla kendimde muhâfaza ettim:

5. Birincisi, kabîlemin sürüleri çevremde dağıl(ıp otla)dığı zaman (başka kabîlelerin baskınlarıyla yağmalanmaması için) gafletle gecelememek.

6. İkincisi, (obamızın yakınlarına) misâfirler konduğunda (onları ağırlama zahmetine girmeden) bizi terk edip gitsinler diye (havlayarak onların geldiğini haber veren) köpeğimizi susturmamak.

7. Üçüncüsü, başkalarının himayesindeki kimselerin haremine onların içinde sözle tacizde bulunulur (, onlar buna aldırmazken veya aldırsalar da engellemeye güç yetiremezler) iken benim himayemdeki kimselerin karısına/kızına lâf atılmaması.

8. Dördüncüsü; kışın (kıtlık olduğu zaman, başkalarıyla paylaşmak zorunda kalmadan) karnımızı doyuralım diye tenceremizdeki etin üstünü örtmemek.

9. Ben mızrakla dizginlenmiş atları (kabîlesinden kovulup bana sığınmış) dostumu koruyup himâye etmek için koştururum..."[3]

Görüldüğü üzere Mâlik b. Harîm, şan ve şeref dışında bir şeye tamah etmekten dahî hayâ ettiğini belirterek izzet ve şerefi için yaşadığını vurguluyor, cimrilik ve hırsı yeriyor, anlaşmalı ve âzatlısının hakkını müdafaa ettiğini belirtiyor,

---

[3] Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 55-6.

sonra da yaşadığı müddetçe dört hasleti kendisine prensip edindiğini söyleyerek bunları tek tek sayıyor. Bunlar, kabile ve kabilenin varlığı için canını dahî ortaya koymaktan çekinmeyerek onu her türlü saldırıya karşı müdâfaa etmek, cömert ve misafirperver olmak, himayesine girmiş olan kimseyi sözlü ya da fiilî her türlü saldırıdan korumak ve onun haksızlığa uğramasını engellemek, kıtlık ve yokluğun hâkim olduğu zamanlarda yemeği kendine ayırmayıp başkalarıyla paylaşarak diğergâm olmak.

İşte şiirlerden anlaşıldığına göre câhiliyye devrinde tebcil edilip toplumca ideal görülen başlıca davranışlar Mâlik b. Harîm'in dile getirdiği bu hususlardı. Daha önce kabile, asabiyet ve savaşlar hakkında bilgi verirken kahramanlık ve cesaretin, komşu ve mülteciyi korumanın, şan ve şerefin ne denli önemsendiği üzerinde yeterince durmuştuk. Bu sebeple burada onları tekrar zikretmeyeceğiz. Bu başlık altında daha önce değinmediğimiz câhiliyye devrinde toplumun yücelttiği diğer davranışları ele alacağız:

I. Cömertlik

Arap şiirinin kahramanlık ve bahadırlıktan sonra öne en çok çıkardığı temanın cömertlik ve misafirperverlik olduğunu söylersek sanırım mübâlağa etmiş olmayız.[1] *el-Hamâse* adındaki eserini konulara göre tasnif eden Ebû Temmâm, bir bölüm de bu konuya ayırmıştır. Biz bu başlık altında genel bazı hususlar üzerinde durduktan sonra cömertliğin tezahür ettiği kumar ve misafirperverlik gibi vesileleri birer alt başlık hâlinde ta'dâd edecek, akabinden de -tekrara düşmemek için- bunların hepsi hakkında topluca bir değerlendirmede bulunacağız.

Araplar, işlediği cinayet sebebiyle diyet borcu olan veya muhtaç durumda bulunan akrabâ, sığıntı ve yolculara ikramda bulunmayı o kadar önemsiyorlardı ki, mallarından bu ikram ve yardımları yapmak üzere ayırdıkları ve "hak" adını verdikleri bir pay vardı. Her ne kadar bunun zekât gibi bir nisbeti yoksa da "hak" kelimesinin birçok şiirde bu anlamda kullanıldığını görüyoruz.[2] Urve b. el-Verd,[3] sefere çıkmasına mâni olmak isteyen karısını şöyle tersliyor:

---

1 Burada zikredilecek olanlar dışında bu konuyla ilgili başka örnekler için meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 19, 36, 119, 317, 320, 341, 376, 405; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 44-5, 291; II, 246, 248-50, 261.

2 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 24, 349; Asmaî, *a. g. e.*, s. 186; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 301, 302, 325.

3 Câhiliyye şairi Urve hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, II, 675.

دَعِينِي أُطَوِّفْ فِي الْبِلاَدِ لَعَلَّنِي ... أُفِيدُ غِنىً، فِيهِ لِذِي الْحَقِّ مَحْمِلُ
أَ لَيْسَ عَظِيماً أَنْ تُلِمَّ مُلِمَّةٌ ... وَلَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْحُقُوقِ مُعَوَّلُ
فَإِنْ نَحْنُ لَمْ نَمْلِكْ دِفَاعاً بِحَادِثٍ ... تُلِمُّ بِهِ الأَيَّامُ فَالْمَوْتُ أَجْمَلُ

"(Ey kadın!) Bırak beni de dolaşayım beldeleri, boyları; belki zengin olurum. Bunda hak sâhipleri (akrabalarımın işledikleri cinâyetlerin diyetlerini ödemek vs) için bir çıkış yolu vardır.

Başımıza bir felâket gelip de bizim bir dayanağımızın olmaması büyük bir ayıp değil midir?

Günlerin başımıza getirdiği bir hâdiseye karşı hiçbir savunmaya mâlik olmazsak bizim için ölüm daha iyidir."[4]

Câhiliyye devrinde Hicaz bölgesinin şeflerinden olan Amr b. el-Etnâbe el-Hazrecî,[5] kabilesini övdüğü bir şiirinde aşağıdaki beyitlere yer veriyor:

إِنِّي مِنَ القَوْمِ الَّذِينَ إِذا انْتَدَوْا ... بَدْؤُا بِحَقِّ اللهِ ثُمَّ النَّائِلِ
المَانِعِينَ مِنَ الْخنا جَارَاتِهِمْ ... والْحَاشِدِينَ على طَعامِ النَّازِلِ
والْخَالِطِينَ فَقِيرَهُمْ بِغِنِيِّهِمْ ... والبَاذِلِينَ عَطَاءَهُم لِلسَّائِلِ

"Ben, mecliste oturduğunda Allah'ın hakkın(ı diyet ödemek vb. yapmaları gereken)i yerine getirmekle başlayan, sonra lütuf ve ihsana geçen bir kavimdenim.

(Benim kavmimin hasletleri şunlardır:) Himâyelerinde bulunan kadınları çirkin söz ve davranıştan korurlar, evlerine gelen konuklarına hazırladıkları yemeğe başkalarını da çağırırlar.

Fakirlerini zenginleriyle karıştırır (hiçbir ayrıma gitmeden birliklerini korurlar), dilenciye ihsanda bulunurlar."[6]

---

4 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 30-1; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, III, 96.

5 Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 156; Merübânî, *a. g. e.*, s. 203.

6 Kâmil bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 289-90.

Urve b. el-Verd,[7] malın hakkı olarak hak sahiplerine ödediği ve muhtaçlara ihsanda bulunduğu için servet sahibi olamadığını belirtiyor:

إذا قُلْتُ قَدْ جَاء الغِنَى حالَ دُونَهُ أَبُو صِبيَةٍ يَشْكُو الْمَفَاقِرَ أعْجَفُ
لَهُ خلَّةٌ لاَ يَدْخُلُ الحَقُّ دُونَها كَرِيمٌ أَصَابَتْهُ حَوادِثُ تَجْرُفُ

"İşte şimdi zengin oldum" dediğim her defasında fakr u zaruretten şikâyet eden, çoluk-çocuk sâhibi zavallı bir adam zenginlikle benim arama girdi.

Çünkü o, akrabalık haklarının bile kendisine tercih edilemeyeceği güç bir durumdaydı. Başına gelen felâketler, uçurumun kenarında kayıp giden bir toprak parçası gibi malını alıp götürmüş kerem sâhibi bir adamdı."[8]

Hak kelimesinin *"Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır."*[9] gibi âyetlerde de kullanılması,[10] Arapların önceden bilip kullandıkları bu kavrama bir atıf olabilir. Kur'ân-ı Kerim, daha sonra Medîne'de zekâtı farz kılarak bu hakkın ne olduğunu ve kimlere harcanacağını belirtmiş,[11] Hz. Peygamber de (sav) daha evvel infak konusunda yapılan teşviklerin asgarî miktarları demek olan zekât miktarlarını açıklamak suretiyle konuyla ilgili tam bir düzenleme getirmiştir. Bununla birlikte şiirin muhtevasının büyük ölçüde aynı kaldığı ilk dönem İslâmî devirde yaşayan Mukanna' el-Kindî'nin,[12] etrafına borç verdiği için kendisini kınayan

---

7 Câhiliyye şairi Urve hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, II, 675.
8 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 338.
9 ez-Zâriyât 51/19.
10 Bk. el-İsrâ 17/26; el-Meâric 70/24-25.
11 et-Tevbe 9/60.
12 Emevî devri şairlerinden Mukanna ' için bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, II, 37.

kavmine hitaben söylediği şiirde "hak" kelimesinin cem'ini câhiliyye devrindeki anlamını çağrıştırır şekilde kullandığını görüyoruz:

يُعَـاتِبُنِي فِـي الـدِّيْنِ قَـوْمِي وَإِنَّمَـا ... دُيُـونِيَ فِـي أَشْـيَاءَ تَكْسِـبُهُمْ حَمْـدَا
أَسُـدُّ بِـهِ مَـا قَـدْ أَخَلُّـوْا وَضَـيَّعُوا ... ثُغُـورَ حُقُـوقٍ مَـا أَطَـاقُوا لَهَـا سَـدَّا
وَفِـي جَفْنَـةٍ مَـا يُغْلَـقُ الْبَـابُ دُونَهَـا ... مُكَلَّلَـةٍ لَحْمـاً مُدَفَّقَـةٍ ثُـرْدَا
وَفِـي فَـرَسٍ نَهْـدٍ عَتِيـقٍ جَعَلْتُـهُ ... حِجَابـاً لِبَيْتِـي ثُـمَّ أَخْدَمْتُـهُ عَبْـدَا

"Kavmim verdiğim borçlar sebebiyle beni kınıyor. Hâlbuki vermiş olduğum o borçlar onlara övgü kazandıracak hayır işlerindedir.

O sâyede onların ihlâl edip ödemedikleri, ödemeye de güç yetiremeyecekleri hakları öder(, böylelikle onların şeref ve haysiyetini korur)um.

Et ve tiritle balıksırtı yapılmış, önündeki kapının gelenlere kapanmadığı bir kazanda (yaparım ben bu hayırları…)

Bir de hep göz önünde bulundurduğum, hizmetine bir köle tahsis ettiğim güçlü ve soylu bir atla…"[13]

Câhiliyye şiirinde cömertliğin en çok dile getirildiği türlerden biri de mersiyelerdir. Mersiyelerde müteveffanın cömertliği mutlaka vurgulanır.[14] A'şâ el-Bâhile,[15] Hars b. Kâ'b Oğulları tarafından katledilen Münteşir adındaki kardeşine[16] şöyle ağıt yakmaktadır:

---

13 Tavîl bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 37-8; Kelimenin İslâmî dönemde bu anlamda kullanıldığı başka bir örnek için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 325.

14 Meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 338-9, 375, 462.

15 Câhiliyye şairi A 'şâ el-Bahile hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, I, 188.

16 Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, I, 188 vd.

1 تَنْعَى امرأً لاَ تَغِبُّ الحيَّ جَفْنَتُهُ، إذا الكَوَاكِبُ خَوّى نَوْأُهـا الْمَطَرُ
2 وَرَاحَتِ الشَّوْلُ مُغْبَرّاً مَنَاكِبُهـا، شُعْثاً تَغَيَّرَ مِنْهَا النِّيُّ وَالوَبَرُ
3 وَأَجْحَرَ الكَلْبَ مُبْيَضُّ الصَّقِيعِ بِهِ، وَضَمّت الحيَّ مِنْ صُرّادِهِ الحُجَرُ
4 عَلَيْهِ أَوّلُ زَادِ القَوْمِ، إذا مـا أَزْمَلوا، ثُمَّ المَطِيَّ، إذا مـا أَزْمَلوا، جَزَرُوا
5 لا تَـأْمَنُ الْبَـارِكُ الكومـاءُ ضَـرْبَتَهُ بِالمَشْـرَفِيّ، إذا مـا اخْـرَوّطَ السَّـفَرُ
6 قَدْ تَكْظِمُ البُزْلُ مِنْهُ حِينَ يَفْجؤها حَتّـى تَقَطَّـعَ فـي أَعْنَاقِهـا الجِـرَرُ
7 أَخُـو رَغَائِـبَ يُعْطِيهَـا وَيُسْـأَلُها، يَـأْبَى الظُّلامَـةَ مِنْـهُ النَّوْفَـلُ الزَّفَـرُ
8 لَـمْ تَرَ أَرْضاً وَلَـمْ تَسْمَعْ بِسَـاكِنِهَا إِلّا بِهَـا مِـنْ نَـوَادِي وَقْعِـهِ أَثَـرُ
9 مَـنْ لَـيْسَ فـي خَيْـرِهِ مَـنٌّ يُكَـدِّرُهُ عَلَى الصَّدِيقِ، وَلاَ في صَـفْوِهِ كَدَرُ

1. "Öyle bir kişiye ağıt yakıyorsun ki onun kazanı obaya her gün gelirdi. Hem de doğup battıkları esnâda yıldızlar yağmur getirmediği zamanlarda…

2. (Öyle bir zaman ki) develer, sırtları tozlanmış, yağ ve tüyleri değişmiş, (kuraklıktan zayıflamış) perîşan bir halde döner,

3. Şiddetli soğuk köpeği kulübesine sokar, evler kabîleyi soğuktan korurdu.

4. Kavmin azığı öncelikle ona âitti. Onlar (bunu) bilirlerdi. Yiyecek bir şeyleri kalmayınca binek develeri boğazlanırdı.

5. Sefer uzadığı zaman hörgücü büyük develer onun kılıç darbesi(yle kendilerini boğazlaması)ndan emin olamazlardı.

6. O, âniden karşılarına çıkıverince develer canlarından ümit keserler, inleyişleri (korkularından) gırtlaklarında kalırdı.

7. Eli açıktı. Kendisinden istenir, o da verirdi. Zulme direnir, çok bağış yapar, büyük bir efendiydi.

8. Gördüğün her yerde ve o yerin sâkinlerinin sözlerinde mutlaka onun konakladığı meclislerin bir eseri olduğunu görür ve işitirsin.

9. Yaptığı iyilikte arkadaşını incitmeyen, minnet edip başa kakmayan biridir. Onun berraklığını bulandıracak (bir şey) yoktur."[17]

---

17 Basît bahrindeki beyitler için bk. Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 715-6.

Uryân b. Sehle el-Cermî'nin[18] aşağıdaki şiiri cömertlik ve cimriliğe bakışı mukayeseli olarak sunmaktadır:

1 مَرَرْتُ عَلى دَارِ امرِئِ السَّوءِ، حَوْلَهُ لَبُونٌ كَعَيْدَانٍ بِحَائِطِ بُنْتَانِ
2 فَقَالَ أَلاَ أَضْحَتْ لَبُونى كَما تَرَى كَأَنَّ عَلى لَبَّاتِهَا طِينَ أَفْدَانِ
3 فقُلْتُ عَسَى أَنْ يَحْوِيَ الْجَيْشُ سَرْبَهَا ولاَ واجِدٌ يَسْعى عَلَيْهَا ولا اثْنَانِ
4 ورُحْتُ إلى دارِ امْرِئِ الصِّدْقِ، حَوْلَهُ مَرَابِطُ أفْرَاسٍ ومَلْعَبُ فِتْيَانِ
5 ومَنْحَرُ مِئْتَاثٍ يُجَرُّ حُوَارُهَا ومَوْضِعُ إخْوَانٍ إلى جَنْبِ إخْوَانِ
6 فقُلْتُ لَهُ إنِّي أتَيتُكَ رَاغِباً بِذِغْلَبَةٍ تَدْمَى وإنِّي امرُؤٌ عَانِي
7 فقَالَ أَلاَ أهْلاً وَسَهْلاً وَمرْحَباً جَعَلْتُكَ مِنِّي حَيْثُ أَجْعَلُ أشْجَانِي
8 فقُلْتُ لَهُ جَادَتْ عَلَيكَ سَحَابَةٌ بِنَوْءٍ يُنَدِّي كلَّ فَغْوٍ وَرَيْحَانِ
9 وقُلْتُ سَقَاكَ اللهُ خَمْرَ سُلاَفَةٍ بِمَاء سَحَابٍ حَائِرٍ بَينَ مُصْدَانِ

"1. Alçak tabiatlı bir adamın evine gittim. Çevresinde ağaçlıktaki hurma ağaçları gibi iri süt develeri vardı.

2. Bana (övünerek) dedi ki: Hey, develerim gördüğün gibi (köşk kadar büyük)tür; boğazları ise (yağ ve etlerinden dolayı) köşklerin sıvası gibi sarkmış haldedir.

3. (İçimden şöyle) dedim: Umarım ki o deve sürüsünü bir ordu baskınla yağmalar. (Hatta) bunu bir-iki kişi yapmaz (, birçok kişi senin develerine musallat olur, kimse de sana yardım etmez!)

4. Sonra dürüst bir adamın yurduna gittim. (Hep savaşla meşgul olduğundan) onun çevresinde at bağlanan ahırlar ve gençlerin oyun ve eğlence yerleri vardı. (Çok cömert olduğu için gençler hep onun çevresinde toplanıyordu.)

5. Ve tabiî (boğazlandıktan sonra karnındaki) yavrusu çekip çıkarılan devamlı dişi doğuran develerin mezbahası vardı. Dostların yeri dostların yanında olur.

6. Ona şöyle dedim: Ben, sana senin ihsanını umarak (koşmaktan) ayağı kanayan hızlı bir deveyle geldim. Ben, (diyet ödemek

[18] Câhiliyye şairi Uryân için bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VI, 60.

durumunda olan veya esaretten kurtulmaya muhtaç) zavallı bir kişiyim.

7. Dedi ki: Ooo hoş geldin, safâ geldin, merhabâ! Senin derdini kendi derdim gibi bilirim.

8. Ona şöyle dedim: Çiçek ve hoş bitkileri sulayacak yağmuru getiren bir bulut sana cömertliklerini saçsın. (Malın bereketlensin, artsın!)

9. Ve ekledim: Allah, sana, yüksek tepelerde dolaşıp gezen bulutların yağmuruyla mezcedilmiş yıllanmış şarabı içirsin!"[19]

Burada gayet tabiî olarak akla şöyle bir soru gelmektedir: Araplar muhtaç ve yolculara ayırdıkları bu "hakk"ı dinî bir gereklilik olarak mı görüyorlardı?

Bu soruya katî bir cevap vermek mümkün değilse de onların bahîre, sâibe, vasîle ve hâm adını verdikleri bazı hayvanları putlarına adadıkları,[20] yine hayvan ve ekinlerden Allah'a ve ona ortak ettikleri varlıklara bir pay ayırdıkları[21] Kur'ân-ı Kerim'in beyanıyla sâbittir.[22] Öte yandan yine tanrılarını hoşnut etmek için bazı arâzi ve hayvanlarını "minha / lütuf" adı altında muhtaçlara hibe ettikleri veya âriyet olarak verdikleri de kaydedilmektedir.[23] Hakkın da bu kabilden olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte bu şiirlerden anlaşıldığı kadarıyla bu harcamaları yapmakla başlıca hedefleri toplum içinde itibar kazanmak ve ün salmaktı.

İncelediğimiz şiir kaynaklarında geçtiği kadarıyla câhiliyye devrinde cömertliğin tezahür ettiği başlıca vesileler

---

19 Basît bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 286-8.

20 el-Mâide 5/103.

21 el-En'âm 6/136.

22 Ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 36 vd.; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 188-9.

23 Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 186; ayrıca bk. İbn Manzûr, *a. g. e.*, II, 607 "mnh"; Zebîdî, *a. g. e.*, II, 232 "mnh".

kumar, misafirperverlik ve diğergâmlık idi. Şimdi sırasıyla bunlar üzerinde duralım:

A. KUMAR

Cömertliğin ve başkalarına ihsanda bulunmanın bahis konusu edildiği bir yerde fert ve toplumda derin yaralar açan kumara neden yer verildiği haklı olarak zihne takılacaktır. Nitekim Araplar'ın değişik kumar oyunlarına başvurdukları[24] ve kişinin bütün mal ve hatta âilesini koyarak kumar oynadığı nakledilmektedir.[25]

Buna rağmen cömertlikle ilgili olarak kumarı söz konusu edişimizin sebebi, Araplar'ın özellikle ileri gelenlerinin, bir kumar oyunu olan meysirden kazandıklarını fakir-fukarâya ve muhtaçlara vermeleridir.[26] Bu oyun, "kaddâr" adı verilen bir kasap tarafından kesilen devenin on paya ayrılmasından sonra, yedisi değişik kazanç miktarlarını gösteren üçü ise boş olan on fal okunun "hurda" الحرضة denilen bir nevi noter tarafından çekilmesiyle oynanıyordu.[27] Biraz sonra vereceğimiz örnek şiirlerden anlaşılacağı üzere, ihtiyaç sahipleri nasiplensin diye bu oyuna özellikle kıtlık ve kuraklığın hâkim olduğu zamanlarda başvuruyorlardı.[28] Dolayısıyla bu amaçla kumar oynamak -ki genellikle bu amaçla oynuyorlardı-, onların nezdinde büyük bir erdem ve hayırhahlıktı. Şarap ve kumarın hükmünün sorulması üzerine verilen *"Her*

---

24 Bk. Zevzenî, *a. g. e.*, s. 89-90.

25 Taberî, *a. g. e.*, II, 358.

26 Ayrıca bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 308.

27 Fehmî, *a. g. e.*, s. 72-3; Bu oyunun nasıl oynandığı ile ilgili tafsîlât için bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 333-5; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 57-63; Sarıcık, Murat, "Câhiliyye Kumarı Meysir", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 5, 1998, s. 41-51; Ateş, *a. g. e.*, s. 483; Bardakoğlu, Ali, *DİA*, XXVI, 364 "Kumar".

28 Ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 54.

ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır."[29] cevabındaki "menâfi / faydalar" kelimesi, tefsirlerde genellikle kumarda kazanan kişinin şahsına yönelik faydalar olarak tefsir edilmektedir.[30] Hâlbuki burada zikredilen faydayı kumarda kazanan kişiye râci faydaya hasretmek doğru değildir. Çünkü -Allah daha iyi bilir ya- asıl kastedilen, kumar sonrasında yapılan tasadduk sayesinde fakir-fukarâya ve muhtaçlara râci faydalardır. Zaten şarap ve kumarı katî olarak yasaklayan *"Ey îman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal okları birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz."*[31] meâlindeki âyette de kumarın fal okları ve dikili taşlarla birlikte anılması bunu göstermektedir. Bunların birlikte anılması, fal oklarıyla oynanan kumarın dikili taşların önünde ve bir nevi dinî ritüel şeklinde icrâ edildiğini ve dolayısıyla şirk unsuru da içerdiğini düşündürmektedir.

Bu açıklamayı yaptıktan sonra *"Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır."*[32] meâlindeki âyete verdiğimiz anlamın ihtimal dışı olmadığını ispat eden ve Araplar'ın kumarla tasaddukta bulunduklarını gösteren şiirlerden[33] örnekler vermeye geçebiliriz. Malını çar-çur ediyor ve muhâtaralı işlere atılıyor diye karısı Tumâdır tarafından terk edilen Sülmî b. Rebîa,[34] karısına hitaben şöyle diyor:

وَإِذَا الْعَـذَارَى بَالـدُّخَانِ تَقَنَّعَـتْ وَاسْـتَعْجَلَتْ نَصْـبَ الْقُـدُور فَمَلَّـتِ

---

29 el-Bakara 2/219.

30 Taberî, *a. g. e.*, II, 360; Beydâvî, *a. g. e.*, II, 337; İbn Kesîr, *a. g. e.*, I, 255; bazı tefsirlerde kumar yoluyla tasadduka işaret edildiği görülmektedir. Bk. Nesefî, *a. g. e.*, II, 337; Hâzin, *a. g. e.*, II, 337.

31 el-Mâide 5/90.

32 el-Bakara 2/219.

33 Burada zikredeceğimiz örnekler dışında bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 109, 146, 219, 246, 340; Asmaî, *a. g. e.*, s. 52; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 419.

34 Câhiliyye şairi Sülmî için bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VIII, 37, 49.

دَرَّتْ بِـــأَزْرَاقِ الْعِيَـــالِ مَغَـــالِقٌ بِيَـــدَيَّ مِـــنْ قَمَـــعِ العِشَـــارِ الجِلَّـــةِ

"(Utangaç) genç kızlar, çabucak kazanları koyup (et pişirmek için yakılan ateşin) dumanı(nı) âdetâ bir peçe gibi büründüklerinde ve (açlıklarını bastırmak için kendileri için) közleme yaptıklarında...

Ellerimdeki fal okları on aylık gebe olan gösterişli develerin hörgüçlerinden fakirlere süt gibi rızık akıttı."[35]

Dubey'a b. Kays b. Sa'lebe[36], uzun sürecek ve belki de bir daha geri dönemeyeceği bir ayrılığın başlangıcında sevgilisine şöyle diyor:

فَـــاقْنَيْ حَيَـــاءَكِ لاَ أَبَـــاَ لَـــكِ إِنَّنِـــي فِـــي أَرْضِ فَـــارِسَ مُوثَـــقٌ أَحْـــوَالاَ
وَإِذَا هَلَكْـــتُ فَـــلاَ تُرِيـــدِي عَـــاجِزاً غُـــمّـــاً وَلاَ بَرَمـــاً وَلاَ مِعْـــزَالاَ
وَاسْـــتَبْدِلِي خَتَنـــاً لأَهْلِـــكِ مِثْلُـــهُ يُعْطِـــي الْجَزِيـــلَ وَيَقْتُـــلُ الأَبْطَـــالاَ
غَيْـــرَ الْجَـــدِيرِ بِـــأَنْ تَكُـــونَ لَقُوحُـــهُ رَبّـــاً عَلَيْـــهِ وَلاَ الفَصِـــيلُ عِيَـــالاَ

"(Ey sevgilim!) Gözünü seveyim hayâna sâhip ol! Çünkü ben Fars diyârında senelerce tutuklu kalacağım.

Eğer ölürsem zayıf, (fakirlere bağışta bulunmak için) kumar oynamayan ve silah taşımayan âciz birini isteme!

(Eğer evleneceksen) benim yerime âilene öyle bir dünür bul ki, çokça bağışta bulunsun ve (savaşta) kahramanları haklasın,

Develerinin kendisine sâhip olmasını ve deve yavrularının da âilesi gibi (kendisine sevimli) olmasını uygun bulmasın (, aksine develerine kolaylıkla kıyıp misâfir ve muhtaçlar için onları

---

35 Kâmil bahrindeki beyitler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 135-6; ayrıca bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 212-4; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, II, 57-8.

36 Câhiliyye şairi Dubey'a hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 131; Ziriklî, *a. g. e.*, III, 308.

boğazlayarak ikrâm eden biri olsun! Fakat nerede? Benden sonra bu özellikte birini nereden bulacaksın? Heyhât!)"[37]

Nâbiga ez-Zübyânî,[38] İbn Âtike adındaki zâta yaktığı ağıtta şöyle diyor:

لا يَهْنِئِ النَّاسَ ما يَرْعونَ مِنْ كَلأٍ ... وَما يَسُوقونَ مِنْ أهلٍ ومَنْ مالِ
بَعْدَ ابْنِ عاتِكَةَ الثَّاوي عَلَى أمَرٍ ... أمْسَى بِبَلْدَةِ لاَ عَمٍّ وَلا خَالِ
سَهْلِ الْخَلِيقَةِ مَشَّاءٍ بِأقْدُحِهِ ... إلَى ذَواتِ الذُّرَا حَمَّالِ أثْقالِ

"İnsanların hayvanlarını otlattığı ot, sürdükleri develer ve ünsiyet ettikleri âileleri onlara bir yarar getirmesin artık!

Emer denilen mevkide bulunan, ne amcanın ne de dayının olduğu kabirde yapayalnız kalan Âtike'nin oğlu öldükten sonra,

O yumuşak huylu, fal oklarıyla dâimâ iri hörgüçlü, eşyâ yüklü develere doğru yürüyen o cömert kişiden sonra (dünyâ da içindekiler de batsın artık!)"[39]

Son bir örnek olarak Bekr b. Kilâb Oğulları'na mensup Arendes'in (devri: ?), Amr el-Ganevî Oğullarını methettiği ve câhiliyye devrinde yüceltilen birçok hasleti andığı şiirinden bir beyit veriyoruz:

هَيْنونَ لِيْنُونَ أيْسارٌ ذُوُو كَرَمٍ ... سُوَّاسُ مَكْرُمَةٍ أبْنَاءُ أيْسارِ

"(Amr el-Ganevî Oğulları, fakir-fukarâya ihsanda bulunmak için) fal oklarını ellerinde evirip çeviren kimselerin oğullarıdır. Kendileri de fal oklarını ellerinden bırakmazlar. Şerefli, cömert,

---

37 Kâmil bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 131-132; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 184.

38 Câhiliyye şairi Nâbiga hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 56.

39 Basît bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 373.

şeref ve ikrâmı ellerinde tutan, sükûnet ve vakâr sâhibi kimselerdir."[40]

İslam fakir-fukaranın ihtiyaçlarının karşılanması için vahyin başlangıcından itibaren teşviklerde bulunmuş; yoksulları gözetmemenin insanları cehenneme sürükleyen bir davranış olduğunu,[41] yetimlerin itilip kakılmasının hoş olmadığını[42] ve zenginlerin mallarında yoksulların hakkının bulunduğunu vurgulamıştır.[43] Dolayısıyla Kur'ân toplumdaki fakir ve muhtaçlara yardım edilmesi sorununu tespit etmenin yanı sıra bu konuda meşru çözüm yolları da önermiş, buna mukabil yoksulların lehine netice verecek türü de dâhil olmak üzere bütün kumar çeşitlerini ise yasaklamıştır. Çünkü Allah Teâlâ, sorunların çözümünün yeni sorunlara yol açacak sakıncalı yöntemlerle gerçekleşmesini dilememiştir. Zira her ne kadar bazı türleri fayda sağlıyor olsa da kumar, kaybedenin kin ve gayzını tahrik edip insanların arasını bozacağından ve kazananın çalışmadan kazanç elde etmesine sebep olacağından fert ve cemiyet için zararlıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim, onu şarap, fal okları ve dikili taşlarla birlikte anıp katî olarak yasakladıktan sonra bu yasağı şöyle gerekçelendirmektedir: *"Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister."*[44]

Fal okları ve dikili taşlarla birlikte anılmasına istinaden kumarın câhiliyye devrinde şirk unsurlarına karışmış olabileceğine dair zikrettiğimiz ihtimal doğruysa, Kur'ân'a göre

---

40 Basît bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 269.
41 el-Müddessir 74/44.
42 el-Mâûn 107/2-3.
43 ez-Zâriyât 51/19; el-Mâric 70/24-25.
44 el-Mâide 5/91.

şirk aslâ affedilmez bir suç olduğundan[45] böylesi bir kumar zâten kesinlikle haram ve oynanması küfür olur.

B. MİSAFİRPERVERLİK

Şiirlerde cömertliğin en önemli tezâhürü yolda kalmış kimseleri ve konukları ağırlamaktır.[46] Misafiri iyi karşılamak, ona yer göstermek ve ikramda bulunmak misafirperverliğin en önemli esaslarındandı. el-Mütenahhıl el-Hüzelî[47], bir şiirinde şu beyitlere yer veriyor:

فَـلاَ وَاللهِ نـاَدَى الْحَـيُّ ضَـيْفِي ... هُـدُوءاً بِالْمَسَـاءَةِ وَالْعِـلاَطِ
سَـأَبْدَؤُهُمْ بِمَشْـمَعَةٍ وَأَثْنِـي ... بِجَهْـدِي مِـنْ طَعَـامٍ أَوْ بِسَـاطِ
إِذَا مَـا الْحَرْجَـفُ النَّكْبـاَءُ تَرْمِـي ... بُيُـوتَ الْحَـيِّ بِـالْوَرَق السِّـقَاطِ
وَأُعْطِـي غَيْـرَ مَنْـزُورٍ تِـلاَدِي ... إِذَا التَطَّـتْ لَـدَى بَخَـلٍ لَطَـاطِ

"Hayır! Allah'a yemin olsun ki kabilem misâfirlerimi kötü ve yakışıksız bir şekilde ulu-orta ağzına alamaz.

Onları şaka yaparak karşılarım. Sonra oturacakları yere bizzat sergi serer, kendi ellerimle ikramda bulunurum.

Şiddetli rüzgârlar, yaprakları obanın evleri üstüne düşürmeye başladığı zamanlarda...

Kıtlık yılları, cimrilik ânında (bir bahâne olup bir örtü gibi) ihsânı-ikrâmı örttüğünde ben değerli malımı daha istenmeden veririm."[48]

---

45 en-Nisâ 4/48, 116.

46 Burada zikredeceğimiz örnekler dışında meselâ bk. Zevzenî, *a. g. e.*, s. 102; Mufaddal, *a. g. e.*, s. 375; Asmaî, *a. g. e.*, s. 118; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 291-2.

47 Câhiliyye şairi Mütenahhıl için bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 178; Bağdâdî, *a. g. e.*, IV, 150.

48 Vâfir bahrinden olan beyitler için bk. Ebû Saîd es-Sükkerî, *a. g. e.*, III, 1269-70; ayrıca bk. Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, I, 600 vd.

Adî b. Yezîd es-Sükûnî de,[49] İslâm öncesinde Farslarla yapılan ve Araplar'ın galibiyetiyle neticelenen Zîkâr Savaşı[50] sonrasında yurtlarında konakladığı Şeyban Oğulları'nın misafirperverliklerini methederken konuğa nasıl davranılması gerektiğini şöyle dile getiriyor:

إِنِّي حَمِدْتُ بَنِي شَيْبَانَ إِذْ خَمَدَتْ ... نِيرَانُ قَوْمِي وَفِيهِمْ شُبَّتِ النَّارُ

وَمِنْ تَكَرُّمِهِمْ فِي الْمَحْلِ أَنَّهُمُ ... لاَ يَعْلَمُ الْجَارُ فِيهِمْ أَنَّهُ الْجَارُ

حَتَّى يَكُونَ عَزِيزاً مِنْ نُفُوسِهِمُ ... أَوْ أَنْ يَبِينَ جَمِيعاً وَهْوَ مُخْتَارُ

كَأَنَّهُ صَدَعٌ فِي رَأْسِ شَاهِقَةٍ ... مِنْ دُونِهِ لِعِتَاقِ الطَّيْرِ أَوْكَارُ

"Kavmimin (et pişirip konuk ağırlamak için yaktığı) ateşi söndüğünde onların ateşi yandığı için Benî Şeybân'ı (cömertlikleri sebebiyle) övüyorum.

Kuraklıkta kerem sâhibi oluşlarından dolayı içlerindeki konuk kendisinin konuk olduğunu hissetmez.

Hattâ konuk, kendi isteğiyle tamamıyla ayrılana kadar kendilerinden daha değerlidir.

(Konuk, onların içinde) bir dağın zirvesinde, yırtıcı kuşların yuvaların(ın bulunduğu yerler)den bile yüksekte (, dolayısıyla onların zarar veremeyeceği bir yerde) bulunan bir dağ keçisi gibidir."[51]

Cömertliği konu edinen şiirlerde sıkça zikredildiğine göre ıssız çöllerde geceleyin yol almakta olan yolcuların görüp gelmesi ve yanlarında misafir olması için cömert kimseler uzaktan görülecek ateşler yakarlardı. Ayrıca havanın kapalı olduğu karanlık gecelerde yollarını kaybeden ve çâresiz ka-

---

49 Câhiliyye şairi Adî hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 108.

50 Zûkâr Savaşı için bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 489 vd.

51 Basît bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 108; ayrıca bk. Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 159-160.

lan yolcular, çevrede ikamet eden birileri olur da köpekleri seslerine karşılık verir ümidiyle köpek gibi havlarlardı.[52] Şüreyyih b. el-Ahvas b. Ca'fer b. Kilâb,[53] bir şiirinde bu hususları şöyle dile getiriyor:

وَمُسْتَنْبِحٍ يَنْبِي الْمَبِيتَ وَدُونَهُ ... مِنَ اللَّيْلِ سِجفًا ظُلْمَةٍ وَسُتُورُهَا

رَفَعْتُ لَهُ نَارِي فَلَمَّا اهْتَدَى بِهَا ... زَجَرْتُ كِلَابِي أَنْ يَهِرَّ عَقُورُهَا

فَبَاتَ وَإِنْ أَسْرَى مِنَ اللَّيْلِ عُقْبَةً ... بِلَيْلَةِ صِدْقٍ غَابَ عَنْهَا شُرُورُهَا

"Önünde gecenin karanlık perdeleri ve örtüleri varken geceleyecek bir yer bulmak ümidiyle (çevrede bulunabilecek kimselerin köpekleri kendisine karşılık verir, böylece sâhipleri seslere çıkıp onu bulurlar ve konuk ederler diye) nice kimse köpek gibi havlamıştır.

(Aydınlığını görüp yolunu bulabilsin diye) ben onun için ateş yaktım. Ateş sâyesinde yolunu bulup gelince ısırıcı köpeklerimin ürmelerine engel oldum.

Gecenin bir kısmını yürüyerek geçirmiş olsa da sonunda benim yanımda tehlikeleri sona ermiş sâkin ve korkusuz bir gece geçirdi."[54]

Sayısı fazla olmamakla birlikte bazı şiirlerde tek başına yemek yemenin kerih görüldüğü, bunun için misafir beklendiği ve mutlaka yemeğe birinin ortak edilmek istendiği dile getirilmektedir. Derhal *"Toplu halde veya ayrı ayrı yemenizde bir sakınca yoktur."*[55] meâlindeki âyetin arka plânı olabi-

---

52 Burada zikrettiğimiz örnekler dışında meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 165; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 256, 260, 295, 296; ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 161; Hûfî, *a. g. e.* s. 314-6.

53 Câhiliyye şairi Şüreyyih hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, II, 329.

54 Tavîl bahrinden olan şiir ve câhiliyye devrinde yaşayan şairi için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 329.

55 en-Nûr 24/61.

leceğini düşündüğümüz bu uygulama hakkında cömertliğiyle nam salmış olan Hâtim et-Tâî,[56] bir şiirinde karısına hitâben aşağıdaki beyitleri söylemektedir:

أَيَــا ابْنَــةَ عَبْــدِ الله وَابنَــةَ مَالِــكٍ ... وَيَا ابنَةَ ذِي البُـرْدَيْنِ وَالْفَـرَسِ الْـوَرْدِ
إِذَا مَـا صَـنَعْتِ الـزَّادَ فَالتَمِسِـي لَـهُ ... أَكِـيلاً فَـإِنِّي لَسْـتُ آكِلَـهُ وَحْـدِي
أَخَـاً طَارِقًـا أَوْ جَـارَ بَيْـتٍ فَـإِنَّنِي ... أَخَافُ مَذَمَّاتِ الأَحَادِيـثِ مِـنْ بَعْدِي
وَإِنِّـي لَعَبْـدُ الضَّـيْفِ مَـا دَامَ ثَاوِيـاً ... وَمَـا فِـيَّ إِلاَّ تِلْـكَ مِـنْ شِـيمَةِ العَبْـدِ

"Ey Abdullah ve Mâlik'in kızı (Mâviyye! Ey Hîre kralı Münzir b. Mâissemâ'nın en şerefli kimselere vaad ettiği) iki bürdeyi hak edip alan, al atların sahibi (Âmir b. Uhaymir'in nesli)nin kızı!

Yemek yaptığında mutlaka onu benimle birlikte yiyecek birini de ara! Çünkü ben onu tek başıma yiyemem!

(Benimle birlikte sofraya oturan) bir yolcu ya da bir komşu bulmalısın! Çünkü ben, öldükten sonra insanların beni kınayan sözlerinden endişe ediyorum.

Ben, evimde bulunduğu müddetçe misafirimin kölesiyim. Benim, bunun dışında köleyi andırır bir huyum yoktur!"[57]

Cömertlikle ilgili şiirlerde en çok zikredilen husus, devenin boğazlanarak etinin konuğa ikram edilmesidir.[58] Bu sebeple develerin sayı, yaş ve semizlik-zayıflık gibi halleri şiirlerde sâhibinin cömertliğini gösteren birer alâmet olarak zikredilmektedir. Mesela Uklî (devri: ?), bir şiirinde iki yaşındaki develerinin azlığını cömertliğine alâmet olarak sunmakta ve misafirperverliğiyle şöyle övünmektedir:

---

56 Câhiliyye şairi Hâtim için bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 241.

57 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 244-5; benzer bir şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 301-2.

58 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 146, 246; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 373; II, 255, 298-9, 339.

أعـــاذِلَ بَكِّينِـــي لِأَضْـــيَافِ لَيْلَـــةٍ ... نَـزَورِ القِـرَى أمْسَـتْ بَلِـيلاً شَـمالُها
أعـــامِرُ مَهـــلاً لا تَلُمنـــي ولاَ تَكُـــنْ ... خَفِيًـا إذا الْخَيـرَاتُ عُـدَّتْ رِجالُهـا
أرَى إبِلـي تجـزِي مَجـازِيَ هَجْمـةٍ ... كَثِيـــرٍ وإنْ كانـــتْ قَلـــيلاً إفالُهـــا
مَثاكِيـــلُ مـــا تَنْفَـــكُّ أرْحُـــلَ جُمَّـــةٍ ... تُـــرَدُّ علَـــيْهِمْ نُوقهـــا وجِمالُهـــا

"Ey (cömertliğim sebebiyle malımı çar-çur ediyorum diye beni) kınayan kadın! Misafir ağırlayanın az olduğu, soğuk rüzgârların estiği gece vakitlerinde gelen misafirler için (ben öldükten sonra) ağla!

Ey Âmir! Yavaş ol! Beni kınama! Hayır sâhipleri sayıldığında gizli kalma! (Sen de beni örnek alarak hayır yap ki, hayır sâhipleriyle birlikte senin adın da anılsın!)

(Hibe ettiğimden veya gelen misafirlerim için boğazladığımdan) iki yaşında olanları her ne kadar az olsa da develerimin 60-100 arasındaki birçok deve sürüsüne denk olduğunu görüyorum.

(Hibe ettiğim veya misafirlerimi ağırlamak üzere boğazladığım için) develerim yavrularını kaybetmeye alışmışlardır. Bir topluluğun konakladığı yerde onların dişisi de erkeği de o topluluğa sürülürler. (Dişileri sütleri sağılıp o topluluğa ikrâm edilsin, erkekleri ise boğazlanıp etleri pişirilerek o misafirlere sunulsun diye...)"[59]

Burc b. Müshir et-Tâî ise,[60] develerinin zayıflığını semiz olanlarını boğazlayıp konuklarına ikram ettiğinin delili olarak sunuyor ve cömertliğiyle şöyle övünüyor:

سرَتْ منْ لِوى الْمَرُوتِ حتَّى تجَاوزَتْ ... إلـيَّ ودُونِـي مـنْ قَنـاةَ شُـجُونُها
إلى رجُلٍ يُزْجي الْمَطيّ على الوَجى ... دِقاقـاً وَيـشْـقى بِالـسّـنانِ سـمينُها
فللْقـــوْمِ مِنْهـــا بالمرَاجـــلِ طَبْخـــةٌ ... وللطّيـــرِ منهـــا فَرْثُهـــا وجَنِيُهـــا

[59] Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 330-1.

[60] İslâmî devre de ulaştığı söylenen Burc hakkında bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 61; Dirre, *a. g. e.*, I, 274.

"Önümde Kanât Vâdîsi ve tepeleri varken (sevgilimin hayâli) Merrût Vâdisi'nin kumluklarından geçip bana ulaştı.

Besili olanları (muhtaçlara ve konuklara ikrâm edilmek üzere) kılıcı tatma bahtsızlığına uğramış, diğerleri zayıflayıp incecik kalmış binek develerini yapayalnız süren bir adama ulaştı...

O develerin eti insanlar için tencerelerde pişmiş bir yemek olur, cenin ve fersi ise kuşlara âittir. (Ben, o develerle insanları bırak, gökteki kuşlara bile ziyafet veren cömert bir adamım.)"[61]

Ancak cömertliğe delâlet eden ve şiirlerde cömertlikten kinaye olmak üzere zikredilen en ilginç alâmet tencerenin siyahlaşmasıdır.[62] Çoğu zaman adı zikredilmeden "siyah" sıfatıyla îmâ edilen tencere hakkında muhadram şair Amr b. Ahmer el-Bâhilî[63] şöyle diyor:

وذُهْـمٍ تُصـاديها الوَلائـدُ جِلَّـةٍ إذا جَهِلـتْ أجْوَافُهـا لَـم تَحلَّـمِ

"Câriyelerimin ocağa koyup indirdiği, içindeki yemekler kaynadığında uzun süre sâkinleşmeyen (çokça kullanıldığı için) islenip kararmış nice büyük kazanlar vardır (ki onlarla ben, misafirlerime et ve et suyu ikrâm ettim.)"[64]

Avf b. Ahvas,[65] ziyafet vermekle övündüğü bir şiirinde yemek dolu olarak fakirlere verdiği için evde bulunmadığını ifade ettiği tenceresiyle ilgili olarak şu beyitlere yer veriyor:

---

61 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 350-1.

62 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 211; İslâmî dönem şiirinde olmakla birlikte başka bir örnek için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 330-1.

63 Muhammed b. Dâvûd, *a. g. e.*, s. 95.

64 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 336-7; benzer şiirler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 258, 330.

65 Câhiliyye şairi Avf hakkında bk. Bekrî, *a. g. e.*, I, 377.

فَلاَ تَسْئَلِينِي وَاسْئَلِي عَنْ خَلِيقَتِي ... إِذَا رَدَّ عَافِي الْقِدْرِ مَنْ يَسْتَعِيرُهَا

وَكَانُوا قُعُوداً حَوْلَهَا يَرْقُبُونَهَا ... وَكَانَتْ فَتَاةُ الحَيِّ مِمَّنْ يُنِيرُهَا

تَرَيْ أَنَّ قِدْرِي لاَ تَزَالُ كَأَنَّهَا ... لِذِي الْفَرْوَةِ الْمَقْرُورِ أُمٌّ يَزُورُهَا

مُبَرَّزَةٌ لاَ يُجْعَلُ السِّتْرُ دُونَهَا ... إِذَا أُخْمِدَ النِّيرَانُ لاَحَ بَشِيرُهَا

إِذَا الشَّوْلُ رَاحَتْ ثُمَّ لَمْ تَفْدِ لَحْمَهَا ... بِأَلْبَانِهَا ذَاقَ الّنَانَ عَقِيرُهَا

"(Ey sevgilim!) Fakirler(in kıtlık sebebiyle her an evimde bulunup yemek yemesi sebebiyle devamlı meşgul) olduğundan tenceremi ödünç almaya gelenlerin eli boş döndüğü zamanlarda gösterdiğim cömertliği bana değil, başkalarına sor!

(Fakirler, çok aç oldukları için) tencerenin etrâfına oturup yemeğin pişmesini bekliyorlardı. Obanın genç kızı (bile, çok utangaç olmasına rağmen yemek çabuk olsun diye) ateşi yakanlar arasında yer alıyordu.

(Ey sevgilim! Eğer insanlara benim cömertliğimi sorarsan) tenceremin, üşümüş kimselerin ziyâret ettikleri anası gibi olduğunu bilirsin.

(O tencerem hep herkesin gözü önünde) açıktadır, aslâ onun üzerine bir örtü örtülmez. (Başkalarına âit) ateşler söndüğünde onun (altında yanan ateşin ışığı yolunu kaybetmişlere) bir müjdecidir.

Sütleri çekilmiş develerim akşam döndüğünde eğer sütlerini fidye olarak vermezlerse onların boğazlanacak olanları kılıcımı tadarlar. (Onları keser, fakir-fukarâya yediririm."[66]

Hülâsa Arap şiirinde misafirperverlik çok yüceltilmiş ve yolcuların uzaktan görmesi için ateş yakma, tencerenin siyahlaşması ve misafirler için deve boğazlama vb. vesilelerle dile getirilmiştir.

---

[66] Tavîl bahrindeki şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 165-6; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 815-8.

C. DİĞERGÂMLIK

Arabistan'da çöl iklimi hâkim olduğu için yolculuklar çok zorlu geçerdi. Bunun için özellikle yolculuk esnasında yol arkadaşını kendine tercih etmek büyük bir erdem sayılırdı. Bu sebeple cömertlik temasını işleyen şiirlerde diğergâmlık da geniş yer tutar.[67] Muhadram şair Ebû Hırâş el-Hüzelî,[68] katledilen kardeşine yaktığı ağıtta şöyle diyor:

وَلَـمْ يَـكُ مَثْلُـوجَ الْفُـؤَادِ مُهَبَّجـاً ... أَضَـاعَ الشَّبَابَ فِـي الرَّبِيلَـةِ وَالْخَفْـضِ
وَلَكِنَّـــهُ قَـــدْ نَازَعَتْـــهُ مَجَـــاوِعٌ ... عَلَـى أَنَّـهُ ذُو مِـرَّةٍ صَـادِقُ النَّهْضِ

"Gençliğini konfor içerisinde geçirmiş, şişman ve soğuk yaratılışlı değildi.

Şeref ve yüceliklere gönülden atılan güçlü biri olmasına rağmen, yolculuk esnasında yol arkadaşlarını kendisine tercih etmesi, (kendisi aç kalıp azığını onlara vermesi) onun alışkanlığı olmuştu."[69]

Bir bedevîye nispet edilen aşağıdaki beyitlerin mazmunu, sahâbe-i kiramdan nakledilen örnek îsar davranışlarını[70] hatırlatması bakımından oldukça dikkat çekicidir:

وزَادٍ وضَـعْتُ الكَـفَّ فيـهِ تأَثُّـماً ... وَمـالِيَ لـوْلا أُنْسـةُ الضَّـيْفِ مـنْ أكـلِ
وزَادٍ رَفَعْـتُ الكَـفَّ عنـهُ تَكرُّمـاً ... إذا ابتَـدَرَ القَـوْمُ القَليـلَ مـنَ الثفْـلِ
وزادٍ أكلْنَـــاهُ ولَـــمْ نَتَظَـــرْ بِـــهِ ... غـدًا، إنَّ بُخْـلَ الْمَـرْءِ مِـنْ أسْـوَإِ الفِعْـلِ

---

67 Burada zikredeceğimiz örnekler dışında meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 98; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 382, 442; II, 29, 249, 332, 333.

68 Hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, II, 63; Bağdâdî, *a. g. e.*, I, 443.

69 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 327.

70 Meselâ bk. Taberî, *a. g. e.*, XXVIII, 42-3; Begavî, *a. g. e.*, IV, 359-360.

"Nice azık vardır ki, yalnızca iştirâk ediyormuş gibi yapmak için el sürdüm. Eğer misafire arkadaşlık etmek olmasa benim yemem söz konusu değildi.

Nice azık vardır ki, topluluk temiz ve yeterince çok olmayan o yiyeceğe saldırdıklarında şerefimden dolayı ondan el çekti.

Nice azık da vardır ki, yarını beklemeden onu yedik. Çünkü kişinin cimriliği en kötü davranıştır."[71]

Diğergâmlık yalnızca yolda ve sofrada yiyeceği paylaşırken söz konusu değildir. Hayvanı sularken ve yolculukta hayvana binerken de geçerlidir. Cömertlik konusunda olduğu gibi diğergâmlıkta da en güzel şiirleri söylemiş olan Hâtim et-Tâî,[72] bu konularda diğergâmlığın ve paylaşımcı olmanın gereklerini şöyle dile getiriyor:

وَمَـا أَنَـاَ بِالسَّـاعِي بِفَضْـلِ زِمَامِهَـا لِتَشْـرَبَ مَـاءَ الْحَـوْضِ قَبْـلَ الرَّكَائِـبِ
وَمَـا أَنَـاَ بِالطَّـاوِي حَقِيبَـةَ رَحْلِهَـا لأَبْعَثَهَـا خِفّـاً وَأَتْـرُكَ صَـاحِبِي
إِذَا كُنْـتَ رَبّـاً لِلْقَلُـوصِ فَـلاَ تَـدَعْ رَفِيقَـكَ يَمْشِـي خَلْفَهَـا غَيْـرَ رَاكِـبِ
أَنِخْهَـا فَأَرْدِفْـهُ فَـإِنْ حَمَلَتْكُمَـا فَـذَاكَ وَإِنْ كَـانَ الْعِقَـابُ فَعَاقِـبِ

"Diğer bineklerden önce havuzun suyunu içip bitirsin diye bineğimin dizginlerini salıp onu dörtnala koşturmam.

Bineğimi sırtında yük olmadan rahatça gitsin diye heybeyi katlayarak yol arkadaşımı yaya bırakmam.

Eğer deve sâhibiysen yol arkadaşını devenin arkasında yaya bırakma!

Deveni ıhtır ve onu terkine al! Deven ikinizi de taşıyabilirse ne âlâ! Taşıyamazsa deveye onunla nöbetleşe bin!"[73]

---

71 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 360.

72 Câhiliyye şairi Hâtim hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 241.

73 Tavîl bahrindeni olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 29; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, III, 95.

İlk dönem İslâm şiirinde de burada verdiğimiz örneklerle aynı muhtevada şiirler söylenmeye devam edildiğini görüyoruz.[74] Bu sebeple konuyu daha fazla uzatmamak için onlardan örnek verme gereği duymuyoruz.

D. DEĞERLENDİRME

Görüldüğü üzere Araplar'ın cömertliği bitip tükenmez bir hikâyedir. Biz ancak, bu hasletin nasıl ve hangi vesilelerle ortaya konulduğu hakkında fikir vermek için bazı örnekler verdik. Burada bizim asıl yapmamız gereken ise cömertlik ve misafirperverlikle ilgili câhiliyye şiirinde yer alan bu aktarımların nasıl anlaşılması gerektiğidir. Bu şiirlere bakılırsa her şairin bir Hâtim olduğu sonucu çıkmaktadır.[75] İslâm öncesinde Araplar gerçekten de bu şiirlerde anlatıldığı gibi cömert miydiler?

Bu sorunun cevabını vermek için yine çalışmamızın başından beri takip ettiğimiz yönteme, yani başta o devrin tartışmasız en sahih aynası olan Kur'ân-ı Kerim olmak üzere hadis ve İslâm tarihi gibi diğer kaynakların hakemliğine başvuracağız:

Kur'ân-ı Kerim'e baktığımızda hiç de şiirlerde olduğu gibi Araplar'ın cömertliklerine methiyeler düzüldüğünü görmüyoruz. Aksine onda şu meâlde âyetler okuyoruz: *"Hayır!*

---

74 Meselâ misafirperverlikle ilgili bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 37, 243-4; müteveffanın cömertliğinin anılmasıyla ilgili bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 354-5, 380, 389-90, 392, 434, 457-8; yolcuları ateş yakarak obaya davet etmekle ilgili bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 256, 324, 337; yolunu kaybettiği için çevredeki köpeklere sesini duyurmak amacıyla köpek gibi havlayan yolcuların ağırlanmasıyla ilgili olarak bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 324, 327; genel olarak cömertlikle ilgili şiirler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 37, 447-8; II, 266, 274, 280, 303-4.

75 Cömertliği ile meşhur bazı kişiler hakkında bk. Demir, İsmail, "Câhiliyet ve İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yaşamış Bazı Cömertler", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 18, 2002, s. 209 vd.

Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram helâl demeden mirası yiyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz.[76] *"Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar. Yoksulu doyurmaya teşvik etmez."*[77] *"Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."*[78] *"Allah'ın kereminden kendilerine verdiklerini infakta cimrilik gösterenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır; tersine bu onlar için pek fenadır. Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."*[79]

Bu âyetlerin ilk muhatabı olan Araplar, cimrilikleri sebebiyle yeriliyor, -başkaları bir tarafa- yetime bile ikram etmemek, aksine yetim malını yemek, fakiri doyurmamak ve bu konuda birbirilerini teşvik etmemekle itham ediliyorlar. Hz. Peygamber'in (sav) vefatı arifesinde ve onun hemen akabinde Necd Araplarının önemli bir kısmının irtidat ettikleri ve aslında bunu zekât vermemek için yaptıkları, zekât vermeyi zekâtı verdikleri kişinin otoritesine boyun eğmek olarak gördükleri ve zül addettikleri de tarihî bir hakikat olarak ortada durmaktadır.[80] Zaten Kur'ân-ı Kerim'in, onları cimrilikle damgalayan yukarıdaki şâhitliği bu konuda yeterlidir.

Şu halde şiirlerde dile getirilen bu efsanevî Arap cömertliği bütünüyle şişirilmiş bir balondan mı ibarettir? Yoksa bu efsanede hakikate işaret eden bir cihet var mıdır?

Bu soruya cevap teşkil edecek ipuçlarını yine Kur'ân-ı Kerim'de buluruz. Çünkü Kur'ân, *"İnsan, hiçkimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? 'Pek çok mal harcadım' di-*

---

76 el-Fecr 89/17-20.
77 el-Mâûn 107/1-3.
78 en-Nisâ 4/10.
79 Âlü İmrân 3/180.
80 Ayrca bk. Câbirî, *a. g. e.*, s. 331-3.

yor."[81] buyurarak o zamanki Arapların mal tüketmekle ne kadar övündüklerini belirtiyor ve onların bu davranışını yeriyor. Buradan anlıyoruz ki, onların imkân sahibi olanları, en azından bunların bir kısmı şan ve şeref gösterisinde bulunmak, insanlar arasında şöhret ve itibar kazanmak maksadıyla insanlara bağışlarda bulunuyor ve mükellef sofralar kuruyorlar, bu yollarla cömertlik gösterisinde birbirleriyle yarışıyorlardı.[82] Dolayısıyla bu konuda oluşan şiir literatürü, insan tabiatında zaten mevcut olan cömertliği sevmeye yatkınlık sayesinde epeyce abartılmış bir hakikate işaret etmektedir. Yani her mitin altında bir gerçek olduğu gibi bu konu da, üstü efsaneyle örtülü, ancak doğru şekilde anlaşılıp yorumlanmaya müsâit yönü olan bir hakikattir. Onun doğru anlaşılmaya müsâit olan yönü, yukarıda zikrettiğimiz âyette vurgulandığı gibi Arapların mal ve servet tüketmeye teşne oluşları ve bununla etrafa caka satıp övünmeleridir.[83] Zaten bu konunun hep övünme (: fahr) veya övme (: medih) ya da ölmüş birinin erdemlerini anma (: resâ) esnasında işlenmesi de bundan dolayıdır. Bununla birlikte -hemen ilâve edelim ki- imkânı olan herkesin sahip olduğu mal ve serveti böyle tüketerek bu caka satma yarışına katıldığını düşünmemiz de doğru değildir. Çünkü böyle düşünmemize herşeyden önce

---

81 el-Beled 90/5-6.

82 Izutsu'nun, Mekkelilerin ticaretle iştigâli sebebiyle cömertlik erdemini unuttuklarını ileri sürmesi bize göre çok isabetli değildir. (bk. *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar*, s. 119-20) Çünkü yukarıda zikrettiğimiz cimriliği yeren âyetlerin ilk muhatabı onlar olduğu gibi mal harcama konusunda övünmek ve cömertlik gösterisinde bulunmakla ilk yerilenler de onlardır. Zira yukarıda mealini verdiğimiz her iki hasleti de yeren âyetlerin birçoğu Mekkî sûrelerde yer almaktadır. Ayrıca Izutsu'nun, verdiği hükme dayanak yaptığı bazı âyetlerin de bir kısmı (meselâ bk. et-Tevbe 9/67, 75-76) münafıklarla, bir kısmı ehl-i kitapla (et-Tevbe 9/34-35) ilgili olup doğrudan Mekkelilerle ilgisi bulunmayan Medenî âyetlerdir (meselâ bk. Âlü İmrân 3/180). Dolayısıyla Izutsu'nun bu görüşünü, Mekkelilerin cömertlik konusunda çöldeki bedevîlerin biraz gerisinde kaldıkları şeklinde anlamak daha doğru olur.

83 Nitekim onların, ikram etmek için deve boğazlamakta birbirleriyle yarıştıkları ve buna "muâkare" denildiği belirtilir. bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 30-1.

bizzat bahsini etmekte olduğumuz bu şiirler mânidir. Zira "Ben, şunu şunu dağıttım, şöyle mükellef bir sofra kurdum" şeklindeki ifadelerin çoğunu, "Benden başkaları", hatta "Falancalar böyle yapamadı!" şeklinde tarizli ifadeler olarak yorumlayıp anlamak -bizce- mümkün, hatta zaman zaman gereklidir. Mesela Semev'el b. Âdiyâ'nın[84]

وَمَا أُخْمِدَتْ نَارٌ لَنَا دُونَ طَارِقٍ وَلَا ذَمَّنَا فِي النَّازِلِينَ نَزِيلُ

"(Havanın kapalı olduğu gecelerde yolcunun görmesi veya yemek yapmak üzere tutuşturulmuş) bize âit hiçbir ateş, geceleyin gelen (bir yolcu görüp bize konuk) olmadan söndürülmemiş, obamızda konaklayanlar içerisinde kimse bizi kınamamıştır (, çünkü konuk ağırlamakta hiçbir şeyi eksik etmeyiz)"[85]

şeklindeki beytinden, yolcu gelmesin diye yanmakta olan ateşini söndürenler ve misafir ağırlamadıkları için kınananlar bulunduğu anlamını da çıkarmamak bizce eksik olur. Metni doğru anlamak için böyle yerde mefhum-ı muhâlefet yöntemine müracaat etmek gereklidir. Çünkü mefhum-ı muhâlefet yoluyla anlamamız gerekeni zaten bazı şiirler açıkça dile getirmektedir. İlk İslâmî dönem şairlerinden Ebû Ziyâd el-A'râbî e-Külâbî,[86] methettiği biri hakkında şöyle demektedir:

لَهُ نَارٌ تُشَبُّ عَلَى يَفَاعٍ إِذَا الْيِرَانُ أُلْبِسَتِ الْقِنَاعَا
وَلَمْ يَكُ أَكْثَرَ الْفِتْيَانِ مَالاً وَلَكِنْ كَانَ أَرْحَبَهُمْ ذِرَاعَا

---

[84] Câhiliyye devrinin Yahudi asıllı şairlerinden Semev'el (Samuel) için bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 281.

[85] Tavîl bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 30.

[86] Şair hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, II, 268.

"(Kimse görüp gelmesin diye söndürülüp âdetâ) ateşlere peçe giydirildiği zamanlarda onun yüksekçe yerlerde tutuşturulmuş yanan bir ateşi vardır. (O ateşte pişirdiği yemeği yolcu ve muhtaçlara ikrâm eder.)

O, insanların en zengini değildir, ancak insanların gönlü en zengin olanıdır."[87]

Aslında câhiliyye devrinde cömertlikle ilgili tablo tam da bu şiirde tasvir edildiği gibiydi. Yani birileri, yolcular görüp gelsin de onları ağırlayayım düşüncesiyle yüksek yerlere ateş yakarken, birileri de yemeğine kimse ortak olmasın diye tutuşturmuş olduğu ateşi söndürüyordu. Ancak insan fıtratı cömertliği sevmeye meyyâl olduğundan, Araplar da cömertliği ideal bir davranış tipi olarak gördüklerinden, bundan da öte şan ve şerefleri artsın diye mal harcamaya ve bu yolla böbürlenmeye rağbet ettiklerinden hep birinci kısmı dile getirip ikincisini hazfettiler. Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî'nin,[88] âniden karşılarına çıkıp baskın edivermesiyle şaşırarak ne yapacağını bilemeyen düşmanlarının durumunu anlatırken yaptığı aşağıdaki benzetme genellikle hazfedilen bu kısmın dile getirildiği ender örneklerdendir:

فلَمَّـــا رَأَوْنـــا بالنِّخَـــارِ كأَنَّنـــا ... نَشـــاصُ الثُّرَيَّـــا هَيَّجَتْهـــا جَنُوبُهـــا

فكانُوا كَذاتِ القِدْرِ لـم تَدْرِ إِذْ غَلَتْ ... أَتُنْزِلُهـــا مَذْمومَـــةً أَمْ تُـــذِيبُهَا

"(Düşmanlarımız) Nisar mevkiinde bizi cenup rüzgârlarının sürüklediği kat kat bulutlar gibi kalabalık bir ordu hâlinde gördüklerinde

Tenceresindeki yemeği kaynamış da (uzaktan gelen bir binekli gördüğü ve yemeğini onunla paylaşmak istemediği için -

87 Vâfir bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 269.

88 Câhiliyye şairi Bişr hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 97.

bozulacak olsa da-) yemeğini kaynatmaya devam etmek ya da indirip kınanmayı göze almak şıkları arasında kararsız kalan cimri kadın gibi oldular. Ne kınanmayı göze alıp kaçabildiler, ne de bizimle çatışmaya cesaret edebldiler."[89]

Bu beyitler, bu davranış tarzının toplumdaki karşılığının hiç de az olmadığını gösterir. Nitekim Hucr b. Hayye el-Absî'nin (devri: ?) aşağıdaki şiiri de bu hükmümüzü başka bir üslûpla teyit eder mâhiyettedir:

ولاَ أُدَوِّمُ قِـدْرِي بَعْـدَ مَـا نضِـجَتْ بُخْـلاً لِتَمْنَـعَ مـا فِيهَـا أثافِيهـا
حَتـى تُقَسَّـمَ شَـتَّى بَـينَ مـا وسِـعَتْ وَلا يُؤَنِّـبُ تَحـتَ اللَّيْـلِ عَافيهَـا

"Yemek piştikten sonra, ocağın üstünde durması (gelip geçerken görenlerce) içindeki yemeğin yenilmesine engel olsun diye tencereyi ateşin üstünde bekletmem. (Yemek pişer pişmez ocaktan indirir, gelen yolcu, komşu ve ihtiyaç sahiplerine de ikram ederim)

Böylece tencerenin içindeki yemek, çeşitli paylara ayrılır, uzak-yakın herkes ondan nasiplenir. Gece karanlığında gelen ihtiyaç sahibi kınanıp azarlanmaz."[90]

Malını çar-çur ediyor diye söylenen karısına kızan Ebû Kedrâ el-'Iclî'nin (devri: ?) aşağıdaki şiiri ise bu gerçeğin daha açık bir ifadesidir:

يـا أُمّ كـذراء مَهْـلاً لا تَلـومِيني إنّـي كـرِيمٌ وإنَّ اللَّـوْمَ يُـؤذِيني
فـإنْ بخِلْـتُ فـإنَّ البُخْـلَ مُشْـتَرَكٌ وإنْ أجُـدْ أُعْـطِ عَفـواً غَيـرَ مَمْنُـون

[89] Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 322; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1386-7.

[90] Basît bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 241-2.

لَيْسَـــتْ بِباكِيَـــةٍ إِبْلِـــي إِذا فَقَـــدَتْ صَـوْتِي ولا وَارِثِي في الْحيِّ يَبْكِينِي
بنـــى البُنـــاةُ لَنـــا مَجْـــداً ومَكْرُمـــةً لا كالْبِنـــاءِ مـــنَ الآجُـــرِّ وَالطِّـــينِ

"Ey Kedrâ'nın anası (olan eşim)! Biraz dur, hemen beni kınamaya kalkışma! Ben şerefli ve cömert biriyim. Kınama ise beni incitir!

Eğer ben cimrilik edersem bu konuda bana iştirâk eden birçok kimse vardır. Ancak eliaçık olursam o zaman da fazla olan malımı minnet etmeden veririm.

(Ölümümden sonra) benim sesimi duymaz olduklarında develerim bana ağlayacak değildir. Obadaki vârislerim de bana ağlamazlar.

Atalarım bize öyle bir şan ve şeref binâsı inşâ ettiler ki, o binâ tuğla ve çamurdan yapılmış binâlar gibi değildir."[91]

Görüldüğü üzere Ebû Kedrâ, cimrilerin her yerde bolca mevcut olduğunu belirtmektedir. Zaten -sayıca az da olsa- bizim savunduğumuz görüşü destekleyen ve açıkça cimriliğe vurgu yaparak birilerini bu sebeple hicveden şiirler de eksik değildir.[92] Amr b. Mes'ûd b. Abdü Mürâre el-Fak'asî (devri. ?), bir şiirinde Şeddâd âilesini şu beyitle yeriyor:

أَ يَبْغِـــي آلُ شَـــدَّادٍ عَلَيْنَـــا وَمَـــا يُرْغَـــى لِشَـــدَّادٍ فَصِـــيلُ

"Şeddâd sülâlesi bize karşı aşırı davranışlar mı sergiliyor? Hâlbuki Şeddâd'ın bir deve yavrusu bile böğürtülmemiştir. (Onlar, cimriliklerinden dolayı boğazlamak ve hibe etmek gibi sebeplerle bir deve yavrusunu bile anasından ayırıp böğürmesine se-

---

91 Basît bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 335; benzer bir şiir için bk. Sükkerî, *a. g. e.*, III, 1270.

92 Burada zikredeceğimiz örnekler dışında meselâ bk. Zevzenî, s. *a. g. e.*, 105 vd.; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 182, 252-3, 286, 292-3.

bep olmamışlardır veya onların hibe edecek, ikram için boğazlayacak bir deve yavruları bile yoktur!)"[93]

Demek ki, toplumda cömertlik gibi cimrilik de mevcuttu. Ancak cömertlik, övülen ve yüceltilen bir davranıştı. Bu davranışın en büyük sâiki de insanlar tarafından yerilmekten kaçınmak ve onlara karşı övünüp böbürlenmek, böylece şan ve şeref kazanmaktı.[94] Adı cömertlikle birlikte anılan Hâtim et-Tâî'nin[95] şiirleri bunu açıkça göstermektedir:

أُكُفّ يَدِي عَنْ أنْ يَنالَ التِماسُها ... أُكُفُّ صِحابِي حِينَ حاجَتُنا مَعا
أبِيتُ هَضِيمَ الكَشْحِ مضْطَمِرَ الْحَشا ... مِنَ الْجُوعِ أخْشى الذَّمْ أنْ أتَضَلَّعا
وإنِّي لأَسْتحْيِي رَفِيقِيَ أنْ يَرى ... مَكانَ يَدِي مِنْ جانِبِ الزّادِ أقْرَعا
وإنَّكَ مَهْما تُعْطِ بَطْنَكَ سُؤْلَهُ ... وفَرْجَكَ نالاَ مُنْتَهَى الذَّمِ أجْمَعا

"Hepimiz yemeğe muhtaç iken arkadaşlarımı kendime tercih eder, elimi yemekten geri tutarım.

Karnım doydu diye kınanmaktan çekinerek karnım aç ve midem boş olarak gecelerim.

Ben, arkadaşımın, azık çıkınının tarafındaki elimin bulunduğu yerin boş olmasını görmesinden utanırım.

Sen karnının ve cinsel organının isteklerini ne kadar yerine getirirsen onları o kadar kınamaya maruz bırakırsın."[96]

Bir başka şiirinde Hâtim şöyle diyor:

---

93 Vâfir bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 81; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 128.

94 Burada zikredilecek olanlar dışında bu konuyla ilgili örnekler için meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 239, 392, 405; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 291; II, 246-7; Sükkerî, *a. g. e.*, III, 1269-70.

95 Câhiliyye şairi Hâtim hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 241.

96 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 332-3.

وَعاذِلَــةٍ قامَــتْ بِلَيْــلٍ تلُــومني ... كــأنّي إذا أعْطَيْــتُ مــالِي أضِــيمُها
أعــاذِلَ إنَّ الْجُــودَ لــيْسَ بُمهْلِكِــي ... وَلا مخْلِــدِ الــنَّفْسِ الشَّــحِيحَةِ لُؤْمُهــا
وتُــذْكرُ أخْــلاَقُ الفَتــى وعِظامُــهُ ... مُغَيبــةٌ فــي اللَّحْــدِ بــالٍ رِميمُهــا
ومَنْ يَبْتدِعْ ما لَيسَ منْ خِيْمِ نَفْسِه ... يَدَعــهُ ويغْلِبْــهُ عَلــى الــنَّفْسِ خِيمُهــا

"Nice kadın geceleyin kalkıp beni kınamaya durmuştur. Sanki ben malımı muhtaçlara vermekle ona zulmediyormuşum gibi…

Ey beni kınayan kadın! Cömertlik beni helâk edecek değildir. Cimrilik ve alçaklık da cimri bir kimseyi ebedî kılacak değildir!

Yiğidin kemikleri kabirde çürüyüp ufalanarak kaybolup giderken ahlâkı dillerde kalır.

Kim yaratılışına uymayan bir şey îcâd edip yapmaya kalkışırsa yaratılışı onu reddeder ve mutlaka ona gâlip gelir. (Cömertlik benim yaratılışımda vardır, istesem de bırakamam!)"[97]

Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî,[98] kavmini övdüğü bir kasidesinde aşağıdaki beyitlere yer veriyor:

بِــوُدِّكِ مَــا قَــوْمِي عَلَــى أنْ هَجَــرْتُهُمْ ... إذَا أسْــجَدَ الأقْــوَامَ رِيــحُ أظَــائِفِ
وَكَــانَ الزِّفَــادُ كُــلَّ قِــدْحٍ مُقَــرَّمٍ ... وعــادَ الجميــعُ نُجْعَــةً لِلزَّعــانِفِ
جَــدِيرُونَ أنْ لا يَحْبِسُــوا مُجْتَــدِيهِمُ ... لِلَحْــمٍ وأنْ لاَ يَــذْرُوُا قِــدْحَ رَادِفِ
عِظَــامُ الجِفَــانِ بالعَشِــيَّاتِ والضُّــحَى ... مَشَــاييطُ لِلأبْــدَانِ، غَيْــرُ الــوَّارِفِ
إذَا يَسَــرُوا لَــمْ يُــورِثِ الْيَسْــرُ بَيْــنَهُمْ ... فَــوَاحِشَ يُنْعَــى ذِكْرُهَــا بِالْمَصَــايِفِ

"Sana olan aşkıma (/taptığın Vedd putuna) içtiğim yemin hakkına söyle: Ezâif mevkiinin rüzgârı insanlara eza verirken kavmimi nasıl buldun?

---

97 Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 332.
98 Câhiliyye şairi Bişr hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 97.

(Hani kıtlıktan dolayı) yardım, üzerinden alınıp yenilerek eksilmiş tabaklarla (yapılmakta) ve herkes baskına uğramak korkusuyla büyük kabilelere sığınmakta idi.

(Çok zor durumda olmalarına rağmen kavmime) lâyık olan kendilerinden et isteyenden istediğini engellememek ve onun tabağını geri çevirmemektir.

Sabah-akşam büyük kazanlar... Büyük baş hayvanları kesenler... Onlar rahatına düşkün kimseler değildir. (Daima baskın yapar, öç alır, başlarına gelen bir musibete direnir veya bir misafiri ağırlarlar.)

Kumar oyna(yarak yardım yap)tıklarında onların oynadığı kumar yaz(-kış) kınanacakları çirkin bir kötülüğe sebep olmaz. (Lâyıkıyla yaparlar da, sonra akşam sohbetlerinde [semer] kimse onların cimri davrandıklarını söyleyerek adlarını diline dolayamaz)"[99]

Musakkıb el-Abdî,[100] yeğeni Şe's'i kurtaran Hâlid adındaki kişiyi methettiği kasidesinde[101] cömertlik sayesinde şan ve şeref kazanılmasını şu beyitlerle vurguluyor:

مُتْـــرَعُ الجَفْنَـــةِ رِبْعِـــيُّ النَّـــدَى ... حَـــسَنٌ مَجْلِسُـــهُ غيـــرُ لُطُـــمْ
يَجْعَـــلُ الهَـــنْءَ عطايَـــا جَمَّـــةً ... إنَّ بَعْـضَ المـالِ فـي العِـرْضِ أَمَـمْ
لا يُبـــالِي طَيِّـــبُ الـــنَّفْسِ بِـــهِ ... تَلَـــفَ المـــالِ إذِ العِـــرْضُ سَـــلِمْ
أَجْعَـــلُ المـــالَ لِعِرْضـــي جُنَّـــةً ... إنَّ خَيْـــرَ المـــالِ مـــا أَدَّى الـــذِّمَمْ

"(Hâlid,) insanlara kazan kazan yemek ikrâmında bulunur, ezelden cömerttir. Meclisi hoştur, bulunduğu yerde hır-gür olmaz.

Bol bağış ve ihsanda bulunur. Çünkü malın bir kısmı şeref için kastedilir (tutulur).

Gönlünü hoş tutar, şerefi masun kaldığı müddetçe malının tükenmesine aldırmaz.

---

99 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 218-9.
100 Câhiliyye şairi Musakkıb hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 303.
101 Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1269.

Ben de malımı şerefim için bir kalkan kılarım. Çünkü en hayırlı mal hakların eda edildiği maldır."[102]

Kısacası câhiliyye devrinde cömertliğin bir karşılığı vardır. O da atalardan tevarüs edilen şan ve şerefi (: hasep) korumak, kınanmaktan kurtulmak ve insanlar tarafından övülmekti.[103] Zaten -az da olsa- bazı şiirlerde bu gerçek ifşâ edilmektedir. Mesela câhiliyye devrinin önde gelen şairlerinden Alkame b. Abde[104] bir kasidesinde şu beyitlere yer veriyor:

وَالْحَمْدُ لَا يُشْتَرَى إِلاَّ لَهُ ثَمَنٌ ... مِمَّا يَضِنُّ بِهِ الأَقْوامُ مَغْلُومُ
وَالْجُودُ نَافِيَةٌ لِلْمَالِ مَهْلِكَةٌ ... والبُخْلُ بَاقٍ لِأَهْلِيهِ ومَذْمُومُ

"Övgü, insanların vermekte pinti davranacakları malum bir bedel ödenmeden elde edilemez.

Cömertlik gerçi malı tüketip yok eder; ama cimrilik sâhiplerinde kalır ve yerilecek bir haslettir."[105]

Hâcib b. Habîb el-Esedî,[106] her ikisinin de adı Hâris olan memduhları hakkında şöyle diyor:

والحارثَانِ إلى غاياتِهِمْ سَبَقَا ... عَفْواً كما أحْرَزَ السَّبْقَ الْجَوادانِ
والْمُعْطِيانِ ابْتِغَاءَ الحمدِ مالَهما ... والحمدُ لا يُشْتَرَى إلاَ بأثْمَانِ

"Her iki Hâris de, iki atın yarışı kazanması gibi kolaylıkla hedeflerine ulaşıyorlar (iyilik konusunda başkalarını geçiyorlar)

---

102 Remel barhinden olan şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 285; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1274-5.

103 Ayrıca bk. Izutsu, *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar*, s. 101, 111, 113.

104 Hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 218.

105 Basît bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 392-3; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1616-7.

106 Hâcib hakkında kaynaklarda bilgi bulamadık.

Övülmek için mallarını bol bol veriyorlar. Övgü ancak bedeli ödenerek satın alınabilir."[107]

Câhiliyye devrinde cömertliğin şerefini korumak, yerilmekten kurtulmak ve nam salmak gibi bir karşılığının olması gayet tabiîdir. Çünkü âhiret inancının bulunmadığı yerde bunlardan başka bir muharrik güç olamaz. İslâm, Araplarda ideal bir davranış olarak görülen cömertliğin bu sâiklerini Allah rızâsı ve âhirette sevaba nâil olmak gibi daha temel olan sâiklerle tadil etmiştir.[108] Kur'ân-ı Kerim, misâller ve teşbihlerle Allah için ve Allah yolunda infakta bulunmayı teşvik ederken gösteriş için vermenin de bir faydası olmadığını belirtir. İlgili âyetlerden bazıları meâlen şöyledir: *"Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dâne gibidir ki, her başakta yüz dâne vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfu geniştir. O, herşeyi bilir."*[109] *"Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yapmakta olduklarınızı bilir. (Yâ Muhammed!) Onları doğru yola iletmek sana âit değildir. Lâkin Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır olarak harcadıklarınız kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Hayır olarak verdiğiniz ne varsa, karşılığı tam olarak verilir ve aslâ haksızlığa uğratılmazsınız."*[110] *"Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarfedenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler."*[111]

---

[107] Basît bahtinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 362; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1520; ayrıca bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 199; bu konuda benzer bir şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 291.

[108] İslâm'ın cömertlik anlayışında meydana getirdiği bu inkılâpla ilgili ayrıca bk. Izutsu, *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar*, s. 111 vd.

[109] el-Bakara 2/261.

[110] el-Bakara 2/271-272.

[111] el-Bakara 2/274.

Gösteriş için, insanlar "ne kadar da cömert!" desinler diye harcama yapmayı Kur'ân-ı Kerim sağanak yağmur inince akıp giden kaya üstündeki toprağa benzetiyor: *"Ey îman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya hâline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez"*[112]

Kur'ân-ı Kerim, saçıp savurmayı yasaklayarak böyle davranan kimseleri şeytanların kardeşleri ilân etmiş[113] ve herşeyde olduğu gibi infakta da itidal ve denge getirmiştir: *"(O kullar,) harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar."*[114]

Böylece Kur'ân-ı Kerim'in gönüllerde meydana getirdiği bu değişim sayesinde Tebük vb. seferler esnasında göz yaşartıcı cömertlik ve fedakârlık örneklerinin ortaya konulduğunu İslâm tarihi kaynaklarından ve Kur'ân'ın işaretlerinden anlıyoruz.[115]

İlk dönem İslâm şiirinde de câhiliyye devrindeki sâiklerle cömertlik gösterilerinin yapıldığına yönelik bazı veriler vardır. Yukarıda verdiğimiz örneklerin benzeri olduğu için konuyu uzatmamak maksadıyla değinmediğimiz bu şiirler,[116] çöldeki değişimin yavaş olması hasebiyle eski âdetlerin kalıntıları olarak görülmelidir.

---

112 el-Bakara 2/264.
113 el-İsrâ 17/26-27.
114 el-Furkân 25/67.
115 et-Tevbe 9/79, 92.
116 Meselâ bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 334-5; II, 46, 219, 334, 337.

II. Ahde Vefâ

Câhiliyye devrinde yüceltilen bir diğer erdem de ahde vefadır. Cömertlik ve misafirperverlik kadar olmasa da ahde vefa da şiirlerde yer tutar.[1] Musakkıb el-Abdî'nin[2] bir şiirinde yer alan aşağıdaki beyitler bu konuya verilen önemi gösteren oldukça hikmetli sözlerdir:

1	لاَ تَقُــولَنَّ إِذَا مَــا لَــمْ تُــرِدْ	أَن تُـتِمَّ الوَعْـدَ فـي شَـيءٍ نَعَـمْ
2	حَسَـنٌ قَـوْلُ نَعَـمْ مِـنْ بَعْـدِ لاَ	وقَبِـيحٌ قَــوْلُ لاَ بَعْــدَ نَعَــمْ
3	إِنَّ لاَ بَعْــدَ نَعَــمْ فاحِشَــةٌ	فَــبِلا فابْــدَأْ إِذَا خِفْــتَ النَّــدَمْ
4	فــإِذا قُلْــتَ نَعَــمْ فاصــبِرْ لَهــا	بِنَجَــاحِ القَــولِ، إِنَّ الخُلْــفَ ذَمْ
5	واعْلَــمَ أَنَّ الــذَّمَّ نَقْــصٌ للفَتَــى	ومَتَــى لاَ يَتَّــقِ الــذَّمَّ يُــذَمْ
6	أُكْــرِمُ الجِــارَ وأَرْعَــى حَقَّــهُ	إِنَّ عِرْفــانَ الفَتَــى الحــقَّ كَــرَمْ

"1. Vaadini yerine getirmek istemediğin bir konuda aslâ "evet, tamam!" deme!

2. Çünkü "Hayır, olmaz!" dedikten sonra "pekî, hadi bakalım tamam!" demek güzeldir. Ancak "evet!" dedikten sonra "hayır!" demek çok çirkin kaçar.

3. "Evet" dedikten sonra "hayır" demek gerçekten çirkin kaçar. O halde pişman olmaktan korktuğun bir konuda önce "hayır, olmaz!" de!

---

1 Burada zikredilecek olanlar dışında başka örnekler için meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 332; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 198-9, 349.

2 Câhiliyye şairi Musakkıb hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 303.

4. Ancak bir defa "tamam, kabul!" dedin mi artık o sözünü gerçekleştirmek için olanca gücünle diren! Çünkü sözden caymak kınanacak bir davranıştır.

5. Bilesin ki kınanmak kişi için büyük bir eksikliktir. Kınanmayı hak edeceği bir fiilden kaçınmazsa kınanır.

6. Ben himayemdeki kişiye ikramda bulunur, onun hakkını gözetirim. Kişinin hakkı tanıması büyük bir şereftir."[3]

Câhiliyye devrinde siyasî bir düzen olmadığı için nizam ve intizamı sağlayan yalnızca kabile, yani kan bağı ve bir de insanların birbirlerine verdikleri ahitti. İnsanlar can, mal ve nâmuslarını ancak kan bağıyla bağlı oldukları kabile ya da hilf, velâ ve civâr denilen anlaşmalarla sağlayabilirlerdi. Bu sebeple -daha önce başka bir vesileyle belirttiğimiz gibi- ahdi bozmak büyük ayıp sayılır, buna tevessül edenler insanların kalabalık oldukları panayır gibi yerlerde teşhir edilerek rezil-rüsvay edilirdi. Râşid b. Şihâb el-Yeşkürî,[4] anlaşmasına riayet etmeyen ve üstelik kendisini hicveden Kays b. Mes'ûd b. Kays b. Hâlid eş-Şeybânî'ye karşılık verirken onu şöyle tehdit ediyor:[5]

أَقَيْسَ بنَ مسعودِ بنِ قَيْسِ بن خالِدٍ ... أَمُوفٍ بـأَدْراعِ ابـنِ طَيْبَـةَ أَمْ تُـذَمْ

بِـذَمٍّ يُغَشِّـي المـرءَ خِزْيـاً ورَهْطَـه ... لَـدَى السَّـرْحَةِ العَشَّـاءِ في ظِلِّهَا الأَدَمْ

"Ey Kays b. Mes'ûd b. Kays b. Hâlid! İbn Taybe'nin zırhlarını geri verecek misin yoksa kınanmayı göze mi alıyorsun?

Hem de kişinin yanı sıra aşiretini de (Ukaz panayırında bulunan ve) gölgesinde edem satılan Serha ağacının yanında herkese rezil eden bir kınamayı..."[6]

---

3 Remel bahrinden olan şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 284-5; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1270-1.

4 Câhiliyye şairi Râşid b. Şihâb hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, X, 414-8.

5 Bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1322.

6 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 301; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1322-3.

İhâneti sâbit olan kişinin teşhirinde bayrak dikmek âdetti.[7] Hâdire,[8] bir şiirinde sevgilisine hitap ederek şöyle övünüyor:

أَسُمَيَّ وَيْحَكِ هَلْ سَمِعْتِ بِغَدْرَةٍ رُفِعَ اللِّوَاءُ لَنَا بِهَا فَي مَجْمَعِ
إِنَّا نَعِفُّ فَلاَ نُرِيبُ حَلِيفَنَا وَنَكُفُّ شُحَّ نُفُوسِنَا فِي الْمَطْمَعِ

"Ey Sümeyye! Bizim bir gadrimizi, o sebeple topluluk içinde bayrak dikil(erek ihânetimizin teşhir edil)diğini hiç işittin mi?

Biz iffetli davranırız. Dolayısıyla anlaşmalı olduğumuz kimseye vefâsızlık göstermeyiz. Tamah edilecek hususlarda nefislerimizin cimrilik ve bencilliğini engelleriz."[9]

Ahdini bozanın teşhir edilme yollarından biri de ateş yakmaktı.[10] İnsanlar yakılan ateşi görüp çevresinde toplanınca "Ey ahâlî! İşitin ki, falanca ihânette bulunmuştur" diye ilân edilirdi. Hz. Peygamber'in (sav) halası ve Hz. Hamza'nın öz kardeşi Safiyye bt. Abdilmuttalib,[11] bir şiirinde -İslâmî devir şairi olsa da- büyük ihtimalle câhiliyye devrinde de başvurulan bu âdete şöyle işaret ediyor:

أَلاَ مَنْ مُبْلِغٌ عَنِّي قُرَيشاً فَفِيمَ الأَمْرُ فِينَا وَالإِمَارُ
لَنَا السَّلَفُ الْمُقَدَّمُ قَدْ عَلِمْتُمْ وَلَمْ تُوقَدْ لَنَا بِالْغَدْرِ نَارُ
وكُلُّ مَنَاقِبِ الْخَيْرَاتِ فِينَا وَبَعْضُ الأَمْرِ مُنْقَصَةٌ وَعَارُ

---

7 Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 220; ayrıca bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 293.

8 Câhiliyye şairi Hâdire hakkında bk. Fehmî, *a. g. e.*, s. 363; Fahruddîn Kabâve, *a. g. e.*, I, 209.

9 Kâmil bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 35; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 219-221.

10 Bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 162.

11 Hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, II, 375; Ziriklî, *a. g. e.*, III, 297.

"Hey! Kureyş'e benim şu mesajımı kim iletecek? İdâre ve istişâre niçin bizde (olması gerekiyor, onlara kim diyecek?)

Biliyorsunuz, öncü ve lider (peygamber) bizimdir ve bizim hıyânette bulunduğumuzu (ilân etmek üzere insanları toplamak ve gadrimizi) göstermek için aslâ ateş yakılmamıştır.

Bâzı işler yapan için bir eksiklik ve utanç sebebi iken hayırla dolu ve övgüye değer bütün hasletler bizdedir."[12]

Ahdi bozmak ve vaadi yerine getirmemek dillerde dolaşan rezil edici hicivlerin söylenmesine sebep olabilirdi. Benî Adî'nin himâyesinde yaşarken Amr b. Kilâb Oğulları'nın baskınına uğrayarak develeri sürüp götürülen ve hâmilerinin yardımı bir takım boş vaatlerden öteye gitmediği için Mâzin kabilesine müracaat etmek yoluyla develerini düşmanlarının elinden kurtarıp geri alabilen Muhriz b. Mükâ'bir ed-Dabbî[13], Benî Adî'yi hicvedip Mâzinîleri methettiği bir şiirinde şöyle diyor:

1	أبلغْ عَدِيّاً حَيْثُ صَارَتْ بِها النَّوَى	وَلَـيْسَ لِـدَهْرِ الطّـالِبِينَ فَنَـاءُ
2	كُسَـالَى إذا لاَقَيْـتَهُمْ غَيـرَ مَنْطِقٍ	يُلَهَّـى بـهِ الْمَثْبُـولُ وَهْـوَ عَنَـاءُ
3	أُحَبِّـرُ مَـنْ لاَقَيْـتُ أنْ قَـدْ وفَيْـتُمْ	وَلَـوْ شِـئْتُ قـال الْمُثْبِـؤنَ أسـاؤا
4	لَهُـمْ رَيْثَـةٌ تَغْلُـو صَـرِيمةَ أمـرِهِمْ	ولِلأَمْـرِ يَوْمًـا رَاحَـةٌ فَقَضَـاءُ
5	إنّي لـراجِيكُمْ عَلى بُطءٍ سَعْيِكُمْ	كَمـا فـي بُطُـونِ الْحَامِلات رَجـاء
6	فَهَـلَّا سَـعَيْتُمْ سَـعْيَ عُصْبةِ مـازِنٍ	وَهَـلْ كُفَلاَئـي فـي الوَفـاءِ سَـوَاءُ
7	لَهُـمْ أذْرُعٌ بـادٍ نَوَاشِـرُ لَحْمِهـا	وَبَعْضُ الرِّجَالِ في الحُرُوبِ غُثَاءُ
8	كَـأَنَّ دَنَـانيراً عَلـى قَسَـماتِهِمْ	وَإنْ كـانَ قَـدْ شَـفَّ الوُجُـوهَ لِقـاءُ

[12] Vâfir bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 376.

[13] Câhiliyye şairi Muhriz ve mezkûr olay hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 223; II, 191.

"1. Ne kadar uzakta olurlarsa olsunlar Adiyy'e şu mesajımı ilet: (Öç almak) isteyenlerin zamanına son yoktur. (Öç alacak olanlar, öçlerini alana kadar onun takipçisi olurlar)

2. (Adiy Oğulları ile) öcü alınacak olan kimsenin avutulacağı sözlerden başka bir kelime duymaksızın görüştüğünde onlar ne kadar da tembeldirler! (Hiçbir iş yapmayan bu insanların vaatlerini dinlemek) büyük bir işkencedir!

3. (Ey Adiy Oğulları!) Karşılaştığım kimselere sizin sözünüzde durduğunuzu söylüyorum. Eğer isteseydim (sözünüzü yerine getirmediğinizi açığa vurur, böylece) haber alanlar "komşuların sana karşı kötü davranmışlar" diyerek sizi ayıplardı.

4. Onların, yapacakları işe karşı azimlerini kıran bir ihmalkârlıkları vardır. Hâlbuki işin birgün yapılıp (sonra da yapılmasından dolayı) ferahlık hissedilecek bir zamanı vardır!

5. (Ey Adiy Oğulları!) Bana yapacağınız yardımı geciktirmenize rağmen ben, hâmile kadınların karnındaki çocuğa ümit beslendiği kadar size de ümit besliyorum. (Çocuğun sağ-sâlim dünyaya geleceğinden emin olunmadığı gibi sizin yapacağınız işten de emin olunamaz. Bu sebeple ben de size ancak bu kadar güvenebiliyorum!)

6. Mâzin topluluğu gibi davransaydınız ya! Ahde vefâ konusunda herkes bir değildir elbette!

7. Mâzin topluluğunun, kasları üstünde sinirleri görünen pazuları vardır. (Onlar, güçlü-kuvvetli ve kararlı insanlardır. Sizin gibi) bazı kimseler ise savaşta selin getirdiği çer-çöp gibidir!

8. Her ne kadar (sizin gibi) bazı kimselerin yüzlerini savaş çirkinleştirirse de Mâzinlilerin yüzleri savaştıklarında dînar gibi parlar."[14]

Naklettiğimiz bu şiirler, câhiliyye devrinde ahde vefanın tebcil edilen ideal bir davranış olduğu kanaatini vermektedir. Ancak bunlardan hareketle bütün toplumun ahdinde

---

[14] Tavîl bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 191-3.

durduğu ve vaadini yerine getirdiği tabiî ki ileri sürülemez. Kur'ân-ı Kerim de, özellikle Tevbe Sûresinin başında müşrikler hakkındaki âyetleriyle bu durumu ortaya koymakta, fotoğrafın tamamını görmemizi sağlamaktadır: *"Mescid-i Haram'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız dışında müşriklerin Allah ve rasûlü yanında nasıl (muteber) bir ahdi olabilir? Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever. (Onların) nasıl (muteber bir ahdi) olabilir ki? Onlar size gâlip gelselerdi, sizin hakkınızda ne ahit, ne de antlaşma gözetirlerdi. Onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar, hâlbuki kalpleri (buna) karşı çıkıyor. Çünkü onların çoğu yoldan çıkmışlardır."*[15] *"Bir mümin hakkında ne ahit tanırlar ne de antlaşma. Çünkü onlar saldırganların kendileridir."*[16]

Ahdini bozanların toplumda teşhir edildiği yöntemlerin ortaya çıkması da câhiliyye devrinde zaman zaman ahde vefasızlığın söz konusu olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, özellikle böyle yöntemlerin ortaya çıkmış olmasının, fertleri yaptıkları anlaşmalara riayet etmeye zorlayan güçlü bir toplumsal baskı oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Kur'ân-ı Kerim, insan fıtratında zaten mevcut olan ahde vefanın devamı için yeni ve toplumsal baskıdan daha güçlü olan Allah'a karşı sorumluluk bilincine dayalı manevî dinamikler getirmiş, ayrıca insanlara verilen ahit dışında ve ondan daha öncelikli olarak Allah'a verilmiş ahitten söz etmiş ve bunu birkaç âyette hatırlatmıştır.[17] Kur'ân-ı Kerim, ahdinde duranları övüp teşvik eden, ahdinden dönenleri ise yerip tehdit eden birçok âyet içermektedir.[18]

---

15 et-Tevbe 9/7-8.

16 et-Tevbe 9/10.

17 Bk. el-A'râf 7/172-173; el-Mâide 5/7.

18 Meselâ bk. el-Bakara 2/27; er-Ra'd 13/19-20; en-Nahl 16/91-92; el-İsrâ 17/34; el-Mü'minûn 23/8.

Hülâsa bazı surelerde münâfıkların dönekliklerini uzun uzun anlatıp teşhir eden ve böyle davranmaktan sakındıran Kur'ân-ı Kerim,[19] öncelikle Allah'a verilen söze bağlı kalınarak yalnızca O'na kulluk edilmesi, ancak insanlarla yapılan akit ve sözleşmelerin de Allah'a verilmiş söz gibi sorumluluk gerektirdiği bilincini getirmiş ve toplumun erdemli olabilmesinin buna bağlı olduğuna işaret etmiştir.

[19] Bk. et-Tevbe 9/75; el-Mücâdile 58/14 vd.; el-Münâfikûn 63/1 vd.

III. Islah ve Arabuluculuk

Câhiliyye şiirinde en çok dile getirilip övünülen davranışlardan biri de ıslah ve arabuluculuktur.[1] İhtilâfa düşen kişileri barıştırmak için gerekti̇ğinde ödenmesi gereken diyet ve borçları da tekeffül eden bu kimselere "çalışanlar, gayret edenler" anlamında السعاة "süâh" da denilirdi.[2] Sülmî b. Rebîa,[3] bu hasletle şöyle övünüyor:

وَلَقَـدْ رَأَبْـتُ ثَـأَى الْعَشِـيرَةِ بَيْنَهَـا ... وَكَفَيْـتُ جَانِبَهَـا اللَّتَيَّـا وَالَّتِـي

وَصَـفَحْتُ عَـنْ ذِي جَهْلِهَـا وَرَفَـدْتُهَا ... نُصْـحِي وَلَـمْ تُصِبِ الْعَشِـيرَةَ زَلَّتِـي

وَكَفَيْـتُ مَـوْلاَيَ الأَحَـمَّ جَرِيرَتِـي ... وَحَبَسْـتُ سَـائِمَتِي عَلَـى ذِي الْخَلَّـةِ

"Aşîretimin arasındaki anlaşmazlıkları giderdim ve onların başına gelen büyük-küçük musîbetlere çâre buldum.

Câhillik edenleri(n ettiği câhilliği) görmezden geldim ve ona nasîhatlerimle yardımcı oldum. Aşîretime karşı hiçbir yamuk davranışım olmadı.

Yakın akrabâmın kusurlarını giderdim. Malımı ihtiyaç sâhiplerine vakfettim"[4]

---

1 Burada zikredilecek olanlar dışında başka örnek için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 120, 341, 349-50; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 41; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, III, 102.

2 *el-Muallakâtu's-seb'*, s. 12; İbn Manzûr, *a. g. e.*, XIV, 385 "s'ay"; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 600-1.

3 Câhiliyye şairi Sülmî için bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VIII, 37, 49.

4 Kâmil bahrinden olan şiir için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 136.

Şüphesiz bu hasletin sergilenmesinde, sergileyenlerin içinde bulunan iyilik duygusunun yanı sıra böyle bir işi üstlenmenin insanlar arasında o kişiye kazandırdığı şeref duygusu da rol oynamaktadır. Çünkü câhiliyye devrinde insanlar arasındaki ihtilâflarda hakemlik eden kimseler toplumda çok büyük bir itibar ve saygı görüyorlardı. Âmir b. ez-Zarb الظرب el-'Advânî,[5] "Zü'l-hilm / hilim sahibi" diye bilinen Amr ed-Devsî,[6] "Muavvidü'l-hukemâ / hikmet sahiplerini alıştırıcı" lakabıyla tanınan Muâviye b. Mâlik b. Ca'fer b. Kilâb[7] ve Damre b. Damre en-Nehşelî[8] câhiliyye devrinin meşhur hakemlerindendiler.[9]

Islah ve arabuluculuğun bize göre yukarıda işaret ettiğimiz sâiklerinden daha önemli bir sâiki daha vardı ki, o da asabiyet duygusuydu. İnsanlar kan bağıyla bağlı oldukları kabilenin batın ve fertleri arasında bir bozgunculuğun çıkmasını gayet tabiî olarak istemezlerdi. Zaten yukarıda zikrettiğimiz örnek şiirde de bu durum gayet açık bir şekilde görülmektedir.[10]

Bazı şiirlerde çıkması muhtemel ihtilâfın zuhuruna meydan vermemek için önceden tedbir alınması söz konusu edilmektedir. Mesela Avf b. Ahvas[11] şöyle demektedir:

---

5 Bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 62; ayrıca bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 135.

6 Bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 64-5; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 107.

7 Bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 349.

8 Bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 134; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 127-8.

9 Bu konuda daha uzun bir liste ve geniş bilgi için bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 132 vd.; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, I, 308 vd.; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 504-5, 637-52.

10 Arabulucuların başvurduğu bir yöntem de tarafları bir kalabalığın huzurunda topladıktan sonra mağdura "Senin falanca kişinin kabahatlerini gömmeni istiyoruz; o, sana karşı şu şu kabahatleri işlediğini kabul ediyor" diyerek adamın işlediği kabahatleri saymalarıydı. Bu durumda mağdur, arabulucu hakemlerin hatırını kırmayarak kalkıp yere bir çukur eşmek suretiyle "Falancanın bana karşı işlediği suçları işte şu çukura atıyor ve onları buraya gömüyorum" der ve çukuru kapatırdı. Bu, Araplar arasında meşhur bir âdet olup kabahat işleyenler bu işlem yapılmadan rahat edemezlerdi. Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 608.

11 Câhiliyye şairi Avf hakkında bk. Bekrî, *a. g. e.*, I, 377.

وَإِنِّـي لَتَـرَّاكُ الضَّـغِينَةِ قَـدْ بَـدَا ... تَرَاهَـا مِـنَ الْمَـوْلَى فَـلاَ أَسْـتَثِيرُهَا
مَخَافَـةَ أَنْ تَجْنِـي عَلَـيَّ، وَإِنَّمَـا ... يَهِـيجُ كَبِيـرَاتِ الأُمُـورِ صَـغِيرُهَا

"Ben, dostumun kızgınlık belirtileri göründüğünde buğz ve kini bir tarafa bırakırım ve onu körüklemem.

Tâ ki bana karşı bir kabahat işlemesin! Çünkü küçük problemler hep büyük olanları tahrik edip ortaya çıkarır."[12]

Mirdâş b. Ceşîş'in (devri ?) bir şiirinde yer alan aşağıdaki beyitler, kabile merkezli hayatta kişinin çevresindeki kimselere devamlı ihtimam göstermesi ve destekçilerini kaybetmemek için tedbir alması gerektiğini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir:

وَذِي ضِـبَابٍ مُظْهِـرِينَ عَـدَاوَةً ... قَرِحَـى الْقُلُـوبِ مُعَـاوِدِي الأَفْنَـادِ
نَاسَـيْتُهُمْ بَغْضَـاءَهُمْ وَتَـرَكْتُهُمْ ... وَهُـمُ إِذَا ذُكِـرَ الصَّـدِيقُ أَعَـادِي
كَيْمَـا أُعِـدَّهُمُ لأَبْعَـدَ مِنْهُـمُ ... وَلَقَـدْ يُجَـاءُ إِلَـى ذَوِي الأَحْقَـادِ

"Nice düşmanlık ızhâr eden, kalbi mecruh, fesâda alışmış kindar kişiler vardır

-Ki dosta nispetle onlar düşman idiler- Buna rağmen onların buğzlarını görmezden gelip unuttum ve onları kendi hallerine bıraktım. Böylece onlar da kinlerini unuttular.

Sonunda onları, bana onlardan daha uzak kişiler(in düşmanlığına karşı yardım etmeleri) için hazırlamış oldum. (Çünkü birgün bana) kin besleyenlere bile (yardım etmesi için) başvurulabilir."[13]

---

12 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 166; ayrıca bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 818.

13 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 77-78; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 124; benzer şiirler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 120; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 12.

Kur'ân-ı Kerim, anlamı "dışarıdan gelecek saldırılara karşı kabileyi dinç ve dirençli tutmak için fert ve grupları arasındaki ihtilâfları giderme"ye indirgenen ıslah kavramını bu dar çerçeveden kurtarmış ve ona geniş bir ufuk kazandırmıştır. Zira kabilecilikle görüş ufku daralmış olan toplum, İslâm'la birlikte îman ve ideal birliği etrafında ümmet bilincine ulaşınca ıslah da daha geniş anlamda bütün ümmetin ve insanlığın ıslahı olarak düşünülmeye başlanmıştır.

IV. İdeal Görülen Diğer Davranışlar

Câhiliyye ve onunla genel olarak aynı muhtevada olan ilk İslâmî dönem şiirlerinde sabır,[1] teennî,[2] iyi huyluluk,[3] affedici ve müsâmahakâr olmak,[4] çalışkanlık,[5] elden çıkana üzülmemek[6] gibi başka birtakım hasletler de övücü mâhiyette zikredilmekle berâber bunlar yukarıda üzerinde durduğumuz hususlar kadar öne çıkmaz. Bu sebeple bunlar üzerinde ayrı ayrı durmak ve hepsine tek tek örnek vermek ihtiyacı hissetmiyoruz. Ancak bunların yapılmasının temel sâikinin de yine insanlar tarafından övülmek olduğunu göstermek üzere iki örnek vermek istiyoruz. Ma'kıl b. Âmir el-Esedî,[7] Benî Temîm'in Benî Âmir'e mağlûp olduğu Şi'b-i Cebele Savaşı'nda[8] yaralanan İbn Hashâs'ı tedâvi edip kabilesine gönderdiğini ele alıp işlediği şiirinde şöyle diyor[9]:

---

1 Zevzenî, *a. g. e.*, s. 57 vd; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 88-9; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 137.

2 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 6, 8, 20; ayrıca bk. Cevad Ali, *a. g. e.*, V, 237.

3 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 39-40; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, III, 101-2.

4 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 29-30; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, III, 95.

5 Asmaî, *a. g. e.*, s. 40.

6 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 26; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, III, 93.

7 Karıştığı olaylardan câhiliyye devrinde yaşadığı anlaşılan Ma'kıl hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 58.

8 Bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 247.

9 Tebrîzî, Şerhu Dîvâni'l-Hamâse, I, 100.

يَدَيْتُ عَلَى ابْنِ حَسْحَاسَ بْنِ وَهْبٍ ... بِأَسْفَلِ ذِي الْجِذَاةِ يَدَ الْكَرِيمِ
قَصَرْتُ لَهُ مِنَ الْحَمَّاءِ لَمَّا ... شَهِدْتُ وَغَابَ عَنْ دَارِ الْحَمِيمِ
أَنَبَّتُهُ بِأَنَّ الْجُرْحَ يَشْوِي ... وَأَنَّكَ فَوْقَ عِجْلِزَةٍ جَمُومِ
وَلَوْ أَنِّي أَشَاءُ لَكُنْتُ مِنْهُ ... مَكَانَ الْفَرْقَدَيْنِ مِنَ النُّجُومِ
ذَكَرْتُ تَعِلَّةَ الْفِتْيَانِ يَوْماً ... وَإِلْحَاقَ الْمَلاَمَةِ بِالْمُلِيمِ

"Zü'l-Cizâ'nın aşağısında İbn Hashâs b. Vehb'e cömert ve şerefli bir kimse gibi ihsanda bulundum.

(Onu yaralı) ve dostlarının yurdundan uzakta görünce atım Hammâ'yı onun için durdurdum.

Yarasının ilerlemeyeceğini ve "sen sağlam ve devamlı akıp giden bir binek üzerindesin (bir an önce tedâvi edileceğin bir yere ulaşacaksın)" diye ona bildirdim.

Eğer ben isteseydim ona Ferkadân yıldızları gibi uzak olabilirdim. (Ancak yaratılışım buna müsâade etmedi.)

Birgün gençlerin oyalanacağı ve kınanacak bir iş yapanın yaptığıyla anılacağı (, "falan gün falanca iyi yapmış, falanca kötü yapmış" denileceği sohbetler) hatırıma geldi (ve İbn Hashâs'ı ölüme terk ederek bu sohbetlerde kötü anılmak istemedim.)"[10]

Görüldüğü gibi Ma'kıl, yaptığı bu iyiliği gece sohbetleri esnasında yerilme konusu olmamak için yaptığını bizzat belirtiyor. Sinân b. Ebî Hârise,[11] daha önce bahsini ettiğimiz hasletlerle övündüğü bir şiirine şu beyitlerle son veriyor:

وَلاَ أَجِيءُ بِسَوْآتٍ أُعَيِّرُهَا ... حَتَّى يَؤُوبَ مِنَ الْقَبْرِ ابْنُ مَيَّادِ
أَثْنُوا عَلَيَّ فَكَائِنْ قَدْ فَتَحْتُ لَكُمْ ... مِنْ بَابِ مَكْرُمَةٍ تُغْتَدُّ أَوْ وَادِ

[10] Vâfir bahrinden olan şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 58-59; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, I, 100.

[11] Câhiliyye şairi Sinan hakkında bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1455.

"İbn Meyyâd kabrinden çıkıp gelene kadar (yâni aslâ) kötülük yapmayacağım

Beni övsenize! Sizin için nice muteber şeref kapısı ve vâdisi açtım."[12]

Câhiliyye devrinde yapılan erdemli davranışların övülmek için yapılması gayet tabiî bir durumdu. Çünkü insanlar âhiret inancından yoksun olduklarından uhrevî mükâfat beklentisi ve cezâlandırılma kaygısı da yoktu. Aşağıda meâlini verdiğimiz âyetlerin hedef kitlesi içinde, belki bu şekilde uhrevî bir karşılık beklemeksizin yalnız övgüye mazhar olmak ve yergiden kurtulmak için çabalayan câhiliyye anlayışı içerisindeki kimseler de vardır: *"De ki: Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? (Bunlar;) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki, biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız."*[13]

İslâm âhiret inancını getirmek suretiyle erdemli davranışları dünyevî beklentilerden kurtarmış ve Allah'ı hoşnut etme gâyesine yönlendirmiştir.

---

[12] Basît bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 341; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1461-2.

[13] el-Kehf 18/103-105.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNANÇ VE RİTÜELLER

Öncelikle belirtelim ki, câhiliyye şiirinde Arapların İslâm öncesindeki dinî hayatlarına yönelik bilgi yok denecek kadar azdır. Bu durum, ya -bazı araştırmacıların ileri sürdüğü gibi- câhiliyye şiirinin dinî unsurlardan tamamıyla uzak ve profan bir özellik arz etmesinden[1] ya da Müslüman râvilerin İslâm'ın en temel ilkesi olan tevhide aykırı oluşu sebebiyle şirke bulanmış olan İslâm öncesi Arap diniyle ilgili şiirleri rivayet etmekten kaçınmış olmalarındandır.[2] Bununla birlikte aşağıda özellikle harem, Kâbe, hac ve bunlarla ilgili vereceğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere şüphesiz Arapların İslâm öncesinde de dinî hayatları vardı. Hususiyle Kur'ân-ı Kerîm'in ilk muhatapları olan Mekke'deki Kureyş, Kâbe'nin bakımıyla ilgilenmeleri ve hac için gelenleri ağırlamaları sebebiyle kendilerini daha dindar addediyor ve bu sebeple kendilerine tabi olan Kinâne ve Cedîle gibi kabilelerle birlikte "dinlerinde tutucu" anlamında "Ehâmis" lakabıyla anılıyorlardı.[3] Bir defasında "Ehâmis"

---

1 Krenkow, F., "Şair" *İA*, XI, 291; ayrıca bk. Blachere, *a. g. e.*, I, 211; Hûfî, *a. g. e.*, s. 374 vd.; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 13.

2 Nöldeke, *a. g. e.*, s. 26-28; Ahlwardt, *a. g. e.*, s. 60-61; ayrıca bk. Margoliouth, *a. g. e.*, s. 52, 54-55; bunun nedenleriyle ilgili daha başka ihtimaller için bk. Yalar, Mehmet, "Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XV, sy: 2, 2006, s. 26-8.

3 Mekkeliler, Kâbe'nin hizmetinde bulunmaları sebebiyle kendilerini ayrıcalıklı görüyorlar ve bunu ekonomik çıkar aracı olarak kullanıyorlardı. Nitekim Ahmesîlerin (: ehâmis) kızlarını kendileri dışındaki kimselerle evlendirdiklerinde doğan çocuğun ahmesî olmasını şart koşmaları, kendileri dı-

diye nitelenen bu kabilelerin saldırısına uğrayan kavmini savunup tehlikeden kurtaran Huseyl b. Süceyh ed-Dabbî,[4] gösterdiği bu kahramanlıkla şöyle övünüyor:

لَقَـدْ عَلِـمَ الْحَـيُّ الْمُصَبَّحُ أَنَّنِـي ... غَـدَاةَ لَقِينَـا بِالسُّـرَيْفِ الْأَحَامِسَـا
جَعَلْـتُ لَبَـانَ الْجَـوْنِ لِلْقَـوْمِ غَايَـةً ... مِـنَ الطَّعْـنِ حَتَّـى آضَ أَحْمَـرَ وَارِسَـا

"Sabah baskınına uğramış olan kavmim iyi bilir ki ben Şüreyf kuyusu üzerinde Ehâmis ile karşılaştığımda

(Düşmanla göğüs göğüse çarpıştığım için atım) Cevn'in göğsünü saldıran topluluğun darbelerine hedef hâline getirdim de atım kırmızı boyayla boyanmış gibi al kan oldu."[5]

Aşağıda, -incelediğimiz şiir kaynaklarından elde edebildiğimiz ölçüde- Arapların İslâm öncesindeki inanç ve ritüelleri hakkındaki tespitlerimizi yazıp değerlendireceğiz:

şarıdan evlenirken hiçbir şart kabul etmemeleri, "Hille" denilen Ahmesîler dışındaki kişilerin ve tüccarların Harem'e yiyecek ve içecek sokamayacağı ve ihtiyaçlarını oradan karşılayacakları, hac esnasında Kâ'be'yi ziyaret ederken elbiselerini çıkararak Mekkelilerden kiraladıkları veya ödünç aldıkları elbiseleri giyecekleri ve ayrılırken bunları Mekke'de bırakıp gidecekleri, aksi halde çıplak tavaf edecekleri gibi bir kısım kâideler koymuşlardı. Ayrıca Kur'ân'da da zikredildiği üzere hac esnasında evlere kapılarından girmemek, Ahmesîlerin yasakladıkları bazı otları yememeleri ve Arafat'a çıkmamaları da bu adetler içerisinde yer alıyordu. Hums ve hille dışında bu ikisinin arasında hak ve ayrıcalıklara sahip "tals" الطلس denilen bir üçüncü dinî grubun varlığından da söz edilmektedir. Geniş bilgi için bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 357-74; Uslu, Recep, *DİA*, "Hums" XVIII, 364; ayrıca bk. Buhârî, "el-Hacc", 90; İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 178-181; Taberî, *a. g. e.*, VIII, 153-4; Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-X, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997, II, 37; Kurtubî, *a. g. e.*, VII, 189; İbn Manzûr, *a. g. e.*, VI, 57 "hms"; XV, 255-6 "lky"; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 289-291; Ateş, *a. g. e.*, s. 148-9; Kotan, Şevket, "Câhiliyye dönemi Mekke dini: Ahmesîlik", *Kur'ân'ın anlaşılmasına katkısı açısından Kur'ân öncesi Mekke toplumu* (8. Türkiye tefsir akademisyenleri buluşmasında yapılan sempozyum tebiğlerinin toplandığı kitap), İstanbul 2011, s. 177-188.

4 Câhiliyye şairi Huseyl ve işaret edilen olayla ilgili bk. Muhamed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 221.

5 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 221.

I. İnançlar

A. ALLAH

İslâm öncesinde Arapların tanrı inancı konusunda homojen bir yapı arz ettiklerini düşünmek, dolayısıyla bu konuda genellemeler yapmak doğru olmaz. Çünkü Arap yarımadası çok geniş bir coğrafyadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim, onların içinde *"Bizi ancak zaman helâk eder"*[1] diyenler olduğunu bildirdiği gibi *"Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun âyetlerindendir. Eğer Allah'a ibâdet etmek istiyorsanız güneşe de aya da secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin"*[2] ve *"Şi'râ yıldızının Rabbi de O'dur"*[3] meâlindeki âyetlerin delâletiyle içlerinden gök cisimlerine tapanların bulunduğuna, *"Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?"*[4] ve *"Acabâ onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar?"*[5] meâlindeki âyetlerin delâletiyle septik ve ateist temâyüller içerisinde bulunanların olduğuna da işâret etmektedir.[6] Mo-

---

1 el-Câsiye 45/24.
2 Fussılet 41/37.
3 en-Necm 53/49.
4 İbrâhim 14/10.
5 et-Tûr 52/35.
6 Nitekim Ukbe b. Ebî Muayt, Übey b. Halef, Nadr b. el-Hâris, Âs b. Vâil, Velîd b. el-Muğîre, Müslüman olmadan önce Ebû Süfyan b. Harb gibi bazı Kureyş ileri gelenlerinin zındık oldukları belirtilir. Bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 161; Bu konuyla ilgili değerlendirme ve yorumlar için bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 228 vd.; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 147-8; Farslardan etkilenen bazı Arapların ateşe taptıkları hakkında bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 233 vd.

derin araştırmalar da özellikle Güney Arabistan'da ay, güneş ve Zühre yıldızı üçlüsünden oluşan bir inancın eskiden beri o bölgede yerleşmiş olduğunu göstermektedir.[7] Bu inancın İslâm'a yakın çağdaki câhiliyye halkını da etkilemiş olabileceği, putların gök cisimlerinin temsîli olarak yapılmış olabileceği ihtimâli ileri sürülmektedir.[8] Nitekim güneşe "ilâhe" dedikleri lügatlerde şâhitli olarak zikredilir.[9] Lahm, Huzâa, Himyer ve Kureyş'ten bazılarının Şi'râ yıldızına taptıkları, Temim kabilesinin ve daha başka kabilelerin de değişik gök cisimlerine tapındıkları belirtilmektedir.[10] Cinlere,[11] ağaç ve hayvan gibi değişik varlıklara da tapınıldığı, Arapların en meşhur putlarından biri olan Uzzâ'nın dahî bazı rivayetlerde bir ağaç olduğu zikredilmektedir.[12] Bütün bu varlıklar ve yontulan putlara tapınılması, onların insan üstü gizli güçlerle dolu olduğuna inanılmasından ve bu güçleri özel vasıtalarla istihdam etme arzusundan ileri geliyordu.[13]

Her evde bir put vardı. Sefere çıkmak üzere evden ayrılırken ilk yaptıkları iş putlarını meshetmek olduğu gibi dönüşte de ilk yaptıkları iş putlarını meshetmekti.[14] Her kabile

---

7 Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 50 vd. ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 237 vd.

8 Bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 214-6; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 50 vd; 176; Gündüz, Şinasi, "Câhiliyye Dönemi Arap Politeizmine Nebatîlerin Etkileri", *Dinler Tarihi Araştırmaları-I (Sempozyum; 8-9 Kasım 1996)* 1998, s. 361; ayrıca Arabistan politeizminde kuzey ve özellikle Nebatî etkisi için bk. *a. m.*, s. 370 vd.

9 Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sıhâh Tâcü'l-lüga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, I-VI, (nşr. Es-Seyyid Hasan Şerbetli), Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1957, VI, 2224 "elh"; İbn Manzûr, *a. g. e.*, XIII, 468 "elh";

10 Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, II, 239; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 57-60; ayrıca bk. Kurtubî, *a. g. e.*, XVII, 119.

11 İbnü'l-Kelbî, *a. g. e.*, s. 22; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 232-3.

12 İbn Kesîr, *a. g. e.*, IV, 253; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 60-1; Uzzâ'nın ağaç olup olmadığı hakkında değişik rivayetler ve değerlendirmeler için bk. İbnü'l-Kelbî, *a. g. e.*, s. 16; İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 124, 315; Taberî, *a. g. e.*, XXVII, 59; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 244-5.

13 Çağatay, *a. g. e.*, s. 103; Gündüz, *a. g. m.*, s. 359.

14 İbnü'l-Kelbî, *a. g. e.*, s. 21; ayrıca bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 319.

bir puta tapıyor[15] ve ona "Falanca Oğullarının ünsâsı / dişisi" deniliyordu."*Onlar Allah'ın dışında yalnızca dişilere yakarıyorlar*"[16] meâlindeki âyet bunu gösterir.[17] Yaygınlaşmasında Huzâa kabilesinden Amr b. Luhay'ın etkisine çok vurgu yapılan putların,[18] o zamanın insanları üzerinde çok büyük bir etkisi olduğu muhakkaktır. Ne var ki, araştırmamızda temel aldığımız kaynaklarda konumuzun çok önemli olan bu yönüne işaret eden şiirler yok denecek kadar azdır.

Kur'ân-ı Kerim, tanrının varlığı konusunda Araplar içinde septik ve hatta ateist tavır sergileyenler ve değişik varlıklara ulûhiyet atfedenler olduğunu belirtmekle birlikte, birçok âyette müşriklerin Allah'a inandıklarını, Onu gökleri, yeri ve kendilerini yaratan, gökte ve yerde olan herşeyin hâkimi olan, güneşi ve ayı yöneten, yağmuru yağdıran, rızık veren, duyma ve görme kabiliyetlerini ihsan eden, ölüden diriyi diriden ölüyü çıkaran yüce varlık olarak gördüklerini bildirmektedir.[19] Nitekim onlar, ekin ve davarlarından Allah'a bir pay ayırıyorlar[20] ve onun meşiyet ve irâdesine inanıyorlardu.[21] İçlerinde putlara tapınmayı reddeden ve kendilerini hanif olarak niteleyen arayış içinde bazı kişiler de vardı.[22]

---

15 İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 318; Hûfî, *a. g. e.*, s. 380.

16 en-Nisâ 4/117.

17 Âlûsî, *a. g. e.*, V, 143; ayrıca bk. İbn Manzûr, *a. g. e.*, XII, 349 "snm"; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 66.

18 İbnü'l-Kelbî, *a. g. e.*, s. 7, 9, 34-7; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 200 vd.; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 77 vd.; ancak paganizmin Araplar arasında yayılmasının bütünüyle mezkûr şahsa bağlanması bir hayli abartılmış bir husus olarak görülmektedir (bk. Gündüz, *a. g. m*, s. 356-7; Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum", s. 62-4); putlar ve onların bulunduğu puthâneler hakkında geniş bilgi için bk. Cevâd Ali, *a. g. e.* , VI, 227 vd., 398 vd.

19 Bk. Yûnus 10/31; el-Mü'minûn 23/84-89; el-Ankebût 29/61, 63; Lukmân 31/25; ez-Zümer 39/38; ez-Zuhruf 43/9, 87.

20 el-En'âm 6/136.

21 el-En'âm 6/148; en-Nahl 16/35.

22 İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 171-2; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 244 vd.; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 449 vd.

Demek ki, toplumda septik ve ateist tavır sergileyenler olmakla birlikte ekseriyet Allah'ın yanı sıra şefaatçi olarak kabul ettikleri putlara ve değişik varlıklara tapınıyordu.[23] Kur'ân-ı Kerîm'in bu şâhitliği sebebiyle câhiliyye devrinde -yardımcı ve şefaatçi olarak kabul ettikleri başka ilâhlar edinseler de- Arapların Allah'a inandıklarından emin olabiliyoruz.[24] Bu sebeple câhiliyye şiirinde nâdir de olsa Allah'ın kudretiyle ilgili ifadelere rastlamak bizi şaşırtmıyor. Mesela Sellâme b. Cendel es-Sa'dî,[25] hasımlarına seslendiği bir kasidesinde aşağıdaki beyitlere yer veriyor:

وَمَـا يَشَـأْ الـرَّحْمَنُ يَعْقِـدْ وَيُطْلِـقِ

هُـوَ الْجَابِرُ الْعَظْـمَ الْكَسِيرَ وَمَـا يَشَـأْ — مِـنَ الأَمْـرِ يَجْمَـعْ بَيْنَـهُ وَيُفَـرِّقِ

هُـوَ الْمُـدْخِلُ النُّعْمَـانَ بَيْتـاً سَـمَاؤُهُ — صُـدُورُ الْفُيُـولِ بَعْـدَ بَيْـتٍ مُسَـرْدَقِ

وَبَعْـدَ مُصَـابِ الْمُـزْنِ كَـانَ يَسُوسُـهُ — وَمَـالِ مَعَـدٍّ بَعْـدَ مَـالٍ مُحَـرِّقِ

لَـهُ فَخْمَـةٌ ذَفْـرَاءُ تَنْفِـي عَـدُوَّهُ — كَمَنْكِـبِ ضَـاحٍ مِـنْ عَمَايَـةَ مُشْـرِقِ

"Rahman dilediğini bağlar, (dilediğini ise) çözer. (O, nasıl isterse öyle yapar)

Kırılmış kemiği iyileştiren O'dur. Bir araya getirmek istediği şeyi bir araya getirir, (istediğini de) ayırır. (O dilediğini yapar)

(Hîre kralı) Nu'mân'ı, tavanı fillerin göğüslerinden oluşan bir eve sokan (, onun fillerin ayakları altında ezilerek ölmesini takdir eden) O'dur. (Hem de) görkemli bir sarayda (yaşadıkta)n sonra...

Yönettiği yağmur alan (bereketli ülkede saltanat sürdük)ten, Mead kabîlesinin ve Muharrık'ın[26] malın(a hükmettik)ten sonra...

---

[23] Yûnus 10/18; ez-Zümer 39/2.

[24] Ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 197-8; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 105-114.

[25] Câhiliyye şairi Sellâme hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 272.

[26] Nu'mân'ın babası Münzir b. Mâisemâ, bâzı insanları yakarak cezâlandırdığı için "yakıcı" anlamındaki Muharrık lakabıyla anılırdı.

Onun düşmanını püskürten kalabalık bir zırhlı birliği vardı. (O birliğin zırhları) Amâye Dağı'nın güneş gören parlak bir yamacı (gibi ışıl ışıl) parlardı."[27]

Yemenli şairlerden Alkame Zû Ceden el-Himyerî de[28] bir beytinde şöyle diyor:

لَـــهُ سَـــمَاهُ وَلَـــهُ أَرْضُـــهُ، مَـــن ذا يُعَـــالِي ذا الجَـــلالِ اتَّضَـــعْ

"Semâ da Allah'ın arz da. Kim o celâl sâhibiyle yücelik yarışına girmeye kalkışırsa alçalır."[29]

Bu örnekler, -yukarıda referans gösterdiğimiz âyetlerin de ispatıyla- müşriklerin, Allah'ın yaratıcılığı ve varlıklar üzerindeki tasarrufu hakkında herhangi bir itirazlarının varit olmadığını açıkça göstermektedir. Ancak onların temel problemi, Allah'ı yüceliğinden dolayı ulaşılamayan bir varlık tasavvur ederek Allah'la aralarında tavassut edeceklerine inandıkları şefaatçiler edinmeleri ve kendilerini Allah'a yaklaştırsın diye onlara tapınmalarıydı.[30] Kur'ân-ı Kerim'in onlarla mücadelesi de bu noktadadır.

Kur'ân-ı Kerim, gerek Allah'ın varlık, birlik ve kudretini ifade eden âfâkî delillerle[31], gerekse insanın çâresiz kaldığı

---

27 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 112-3.

28 Câhiliyye şairi Alkame hakkında bk. Muhammed Ali el-Hâşimî, (*Cemheretü eş'âri'l-Arab*'ın dipnotunda) I-II, 3. Baskı, Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1999, II, 725.

29 Serî' bahrindeki beyit için bk. Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 726.

30 Yûnus 10/18; ez-Zümer 39/3.

31 el-Bakara 2/164; Âlü İmrân 3/190-1; el-En'âm 6/95-99; el-A'râf 7/57; er-Ra'd 2-4; en-Nahl 16/3-16, 65-69, 78-79; el-Hacc 22/5; el-Mü'minûn 33/12-14; en-Nûr 24/41-45; el-Furkan 25/45-54; en-Neml 27/59-64; er-Rûm 30/26; Lukmân 31/29-31; el-Fâtır 35/11-13, 27-28; Yâsin 36/33-44, 71-73, 77-80; ez-Zümer 39/5-6; Fussılet 41/9-12, 37-39; Kaf 50/6-11; er-Rahmân 55/10-25; el-Vâkıa

zamanlarda yalnızca Allah'a yönelmesi vb. enfüsî delillerle[32], gerekse de mantık ve vicdana seslenen delil ve misâllerle şirke savaş açmıştır.[33] Buna rağmen daha önce de belirttiğimiz gibi câhiliyye şiirinde şirkin izlerini neredeyse hiç bulmayız. Bu durum, ya -bazı araştırmacıların ileri sürdüğü gibi- câhiliyye şiirinin dinî unsurlardan tamamıyla uzak ve profan bir özellik arz etmesinden[34] ya da Müslüman râvilerin İslâm'ın en temel ilkesi olan tevhide aykırı oluşu sebebiyle bu tür şiirleri rivayet etmekten kaçınmış olmalarındandır.[35] Hangi sebepten kaynaklanırsa kaynaklansın câhiliyye şiiri açıkça şirk içeren inançları ihtiva etmese de bu inançların bir kısım ipuçlarından da yoksun değildir. Zira bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerim, tevhit ilkesinin çerçevesini son derece net ve tavizsiz bir şekilde belirlemiştir. Bir varlığın Allah'tan bağımsız olarak fayda ve zarar vereceğine veya Cenâb-ı Hak nezdinde yardımcı ve şefaatçi olacağına inanmak[36], ona helâl ve haram sınırlarını belirleme yetkisi tanımak ve onun belirlediği hüküm ve değerleri benimseyip bu konuda ona boyun eğmek Kur'ân-ı Kerim'e göre şirktir, yani o varlığı Allah'tan başka veya Allah'la birlikte tanrı kabul etmektir.[37] Kur'ân-ı Kerim'e göre şirkin çerçevesi böyle geniş olunca -özünde profan olsa veya şirk unsurlarından arındırılmış bulunsa bile- câhiliyye şiirinde nadiren de olsa şirki çağrıştıran ifadelere rastlamayı mümkün kılmaktadır. Mütalaalarımız sırasında rastladığımız bu ifadelerden çarpıcı bulduğumuz birkaç misâl vermeyi uygun buluyoruz:

56/63-74; el-Hadîd 57/4-6; el-Mürselât 77/20-28; en-Nebe 78/6-16; en-Nâziât 79/27-33; Abese 80/24-32; el-Ğâşiye 88/17-20.

32 el-En'âm 6/63-64; Yûnus 10/22-23; el-İsrâ 17/67; el-Ankebût 29/65-66; er-Rûm 30/8, 33-34; Lukmân 31/32.

33 en-Nahl 16/75-76; el-Enbiyâ 21/22; el-Mü'minûn 23/91; er-Rûm 30/28.

34 Krenkow, F., "Şair" *İA*, XI, 291; ayrıca bk. Blachere, *a. g. e.*, I, 211; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 13.

35 Nöldeke, *a. g. e.*, s. 26-28; Ahlwardt, *a. g. e.*, s. 60-61; ayrıca bk. Margoliouth, *a. g. e.*, s. 52, 54-55.

36 Yûnus 10/18; ez-Zümer 39/3.

37 en-Nisâ 4/60-65; et-Tevbe 9/31.

Câhiliyye Araplarının meşhur âşıklarından Murakkış el-Ekber'in[38] sevgilisine hitap ettiği aşağıdaki beyitte yer alan بودك kelimesinde "Vedd" rivayeti esas alınırsa Kur'ân-ı Kerim'de de ismi geçen Vedd putuna yemin edildiği sonucu çıkmaktadır:

بِـوُدِّكِ مَـا قَـوْمِي عَلَـى أَنْ هَجَـرْتُهُمْ إِذَا أَشْـجَذَ الأَقْـوَامَ رِيـحُ أَظَـائِفِ

"Vedd'e (/sana olan aşkıma) içtiğim yemin hakkı için söyle: Ben kendilerinden ayrılmış olsam da Ezâif cihetinden esen rüzgârlar insanlara eziyet verirken kavmimi nasıl buldun?"[39]

Vedd, Kur'ân-ı Kerim'de zikredildiği üzere Hz. Nûh'un kavminin taptığı putlardan birinin ismidir.[40] Muhtemelen bu putun ismi Nuh kavminden itibaren nesilden nesile aktarılarak Arap müşriklerine kadar intikal etmiş ve onların taptığı bir puta da isim olmuştur. Nitekim "Vedd"in, eski Yemen kavimlerinden Maînlilerin ilâhı olduğu belirtilmektedir.[41] Muhtemelen bu isim, onlardan İslâm öncesi Araplarına kadar intikal etmiş ve yine bir puta isim olmuştu. Başka bir ihtimâle göre ise âyette, Nuh kavminin ileri gelenlerinden nakledilen *"Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Vedd'den, Süvâ'dan, Yeğûs'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin"*[42] meâlindeki söz, verilen mesajın daha iyi anlaşılması için Arap müşriklerinin taptığı putların isimleri anılarak Arapların tanıdıkları varlık ve mefhumlarla anlatılmıştır. Her hâl ü kârda Kur'ân-ı Kerim'de

---

38 Hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 201.

39 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 218; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 10324; puta yemin konusunda başka bir örnek için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 117.

40 bk. Nûh 71/23.

41 Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 180.

42 Nûh 71/23.

zikredilen Vedd'in, Arap müşriklerinin bildiği ve şiirlerinde andığı bir put olduğu anlaşılmaktadır.

Sellâme b. Cendel es-Sa'dî,[43] savaşta çarpışmadan dolayı kana boyanan atlarını kendisine sunulan kurbanın kanına boyanmış dikili taşlara (:ensâb) benzetmektedir:

وَالْعَادِيَـــاتُ أَسَـــابِيُّ الـــدِّمَاءِ بِهَـــا كَـــأَنَّ أَعْنَاقَهَـــا أَنْصَـــابُ تَرْجِيـــبِ

"Doludizgin atlarımızda (düşmanla çarpışmaktan veya av hayvanlarını üzerinde boğazlamamızdan dolayı) kan izleri oluşur. Sanki onların boyunları Recep ayında kurban sunulan (kana bulanmış) ensâb gibidir."[44]

Ensâb veya nusub, sanemden daha genel bir isimdir. Sanem, tazimde bulunulan yontulmuş heykellerdir. Hatta Allah dışında tapılan ve Allah'ın yolundan alıkoyan herşey "sanem" olarak isimlendirilebilir. Ensâb ise yontulmuş olsun veya olmasın tazim edilen ve kurban kesilerek kendisine sunulan taşlara denilir.[45] "Sanem" kelimesine verilen şümullü mânanın da gösterdiği üzere Kur'ân-ı Kerim, canlı olsun cansız olsun herhangi bir varlığa tazim amacıyla kurban kesmeyi şirk kabul etmiş ve fısk olarak isimlendirmiştir.[46]

Hafs b. el-Ahyef el-Kinânî[47] veya Amr b. Şakîk/Şukayk[48], Kedîd Harbi'nde katlolunan Mudar kabilesinin sayılı süvârî

---

43 Câhiliyye şairi Sellâme hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 272.

44 Basît bahrindeki beyit için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 109; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 571-2; Beyit, ava başkalarından önce ulaşan atların boğazının kanla boyanması âdetine de telmih olabilir. Bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 18.

45 Bk. Râgıb, *a. g. e.*, s. 493 "snm", 807 "nsb".

46 el-Mâide 5/3; tefsiri hakkında tafsilât için bk. Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak dini Kur'ân dili*, I-IX, 2. Baskı, Nebîoğlu Basımevi, 1960, III, 1564-6.

47 Hakkında yeterli bilgi bulunmayan Hafs için bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 375.

48 Câhiliyye şairi Amr hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 221.

ve kahramanlarından Rebîa b. Mükeddem el-Kinânî[49] hakkında söylediği mersiyede şöyle diyor[50]:

لـوْلا السِّـفارُ وبُعْـدُ خَـرْقٍ مَهْمَـهٍ لتَرَكْتُهـا تَحْبُـو عَلـى العُرْقُـوبِ

"Önümde zorlu bir sefer ve aşılması gereken uzun ve geniş bir çöl olmayacaktı ki şimdi bu deveyi (bu cömert ve şerefli adamın kabri yanında boğazlayıp) ökçeleri üzerinde süründürecek (etini insanlara ikrâm edecek)tim."[51]

Bu beyit, şirkin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan en önemli sebeplerden birinin, yaşarken insanlar nezdinde muteber olan sâlih kimselerin öldükten sonra kabirlerine tazimde bulunulması ve onlara kurban kesilmesi olduğunu[52] teyit etmesi bakımından oldukça enteresandır. Nitekim câhiliyye devrinde Temim kabilesinin atası Temim b. Mürr'ün kabrinde olduğu gibi kabirlere sığınmanın söz konusu olduğu,[53] Lât'ın da aslen bir insan iken öldükten sonra kabrinin mabed edinilip sonra da kendisine tapılmaya başlandığı belirtilmektedir.[54]

---

49 Benî Süleym ile Benî Firâs b. Mâlik b. Kinâne arasında cereyan eden Kedîd Harbi ve Rebîa b. Mükeddem hakkında bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 299 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 174.

50 Bu beyit yukarıdaki isimler dışındaki şairlere de nispet edilmiştir. Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 304; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 125; Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 375.

51 Kâmil bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 375.

52 Buhârî, "Tefsir", 65; Taberî, *a. g. e.*, XXIX, 98-9; ayrıca bk. İbnü'l-Kelbî, *a. g. e.*, s. 32-3; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 212 vd.

53 Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 48-9.

54 Taberî, *a. g. e.*, XXVII, 58; İbn Kesîr, *a. g. e.*, IV, 253; kezâ Arap kabilelerinin, putlarının adını anarak yemin ettikleri gibi atalarının adını anarak da yemin ettikleri ve atalarının kabirlerine sığındıkları, onları tavaf ettikleri belirtilmektedir (bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 180; ayrıca bk. *a. e.*, VI, 142, 354, 356, 448). Katli, Bekr ve Tağlib kabileleri arasındaki meşhur Besûs Harbi'nin başlamasına sebep olan Küleyb b. Rebîa'nın kabri üzerine saygı alâmeti olmak

Şiirler içerisinde kullanılan bazı teşbihler, Kâbe'den uzak kalan Arapların, çevresinde tavaf etmek üzere "Devâr" denilen taştan putlar edindiklerini göstermektedir.[55] Kâbe'yi bile putlarla dolduran bu insanların bu taşları sadece Kâbe'yi hatırlamak için taşıdıklarını ve şirke bulamadıklarını düşünmek büyük bir saf-dillik olur. Câhiliyye şairlerinin sancaktarı olarak bilinen İmruülkays'ın[56] aşağıdaki beytindeki yabânî sığır sürüsüyle ilgili benzetmesi Devâr'ın nasıl tavaf edildiğini de tasvir etmektedir:

فَعَنَّ لَنَا سِرْبٌ كَأَنَّ نِعَاجَهُ عَذَارَى دَوَارٍ فِي مُلَاءٍ مُذَيَّلِ

"Karşımıza bir yabânî sığır sürüsü çıktı. Sanki dişileri, ucu yerlerde sürünen uzun elbiseler içinde Devâr'ı tavaf eden genç kızlar gibidir."[57]

Câhiliyye şiirinde şirk unsuru olarak değerlendirilebilecek hususlardan biri de temime ve rukyedir. Temîme, boyna asılan ve kişiyi koruyacağına inanılan boncuk vb. şeylerdir.[58] Rukye ise okuyup üfleyerek yapılan tedavi şeklidir.[59]

üzere kavmi tarafından büyük bir kubbe yapılması da bunu göstermektedir (bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 357; benzer bir örnek için bk. *a. e.*, V, 389). Bununla birlikte câhiliyye devrinde kabrine kurban kesilen tek kişinin, bir savaşta öldürülmüş olan Kinâne Kabilesinin meşhur atlılarından Rebîa b. Mükeddem'in kabri olduğu belirtilir. (bk. İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 174; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 125; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 364, 388); öte yandan başkalarının kabrine de kurban kesildiğine dâir rivayetler nakledilmektedir. Bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 309-311; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 646; Ateş, *a. g. e.*, s. 214.

55 Put etrafındaki tavafa da "devâr" denilirse de (bk. İbnü'l-Kelbî, *a. g. e.*, s. 22; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 283; Hûfî, *a. g. e.*, s. 395, 397) bu ve özellikle daha sonra Antere b. Şeddâd el-Absî'nin bir şiirinden vereceğimiz örnek devârın tavaf edilen putun da adı olabileceğini göstermektedir.

56 İmruülkays hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 52.

57 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Zevzenî, *a. g. e.*, s. 68.

58 İbn Manzûr, *a. g. e.*, XII, 69 "tmm"; konuyla ilgili ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, III, *a. g. e.*, 5-10.

59 Zebîdî, *a. g. e.*, X, 154-5 "rky".

Câhiliyye devrinde çocukları nazardan vb. zararlardan korumak maksadıyla onlara bakanı iğrendirici maddeler asmak suretiyle tencîs adı verilen bir korunma yöntemi de uygulanıyordu.[60] Şirk içeren sözlerle yapılan rukye veya aynı vasfı taşıyan kelimelerle yazılan muska şirktir. Ayrıca -hiçbir şirk unsuru taşımasa bile- gerçekte fayda verenin veya zararı savanın Allah olduğunu unutup bu unsurlara her hangi bir fayda ve zarar isnat etmek de Kur'ân'a göre şirk olur. Câhiliyye şiirinde nadiren de olsa rastladığımız temime ve rukyeden bahseden şiirlerin yansıttığı anlayışın -o zamanki insanların ekseriyetinin müşrik olduğunu dikkate aldığımızda- şirkten sâlim olduğunu söylemek kanaatimizce zorlama bir yorum olur.

İmruülkays'ın, Muallakası'nın çapkınlıklarını anlattığı bir yerinde bir kadına hitaben söylediği aşağıdaki beyit o zamanki temime anlayışını da göstermektedir:

فَمِثْلِكِ حُبْلَى قَدْ طَرَقْتُ وَمُرْضِعٍ فَأَلْهَيْتُهَا عَنْ ذِي تَمَائِمَ مُحْوِلِ

"Senin gibi nice gebe ve emzikli kadına geceleyin gittim de onu bir yaşındaki nazarlıklı çocuğu ile ilgilenmekten alıkoydum."[61]

Câhiliyye devrinin meşhur kahraman ve atlılarından muallaka şairi Antere b. Şeddâd el-Absî'nin,[62] birini öldürüp diğerini yaraladığı hasımları hakkında söylediği aşağıdaki şiiri, hem yukarıda bahsini ettiğimiz Devâr putunun nasıl tavaf edildiğini hem de rukye inancını göstermesi bakımından câlib-i dikkattir:

---

60 İbn Manzûr, *a. g. e.*, VI, 226-7 "ncs"; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 309.

61 Tavîl bahrindeki beyit için bk. *el-Muallakâtu's-seb'*, s. 2; Zevzenî, *a. g. e.*, s. 41-50; temime ile ilgili bir başka beyit için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 412.

62 Antere hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 152.

تَرَكْـتُ بَنِـي الْهُجَـيْمِ لَهُـمْ دَوَارٌ إِذَا تَمْضِـي جَمَـاعَتُهُمْ تَعُـودُ
تَرَكْـتُ جُرَيَّـةَ الْعَمْـرِيَّ فِيـهِ شَـدِيدُ الْعَيْـرِ مُعْتَـدِلٌ شَـدِيدُ
فَـإِنْ يَبْـرَأْ فَلَـمْ أَنْفِـثْ عَلَيْـهِ وَإِنْ يُفْقَـدْ فَحُـقَّ لَـهُ الْفُقُـودُ

"Hüceym Oğulları'n(dan birini katlettim ve onlar)ı Devâr (etrâfında tavaf eder gibi çevresinde dönerek ağıt yaktıkları maktûller)i olduğu halde bıraktım. Onlardan bir güruh gitti mi bir diğeri geliyor (ve hep böyle feryat-figan ediyorlar)

Cüreyye el-Amrî'yi ortası sağlam, düz ve güçlü bir okla (vurulmuş halde) bıraktım.

Artık iyileşecekse (iyileşsin diye) ona okuyup üflemem. Eğer ölecekse zâten ölümü hak etmişti."[63]

Şirk unsurları içerisinde zikredilmesi gereken bir husus da bazı olayların dehre nispet edilmesidir. *"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder."*[64] meâlindeki âyetin de gösterdiği üzere, dehrî denilen kimseler, hiçbir ilâha inanmıyor, kendilerinde ve âlemde etkili olan tek gücün zaman olduğunu, vaktini dolduran her canlının pili biten bir saat gibi durup hareketsiz kaldığını düşünüyorlar, bu sebeple meydana gelen felâketleri, yaşlılığı ve olup biten herşeyi zamana nispet ediyorlardı.[65] Kaynaklarda ismi zikredilmeyen bir şair, kaybettiği yakınları hakkında şöyle diyor:

لَا يُبْعِـدُ اللهُ إِخْوَانًـا لنـا ذَهَبُـوا أَفْنَـاهُمُ حَـدَثَانُ الـدَّهْرِ والأَبَـدُ

---

63 Vâfir bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 161-2; rukye hakkında başka bir örnek için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 290.

64 el-Câsiye 45/24.

65 Bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 220 vd.; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 148-152; ayrıca bk. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve insan*, s. 157-161.

"Feleğin musibetlerinin ve zamanın helâk ettiği, bizim ölüp gitmiş olan kardeşlerimiz beni üzüntüye gark ediyor. Keşke Allah onları bizden almasaydı!"[66]

Yakınlarına ağıt yakan bir bedevî de şöyle diyor:

لَحَـا اللهُ دَهـراً شَـرُّهُ قبـلَ خَيـرِه تَقاضَـى فَلَـمْ يُحْسِـنْ إِلَيْنَـا التَّقَاضِـيَا

"Allah feleği kahretsin! Onun şerri hayrından daha çabuktur. İnsanların ruhlarını alacaktır, ancak bu alacağı konusunda bize hiç iyi davranmamakta (, bizim katımızda değerli olanları zamanından önce almakta)dır."[67]

İslâm, zamanla ilgili câhiliyye inanış ve anlayışlarını reddetmiştir. Hz. Peygamber (sav), bir hadîs-i kutsîde "Âdem Oğulları dehre söverler. Hâlbuki dehr benim. Gece ve gündüz benim elimdedir"[68] buyurmuştur. Bununla birlikte hemen belirtelim ki bir takım olayların dehre ve feleğe nispet edilmesi İslâmî devirde de devam etmiştir. Ancak Müslüman şairler, olayların dehr/zaman içerisinde meydana gelmesi hasebiyle bu nispeti bir mecâz-ı mürsel olarak değerlendirmişlerdir.

B. NÜBÜVVET

Kur'ân-ı Kerim, *"Yeminlerinin en kuvvetlisiyle Allah'a yemin ederek kendilerine uyarıcı gelse diğer ümmetlerden daha doğru yolda olacaklarını ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki kendilerine*

---

66 Basît bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 369.

67 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 446; bu konuda başka bir örnekler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 290; Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 727.

68 Buhârî, "el-Edeb", 101.

uyarıcı geldiği vakit sadece uzaklaşmalarını artırdı"[69] mealindeki ayetlerle, Arapların, içlerindeki Yahudi ve Hıristiyanlar vasıtasıyla nübüvvetin mâna ve mefhumuna dair genel bir bilgiye sahip olduklarını ve hatta nübüvvet sebebiyle ehl-i kitaba imrendiklerini göstermektedir. Dahası Hz. Peygamber'in (sav) bi'setinden önce Araplar içerisinde Katîa b. Abs ve Hanzala b. Safvân gibi bazı peygamberlerin veya peygamber olduğunu ileri süren kişilerin zuhur ettiği söylenirse de bu konuda aktarılanlar son derece muğlak olup bu kişilerin davetlerinin içeriğine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır.[70] Dolayısıyla bu anlatılanlara bakılarak câhiliyye insanının nübüvvet anlayışı hakkında tam bir hüküm vermek doğru olmaz. Câhiliyye şiirinde de, İslâm öncesi Araplarının nübüvvet inancına yönelik doğrudan bir bilgi yoktur. Ancak Kur'ân'da kıssaları anlatılan bazı peygamberler ve kendilerine peygamber gönderilmiş olan bazı kavimlerin isimleri, kendileriyle özdeşleşmiş bir kısım özellikleri ile bir kısım şiirlerde zikredilmektedir. Bu çerçevede bir şeyin eski oluşunu vurgulamak için Âd kavminin,[71] yine bir şeyin eski ve güzel oluşunu vurgulamak maksadıyla İrem'in,[72] zırhla birlikte Hz. Dâvûd'un anıldığını[73] görmekteyiz.[74]

Râşid b. Şihâb el-Yeşkürî[75], yaptırdığı bir köşkü şöyle tasvir ediyor:

---

69 el-Fâtır 35/42; ayrıca bk. el-En'âm 6/155-157; es-Sâffât 37/167-170.

70 Peygamber olduğu söylenen bu kişiler hakkında geniş bilgi için bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 83 vd.

71 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 196; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 305; Âd'ın geçtiği başka bir şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 352.

72 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 301; İrem'le ilgili bir başka şiir için ayrıca bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 133.

73 Mufaddal, *a. g. e.*, s. 48; Asmaî, *a. g. e.*, s. 111; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 147, 222.

74 Ayrıca bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 251.

75 Câhiliyye şairi Râşid b. Şihâb hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, X, 414-8.

بَنَيْتُ بِنَاجٍ مِجْدَلاً مِن حجارةٍ ... لأجْعَلَهُ عِزًّا على رَغْمِ مَنْ رَغَمْ
أَشَمَّ طُوَالاً يَدْحَضُ الطَّيْرُ دونَهُ ... لَهُ جَنْدَلٌ ممَّا أَعَدَّتْ لَهُ إِرَمْ
ويَأْوِي إِليهِ الْمُسْتَجيرُ مِن الرَّدَى ... ويَأْوي إِليه الْمُسْتَعِيضُ مِن العَدَمْ

"Ben (Bahreyn'deki) Sâc köyünde bana karşı gelenlerin rağmına bir izzet ve şeref gösterisi olması için taştan bir köşk yaptırdım.

Kuşların bile ayaklarının kayacağı yüce ve yüksekçe bir binâ... Onun yapısında İrem'in kullandığı bazı taşlar bile vardır.

Rezillikten kaçıp yardım isteyenler oraya sığınır. Yokluk ve mahrumiyetten kaçıp bağış ve ihsan talep edenler oraya sığınır."[76]

Yemen'deki Bevn şehrinin hâkimi olan Alkame Zû Ceden el-Himyerî,[77] ölümün kaçınılmazlığını işlediği kasidesinde Sebe, Belkıs ve Tübba'ı anmaktadır:

1 وَالْمَوْتُ مَا لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ ... إذا حَمِيمٌ عَنْ حَمِيمٍ دَفَعْ
2 لو كان شيءٌ مُفلِتاً حَينه، ... أَفْلَتَ مِنْهُ في الجِبالِ الصَّدَعْ
3 أَوْ مَالِكُ الأَقْوَالِ ذُو فَائِشٍ، ... كَانَ مَهيباً جَائِزاً ما صَنَعْ
4 أَوْ تُبَّعٌ أَسْعَدُ في مُلْكِهِ، ... لا يَتْبَعُ العالَمَ بَلْ يُتْبَعْ
5 هَلْ لِأُنَاسٍ مِثْلُ آثَارِهِمْ ... بِمَأْرِبٍ ذَاتِ الْبِنَاءِ الْيَفَعْ
6 أَوْ مِثْلُ صِرْوَاحٍ وَمَا دُونَهَا ... مِمَّا بَنَتْ بِلْقِيسُ أَوْ ذُو بَنَعْ

1. "Bir kişi bir dostunu (her tehlikeye karşı) savunabilirse (bile ölüme karşı bir şey yapamaz, zîrâ) ölümün önünde hiçbir engel yoktur.

---

[76] Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 301; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1323.

[77] Câhiliyye şairi Alkame hakkında bk. Muhammed Ali el-Hâşimî, *a. g. e.*, II, 725.

2. Bir canlı ölümden kurtulabilse yüce dağlarda yaşayan yaban keçileri kurtulurdu...

3. Yâhut heybetli, istediği herşeyi yapabilen krallar kralı Zû Fâiş...

4. Yâhut da saâdet içinde saltanat süren, âleme tâbi olmayıp âlemin kendine tâbi olduğu Tübba'...

5. İnsanların, (atalarımın yaptığı) yüksek binâlarla dolu Me'rib şehrindeki eserlerine benzer (bir eseri) var mıdır?

6. Ya Belkıs'ın veya Zû Beta'ın yaptığı Sırvah ve onun ötesindekine benzer bir eserleri?"[78]

Burada hemen belirtmemiz gerekir ki, Kur'ân'da kıssaları anlatılan bu peygamber ve kavim isimlerinin şiirlerinde anılmasına bakarak Câhiliyye Araplarının kıssalar hakkında yeterli bilgiye sâhip oldukları zehabına kapılmak doğru olmaz. Nitekim İlbâ b. Erkam b. Avf,[79] Hîre kralı Nu'mân b. Münzir'in koruluğundaki koçu boğazlayacağı esnada beraberindeki arkadaşlarının kendisine söyledikleri sözü aşağıdaki beytiyle aktarır:

وقـال صِـحابي:إنـك اليـوم كـائن علينـا كمـا عَفَّـى قُـدارٌ علـى إرَمْ

"Arkadaşlarım bana dedi ki: Bugün sen, (bu koçu boğazlamakla) bizim nezdimizde İrem'i helâk eden Kudâr gibi olacaksın!"[80]

Görüldüğü gibi, bu beyitte, devenin boğazlanması olayı İrem, yani Âd kavmiyle ilgili gösterilmektedir. Hâlbuki bu

---

[78] Serî' bahrinden olan beyitler için bk. Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 726, 728; Tübba'ın anıldığı başka bir şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 269.

[79] Câhiliyye şairi İlbâ hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, X, 418.

[80] Tavîl bahrindeki beyit için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 133; Semûd kavminin deveyi kesmesine telmihte bulunan başka bir şiir için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 387.

olay, Kur'ân'da bir çok defa açıkça zikredildiği üzere[81] Hz. Sâlih'in kavmi Semûd ile ilgilidir.

Benzer bir örnek de Muhriz b. Mükâ'bir ed-Dabbî'nin,[82] İkinci Külâb Savaşı'nda[83] kaçan düşmanlarının durumunu tasvir ettiği aşağıdaki beyitte göze çarpar:

حَتَّـى انْتَهَـوْا لِمِيَـاهِ الْجَـوْفِ ظَـاهِرَةً مَـالَمْ تَسِـرْ قَـبْلَهُمْ عَـادٌ وَلَا إِرَمُ

"(Bizden o kadar uzağa kaçtılar ki) nihâyet daha önce ne Âd'ın ne de İrem'in geçmediği vâdinin sularına kadar vardılar."[84]

Şair, -eğer "İrem" kelimesini kafiye ihtiyacından dolayı zikretmemişse- Âd ve İrem'in birbiriyle irtibatından habersiz görünmektedir. Hâlbuki *"Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Âd kavmine; direkleri (yüksek binaları) olan, ülkelerde benzeri yaratılmamış İrem şehrine"*[85] meâlindeki âyetlerin delâlet ettiği ve tefsir kitaplarında tafsil edildiği üzere İrem; Âd kabilesinin atasının, içlerinden bir kabilenin veya kurdukları şehrin adıdır.[86]

Kur'ân'da oğluna yaptığı nasihatlerle anılan Hz. Lokman'ın[87] şiir ve haberlerde tamamen farklı bir hüviyete büründürülüp başkalarından haraç alan biri olarak hatırlanması ise câhiliyye Araplarının kıssalar hakkındaki bilgilerinin yetersizliğini gösteren bir başka delildir. Beşâme b. Amr,[88]

---

81 el-A'râf 7/77; Hûd 11/65; eş-Şuarâ 26/157; el-Kamer 54/29; eş-Şems 91/14-15.

82 Câhiliyye şairi Muhriz hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, I, 223.

83 İkinci Külâb Savaşı hakkında bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 71 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 224 vd.

84 Basît bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 224.

85 el-Fecr 89/6-7.

86 Bk. Taberî, *a. g. e.*, XXX, 176; Beydâvî, *a. g. e.*, VI, 504; Nesefî, *a. g. e.*, VI, 504; Hâzin, *a. g. e.*, VI, 504.

87 Lukmân 31/12-19.

88 Meşhur câhiliyye şairi Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın dayısı olan Beşâme hakkında bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 163-4.

kavmini Benî Sırme ile savaşmaya[89] teşvik ederken aşağıdaki beyitlere yer veriyor:

فَـــإِنَّكُمُ وَعَطَـــاءَ الرِّهَـــانِ إِذَا جَـــرَّتِ الْحَـــرْبُ جُـــلاًّ جَلِـــيلاَ
كَثَـــوْبِ ابْـــنِ بَـــيْضٍ وَقَـــاهُمْ بِـــهِ فَـــدًّ عَلَـــى السَّـــالِكِينَ السَّـــبِيلاَ

"Savaş büyük sonuçlar doğurduğunda vermiş olduğunuz rehinler

İbn Beyz'ın (Lokman'a haraç olarak vermek sûretiyle onun saldırısından) korunduğu ve gelip geçenlere yolu kapattığı libası gibidir. (İbn Beyz verdiğiyle Lokman'ın kendine saldırmasına gerekçe bırakmadığı gibi siz de bu rehinlerle şerrin önünü alırsınız; ancak bu, şeref ve haysiyetinize uygun değildir!)"[90]

Hz. Peygamber'in (sav) İslâm'a davet ettiği Süveyd b. Sâmit'in yanında *Mecelletü Lokmân* adını verdiği bir yazılı evrakın olduğuna yönelik rivayet[91], Lokman hakkında Kur'ân'da anlatılana paralel bir intibâın da varlığına işâret ederse de şüphesiz bu, yukarıda anlatılan intibâın nefyini gerektirmez. Bu intibâ farklılığının iki ayrı şahsiyete işâret etmesi de mümkündür.[92]

---

89 Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 277-8.

90 Mütekârib bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 48; yukarıda yaptığımız tercümeyi dayandırdığımız yorum için bk. Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî emsâli'l-Arab*, I-II, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1977, II, 117-8; beyit hakkındaki farklı şerhler için bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 300-1; bu olay, Arapça'da bir darbımesel hâline gelmiş ve "İbn Bîz, yolu (kendisine saldırma gerekçesini) kapattı" anlamında سد ابن بيض الطريق denilmiştir. Bk. Meydânî, *a. g. e.*, II, 98.

91 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I-IV (nşr. Hemmâm b Abdürrahim Saîd), Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1988, II, 79.

92 Nitekim darb-ı mesellerde Lokmân b. Âd (bk. Meydânî, *a. g. e.*, I, 150; II, 31, 223, 270) ve Lokmân b. Hakîm olmak üzere iki farklı Lokman'dan bahsedilmektedir. Bk. Meydânî, *a. g. e.*, I, 243; bu konuyla ilgili ayrıca bk. Harman, Ömer Faruk, *DİA*, "Lukmân", XXVII, 205.

Hulâsa Câhiliyye Arapları bazı peygamberleri ismen ve meşhur oldukları özellikleriyle biliyor olsalar da bu bilgilerinin sahih ve yeterli olduğu söylenemez. Onların Âd, Semûd, Sebe, Belkıs ve Tübba' hakkındaki bilgilerinin kaynağının geçmiş atalarından beri nesilden nesile aktarılan rivayetler, Hz. Dâvud gibi Benî İsrâil peygamberleri hakkındaki bilgilerinin[93] kaynağı ise ehl-i kitaptan elde ettikleri duyumlar olmalıdır. Nitekim yukarıdaki örnekler, kıssaların özünden habersiz olduklarını, yalnızca bazı peygamber ve kavimleri insan tabiatının ilgisini çeken yönleriyle hatırladıklarını göstermektedir. Hz. Lokman örneğinde olduğu gibi Kur'ân'da zikredilen bazı şahsiyetlerin tamamıyla farklı bir hüviyete büründürülmesi de bunu teyit etmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de de bazı kıssalardan sonra *"İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin."*[94] gibi ifadelerin yer alması,[95] onların, kıssaların özünden habersiz olduklarını göstermektedir.

C. ÂHİRET

Câhiliyye şairleri âhiretin varlık ve yokluğuna doğrudan temas etmezler. Ancak şiirlerinde kullandıkları bazı ifadelerden onların ikinci bir hayatı hesap etmedikleri sonucunu çıkarmak mümkündür.[96] Mesela Şüddâh b. Ya'mur el-Kinânî, akrabası olan Esed Oğulları ile savaşa tutuşup ken-

---

93 Hz. Dâvûd, şiirlerde genellikle zırh ve silâh yapımıyla irtibatlı olarak anılır. bk. Asmaî, s. 111; Ebû Temmâm, I, 147, 222, 255.

94 Hûd 11/49.

95 Meselâ bk. Âlü İmrân 3/44; Yusuf 12/102.

96 Burada zikredeceklerimiz dışında başka örnekler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 37; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 353; konuyla ilgili ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 198-9.

disinden yardım isteyen müttefikleri Huzâa kabilesine seslendiği şiirinde şu beyitlere yer veriyor[97]:

قَـــاتِلِي الْقَـــوْمَ يَـــا خُـــزَاعَ وَلَا يَـــذْخُلْكُمُ مِـــنْ قِتَـــالِهِمْ فَشَـــلُ
اَلْقَـــوْمُ أَمْثَـــالُكُمْ لَهُـــمْ شَـــعَرٌ فِـــي الـــرَّأْسِ لَا يُنْشَـــرَوْنَ إِنْ قُتِلُـــوا

"Ey Huzâa kabilesi! O toplulukla kendiniz savaşın! Onlarla olan savaşınızdan dolayı içinize bir zaaf ve korku gelmesin!

O topluluk da sizin gibidir. (Sizin gibi insanlardır. Mesela onların da) başlarında saçları vardır. Öldürülürlerse bir daha dirilmezler."[98]

Dünyadan mümkün oldukça çok faydalanma düşüncesine sahip olduklarını gösteren ifadeler kullanmaları da ahiret inancından yoksun olduklarına delil getirilebilir. Mücemmi' b. Hilâl'in[99] aşağıdaki beyitlerinde bunu görmekteyiz:

وخَيْـلٍ كَأَسْـرَابِ الْقَطَـا قَـدْ وَزَعْتُهـا لَهَـــا سَـــبَلٌ فِيـــهِ الْمَنِيَّـــةُ تَلْمَـــعُ
شَـهِدْتُ وَغُـنْمٍ قَـدْ حَوَيْـتُ وَلَـذَّةٍ أَتَيْـتُ وَمَـاذَا الْعَـيْشُ إِلاّ التَّمَتُّـعُ

"(Ayrılmayı sevmeyen) katâ sürüleri gibi toplu halde iken (baskın için) dağıttığım, yağmur tâneleri gibi peş peşe akın eden, gidişlerinde ölümün parıltısı sezilen nice atlılar vardır ki...

---

97 Câhiliyye şairi Şüddâh ve olayla ilgili bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 59.

98 Münserih bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 60; Izutsu'nun bu beyitteki "neşr" kelimesinde dinî anlamda yeniden dirilme mânasını araması, mütercimin de dipnotta isabetle kaydettiği gibi gereksizdir. Bk. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve insan*, s. 115-6.

99 Câhiliyye şairi Mücemmi' hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, X, 407.

Onlarla birlikte akınlarda bulundum, nice ganimet topladım, nice haz aldım. Hayat bunlardan faydalanmaktan başka bir şey değildir!"[100]

Bütün hedeflerinin dünya olduğunu ve bütün güçleriyle o hedefe kilitlendiklerini gösteren bu şiirlerin yanında ölümün kaçınılmazlığı ve dünyanın fâniliği karşısında acz içerisinde oluşlarını dile getiren ve pesimist duygular terennüm eden şiirlerden[101] hareketle de âhiret inancından yoksun oldukları sonucuna ulaşmak mümkündür.[102] Hakkında bilgi bulamadığımız Âmir b. Hût adındaki şairin aşağıdaki beyitleri bu kabildendir:

وَلقَـــدَ عَلِمْـــتُ لَتَـــأْتِيَنَّ عَشِـــيَّةً ... مـا بَعْـدَها خَـوْفٌ علـيَّ وَلا عَـدَمْ
وأزُورُ بَيْـــتَ الْحَـــقِّ زَوْرَةَ ماكِـــثٍ ... فَعَـلاَم أحْفِـلُ مَـا تَقـوَّضَ وانْهَـدَمْ
ولأتـــرُكَنْ لِلسَّـــامِلِينَ حِيَاضَـــهُمْ ... ولأخْبِسَـــنَّ عَلـى مَكـارِمِي الـنَّعَمْ

"Andolsun biliyorum ki, bir akşam gelecek (öleceğim) ve ondan sonra artık benim için ne korku ne de yokluk söz konusu olacak.

Gerçek ev (olan kabr)e kalıcı olarak gideceğim. O halde yıkılıp-yumulan dünyaya (elden kaçırdığım fırsatlara) neden üzüleyim?

Bırakayım (malını mülkünü artırmak ve) havuzunu tamir etmek isteyenler etsinler! Ben, bütün malımı şeref ve şan kazanmaya adayacağım!"[103]

---

100 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 297.

101 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 101, 202-3, 273-4, 290-1, 393; Asmaî, *a. g. e.*, s. 38; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 267.

102 Izutsu, câhiliyye insanının hayatın kaynağından çok ölümle ilgilendiğini, soyut düşünceden uzak olmalarına rağmen neredeyse bu konuda felsefî bir seviyeye ulaştıklarını, ebediyeti aradıklarını ve ahiret inancından yoksun oldukları için karamsar bir dinsizliğe düştüklerini belirtir. Bk. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve insan*, s. 106, 156 vd.

103 Kâmil bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 247-248.

Müşa'as[104] lakaplı şaire âit olan aşağıdaki şiir hem dünyadan mümkün oldukça faydalanmayı hem de ölümün verdiği pesimist duyguları terennüm etmektedir:

بِإِصْـــرٍ يَتْرُكُنِـــي الْحَـــيُّ يَوْمـــاً ... رَهِينَـــةَ دَارِهِـــمْ وَهُـــمُ سِـــرَاعُ
تَمَتَّـــعْ يَـــا مُشَـــعَّثُ إِنَّ شَـــيْئاً ... سَـــبَقْتَ بِـــهِ الْوَفَـــاةَ هُـــوَ الْمَتَـــاعُ
وَجَـــاءَتْ جَيْـــأَلٌ وَأَبُـــو بَنِيهَـــا ... أَحَـــمُّ الْمَـــأْقِيَيْنِ بِـــهِ خُمَـــاعُ
فَظَـــلَّا يَنْبُـــذَانِ الثُّـــرْبَ عَنِّـــي ... وَمَـــا أَنَـــا وَيْـــبَ غَيْـــرِكَ وَالسِّـــبَاعُ

"Yemin olsun, obam birgün beni alelacele lahdime bırakıp gidecekler...

Ey Müşa'as! Ölüm gelmeden ne elde ettiysen onunla faydalanmaya bak! Senin kârın ancak odur!

(Ölüp de defnedildikten sonra) gözlerinin ucu siyah olan çarpık yürüyüşlü dişi sırtlan, yavrularının babasıyla birlikte gelir.

Ve üzerimdeki toprağı eşelemeye başlarlar. Böylesi bir felâket düşman başına! Artık orada yalnızca ben varım, bir de canavarlar..."[105]

Câhiliyye devrinin meşhur haydutlarından Şenferâ el-Ezdî,[106] düşmanları tarafından yakalanıp öldürüleceğinde aşağıdaki beyitleri söylemiştir:

لَا تَقْبُرُونِـــي، إِنَّ قَبْـــرِي مُحَـــرَّمٌ ... عَلَـــيْكُمْ وَلَكِـــنْ أَبْشِـــرِي أُمَّ عَـــامِرِ
إِذَا احْتَمَلُوا رَأْسِي وَفِي الرَّأْسِ أَكْثَرِي ... وَغُـــودِرَ عِنْـــدَ الْمُلْتَقَـــى ثَـــمَّ سَـــائِرِي

---

104 Müşa'as'ın câhiliyye devrinde yaşadığını belirten bir kayıt bulamadık. Ancak şiirinin temasının câhiliyye anlayışını yansıttığı ortadadır. Müşa'as hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 475.

105 Vâfir bahrindeki şiir için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 123.

106 Câhiliyye şairi Şenferâ hakkında bk. Bekrî, *a. g. e.*, I, 414.

هُنَالِـكَ لَا أَرْجُـو حَيَـاةً تَسُـرُّنِي سَـجِيـسَ اللَّيَـالِي مُبْسَـلاً بِـالْجَرَائِرِ

"Benim na'şımı defnetmeyin! Benim na'şımı defnetmek size haramdır. Ancak sırtlanlara (bedenimin etlerinin) müjdesini verin...

Kellemi -ki varlığımın çoğu kellemdedir- taşıdıkları ve bedenimin geri kalanı savaş alanına bırakıldığı vakitte (bu müjdeyi verin!)

Artık orada (düşmanlarıma karşı işlediğim) cinayetler sebebiyle alıkonarak karanlık geceler boyu beni sevindirecek bir hayat sürmeyi ummuyorum!"[107]

Şenferâ'nın "beni sevindirecek bir hayat sürmeyi ummuyorum" ifadesi "sevinmeyeceğim bir hayat süreceğim" anlamında değildir. Aslında oradaki olumsuzluk, bizatihi hayatın kendisine yönelik olup şairin işlediği cinayetler sebebiyle külliyen yokluğa mahkûm olduğunu ifade etmektedir.

Buraya kadar verdiğimiz örnekler, Arap şiirine göre câhiliyye insanının âhiret inancına sahip olmadığını göstermektedir. Kur'ân-ı Kerim'in, tevhit ve nübüvvetle birlikte üç önemli inanç esasından biri olan âhiret inancı üzerinde uzun uzun duruşu, müşriklerin yeniden dirilişi inkâr ettiklerini gösteren sözlerini nakletmesi[108] ve onların bu anlayışının aksine haşr ve neşrin mümkün ve zorunlu olduğu ile ilgili delilleri defalarca vurgulaması[109], Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin buna yeteceğini değişik delil ve misâllerle tekrar tekrar izah

---

[107] Tavîl bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 188; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, II, 24.

[108] Meselâ bk. el-En'âm 6/29; Hûd 11/7; er-Ra 'd 13/5; en-Nahl 16/38; el-İsrâ 17/49 vd.; el-Hacc 22/5; el-Mü'minûn 23/35, 82; en-Neml 27/67 vd.; es-Secde 32/10 vd.; ed-Dühân 44/34; et-Tegâbün 64/7.

[109] Meselâ bk. Yûnus 10/4; er-Rûm 30/8, 27; Sâd 38/27-28; ed-Duhân 44/38-39; el-Câsiye 45/21-22; el-Ahkâf 46/3.

etmesi[110] de câhiliyye toplumunda hâkim olan kanaatin, hayatın yalnızca bu dünyaya hasrı ve âhiretin dışlanması şeklinde olduğunu göstermektedir.[111] Bu durumda câhiliyye şairlerinin önde gelenlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın[112] muallakasındaki şu beyitler ve buna benzer şiirlerin[113] sıhhati kuşku uyandırmaktadır:

فَلَا تَكْتُمُنَّ اللهَ مَا فِي نُفُوسِكُمْ لِيَخْفَى وَمَهْمَا يُكْتَمِ اللهُ يَعْلَمِ
يُؤَخَّرْ فَيُوضَعْ فِي كِتَابٍ فَيُدَّخَرْ لِيَوْمِ الْحِسَابِ أَوْ يُعَجَّلْ فَيُنْقَمِ

"Gizli kalsın diye içinizdekileri Allah'tan saklamaya kalkışmayın! Ne kadar gizlenirse gizlensin gizlenen şeyi Allah bilir.

(Gizlenen o şey,) ertelenir, bir kitaba konulup hesap günü için biriktirilir veya hükmü çabuklaştırılıp cezası hemen verilir."[114]

Câhiliyye devrinde cömertliğiyle nam salan Hâtim et-Tâî'ye[115] nispet edilen aşağıdaki şiirde yer alan yemin de bu kabildendir:

---

110 Meselâ bk. el-Bakara 2/259-260; el-Kehf 18/9-26; er-Rûm 30/50; Yâsin 36/33, 77-83; el-Vâkıa 56/60-74; el-Kıyâme 75/40.

111 Uhrevî ceza ve mükâfata inanmamalarına rağmen müşriklerin Allah'a ve kendilerini O'na yaklaştıracaklarını düşündükleri diğer tanrılara tapınmaları dünyada bir musibete uğramamak ve bahtiyar bir hayat yaşamak gâyelerine mâtuftu. Bazı Kur'ân âyetleri ve bunların tefsirleri buna işaret ettiği gibi bu yönde bazı rivayetler de nakledilmektedir. Bk. Hûd 11/54-56; ez-Zümer 39/36; Taberî, *a. g. e.*, XXIV, 5-6; Kurtubî, *a. g. e.*, XV, 257-8; ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 180-3.

112 Züheyr hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 63; İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 137.

113 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 149.

114 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. *el-Muallakâtu's-seb'*, Berlin 1891, s. 13; Izutsu, Züheyr'in ahiret inancı taşımasının muhtemel olduğunu belirterek yukarıdaki beyitlerin nispetinden kuşku duymaz. Bk. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve insan*, s. 113-4; ayrıca bk. Tülücü, Süleyman, "Câhiliyye Devri Şairlerinden Züheyr'in Dini İnancı ve Şiirlerinde Dinî İzler", *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: XXV, sy: 2, 1989, s. 9 vd.

115 Hâtim hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 241.

أَمَـا والـذِي لا يَعْلَـمُ البَتَّـةَ غَيـرُهُ ويُحيـي العِظـامَ البِـيضَ وهْـيَ رَمـيمُ
لَقَدْ كنتُ أَخْتارُ القِرَى طَاوِي الْحَشا مُحافَظَـةً مِـنْ أن يُقـالَ لئـيمُ

"Kasem olsun Ona ki, sırları yalnız O bilir,
Kudretinden çürümüş hurda kemikler dirilir:
Yeğdir indimde misâfir doyurup aç yatmak
İstemem çünkü denilsin bana "bencil, alçak!"[116]

Buna benzer bir mazmunu câhiliyye devrinin Yemenli şairlerinden Alkame Zû Ceden el-Himyerî'nin,[117] geçmiş atalarını dile getirip dünyanın fâniliğini işlediği kasidesinde yer alan aşağıdaki beyitlerde okuruz:

الْيَـــوْمَ يُجْـــزَونَ بِأَعْمَـــالِهِمْ، كُـلُّ امـرىءٍ يَحْصُـدُ مـا قـد زَرَعْ
صَـــارُوا إِلَـــى اللَّهِ بِأَعْمَـــالِهِمْ، يُجْـزِيءُ مَـنْ خَـانَ وَمَـنِ ازْتَـدَعْ

"Artık bugün onlara yaptıklarının karşılığı verilir. Herkes ektiğini biçer.
Yaptıkları davranışlarla Allah'a dönmüşlerdir. (O,) hâinlik edenin de bozgunculuğu engelleyenin de karşılığını verir."[118]

Eğer bu kabil şiirlerin câhiliyye inanış ve düşüncelerini yansıtmakta gerçeklik payı varsa bile bu oldukça lokal ve sınırlı bir çerçevede kalmış olmalıdır.[119] Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in âhiret inancına ısrarla yaptığı vurgular toplumun

---

116 Tavîl bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 333.
117 Câhiliyye şairi Alkame hakkında bk. Muhammed Ali el-Hâşimî, *a. g. e.*, II, 725.
118 Serî' bahrindeki beyitler için bk. Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 727.
119 Cevâd Ali, yukarıdaki şairlerin ve A'şâ'nın, Ümeyye b. Ebi's-salt gibi âhirete inanan sayılı kişilerden olduğu kanaatindedir. Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 132-3.

genelinin bu inançtan yoksun olduğunu düşündürmektedir.[120] Bununla birlikte âhiret inancının varlığını gösteren şiirler içerisinde "sahibi öldükten sonra aç bırakılarak ölen ve sahibiyle birlikte diriltileceğine inanılan at veya deve" anlamına gelen "beliyye" inanışı[121] oldukça dikkat çekicidir. Meyyitin kabrinde "akîre" denilen bir deve, inek veya koyun boğazlandığı[122] ya da bineğinin başı açlıktan ölene kadar arkasına bağlı tutulduğu[123] ve ağıtçı kadınların başında ağladığı veya hayvanın diri diri yakıldığı nakledilmektedir.[124] Abs kabilesinin, karşı tarafın kan davasına kalkışmasını engellemek için her aileden bir fert alarak oluşturduğu bir çeteye öldürttüğü Nadle b. el-Üştür b. Fak'as hakkında[125] söylediği mersiyede câhiliyye şairi Münkız b. Tammâh el-Esedî[126] şöyle diyor:

يـا نَضْـلَ لِلضَّـيْفِ الغَرِيـبِ ولِلْـ ـــجَارِ الْمَضِـيمِ وَحَامِـلِ الْغُـرْمِ
أوْ مَـنْ لأَفْـزَعَ بَعْـلِ أَرْمَلَـةٍ مِثْـلِ البَلِيَّـةِ سَـمْلَةِ الْهَـدْمِ

"Ey Nadle! Yetiş kimsesiz konukların, haksızlığa uğramış komşuların ve borç yükü altına girmişlerin imdâdına! (Âh! Senden sonra böylelerinin yardımına kim koşacak?)

---

120 Bu durumda "Arapların çoğu yeniden dirilişe ve hesaba inanırdı" gibi ifadeler (Bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 322; Hûfî, *a. g. e.*, s. 415.) abartılı ve genellemeci bir yaklaşımın sonucu olarak görülmektedir.

121 İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 323; ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 307-9.; Hûfî, *a. g. e.*, s. 416.

122 Zebîdî, *a. g. e.*, X, 43-4 "bly".

123 Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1511; İbn Manzûr, *a. g. e.*, VI, 144-5 "'aks"; XIV, "blv".

124 Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 129-30.

125 Olay hakkında bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1506.

126 Cümeyh lakabıyla anılan câhiliyye şairi Münkız hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 403.

> Yâhut bir kalendere, bir beliyye gibi yalnız kalan, yamalı elbîseler giyip eski eşyâlar kullanan bir dulun kocasın(ın öcünü almay)a kim yardım edecek?"[127]

"Beliyye" isminin varlığı, sahibi ölen at veya devenin sahibiyle birlikte diriltileceği inanışının da varlığına bir karine teşkil eder. Ancak bu karine, bizim yukarıda câhiliyye devri Araplarının genelinin âhiret inancından yoksun oldukları hakkında verdiğimiz hükmü nakzedecek güçte midir?

Kanaatimizce bu ismin varlığı bu yönde bir karine oluşturursa da söz konusu inanışın yaygınlığına delil gösterilemez.[128] Unutmayalım ki, Arap yarımadası oldukça geniş bir coğrafyadır. Bu coğrafyada yaşayan insanların, inanç ve kanaatleri bakımından yekpare bir kütle oluşturduklarını düşünmemek gerekir. Daha önce zikrettiğimiz gibi, Kur'ân'ın, onların inançları hakkında verdiği detaylardan onların Allah hakkındaki inanışları arasında farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Yeniden diriliş konusunda da ekseriyetin kanaatinin aksine olumlu kanaate sahip olan cüz'î bir kesim bulunabilir.

Kaldı ki, bahis konusu ettiğimiz beliyye inanışının bütün Araplarda mevcut olduğunu farz etsek bile bu, onlarda Kur'ânî anlamda bir âhiret düşüncesi olduğunu göstermekten çok uzaktır. Çünkü Kur'ân'ın getirdiği âhiret ilkesi, kişinin yeniden diriltilip yaptıklarının hesabını Allah'a vereceğinin şuurunda olarak yaşamasını gerektirdiğinden doğrudan doğruya hayatla bağlantılıdır. Beliyye inanışı ise, kişinin atının veya devesinin kendisiyle birlikte yeniden dirileceğini ihtiva etse de bununla ilgili herhangi bir amaç içermekten

---

[127] Kâmil bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 358; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1511; ayrıca bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 195.

[128] Ayrıca bk. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve insan*, s. 116-7.

uzak, ne olduğu tam olarak belli olmayan muğlak bir düşüncedir. Bu yönüyle bir inanç olmaktan çok bir kuruntu ve efsaneye benzemektedir. Kur'ân'ın getirdiği âhiret inancı ise, insana hem ferdî hem de ictimâî hayatta ciddî bir ahlâkî mes'ûliyet şuuru kazandırmıştır.

D. GAYBÎ VARLIKLAR

Câhiliyye Araplarının melek ve cinlerin varlığını kabul ettiklerini Kur'ân-ı Kerim'in açık şehadetiyle biliyoruz. Kur'ân-ı Kerim, onların, melekleri Allah'ın kızları olarak gördüklerini,[129] onları Allah'la kendi aralarında aracı kabul ettiklerini,[130] cinlere sığındıklarını[131], Cenâb-ı Hak ile cinler arasında nesep bağı kurduklarını[132] ve onlara taptıklarını[133],

---

129 ez-Zuhruf 43/19.

130 en-Necm 53/26.

131 el-Cinn 72/6; bununla ilgili rivayetler için bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 325 vd.; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 720, 746.

132 eş-Sâffât 37/157. Huzâa kabilesinden Müleyh Oğulları'nın cinlere taptığı nakledilir. (bk. İbnü'l-Kelbî, *a. g. e.*, s. 22) Ancak "cin" kelimesinin lügat anlamının "örtmek, gizlemek" olduğundan hareketle birçok müfessir buradaki "cin" ile meleklerin kastedildiğini, zira onların da gözden nihan varlıklar olduğunu ileri sürmüşlerdir. (bk. Taberî, *a. g. e.*, XXIII, 108; Beydâvî, *a. g. e.*, V, 255-6; Nesefî, *a. g. e.*, V, 255-6; Hâzin, *a. g. e.*, V, 255-6.) Nitekim meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inansalar da (bk. ez-Zuhruf 43/19) müşriklerin geneli cinlerle ilgili böyle bir inanışa sahip değildiler. Bununla birlikte Allah'la İblis'in kardeş olduğunu ileri sürdükleri (bk. Taberî, *a. g. e.*, XXIII, 107; Râzî, *a. g. e.*, XXVI, 168), meleklerin analarının kim olduğunun sorulması üzerine "cinlerin ileri gelen kadınları!" cevabını verdikleri de nakledilir (bk. Suyûtî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 168); Câhiliyye devrine dair bilgi veren râvilerin bu konuya dair verdikleri malûmâtın yetersiz olduğunu, câhiliyye insanlarının cinlerle ilgili inanışlarının unutulmuş veya İslâm'a aykırı olduğu için aktarılmamış bir kısım mitolojilerle ilgisi olması gerektini ileri süren Cevâd Ali, Arapların, cinleri kendileri gibi kabileler halinde yaşayan ve asabiyet dâvâsı vs. sebeplerle savaşan topluluklar olarak tahayyül ettiklerini belirtir ve bununla ilgili câlib-i dikkat nakillerde bulunur. (bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 710 vd.) Mahmûd Şükrî el-Âlûsî de, Arapların, cinlerle evlenilip onlardan çoluk-çocuk sahibi olunabileceğine inandıklarını aktarır. Bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 340 vd.

onların gaybı bildiklerine inandıklarını[134] Hz. Peygamber'e "mecnun/cinlenmiş" dediklerini belirtmektedir.[135] Edebiyatla ilgili eserlerden de her şairin bir cini (: ilham perisi) olduğuna[136] ve hatta cinlerin şiir söylediğine[137] inandıkları anlaşılmaktadır.

Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî'ye[138] ait olan aşağıdaki beyitler, Arapların, cinlerin ıssız yerlerde bulunduklarına inandıklarını gösterir:

وَخَـــرْقٍ تَعْـــزِفُ الْجِنَّـــانُ فيـــهِ فَيافِيـــهِ تَجِـــنُّ بِهـــا السَّـــهامُ
ذَعَـــرْتُ ظِباءَهـــا مُتَغَـــوِّرَاتٍ إِذا أَدْرَعَـــتْ لَوامِعَهَـــا الإِكَـــامُ

"İnin-cinin top oynadığı, rüzgârların şarkı söylediği nice çöl var ki

Orada öğleyin tepelerin seraplar gösterdiği vakitte yuvalarına girmiş olan ceylânları ürküttüm."[139]

---

133 Sebe 34/41. Buradaki "tapınma", büyük ihtimalle "Allah'a isyanda onlara itaat etme ve onlara aşırı ihtiramda bulunma" anlamındadır. (bk. Râzî, *a. g. e.*, XXV, 265.) Bununla birlikte içlerinden cinlere tapanlar olduğu da nakledilir. (Taberî, *a. g. e.*, XV, 104; XXII, 102.) Nitekim yeni bir ev aldıklarında veya bir bina yaptıklarında cinlerin tasallutunu engellemek için "cin kurbanı" denilen bir kurban kestikleri nakledilmektedir (bk. İbn Manzûr, *a. g. e.*, II, 437 "zbh") ki bu da bir taabbüd nev'idir. Keza cinlerin rüzgârları çıkardıklarına ve tâûna onların sebep olduklarına inandıkları hakkında nakiller vardır. bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 711, 724.

134 Sebe 34/14; bununla ilgili nakiller için bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 714, 716, 722, 736-7.

135 el-Hicr 15/6; el-Kalem 68/51.

136 Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 733-4; Izutsu, *Kur'an'da Allah ve insan*, s. 211-4.

137 Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, I, 165.

138 Câhiliyye şairi Bişr hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 97.

139 Vâfir bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 325; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1397-8; Alkame b. Abde'nin meleklerle ilgili bir beyti için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 386.

Câhiliyye devrinin meşhur haydutlarından Şenferâ el-Ezdî de,[140] bir kasidesinin nesip bölümünde aşağıdaki beyte yer veriyor:

فَدَقَّتْ وجَلَّتْ واسْبَكَرَّتْ وأُكْمِلَتْ فَلَوْ جُنَّ إنسانٌ من الحُسْنِ جُنَّتِ

"(Estetik bakımdan ince olması gereken yerleri) incelmiş, (dolgun olması gereken yerleri) dolgun hale gelmiş, boy atıp mükemmel bir hâle gelmiş... Eğer bir insan güzellikten dolayı cinlense (sevgilim Ümeyme) cinlenirdi."[141]

Bu beyit, Araplar arasında cinlenme, cinnet getirme inanışının bulunduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'e mecnun demeleri de bunu teyit eder.[142]

Kur'ân-ı Kerim, Araplar'ın melek ve cinlere atfettiği şirk unsuru içeren olağan üstü özellikleri nefyetmiş ve onların da insanlar gibi Allah'ın kulları olduğu inancını getirmiştir.

E. KADER

Sözlükte "ölçü" anlamına gelen kader, kavram olarak Allah'ın olacakları önceden bilip takdir etmesidir.[143] Takdir, Allah'ın ilim ve irade sıfatlarına; takdirin meydana gelişi ise kudret ve halk sıfatlarına taalluk eder.

Kur'ân-ı Kerim'deki "*Biz, herşeyi bir ölçüye göre yarattık.*"[144] "*Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış ol-*

---

140 Şenferâ hakkında bk. Bekrî, *a. g. e.*, I, 414.

141 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 98; "cünne" ifadesi "gözden kaybolurdu" şeklinde de yorumlanmıştır. Bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 519.

142 el-Hicr 15/6; el-Kalem 68/51.

143 Râgıb, *a. g. e.*, s. 657-8 "kdr"; İbn Manzûr, *a. g. e.*, V, 74 "kdr".

144 el-Kamer 54/49.

masın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. (Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlere şımarmayasınız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenen kimseleri sevmez."[145] meâlindeki âyetler kader inancıyla ilgilidir.

Kader, akılsız varlıklar hakkında bir problem oluşturmazsa da akıllı ve iradeli bir varlık olan insanın sorumluluğunu temellendirme ve Allah'ın fâil-i muhtâr (dilediğini yapan) olduğunu göz ardı etmeme noktasında derin kelâmî tartışmalara sebebiyet vermiş, bir uçta insanı rüzgârda savrulan bir yaprak mesabesinde gören Cebriye'nin, diğer uçta insanı kendi fiillerinin yaratıcısı gören Mu'tezile'nin bulunduğu, öte yandan bu iki uçtan birine yakın konuşlanan Mâtürîdiyye, Eş'ariyye ve Selefiyye'nin yer aldığı değişik mezhepler zuhur etmiştir. Nasslara yaklaşımdaki farklılığın yanı sıra Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Müslümanlar arasındaki ihtilâfların ve başka din ve kültürlerle karşılaşmanın da müessir olduğu bu mezhepler ve görüşlerini dayandırdıkları deliller bahsimizin dışındadır.[146] Ancak şu kadarını belirtelim ki, Kur'ân'daki birçok âyette insanların yaptıklarından sorumlu tutulup ona göre karşılık alacakları belirtilmek suretiyle onların davranışları kendilerine nispet edilirken[147] bazı âyetlerde de Allah dilemedikçe insanın dileyemeyeceği belirtilmekte, dolayısıyla insanın iradesi sınırlanmaktadır.[148]

Câhiliyye şiirinde kader inancını çağrıştıracak ifadeler bulunsa da yukarıda temas ettiğimiz insanın sorumluluğunu temellendirme veya Allah'ın mutlak iradesini dikkate alma gibi İslâmî kaygılardan tabiatıyla uzaktır. Aksine câhiliyye

---

145 el-Hadîd 57/22-23.
146 Bk. Yavuz, Yusuf Şevki, DİA, "Kader", XXIV, 58-63.
147 Meselâ bk. es-Secde 32/19; el-Fussılet 41/27-28.
148 et-Tekvîr 81/29.

insanının kader anlayışı, yaşamakta oldukları zor şartlardan ve sosyo-ekonomik çalkantılardan kaynaklanmakta[149] olup - bu hususta tespit edebildiğimiz veriler çerçevesinde- fatalizm ve kendini gerçekleştiren kehânet kavramlarıyla ifade edilmeye daha uygundur.[150]

Mesela yılan tarafından sokulan devesini kurtarayım derken kendisi de yılanın zehrine maruz kalarak daha önce gittiği bir kâhinin öleceğini belirttiği yerde ölmek üzere olan Üfnûn et-Tağlibî[151] arkadaşı Muâviye'ye hitâben aşağıdaki beyitleri söylüyor:

أَلاَ لَسْتُ فِي شَيْءٍ فَرُوحاً مُعَاوِيا ... ولاَ المُشْفِقاتُ إِذْ تَبِعْنَ الحَوازِيَا
فَلاَ خَيْرَ فِيما يَكْذِبُ المَرْءُ نَفْسَهُ ... وتِقْوَالِهِ لِلشَّيْءِ: يَا لَيْتَ ذَا لِيَا
لَعَمْرُكَ ما يَدْرِي امْرُؤٌ كَيْفَ يَتَّقِي ... إِذَا هُوَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ اللهُ وَاقِيَا
كَفَى حَزَناً أَنْ يَرْحَلَ الحَيُّ غُدْوَةً ... وأُصْبِحَ فِي أَغْلَى إِلاَهَةَ ثاوِيَا

"Ey Muâviye! Haberin olsun ki hiçbir şeyde sevinmedim. Kâhinelere soru soran şefkatli kadınlar da (sevinemez. Çünkü insanın yazgısı değişmez. Kadınların kâhinlere sordukları şeyler de bir fayda getirmez.)

Kişinin kendisini yalan vaatlerle oyalamasında ve bir şeye "Keşke benim olsaydı" şeklindeki sözlerinde hiçbir fayda yoktur.

Başına yemin olsun ki, Allah bir koruyucu takdir etmedikçe kişi (başına geleceklerden) nasıl korunacağını bilemez.

---

149 Bu sebeple dehrîlerde bile böyle bir inanç vardı. Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 121-2, 153 vd., 159.

150 Câhiliyye şairlerine nispet edilen ve İslâmî devirdeki cebrî ve hatta kaderî görüşleri çağrıştırır içeriğe sahip şiirler bize çok inandırıcı gelmemektedir. (bunlar için meselâ bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 157-62). Çünkü o devirdeki insanlar böyle felsefî ve soyut konular üzerinde kafa yormaya alışkın değildiler.

151 Câhiliyye şairi Üfnûn et-Tağlibî ve yaşadığı rivayet edilen bu olayla ilgili bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1154-5.

Yarın sabah oba kalkıp giderken benim İlâhe'nin zirvelerinde kalmam ne üzücüdür!"[152]

Kader inancıyla ilişkilendirilebilecek şiirler, İslâm öncesi Arapların âhiret inancından yoksun oluşlarının da etkisiyle daha çok somut hususlarla ve maddiyatla ilgilidir. Câhiliyye şairlerinin büyüklerinden Alkame b. Abde de[153] bir beytinde şöyle diyor:

والمـالُ صُـوفُ قَـرارٍ يَلْعَبُـونَ بـهِ عَلَـى نِقَادَتِـه وَافٍ ومَجْلُـومُ
وَمُطْعَـمُ الغُـنْمِ يـومَ الغُـنْمِ مُطْعَمُـهُ أَنَّـى تَوَجَّـهَ، وَالْمحْـرومُ مَحْـرُومُ

"Mal, koyunun elden ele gezen yünü gibidir. Bazı koyunda bol olur, bazısında az... (Mal da öyledir. Bazı insanda çok olur, bâzısında hiç olmaz.)

Ganimet malı yemesi takdir edilen kişi ganimet aldığı gün nerede olursa olsun ondan nasibini alır. Mahrum kalması takdir edilen kişi de ondan mahrum kalır."[154]

İleri yaşta olmasına rağmen Huneyn Savaşı'na müşriklerin saflarında katılıp maktûl düşen Düreyd b. es-Sımme[155], birçok vukûâta karışmaları sebebiyle kavminin içinde çok maktûl bulunduğunu belirttiği bir şiirinde aşağıdaki beyte yer veriyor:

أَبَـى الْقَتْـلُ إلاَّ آلَ صِـمَّةَ إنَّهُـمْ أَبَـوْا غَيـرَهُ وَالْقَـدْرُ يَجْـرِي إلـى الْقَـدْرِ

---

[152] Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 250; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1155 vd.

[153] Alkame hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 218.

[154] Basît bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 393; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1617-8.

[155] Düreyd hakkında bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 114.

"Cinâyetler ille de Sımme âilesinin başına geldi. Onlar da katledilmek dışındaki ölüm çeşitlerine direndiler. Âdetâ kader, kadere koştu. (Katl özellikle onlar için takdir edildi, onların alnına da katledilerek ölmek yazıldı.)"[156]

Nübüvvet çağına yetişmekle birlikte Müslüman olmayıp ölene kadar Hz. Peygamber'e (sav) düşmanlığında ısrar eden Âmir b. et-Tufeyl'in[157] aşağıdaki beyti ise *"Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür."*[158] meâlindeki âyetin mazmununu hatırlatması bakımından oldukça câlib-i dikkattir:

قَضَى اللهُ فِي بَعْضِ الْمَكَارِهِ لِلْفَتَى بِرُشْدٍ وَفِي بَعْضِ الْهَوَى مَا يُحاذِرُ

"Hoşlanılmayan bazı hususlarda Allah yiğide iyilik takdir etmiştir. Hoşa giden bazı hususlarda ise kişinin sakınacağı şeyler olabilir."[159]

Kelâm ve akait kitaplarında kaderle birlikte ele alınan kavramlara da şiirlerde nâdiren rastlamak mümkündür. Ecel kavramı bunlardan biridir. Muallaka şairi Tarafe b. Abd'in[160] dedesi Sa'd b. Mâlik,[161] kabilesinin girdiği bir savaştan uzak duran bir kabile ferdini hicvettiği şiirinde şu beyte yer vermektedir:

إِنَّ الْمَوَائِلَ خَوْفَهَا يَعْتَاقُهُ الأَجَلُ الْمُتَاحُ

---

156 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 341.
157 Âmir hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 334.
158 el-Bakara 2/216.
159 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 296.
160 İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 185.
161 Câhiliyye şairi Sa'd hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 192.

"Savaştan korkarak sığınak arayana takdir edilmiş olan eceli engel olur."[162]

Çoğunlukla pesimist duygular içeren ölümle ilgili şiirlerde İslâmî dönemdeki "ecel" kavramına oldukça yakın kullanım ve anlayışlara rastlamak mümkündür. Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın[163] muallakasındaki aşağıdaki beyitler oldukça dikkat çekicidir:

وَجَدْتُ الْمَنَايَا خَبْطَ عَشْوَاءَ، مَنْ تُصِبْ تُمِتْهُ، وَمَنْ تُخْطِئْ يُعَمَّرْ فَيَهْرَمِ
وَمَنْ هَابَ أَسْبَابَ الْمَنَايَا يَنَلْنَهُ وَلَوْ نَالَ أَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسُلَّمِ

"Ölümlerin gelişi güzel ve rastgele olduğunu gördüm. Kime isabet ederlerse onu öldürürler, kimi de ıskalarlarsa o kişi yaşar ve pîr-i fâni bir yaşlı olur.

Ölümlerin araçlarından kim korkarsa ölümler ona ulaşır. İsterse o kişi bir merdivenle göğe çıksın."[164]

Hulâsa olarak câhiliyye şiirinde kader ve onunla ilgili kavramlara zaman zaman yer verilmiş olmakla birlikte bu kavramlar İslâmî devirdeki kadar anlam içeriğine sahip değildir; aksine o zaman ki Arapların zihin ve hayatında geniş yer tutan mal ve savaş gibi konularla sınırlı kalmıştır. Kur'ân ise -hakkında birçok doktriner tartışma olsa da- kader kavramına dinî bir boyut kazandırarak ciddî bir derinlik getirmiştir.

---

[162] Meczûu'l-kâmil bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 194.
[163] Câhiliyye şairi Züheyr hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 63.
[164] Tavîl bahrindeki beyitler için bk. *el-Muallakâtu's-seb'*, s. 14; benzer beyitler ve bunların değerlendirmeleri için ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 156 vd.

F. BÂTIL İNANÇLAR

Arapların gök cisimlerinden ve kuma çizilen çizgilerden anlam çıkarmak gibi birçok bâtıl bilgi ve inanışı olmakla[165] birlikte şiirlerde en çok "zecr"[166] denilen kuşların ses ve hareketlerinden anlam çıkarma söz konusu edilmektedir. Bu da, zecrin toplumda yaygın olduğunu gösterir. Avf b. Atıyye'nin[167] kabilesini övdüğü bir kasidesinde yer verdiği aşağıdaki beyitler de buna işaret eder:

نَـــؤُمُّ الـــبِلاَدَ لِحُـــبِّ اللِّقَـــاءِ ولا نَتَّقِـــي طَـــائِراً حيـــثُ طَـــارَا
سَـــــنَيحاً ولا جارِيـــــاً بارِحـــــاً علـــى كـــلِّ حـــالٍ نُلاقِـــى اليَسَـــارَا

"Düşmanla karşılaşmayı sevdiğimiz için değişik beldelere yöneliriz, kuşlar nereden-nasıl uçarsa uçsun uğursuzluğundan çekinmeyiz.

Sağdan sola uçarlarmış veya soldan sağa koşarlarmış, hiç aldırmayız! Biz her hâlükârda rahatlık ve bolluğa erişiriz."[168]

Câhiliyye şairlerinin büyüklerinden Alkame b. Abde'nin[169] aşağıdaki beyti karganın uğursuz addedildiğini göstermektedir:

---

165 Bu konuda geniş bilgi için bk. Fehmî, *a. g. e.*, s. 70 vd. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 313 vd., 360 vd.; III, 3 vd.; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 788, 799, 801, 804, 806 vd.

166 Zecr hakkında geniş bilgi için bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 307 vd.

167 Câhiliyye şairi Avf için bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, VI, 370; Avf'ın İslâmî devre ulaştığı da ileri sürülmüştür. Bk. Bekrî, *a. g. e.*, I, 377.

168 Mütekârib bahrindeki beyitle için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 406-7; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1667.

169 Alkame hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 218.

وَمَــنْ تَعَــرَّضَ لِلْغِرْبَــانِ يَزْجُرُهَــا عَلَــى سَــلاَمَتِهِ لا بُــدَّ مَشْــؤُومُ

"Kovalamak için bile olsa sağlam iken kargalara ilişen kişi mutlaka bir uğursuzluğa uğrar."[170]

Uğursuz sayılan şeylerden birinin de peş peşe erkek doğuran deve olduğu anlaşılmaktadır. Câhiliyye devrinde haydutları örgütlediği için Urvetü's-saâlîk (haydutların Urvesi) lakabıyla anılan Urve b. el-Verd,[171] savaşmak üzere çıkacağı seferden kendisini vazgeçirmek isteyen karısının şöyle dediğini belirtir:

وَمُسْتَثْبِتٌ فِــي مَالِــكَ العَــامَ إِنَّنِــي أَرَاكَ عَلَــى أَقْتَــادِ صَــرْمَاءَ مُــذْكِرِ
فَجُــوعٍ بِهَــا لِلصَّــالِحِينَ مَزِلَّــةٌ مَخُــوفٍ رَدَاهَــا أَنْ يُصِــيبَكَ فَاحْــذَرِ

"(Sen) bu yıl malın içinde güvenlisin. Senin sütü kesilip güçlenmiş hep erkek doğuran (uğursuz) bir devenin ağaç semeri üstünde helâk olmandan korkuyorum.

(Öyle bir deve) büyük bir felâkettir. Yiğit kimselerin ayağı onunla kayar. Uğursuzluğunun sana da ilişmesinden korkulur. Sakın!"[172]

Kuşların uçuşundan vs. uğursuzluk çıkarmanın İslâmî devirde de sürdüğünü görmekteyiz. Emevî devri şairlerinden Mukanna',[173] yakınlarından yakındığı bir şiirinde aşağıdaki beyte yer vermektedir:

---

170 Basît bahrindeki beyit için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 393; beyte verilen farklı bir anlam için bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1619.

171 Bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, II, 675.

172 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 38-9.

173 bk. Ziriklî, *a. g. e.*, V, 211.

وَإِنْ زَجَـرُوا طَيْـراً بِـنَحْسٍ تَمُـرُّ بِـي زَجَـرْتُ لَهُـمْ طَيْـراً تَمُـرُّ بِهِـمْ سَـعْداً

"Onlar önümde uçan her kuşu uğursuzluğa yorsalar da ben onların önünde uçan her kuşu baht ve saâdetle tefsir ederim. (Kısacası onlar daima benim bir bahtsızlık ve felâkete uğramamı beklerken ben onların huzur ve mutluluk içinde yaşamalarını isterim.)"[174]

el-Udeyl b. el-Furh el-'Iclî[175] veya Ebü'l-Ahyel el-'Iclî[176] adındaki İslâmî devir şairlerine nispet edilen aşağıdaki beyit de bu konuda başka bir delildir:

لَعَمْـرِي لَقَـدْ مَـرَّتْ بِـيَ الطَّيْـرُ آنِفـاً بِمـا لَـمْ يَكُـنْ إِذْ مَـرَّتِ الطَّيْـرُ مِـنْ بـدِّ

"Başıma yemin olsun ki, demin kuşlar bana doğru uçtuğunda mutlaka gerçekleşecek bir işle uçtular. (Onların uçuşundan ben bir şey olacağını bildim)."[177]

Bu inanışın İslâmî devre kadar uzanması, kuşkusuz câhiliyye devrinde çok kökleşmiş bir inanç olduğunu gösterir.

---

174 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 38.

175 Hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, V, 190; Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 303.

176 Hakkında bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 50.

177 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 305.

II. Ritüeller

Kur'ân-ı Kerim'de müşriklerden bahsedilen bir yerde meâlen *"Onların Beytullah yanındaki duâları (salât) da ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir."*[1] buyurulmaktadır. Ancak bu ayetin, gerçekten onların namazlarının olduğuna delâleti ihtilâflı bir mevzudur.[2] Ayrıca bazı hadislerde Arapların aşure gününde oruç tuttuklarına işaret vardır.[3] Ne var ki, incelediğimiz şiir kaynaklarında bunlarla ilgili hiçbir işarete rastlamadık. Öte yandan Arapların, İslâm'dan önce sünnet oldukları bilinmekte,[4] guslettikleri ve ölülerini yıkayıp kefenleyerek defnettikleri,[5] içlerinde "uzlete çekilerek ibadet ve tefekkür etmek" şeklinde tarif edebileceğimiz tahannüse başvuranların bulunduğu zikredilmektedir.[6] Bununla birlikte çok geniş bir coğrafyada yaşamakta olan Arapların hepsinin bir dinin şiarlarını uyguladıklarından emin olmak mümkün değildir. Ancak Kureyş'in de bağ-

---

1 el-Enfâl 8/35.

2 Taberî, *a. g. e.*, IX, 240 vd.; ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 337; Suyûtî, bu âyette, müşriklerin bu davranışlarıyla Hz. Peygamber'in (sav) namazıyla alay ettiklerine işaret edildiğini nakleder. Bk. Suyûtî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 96.

3 Buhârî, "Savın", 1, 68, 56; Tirmizî, "Savm", 49. Bu konudaki görüş ve değerlendirmeler için bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 340-3; Ateş, *a. g. e.*, s. 110-2.

4 İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 329; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 287; hatta kız çocuklarını da bızırlarını keserek sünnet ediyorlar ve kınayacakları biri hakkında "İbn mukattıati'l-buzûr / kız çocuklarını sünnet eden kadının oğlu" ifadesini kullanıyorlardı. Bk. İbn Manzûr, *a. g. e.*, IV, 70 "bzr".

5 İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 319-20, 329; ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 287-8; Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 344; Ateş, a.g.e., s. 40-2, 84-7.

6 Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 343.

lı olduğu Meadd (b. Adnân) kabilelerinin ekseriyetinin, İbrâhim dininin kalıntılarını muhâfaza etmekte olup Kâbe'yi tavaf edip hac menâsikini yaptıkları, haram aylara saygı gösterdikleri, çirkin işleri (fevâhiş) ve akraba bağlarını kesmeyi yadırgadıkları ve suçluları cezalandırdıkları belirtilir.[7]

Arapların ibadet ve ritüelleriyle ilgili incelediğimiz şiir kaynaklarında en fazla vurgu yapılan hususlar şüphesiz hac ve hacla ilgili olanlardır. Bu sebeple bunları müstakil bir başlık altında ele almak istiyoruz:

A. HAC VE HACLA İLGİLİ HUSUSLAR

Kur'ân-ı Kerim ve tarihî kayıtlar, müşrik Arapların Kâbe'ye saygı gösterdiklerini, şirke ve yakışık almayan çirkin davranışlara bulaşmış olsalar da hac menâsikini icra ettiklerini ve Kâbe'yi tavaf ettiklerini açıkça göstermektedir.[8] *"Allah'a ortak koşanlar, kendi kâfirliklerine bizzat kendileri şâhitlik ederken, Allah'ın mescitlerini imar etmeye lâyık değildirler."*[9] meâlindeki âyet ve devamındaki âyetler Kâbe'ye olan saygılarına ve ona hizmet ettiklerine, *"Ey îman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."*[10] meâlindeki âyet Kâbe'yi tavaf ettiklerine, *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: 'Babamızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler."*[11] meâlindeki âyetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetler tavaf esnasında bazı kadınların galiz yerleri haricinde çıplak olduklarına[12], *"Şüphe yok ki, Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim*

---

7 Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 346; ayrıca bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 288-9, 292.

8 et-Tevbe 9/17-20.

9 et-Tevbe 9/17.

10 et-Tevbe 9/28.

11 el-A'râf 7/28.

12 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 168-9.

Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur."[13] meâlindeki âyetin sebeb-i nüzulü ile ilgili rivayetler Safa ve Merve arasında sa'y ettiklerine[14], *"Ey îman edenler! Allah'ın işâretlerine, haram aya, kurbana, (ondaki) gerdanlıklara saygısızlık etmeyin!"* [15] meâlindeki âyet kurban kestiklerine ve kurbanlıklara gerdanlık taktıklarına,[16] *"Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük günahtır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahtır."*[17] meâlindeki âyet ve bunun sebeb-i nüzulü ile ilgili rivayetler[18] haram aylara olan saygılarına, *"Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim (Mekke'yi) güven içinde kutsî bir yer yaptığımızı görmediler mi?"*[19] meâlindeki âyetler[20] Mekke'yi harem kabul ettiklerine delildir.[21] Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa edişi[22], Mekke halkı hakkında duâ edişi[23] ve insanları hacca çağırışı[24] ile ilgili anlatımlar da yukarıdaki hususları teyit etmektedir. Bu sebeple câhiliyye şairlerinin, şiirlerinde işledikleri Kâbe, Harem, haram aylar, hac esnasında kurban kesme ve kurbanlıklara gerdanlık takma gibi hususların -

---

13 el-Bakara 2/158.
14 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 30.
15 el-Mâide 5/2.
16 Ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 196-9.
17 el-Bakara 2/217.
18 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 45 vd.
19 el-Ankebût 29/67.
20 el-Kasas 28/57; el-Beled 90/1-2; et-Tîn 95/3.
21 Hac etmek isteyen kabileler önce putları yanında dualar ediyor, sonra Kâbe'ye geliyorlardı. Her putun ve her kabilenin kendine mahsus bir telbiyesi vardı. Telbiyelerden kimi vezinsiz secîlerden oluşmakta, kimi ise recez-i menhûk bahrinde mevzun sözlerdi. Şirke bulanmış haldeki bu telbiye ve hac menâsikinin tafsîlâtı için bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 375 vd.; ayrıca bk. İbnü'l-Kelbî, *a. g. e.*, s. 6; İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 311; Ateş, a.g.e., s. 135-186.
22 el-Bakara 2/127-129.
23 el-Bakara 2/126; İbrâhim 14/35-41.
24 el-Hacc 22/25-29.

haklarındaki veriler az olsa bile- o zamanki uygulamayı yansıttığından şüphe etmek yersizdir. Şiirlerde bu hususların nasıl yer aldığını göstermek için burada birkaç örnek vermenin yerinde olacağını düşünüyoruz. Habîbe bt. Abdiluzzâ el-Avrâ'nın[25] aşağıdaki beyitlerde ettiği yemin, Minâ ve Mekke'nin Araplar katındaki değerini, hac esnasında kurban kestiklerini ve kurbanlıklara gerdanlıklar taktıklarını canlı bir surette tasvir etmektedir:

إنّـي وَرَبِّ الرَّاقِصَـاتِ إلـى مِنـىً بِجُنُـوبِ مَكَّـةَ هَـدْيُهُنَّ مقَلَّـدُ
أُولِـي عَلَـى هُلْـكِ الطَّعـامِ أليَّـةً أبَـداً وَلكِنِّـي أبِـينُ وَأنْشُـدُ

"Kurbanlıklarının boyunlarına alâmetler asılmış olan Mekke'nin etrâfında raks eder gibi Minâ'ya doğru yürüyen develerin Rabbine yemin olsun ki ben,

(İnsanlardan saklayıp da) yemeğim tükendi diye aslâ yemin etmem. Ancak evimi açar, insanları yemeğe dâvet ederim."[26]

İslâm'ı idrâk edip Müslüman olan şair Ma'bed b. Alkame'nin[27], muhtemelen câhiliyye devrinde öç almak istediği bir kişinin katline iştirâk edemeyişine esef ederken kullandığı aşağıdaki ifadeler de Araplar'ın harem, haram aylar ve ihrama gösterdikleri saygıyı yansıtmaktadır:

غُيِّبْـتُ عَـنْ قَتْـلِ الْـحُتَاتِ وَلَيْتَنِـي شَـهِدْتُ حُتَاتـاً حِـينَ ضُـرِّجَ بالـدَّمِ

---

25 Bk. Âmidî, *a. g. e.*, s. 96.

26 Kâmil bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 291; kurbanlıklara gerdanlık taktıkları hakkında ayrıca bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 350; Câhiliyye şiirinde Arapların hareme olan saygısını gösteren başka örnekler için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 131; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 222, 359; II, 36.

27 Bk. Ziriklî, *a. g. e.*, VIII, 177.

وَفِـي الْكَـفِّ مِنِّـي صَـارِمٌ ذُو حَقِيقَـةٍ مَتَـى مَـا يُقَـدَّمْ فِـي الضَّـرِيبَةِ يُقْـدَمِ
فَـيَعْلَمَ حَيَّـا مَالِـكٍ وَلَفِيفُهَـا بِـأَنْ لَسْتُ عَـنْ قَتْـلِ الْـحُتَاتِ بِمُحْـرِمِ

"Hutât'ın katline şâhit olmadım. Keşke o, kana boyandığı esnâda hazır bulunsaydım!

Elimde de hakkı gözeten, vurulan düşmana işleyen, keskin bir kılıç olsaydı...

O zaman Mâlik kabilesinin iki kolu ve onlara uyanlar, benim Hutât'ın katli hususunda haram aylara veya Harem bölgesine gir(miş gibi ondan öcümü almaktan geri dur)mayacağımı bilirlerdi."[28]

Bu şiirler, yukarıda zikrettiğimiz Kur'ân âyetlerinin de şehadetiyle Arapların genel olarak Harem ve haram aylara saygılı olduklarını göstermektedir.[29] Bununla birlikte onların, işlerine gelmediği zaman takvimde oynamalar yaparak haram ayların yerlerini değiştirdikleri de Kur'ân'ın şâhitliğiyle sabittir: *"(Haram ayları) ertelemek, sadece küfürde ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır. Allah'ın haram kıldığının sayısın bozmak ve O'nun haram kıldığını helâl kılmak için (haram ayı) bir yıl helâl sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. Onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez."*[30]

Demek ki, haram aylara genellikle saygı göstermekle birlikte zaman zaman ayların yerini değiştirip oynamalar yapmakta beis görmeyecek kadar ihlâllerde bulunmaktan da çekinmiyorlardı.[31] Ficâr Savaşları[32] ve -az da olsa- Harem'de ve

---

28 Tavîl bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 251-2.

29 İbn Habîb, Tay ve Has'anı kabileleri dışında Arapların haram aylara saygı gösterdiklerini belirtir. Bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 319.

30 et-Tevbe 9/37.

31 Bu işlemi yapanlar için bk. İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 156-7.

haram aylarda cinayet işlendiğini gösteren şiirler de bu ihlâllerin delilidir. Câhiliyye devrinin haydut şairlerinden Şenferâ el-Ezdî[33] bir beytinde şöyle diyor:

قَتَلْنَـــا قَتِـــيلاً مُهْـــدِياً بِمُلَبِّـــدٍ جِمَـارَ مِنـىً وَسْـطَ الحَجِيجِ الْمُصَـوِّتِ

"Telbiye getiren hacıların ortasında Minâ taşların(ın yakının)da oturan (babam)a mukâbil ihramlı bir adamı katlettik."[34]

Bu sözlerin pervasızlıkla iftihar makamında söylendiği dikkate alınırsa Harem'le ilgili yasakların açıkça ihlâl edildiğini dile getiren bu beyitten bile câhiliyye devrinde toplumun genelinin Harem ve haram aylara saygılı olduğu anlamını çıkarmak mümkündür.

Bazı şiirlerde haremin sınırları ve hacla ilgili İslâmî devirde takarrür edenden farklı hususların yer aldığı da görülmektedir. Mesela câhiliyye şairi Avf b. Ahvas,[35] bir kasidesinin başında yemin ettiği hareme Hirâ dağını da ilâve etmekte ve hac ayını da Ümeyye Oğullarına nispet etmektedir:

وَإِنِّـــي وَالَّـــذِي حَجَّـــتْ قُـــرَيْشٌ مَحَارِمَـــهُ وَمَـــا جَمَعَـــتْ حِـــرَاءُ
وَشَـــهْرِ بَنِـــي أُمَيَّـــةَ وَالهَـــدَايَا إِذَا حُبِسَـــتْ مُضَـــرِّجَهَا الـــدِّمَاءُ

"Kureyş'in haccettiği harem bölgelere ve Hırâ dağının ihtiva ettiği şeylere yemin olsun

---

32 Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 503; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 251 vd.; Cevâd Ali, *a. g. e.*, V, 380-3.

33 Hakkında bk. Bekrî, *a. g. e.*, I, 414.

34 Tavîl bahrindeki beyit için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 100; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 528.

35 Hakkında bk. Bekrî, *a. g. e.*, I, 377.

Ümeyye Oğulları'nın ayına (hac ayı Zi'l-hicce'ye) ve onda tutulup kana bulanan kurbanlıklara da yemin olsun..."[36]

Şairin, hac ayını Ümeyye Oğulları'na nispet etmesi, onların hacılara hizmet eden Mekke'nin eşrafından olmasına bağlanabilir. Hira dağını da Harem'e ilâve etmesi ise, Arapların hepsinin değilse bile en azından bir kısmının zihninde Harem'in sınırlarının net olmadığını göstermektedir. Câhiliyye devrinde tahannüs için bu dağa çıkanların bulunması da bu zihin karışıklığına yol açmış olabilir.[37]

Hirâ dağının Harem içinde olduğunu çağrıştıran bu şiirin aksine bazı şiirler ise Mescid-i Harâm dışında da harem kabul edilen yerlerin olduğuna işaret etmektedir.[38] Mesela Bâhile kabilesine mensup olan A'şâ,[39] kardeşinin kâtiline şöyle sesleniyor:

أَصَبْتَ فِي حَرَمٍ مِنَّا أَخَا ثِقَةٍ هِنْدَ بْنَ أَسْمَاءَ، لَا يَهْنِئْ لَكَ الظَّفَرُ

"Ey (kardeşimin kātili) Hind b. Esmâ! Bizim haremimiz (olan Zü'l-Halasa'40)da güven içinde olan birini öldürdün! Bu zaferin kutlu olmasın!"[41]

---

36 Vâfir bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 163; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 805.

37 Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in (sav) bi'setten önce çıktığı Cebel-i Nûr da buradaydı. ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 404.

38 Bununla ilgili ayrıca bk. İbnü'l-Kelbî, *a. g. e.*, s. 29; Câsim Avcı-Recep Şentürk, "Kabile", *DİA*, XXIV, 31.

39 Câhiliyye şairi A 'şâ el-Bahile hakkında bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, I, 188.

40 Zü'l-hulesa'nın eski Yemen ilâhlarından güneş ve ayın oğlu olarak kabul edilen Aster adına kurulmuş bir mabed olduğu belirtilmektedir. Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 172.

41 Basît bahrindeki beyit için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 75; Ebû Zeyd el-Kureşî, *a. g. e.*, II, 720.

Kaynaklarda Gatafan kabilesinin harem kabul ettiği Büss adı verilen bir yer ismi de zikredilmektedir.[42] Kâbe'nin bile putlarla dolu olduğu düşünülünce Kâbe'ye duyulan özlemi yansıtan[43] veya belki de Kureyş'e rekabet için icat edilen bu yerlerin[44] de birer puthâne olduğu âşikârdır. Bunları içerisinde Bekr, Tağlib ve İyâd kabilelerinin Zâtü'l-keabât denilen mabedi, Sindâd Kâbesi ve Necran Kâbesi sayılabilir.[45]

İslâm, bütün putları yıkmış, haremi putlardan ve hac menâsikini şirkten arındırmış, haccın seyahat etmeye elverişli olan bahar aylarına denk gelmesi için başvurulan ve "nesî" adı verilen haram ayların yerini değiştirme âdetini[46] de ilga ederek herşeyi aslına ircâ etmiştir.

B. ADAK

Adağın yerine getirilmesinin câhiliyye toplumunda ideal bir davranış olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.[47] Bununla birlikte onların adaklarında hileye başvurdukları da Kur'ân'ın beyanıyla sabittir: *"Allah'ın yarattığı ekin ve davardan ona hisse ayırdılar ve akıllarınca 'Bu, Allah'ın; bu da Allah'a ortak koştuğumuz putların' dediler. Ama putlar için olan Allah tarafına ulaşmaz. Allah için olan ise putların tarafına ulaşır. Ne kötü hüküm veriyorlardı."*[48]

---

42 Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 444.

43 İbnü'l-Kelbî, *a. g. e.*, s. 5, 22.

44 İbn Kesîr, *a. g. e.*, IV, 253.

45 Sonuncusunun bir hıristiyan manastırı olup vesenîlikle ilgisi olmadığı da söylenmiştir. Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 416-7, 444-7 vd.; bu yerlerle ilgili ayrıca bk. İbnü'l-Kelbî, *a. g. e.*, s. 22, 29; İbn Habîb, *a. g. e.*, s. 315-7.

46 Bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 71 vd.; Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum", s. 85.

47 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 375.

48 el-En'âm 6/136; tefsiri için bk. Taberî, *a. g. e.*, VIII, 40 vd.; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I-V, 1. Baskı, Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998 II, 399; Kurtubî, *a. g. e.*, VII, 89; Âlûsî, *a. g. e.*, VIII, 31.

Adakla ilgili olarak başvurdukları bir başka hîle de şu idi: İçlerinden "koyunlarım şu sayıya ulaşırsa bir koyun kesip fakir-fukarâya dağıtacağım" gibi şartlı adakta bulunanlar olur, şart yerine geldiğinde koyununu kesmeye kıyamaz ve onun yerine avladığı ceylân ve benzeri bir hayvanı keserdi. Asıl adanan hayvanın yerine boğazlanan hayvana "'atîre"[49] veya "rebîz" adı verilirdi.[50] Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki bir savaşta öldürülen Evs'in müttefiklerinden birinin öcünü almaya nezr eden kabilesini, nezirlerini tam olarak yerine getirdiklerini belirterek methederken Kâ'b b. Züheyr[51] şöyle diyor:

وَلَـوْ بَلَـغَ القَتِيـلَ فَعـالُ قَـوْمٍ ... لَسَـرَّكَ مِـنْ سُـيُوفِكَ مُنْتَضُـوهَا

لِنَـذْرِكَ وَالنُّـذُورُ لَهـا وَفـاءٌ ... إِذَا بَلَـغَ الْخَزَايَـةَ بَالِغُوهَـا

فَمـا عُتِـرَ الظِّبـاءُ بِحَـيِّ كَعْـبٍ ... وَلا الْخَمْسُـونَ قَصَّـرَ طَالِبُوهَـا

"Bir topluluğun iyi hasletleri maktûle ulaşsaydı senin öcünü almak için kılıçlarını kınlarından sıyıranların yaptıkları seni sevindirirdi. (Çünkü senin intikamını aldılar.)

Adağını yerine getirmeyenler bunun ayıbıyla rezil ve rüsvây olurken, onlar bu savaşı ancak senin adağını yerine getirmek için yaptılar. Çünkü adakların yerine getirilmesi gerekir.

Kâ'b'ın kabilesinde adanmış koyun yerine avlanmış ceylân boğazlanmadı. (Adanan adak tam olarak yerine getirildi. Dolayı-

---

49 Atîre, müşriklerin Recep ayında putlarına kestikleri her nevi kurbandır. Bk. Buhârî, "Akîka", 3; geniş bilgi için bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 199-202; atîrenin İslâm'da şirkten arındırılarak ibka edilip edilmediği ile ilgili âlimlerin görüşleri için bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, III, 41; Ateş, *a. g. e.*, s. 220.

50 *el-Muallakâtu's-seb'*, s. 34; ayrıca bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 202; Hûfî, *a. g. e.*, s. 394.

51 Muhadram şair Kâ'b hakkında bk. Cumahî, *a. g. e.*, I, 99; İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 154.

sıyla Hazrec kabilesinden) elli kişiyi öldürmeyi hedefleyenler bu sayıda hiçbir eksik bırakmadılar!"[52]

Adanan hayvanın yerine boğazlanan av hayvanının bir isminin olması, bu davranışın yaygınlığını gösterir.

Adağa en çok başvurulan sebeplerden biri öç almaktı. Öç alınıncaya kadar şarap içmemeğe, kadınlara yaklaşmamaya vb. yemin etmek şeklinde verilen bir sözden ibaret olan bu nezre daha önce kan davasından bahsederken değinmiştik. Böyle nezredilen bir öç, ömrü vefa etmez ve nezreden tarafından alınamazsa bu nezri yerine getirmek veresesinin boynunun borcu olurdu.[53]

[52] Vâfir bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 406-7.
[53] Bk. Cevâd Ali, *a. g. e.*, VI, 195.

BEŞİNCİ BÖLÜM

EĞLENCE HAYATI

Şiirlerde çokça yer tutan hususlardan biri de tabiî ki eğlence hayatıdır. Şarap, kumar ve çapkınlık bu tür şiirlerin başlıca konularıdır. Kumar üzerinde daha önce başka bir vesileyle durduğumuz için bu başlık altında diğer hususları ele alacağız:

İmruülkays[1] ve Nâbiga ez-Zübyânî'ye nispet edilen bazı şiirlerde[2] ve *Hamâse*'de hiçbir şaire nispet edilmeksizin aktarılan bir kısım şiirlerde[3] çapkınca ve hatta bâzen iffetten uzak müstehcen temalar yer alır.[4] Ancak bunların detayına girip hepsini örneklerle tevsik etmek bu çalışmanın amacı dışındadır. Biz, sadece bunların varlığına ve sosyal açıdan önem arz eden yönlerine temas ediyor ve İslâm'ın meydana getirdiği değişiklik üzerinde duruyoruz. Bu sebeple bir fikir vermesi bakımından Mühahhal el-Yeşkürî'nin[5] bir şiirinden şarap ve çapkınlığı işlediği kısmı alıntılamakla iktifa ediyoruz:

1 ولقَـدْ دخلْـتُ عَلَـى الفَتَـا ة الخِـدرَ فـي اليـومِ المَطِيـرِ

2 الكاعِـب الحسـناءِ تَـر فُـلُ فـى الـدمَقْسِ وفـى الحريـر

---

1 Zevzenî, *a. g. e.*, s. 41-50.

2 Bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, II, 448; VII, 543; değerlendirme ve yorum için bk. Fehmî, *a. g. e.*, s. 865.

3 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 401-2.

4 Ayrıca bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 119-20, 220.

5 Câhiliyye şairi Münahhal hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 404; Bağdâdî, *a. g. e.*, X, 100.

3 فـــــدفعْتُهَا فتَـــــدَافَعَتْ مَشْـــيَ القطـــاةِ إلَـــى الغَـــديرِ
4 ولَثَمْتُهـــــا فَتَنَفَّسَـــــتْ كَتَـــنَفُّسِ الظَّبْـــيِ الْبَهِيـــرِ
5 فَـــدَنَتْ وقالـــتْ يَـــا مُنَخِّـــ ـــخَلُ مَـا بِجـــمِكَ مِـنْ حَـرورِ
6 مـــا شَـــفَّ جِسْـــمي غيـــرُ حُبِّـــ ـــكِ فإهـــدَئِي عَنِّـــي وَســـيرِي
7 وأُحبُّهَـــــا وتُحِبُّنِـــــي ويُحـــــبُّ ناقَتَهـــــا بَعيـــــرِي
8 يـــــا رُبَّ يـــــومٍ للمُنَخِّـــ ـــخَلِ قَـــدْ لَهَـــا فيـــهِ قَصـــيرِ
9 فـــإذَا انتَشَـــيْتُ فـــإنَّنِي رَبُّ الخورنـــقِ والسَّـــديرِ
10 وإذَا صـــــحَوْتُ فـــإنَّني رَبُّ الشُّـــويهةِ والبَعيـــرِ
11 ولقَـــدْ شَـــرِبْتُ مِـــنْ الْمُـــدَا مَـــةِ بِالْقَلِيـــلِ وَبِـــالْكَثِيرِ
12 يـــا هِنْـــدُ مـــن لِمُتَـــيَّمٍ يـــا هنـــدُ لِلعـــاني الأســـيرِ

1. "(Âh!) Andolsun yağmurlu bir günde bir genç kızın evine girmiştim.

2. Göğüsleri daha yeni tomurcuklanmış, alımlı bir tâze idi. Renk renk ipekliler içerisinde kasım kasım kasılıyordu.

3. (Benimle yürümesi için) onu ittim. İsteğime boyun eğip güvercinin göle doğru (ürkmeden) yürümesi gibi yürüdü.

4. Onu uzun bir öpüşle öptüm. (Koşmaktan dolayı heyecanlanmış) bir ceylân gibi derin bir nefes aldı

5. Ve (bana şefkatle) yaklaşıp şöyle dedi: Münahhal! Vücûdundaki bu harâret de ne? (Yoksa hasta mısın?)

6. (Dedim ki:) Cismimi çöp gibi yapan senin aşkından başka bir şey değildir! Sâkin ol hakkımda, (kaygılanma) haydi!

7. Ben onu seviyorum, o da beni. Devem de onun devesini seviyor.

8. (Âh,) Mühahhal'in eğlendiği, (eğlendiği için çabucak geçen) nice kısa günü vardır.

9. Eğer ben sarhoş olmuşsam Havernak ve Sedîr saraylarının sâhibiyim (, kendimi öyle hissederim)

10. Ayılıp kendime geldiğimde ise deve ve koyun sürülerinin sâhibi (bir bedevî)yim.

11. Yemin olsun malım azken de çokken de şarap içtim.

12. Ey Hind! Aşkın yere serdiği zavallı bir âşığın imdâdına kim koşacak? Ey Hind! (aşk) tutsağının imdâdına yetiş!"[6]

Aksini gösteren örnekler de olmakla[7] birlikte şiirlerde şarap içmek genellikle övünülen bir meziyet olarak sunulmaktadır.[8] Şarabın cesaret ve cömertliklerini artıracağını ve hoşça vakit geçirmelerine vesile olacağını düşünürlerdi.[9] Abdyagûs b. Vakkâs el-Hârisî[10] İkinci Külâb Savaşı'nda Temîm Oğulları'na esir düştüğünde söylediği şiirde eski günlerini yâd ederek şöyle hayıflanıyor:[11]

وَقَدْ كُنْتُ نَحَّارَ الْجَزُورِ وَمُعْمِلَ الْـ ـمَطِيِّ وَأَمْضِي حَيْثُ لاَ حَيَّ مَاضِيَا
وَأَنْحَرُ لِلشَّرْبِ الْكِرَامِ مَطِيَّتِي وَأَصْدَعُ بَيْنَ الْقَيْنَتَيْنِ رِدَائِيَا
كَأَنِّيَ لَمْ أَرْكَبْ جَوَاداً وَلَمْ أَقُلْ لِخَيْلِي كُرِّي نَفِّسِي عَنْ رِجَالِيَا
وَلَمْ أَسْبَإِ الزِّقَّ الرَّوِيَّ ولم أَقُلْ لأَيْسَارِ صِدْقٍ: أَعْظِمُوا ضَوْءَ نَارِيَا

"Ben, (misâfir ağırlamak için) deve keser ve binek hazırlayarak hiçbir canlının gitmediği yerlere giderdim.

Şarap içen şerefli kimselere bineğimi keser, şarkı söyleyen iki câriye için ridâmı iki parça ederdim.

(Hey gidi günler! Şimdi) sanki hiç ata binmemiş, atıma "haydi tekrar saldır, adamlarım için koş" dememiş gibiyim.

Sanki içeni kandıran şarap testisi hiç satın almamış, kumar oynayanlara (konu-komşuya ikrâm etmek üzere kumarda kazan-

---

6 Meczûu'l-kâmilden olan şiir için bk. Asmaî, *a. g. e.*, s 52-3.
7 Meselâ bk. Asmaî, *a. g. e.*, s. 129; Hâtim, *a. g. e.*, s. 196.
8 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 307, 393-4; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 81, 483; II, 246.
9 Hûfî, *a. g. e.*, s. 436.
10 Câhiliyye şairi Abdyagûs hakkında bk. Bekrî, *a. g. e.*, II, 63.
11 Olay ve savaşla ilgili bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 71 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, III, 224, 228-9.

dığım develeri pişirmek üzere yakılan) 'ateşi körükleyin'" dememişim!"[12]

Mersiyelerde müteveffanın şarap içmekle övülmesi de şarabın yaygın olarak tüketildiğine ve bunun meziyet sayıldığına delâlet eden bir gösterge sayılabilir. Hafs b. el-Ahyef el-Kinânî,[13] Kedîd Harbi'nde katledilen Mudar kabilesinin sayılı süvari ve kahramanlarından olan Rebîa b. Mükeddem'e yaktığı ağıtta şu beyitlere yer vermektedir:[14]

لاَ يَبْعَدَنْ رَبِيعَةُ بْنُ مُكَدَّمٍ وَسَقى الغَوَادِي قَبْرَهُ بِذَنُوبِ
نَفَرَتْ قَلُوصِي مِنْ حِجارَةِ حَرَّةٍ بُنِيَتْ عَلى طَلَلِ اليَدَيْنِ وَهُوبِ
لاَ تنفِرِي يا ناقُ مِنْهُ فإنَّهُ شَرِّيبُ خمْرٍ مِسْعَرٌ لِحُرُوب

"Rebîa b. Mükeddem daima hayırla anılsın ve sabah bulutları kabrine bol bol rahmet yağdırsın!

Devem, bu eli açık ve çok lutf u ihsan sâhibi adamın üzerine siyah taşlardan yapılmış kabrinden ürktü.

Ey devem! Ondan böyle ürküp kaçma! Çünkü o, çokça şarap içen ve harp ateşini devamlı körükleyen (kahraman) bir adamdı!"[15]

Şarap, kadın dudağının tasvirinde ve hasmın mağlûbiyetinin anlatılışında da teşbih unsuru olarak yer almaktadır.[16]

---

12 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 146; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 772-3.

13 Hakkında yeterli bilgi bulunmayan Hafs için bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 375; bu şiir başka şairlere de nispet edilmiştir. Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 304; Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 375.

14 Benî Süleym ile Benî Firâs b. Mâlik b. Kinâne arasında cereyan eden Kedîd Harbi hakkında bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 299 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 174.

15 Kâmil bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 375; benzer bir şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 385.

16 Ayrıca bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 444-5.

Ancak -hemen belirtelim ki- burada kullandığımız "teşbih" kelimesi, sözgelimi Osmanlı şiirinde zaman zaman tasavvufî bir remz olan "şarap" kelimesine benzer bir kullanımın câhiliyye şiirinde de olduğu vehmini vermemelidir. Bilakis -Giriş'te de üzerinde durduğumuz üzere- realist karakteri sebebiyle bu tür zihinsel soyutlamalar ihtiva etmeyen câhiliyye şiirinde müşebbeh bih olan (kendisine benzetilen) şarap, hayâlî bir şey olmayıp o zaman üretilip satılan ve tüketilen bir içeceğe işaret etmekte, bu yüzden de konumuzla ilgili sosyal bir gerçekliği açıklamaktadır. Arapların meşhur kara sevdalılarından Murakkış el-Asgar,[17] sevgilisinin ağzını şöyle tasvir ediyor:

وَمَـا قَهْـوَةٌ صَـهْبَاءُ كَالْمِسْـكِ رِيحُهـا ... تُعَلَّـي علـي النَّـاجُودِ طَـوْراً وتُقْـدَحُ
ثَـوَتْ فـي سِباءِ الـدَّنِّ عِشْـرِين حِجَّـةً ... يُطَـــانُ عليهـــا قَرْمَـــدٌ وتُـــرَوَّحُ
سَـباها رِجـالٌ مـن يَهُـودَ تَباعَـدُوا ... لِجِـيلاَنَ يُـذْنيها مـن السُّـوقِ مُـزْبِحُ
بِأَطْيَـبَ مِـنْ فيهـا إِذَا جِئْـتُ طارِقـاً ... مـنَ اللَّيْـلِ، بَـلْ فُوهـا أَلَـذُّ وأَنْصَـحُ

"Misk gibi kokan kızıl renkli keskin şarap süzülüp arıtılarak iyice saf hâle getirilir.

Ki topraktan yapılmış küpün içerisinde yirmi yıl kalmış ve soğutulmuştur.

Onu Cîlân'a giden Yahudi asıllı adamlar satın alıp getirmiş ve bir tüccar da onu pazara sürmüştür.

(İşte bu vasıftaki bir şarap bile, ağzın kokmaya başladığı) gece vaktinde yanına gittiğim sevgilimin ağzından daha hoş değildir. Aksine sevgilimin ağzı daha tatlı ve daha saftır."[18]

---

17 Câhiliyye şairi Murakkış el-Asgar hakkında bk. Muhammed b. Dâvûd, *a. g. e.*, s. 44.

18 Tavîl bahrinden olan beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 230; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 1082-4.

Esved b. Ya'fur en-Nehşelî'nin,[19] sevgilisinin ağzını tasvir ise şöyledir:

كـأنَّ رِيقَتَهـا بَعْـدَ الكَـرَى اغْتَبَقَـتْ صِـرْفاً تَخَيَّرَهـا الحـانُونَ خُرْطومَـا
سُـلافَةَ الـدَّنِّ مَرْفوعـاً نَصـائِبُهُ مُقَلَّـدَ الفَغْـرِ والرَّيْحَـانِ مَلْثُومَـا
وقد ثَوَى نِصْفَ حَوْلٍ أَشْهُراً جُدُداً بِبـابِ أَفْـانَ يَبْتـارُ الـلالِيمَا
حتَّـى تَناوَلَهـا صَـهْباءَ صـافِيةً يَزْشُـو التِّجـارَ عليهـا والتَّراجِيمَـا

"(Sevgilim Selmâ'nın) ağzının suyu, (ağızların kötü kokmaya başladığı) uykudan sonra bile sanki meyhanecilerin küpten seçip ilk olarak doldurduğu saf akşam şarabı gibidir.

(O şarap,) ayakları üzerine dikilmiş, reyhan ve fağv bitkileriyle örtülerek kokulandırılmış bir küptendir.

Bâb-ı Effan'da (güneş ve rüzgârını alması için yüksekçe yerlerde) yarım yıl, bir-kaç ay beklemiştir. (Üreticisi, onu koymak üzere değişik) yerler deneyip seçmiştir.

Sonunda onu tüccar ve tercümanları cezbeden beyaz üzümden yapılma hâlis bir şarap olarak elde etmiştir."[20]

Bu şiirlerde tercümandan bahsedilmesi ve şarap tacirlerinin Yahudi olduğunun belirtilmesine bakılırsa şarap üretim ve satışının genellikle Arap olmayanlar eliyle yapıldığı söylenebilir.[21]

Cömertliği ele alırken üzerinde durduğumuz gibi Araplar yaptıkları harcamalarla övünüyor ve bunu bir gösteri yarışına dönüştürüyorlardı. Aynı tavrı bu konudaki şiirlerde de görüyoruz. Şiirlerde şarap vb. yollarla harcama yapmak

---

19 Câhiliyye şairi Esved hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 255.

20 Basît bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 410; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1678 vd.

21 Ayrıca bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 447.

övülüp özendiriliyor, saçıp savurmayı kınayan ve tutumluluğu tavsiye eden kişiler ise kınanıyorlar.[22] Ölümün kaçınılmazlığının ve birgün sâhip olunan herşeyin dünyada bırakılacağının belirtildiği, bu yönüyle pesimist bir havanın hâkim olduğu bu tür şiirlerde, yaşanılan süre içerisinde hayattan mümkün oldukça fazla faydalanma amacının güdüldüğü epikürist ve hazcı bir tavır sezinlenir. Tarafe b. el-Abd,[23] Muallaka'sının bir yerinde şu beyitlere yer veriyor:

أَلاَ أَيُّهَـا اللَّائِمِـي أَحْضُـرُ الـوَغَى ... وأَنْ أَشْـهَدَ اللَّـذَّاتِ هل أَنـتَ مُخْلِدِي
فـإِنْ كنـتَ لا تَسْـتطِيعُ دَفْـعَ مَنِيَّتِـي ... فـدَعْنِي أُبادِرْهـا بمـا مَلَكَـتْ يَـدِي
أَرَى قَبْـرَ نَحَّـامٍ بَخِيـلٍ بِمَالِـهِ ... كَقَبْـرِ غَـوِيٍّ فِـي البَطَالَـةِ مُفْسِـدِ
تَـرَى جُثْـوَتَيْنِ مِـنْ تُـرَابٍ، عَلَيْهِمَـا ... صَـفَائِحُ صُـمٌّ مِـنْ صَـفِيحٍ مُنَضَّـدِ

"Dinle, ey benim savaşa girmemi ve zevk u safâya dalmamı kınayan kişi! (Bunları yapmasam) bana ebediyet bahşedebilir misin?

Eğer ölümü benden savamazsan (ki savamazsın) bırak da gücümün yettiği şeyi yapayım!

Görüyorum ki hırslı ve cimrinin kabri, malını çar-çur edip harcayanın kabri gibidir. (İkisi de ölüyor. O halde malımı neden harcamayayım?)

Görüyorsun işte; ikisi de toprak yığınından ibârettir. Her ikisinin de üzerinde dizilmiş düzgün sağır taşlar vardır."[24]

Bu tür şiirler, toplumda -az da olsa- böyle davranışlara tepki gösterenlerin olduğuna da işaret eder.[25] Zaten belli bir

---

22 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 146; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 81, 483; II, 246.

23 Câhiliyye şairi Tarafe b. Abd hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 185.

24 Tavil bahrinden olan beyitler için bk. Zevzenî, *a. g. e.*, s. 105 vd.; daha fazla örnek için bk. Hûfî, *a. g. e.*, s. 437-8.

25 Câhliyye devrinde şarabı kendine haram eden kimselerin olduğu nakledilir. Bk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *a. g. e.*, II, 294 vd.

yaştan sonra bu tür davranışların bırakılması gerektiğine yönelik toplumda kabul edilmiş bir anlayışın olduğu da anlaşılmaktadır.[26] Esved b. Ya'fur en-Nehşelî,[27] gençliğinde katıldığı şarap meclislerini tasvir ettiği bir kasidesinde bu hususa da işaret ediyor:

1 إِمَّـا تَرَيْنِـي قَـدْ بَلِيـتُ وغَاضَـنِي ... مـا نِيـلَ مِـن بَصَـرِى ومـن أَجْـلاَدِي

2 وعَصَـيْتُ أَصحابَ الصَّبابَةِ والصِّبَا ... وأَطَعْـتُ عَـاذِلَتِي ولاَنَ قِيَـادِي

3 فلقـد أَرُوحُ علـى التِّجـارِ مُـرَجَّلا ... مَـذِلاً بمَـالِى لَيْنـاً أَجْيَـادِي

4 ولقـدْ لَهَـوْتُ ولِلشَّـبابِ لَـذَاذَةٌ ... بِـلاَفَةٍ مُزِجَـتْ بمـاءِ غَـوادِي

5 مِـنْ خَمْـرِ ذِي نَطَـفٍ أَغَـنَّ مُنَطَّـقٍ ... وَافَـى بهـا لِـدَرَاهِمِ الأَنْـجَادِ

6 يَسْـعَى بهـا ذُو تُـومَتَيْنِ مُشَـهَّرٌ ... قَنَـأَتْ أَنَامِلُـهُ مِـنَ الفِرْصَـادِ

1. "(Ey sevgilim!) Eğer benim yaşlanıp görme gücümün ve kuvvetimin azaldığını görüyorsan

2. Âşıklara ve çılgınca hareket edenlere isyan edip beni kınayanlara itaat ettiğimi ve dik başlılığı bıraktığımı gözlüyorsan

3. Yine zaman zaman akşamları saçlarım taralı olarak şarap tâcirlerine gider malımı harcarım.

4. Andolsun gençliğimde herşeyin tadı yerindeyken sabah vakti yağmış yağmur sularıyla karıştırılmış hâlis şarabı içerek keyfetmiştim!

5. Kulağı küpeli, güzel sesli, kuşaklı sâkînin getirdiği şarapla... (Ödenen nakışlı) dirhemler sebebiyle o şarabı durmadan sunar.

6. (O sâkī, devamlı al renkli şarapla meşgul olduğu için) parmakları tuta batmışçasına kıpkırmızı olmuştur. Onun iki incisi vardır; kollarını sıvamış koşturarak şarabı getirir."[28]

---

26 Burada verdiğimiz örnekler dışında bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 311, 339.

27 Câhiliyye şairi Esved hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, I, 255.

28 Kâmil bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 203-4; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 973.

Ahnes b. Şihâb et-Tağlibî de,[29] yaş ilerleyince lehviyyâtı bırakma anlayışına şu beyitlerle işaret ediyor:

وقد عِشْتُ دَهْراً وَالْغُوَاةُ صَحَابَتِي ... أُولئكَ خُلْصَانِي الَّذِين أُصاحِبُ
قَرِينَةَ مَنْ أَسْفَى وقُلِّدَ حَبْلُهُ ... وحاذَرَ جَرَّاهُ الصَّدِيقُ الأَقارِبُ
فأَدَّيْتُ عَنِّي ما اسْتَعَرْتُ من الصِّبَى ... ولِلمالِ عنْدِي اليومَ رَاعٍ وكاسِبُ

"Bir zaman azgın kişileri arkadaş edinerek yaşadım. Eşlik ettiğim samimi dostlarım onlardı.

(Yuları boynuna atılmış bir deve gibi) kendi hâline bırakılıvermiş, yakın arkadaşları bile işlediği suçlardan korkup sakınan, sefâhete dalmış kimselere ahbap olarak (epey bir zaman geçirdim.)

Bana ödünç verilmiş olan gençlik devrinin gereklerini yerine getirdim. (Şimdi ise yaşım kemâle erdi, aklımı başıma devşirdim.) Artık bugün malımın bir koruyucusu ve kazananı vardır."[30]

Kur'ân-ı Kerim'in şarabı tedrîcî bir şekilde yasaklaması da, şarabın toplumda yaygın olarak tüketildiğini gösterir. Kur'ân-ı Kerim, önce Mekke devrinde şarabı güzel rızık mukabilinde kullanmış,[31] sonra Medîne döneminde faydaları da olmakla birlikte büyük bir günah içerdiğini belirtmiş,[32] daha sonra namaz kılınacağında içilmesini yasaklamış,[33] en sonunda da katî ve mutlak bir şekilde haram kılmıştır.[34] Kur'ân'ın ruhlarda meydana getirdiği büyük inkılâp sayesinde şarap katî olarak haram kılındığında derhal içmeyi bı-

---

29 Câhiliyye şairi Ahnes için bk. Bağdâdî, *a. g. e.*, V, 37.

30 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 192; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 925 vd.

31 en-Nahl 16/67.

32 el-Bakara 2/219.

33 en-Nisâ 4/43.

34 el-Mâide 5/90-92.

rakıp ellerinde kadeh olanların kadehlerini yarım bıraktıkları rivayet edilir.[35]

Kur'ân-ı Kerim, dünyada sarhoş edici içecekleri yasaklamış olmakla birlikte cennette müminlere hâlis su, süt ve bal nehirlerinin yanı sıra şarap nehri de vaat etmiş,[36] cennet halkının içki meclislerini tasvir ettiği birçok âyette onlara baş ağrısı yapmayan ve sersemletmeyen bir şarap sunulacağı vaadinde bulunmuştur.[37]

---

35 Taberî, *a. g. e.*, VII, 34.

36 Muhammed 47/15.

37 Bk. es-Sâffât 37/40-50; et-Tûr 52/23-24 el-Vâkıa 56/17-19; el-Mutaffifîn 83/22-28.

ALTINCI BÖLÜM

SOSYAL SINIF VE TABAKALAR

Bir toplumda soy-sop ve nesep haddinden fazla önemseniyor, izzet ve şerefe büyük önem atfediliyor, izzet ve şerefin temini güç ve kuvvete dayanıyor ve kişinin toplumdaki yeri kabilesinin etki ve nüfuzuna bağlı oluyorsa gayet tabiî olarak o toplumun en üst tabakasını kavim ve kabilesi sayıca çok ve kuvvetli, servet ve sâmânı yeterli olan asil kimseler; en alt tabakasını da bu imkânların hepsinden ve buna ilâve olarak hürriyetlerinden mahrum olan köle ve câriyeler oluşturur. Bu iki tabaka arasında ise sayılan imkânlara sahip olma ve bunlardan mahrum olma ölçüsünde diğer insanlar yer alır.[1] Amîra b. Cual'in[2] kendisini tehdit etmeye kalkışan iki kişiyi hicveden aşağıdaki şiiri, bu durumu göz önüne seren tipik bir örnektir:

1	فَمَنْ مُبْلِغٌ عَنِّي إِياساً وجَنْدَلاً	أَخَا طارِقٍ، والقَوْلُ ذُو نَفَيَانِ
2	فَلاَ تُوَعِدَانِي بالسِّلاَحِ فَإِنَّما	جَمَعْتُ سِلاَحي رَهْبَةَ الحَدَثانِ
3	جَمَعْتُ رُدَيْنِيًّا كأَنَّ سِنانَهُ	سَنَا لَهَبٍ لَمْ يَسْتَعِرْ بِدُخَانِ
4	لَيَالِيَ إِذْ أَنْتُمْ لِرَهْطِيَ أَعْبُدٌ	بِرَمَّانَ لمَّا أَجْدَبَ الحَرَمَانِ

---

1 Meselâ bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 145; Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 234; ayrıca bk. Çağatay, *a. g. e.*, s. 131-2; Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum", s. 54-5.

2 Câhiliyye şairi Amîra hakkında bk. Merzübânî, *a. g. e.*, s. 83.

5 وَإِذْ لَهُـمُ ذَوْدٌ عِجـافٌ وصِـبْيَةٌ وإِذْ أَنْـتُمُ لَيْسَـت لَكُـمْ غَنَمـانِ

6 وجَـدَّاكُما عَبْـدَا عُمَيْـرِ بْـنِ عـامرٍ وأُمَّاكُمـا مِـنْ قَيْنَـةٍ أَمَتـانِ

1. "Târık'ın kardeşi İyas ve Cendel'e benim şu sözümü kim iletir? Söz zâten bir söylendi mi her yere dağılır.

2. Siz beni silâhla tehdit etmeyin! Ben silahımı böyle günler için hazırladım.

3. Öyle bir mızrak hazırladım ki onun ucu dumansız bir alev gibi parlamaktadır.

4. Hem de kuraklığın hüküm sürdüğü zamanlarda siz Ramman'da benim aşiretimin köleleri olduğunuz gecelerde.

5. Hani o vakitler onların üç-beş devesi ve çocukları vardı. Sizin ise iki sürü koyununuz bile yoktu.

6. Her ikinizin dedesi de Umeyr b. Âmir'in kölesi, analarınız ise şarkı söyleyen bir cariyeden olma iki câriye idi."[3]

Zü'l-Isba' el-Advânî'nin,[4] kızgın olduğu bir amcaoğluna hitaben söylediği bir şiirinde yer verdiği aşağıdaki beyitleri, câriye ve cariyelerden olan insanlara, çobanlık gibi hizmetleri görenlere nasıl bakıldığını çok güzel yansıtmaktadır:

عَنِّـي إِليـكَ فَمَـا أُمِّـي بِرَاعِيَـةٍ تَرْعَـى الْمَخَـاضَ، وَمَـا رَأْيِي بِمَغْبُـونِ

كُـلُّ امْـرِىءٍ رَاجِـعٌ يَوْمـاً لِشِـيمَتِهِ وَإِنْ تَخَـالَقَ أَخْلاَقـاً إِلَـى حِـينِ

إِنِّـي أَبِـيٌّ أَبِـيٌّ ذُو مُحَافَظَـةٍ وَابـنُ أَبِـيٍّ أَبِـيٍّ مِـنْ أَبِيّـينِ

"Sana bir sözüm var: Benim anam deve güdüp çobanlık etmemiştir. (Câriye değildir. Ama senin anan böyle hakir işleri yapan bir câriyeydi.) Ben, görüş ve fikirlerimde de aldanmış değilim.

---

3 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 249; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1151-3.

4 Câhiliyye şairi Zü'l-Isba' hakkında bk. İbn Kuteybe, *a. g. e.*, II, 708; Âmidî, *a. g. e.*, s. 118.

Bir zamana kadar değişik davranışlar ortaya koysa da herkes birgün mutlaka kendi karakterinin gereğini yapar.

Ben gerçekten (kendisini kınanılacak durumlardan) koruyan izzet-i nefis sâhibi biriyim, gerçekten. İzzet-i nefis sâhibi ataların soyundan gelen kendim gibi izzet-i nefis sâhibi bir babanın oğluyum."[5]

Kaynaklarda ismi verilmeyen bir şairin çoban ve uşak olmamakla övünmesi, bu şekilde hizmet gören insanlara bakış açısını yansıtmaktadır:

لَا قُـوَّتِي قُـوَّةُ الرَّاعِـي قَلَائِصَـهُ يَـأْوِي فَيَـأْوِي إِلَيْـهِ الْكَلْـبُ وَالرُّبَـعُ
وَلَا الْعَسِـيفِ الَّـذِي يَشْـتَدُّ عُقْبَتَـهُ حَتَّـى يَبِيـتَ وَبَـاقِي نَعْلِـهِ قِطَـعُ

"Benim durumum, develerini güdüp bir yere sığınan, köpeği ve bahar mevsiminde olmuş deve yavrusu da kendisine sığınan bir çobanın durumu gibi değildir.

Bineğe binme sırası çok zor gelen (yani hiç gelmeyen), geceleyene kadar hizmet için koşturup yorulan, pabucunda yırtıklar oluşan bir uşağın durumu gibi de değildir."[6]

Bizim incelediğimiz şiir kaynaklarında câhiliyye toplumunda şehirlilerle kırsalda olanların ilişkilerinin ve bedevîlere bakışın nasıl olduğunu gösteren yeterli veri yoktur. Bedevileri sahip olmadıkları sıfatlarla övünmekle ithâm eden,[7] öte yandan onları cömertlik ve cesaretle övüp hadarîleri cimrilik ve oburlukla yeren şiirler[8] varsa da bunlar

---

5 Basît bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 148; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, I, 754.

6 Basît bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 261.

7 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 232.

8 Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 240.

bilinen ve ne zaman yaşadığı tespit edilebilen şairlere nispet edilmemiştir. Bununla birlikte toplumun kahir ekseriyeti bedevî olduğu için her hâlükârda bedevîlere ciddî anlamda olumsuz bir bakışın olmadığı mülâhaza edilebilir.[9] Nitekim Müslüman olup olmadığında ihtilâf edilen muhadram şair Makkâs el-Âizî,[10] bir savaşta mağlûp ettiği İmruülkays b. Bahr b. Züheyr el-Kelbî'ye şöyle sesleniyor:

فَإِنْ تَكُ قَدْ نُجِّيتَ مِن غَمَرَاتِهَا ... فَلا تَأْتِيَنَّا بَعْدَهَا الدَّهْرَ سَادِرَا
تَذَكَّرِتِ الخَيْلُ الشَّعِيرَ عَشِيَّةً ... وكُنَّا أُنَاساً يَعْلِفُونَ الأَيَاصِرَا

"Savaşın tehlikelerinden kurtulduktan sonra sakın bize başına buyruk bir şekilde çıkıp gelme!

Atlarınız akşamleyin arpayı hatırlayıp özledi. Biz ise (atlarını) otla besleyen insanlarız. (Siz atlarınızı sulh esnasında arpayla besliyorsunuz. Savaşta alışkın olmadıkları otlarla beslenince atlarınız arpayı özledi ve yeterince koşamadı, bu da hezimete uğramanıza yol açtı. Biz ise atlarımızı her zaman otla besleyen bedevîleriz. Bu sebeple mağlûp da olmayız.)"[11]

Bedevîler, hürriyetlerine düşkün olmak ve otorite tanımamak konusunda daha ileri gittikleri ve ayrıca kaba-saba kimseler oldukları için ekseriyeti İslâm'ı özümsemekte zorluk çekmişlerdir. Nitekim Hz. Ömer'in çöle Kur'ân öğreticileri gönderdiği ve bedevîlerin Kur'ân okumakta zorlandığı yönünde rivayetler vardır. Hz. Ömer tarafından görevlendirilen bu Kur'ân öğreticilerinden Ebû Süfyan adındaki kişi, sahâbeden Zeyd el-Hayl'in Kur'ân okuyamayan yeğeni Evs.

---

9 Nitekim Philip Hitti, bedevîlerin hadarîleri küçümsediğini belirtir. Bk. Hitti, *a. g. e.*, I, 51.

10 Merzübânî, *a. g. e.*, s. 425; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1311.

11 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Mufaddal, *a. g. e.*, s. 298; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârât*, II, 1315.

b. Hâlid'e ceza olarak vurup o da bunun neticesinde ölüverince, o esnâda oraya gelen Zeyd el-Hayl'in oğlu Hureys, maktûlün kızı Ümmü Evs'in yaktığı ağıtlarla durumdan haberdâr olup Ebû Süfyân'ı ve birkaç adamını katlederek Şam diyarına kaçmış ve aşağıdaki beyitleri söylemiştir:[12]

أَلاَ بَكَرَ النَّاعِي بِأَوْسِ بْنِ خَالِدٍ ... أَخِي الشَّتْوَةِ الْغَبْرَاءِ وَالزَّمَنِ الْمَحْلِ
فَإِنْ يَقْتُلُوا بِالْغَدْرِ أَوْساً فَإِنَّنِي ... تَرَكْتُ أَبَا سُفْيَانَ مُلْتَزِمَ الرَّحْلِ
فَلاَ تَجْزَعِي يَا أُمَّ أَوْسٍ فَإِنَّهُ ... تُصِيبُ الْمَنَايَا كُلَّ حَافٍ وَذِي نَعْلِ
قَتَلْنَا بِقَتْلاَنَا مِنَ الْقَوْمِ عُصْبَةً ... كِراماً وَلَمْ نَأْكُلْ بِهِمْ حَشَفَ النَّخْلِ
وَلَوْلاَ الأَسَى ما عِشْتُ في النَّاسِ ساعَةً ... وَلكِنْ إِذَا ما شِئْتُ جاوَبني مِثْلي

"Ulaştı öldüğü Evs ibni Hâlid'in, amanın!
Kurak giden kara kışlarda pek cömert olanın!
Evet, o merdi ihânetle ettiler kurban
Fakat elimle o an verdi can Ebû Süfyan
Ey Ümm-i Evs! Yeter gayri, sızlanıp durma!
Ölüm, fakir ya da zengin demez, gelir adama!
Biz Evs'e karşılık öldürdük onların çoğunu
Diyet alıp yemedik, âr olurdu çünkü sonu
Bir an dahî yaşamazdım üzüntüden lâkin
Şükür ki hüznüme ortak olur nice gam-gîn"[13]

Hureys'in şiirinin, maktûle mukabil katilin yanı sıra onun tarafından birkaç kişiyi katletmek ve diyet almayı ar kabul etmek gibi câhiliyye anlayış ve uygulamalarıyla örtüşen hususlar ihtiva ettiği dikkati çekmektedir.

---

12 Olay ve İslâmî devir şairi Hureys için bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, I, 350.

13 Tavîl bahrindeki şiir için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, I, 350-1.

Bu konuda oldukça enteresan bir başka örneğe göre bedevîler, İslâm fetihlerinden sonra bile İslâm yaşayış ve hayatına hâlâ yabancıydılar. Rivayete göre daha önce hiç şehir görmeyen ve ezan okunduğunu duymayan bir bedevî, Basra'ya gelmiş ve minarede ezan okuyan müezzini görünce bu çağrının ne olduğunu sormuş, muzibin biri de "Bir dileği olan kimse oraya çıkıp dileğini yüksek sesle herkese ilân eder" deyince minareye çıkıp aşağıdaki beyitleri söylemiştir:[14]

جـزَى اللهُ عنَّـا ذاتَ بَعْـلٍ تصَـدَّقَت عَلـى عـزَبٍ حتـى يكُـونَ لـهُ أهْـلُ
فإنَّـا سَـنَجْزيهَا بمَـا فعَلَـتْ بِنـا إذا مـا تَزَوَّجْنـا وَلـيْسَ لهَـا بعْـلُ
أفيضُـوا عَلـى عُـزَّابِكُمْ بِنسـائِكُمْ فَمـا فِي كتـابِ اللهِ أنْ يَحْـرُمَ الفَضـلُ

"Bekâr bir adama evlenene kadar tasaddukta bulunacak evli bir kadına Allah ecir ve mükâfat versin!

Eğer bu lütufta bulunursa biz de evlendiğimizde onun kocası yokken bize yaptığı lütfun karşılığını veririz.

Kadınlarınızı bekârlarınıza sunun! Allah'ın kitabında lütuf ve ihsânın engellenmesi yoktur."[15]

Şüphesiz bu, bedevîleri küçük düşürmek ve onlarla alay etmek için uydurulmuş da olabilir. Çünkü Allah'ın kitabının içeriğinden haberdar olan birinin ezanı duymamış olması uzaktır. Ancak bu beyitler uydurulmuş da olsa, halkın bilincinde bedevîlerin câhil ve görgüsüz oldukları yönündeki

---

14 Olay için bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, II, 399.

15 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 399; nakledildiğine göre bunu duyan ahâlî öfkeyle koşup adamı minareden aşağı atmışlar. Yere cansız düşen adamın okuduğu şiiri duyan Basralı muzip bir kadın, "Allah müezzine rahmet etsin! Ne tatlı bir ezanı vardı!" demiş. Bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, II, 399.

yaygın kanaati ifade ettiğinden konumuz açısından yine değer ifade eder. Doğrusu onların câhillik ve kabalıkları Kur'ân-ı Kerim tarafından tescil edildiği için biz, bu rivayeti -yalan bile olsa- onların durumunun halk tarafından biraz mübâlağalı bir üslûpla dile getirilişi olarak değerlendiriyoruz. Çünkü Kur'ân'ın bu konudaki ifadeleri gayet açıktır: *"Bedevîler, küfür ve nifak bakımından hem daha beter, hem de Allah'ın rasûlüne indirdiği kanunları tanımamaya daha yatkındırlar. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."*[16]

"Bedevîler 'inandık' dediler. De ki: siz îman etmediniz, ama 'boyun eğdik' deyin. Henüz îman kalplerinize yerleşmedi."[17]

Hz. Peygamber'in (sav) vefatından hemen sonraki fetihlerin akabinde kurulan Basra ve Kûfe gibi şehirlere ve daha evvel mevcut olan şehirlere birçok bedevî de gidip yerleşmiş, ictimâî değişim ve dönüşüme bu göçler de büyük katkıda bulunmuştur. Câhiliyye devrinin meşhur savaşlarından İkinci Külâb'a[18] katıldığı, İslâm'a yetişmekle birlikte Müslüman olmadığı belirtilen Hakîm b. Kabîsa ed-Dabbî, oğlu Bişr'in muhtemelen böyle bir göç sonucu kendisini çölde bırakıp gitmesi üzerine yakındığı şiirinde bu göçlerin sebepleri konusunda ipuçları vermektedir:[19]

لَعَمْرُ أبـي بِشْـرٍ لَقَـدْ خانَـهُ بِشْـرُ ... عَلـى سَـاعَةٍ فيهَـا إلـى صَـاحِبٍ فَقْـرُ
فَمـا جَنـةَ الفِـرْدَوْسِ هَـاجَرْتَ تَبْتَغـي ... ولكـنْ دَعـاكَ الْخُبْـزُ أحسَـبُ والتّمـرُ
أقُـرْصٌ تُصَـلِّي ظَهْـرَهُ نَبَطِيّـةٌ ... بِتَنُّورهَـا حتَّـى يَطِيـرَ لَـهُ قِشْـرُ
أحَـبُّ إليْـكَ أمْ لِقـاحٌ كثِيـرَةٌ ... مُعَطَّفَـةٌ فِيهـا الْجَليلَـةُ والبَكـرُ

---

16 et-Tevbe 9/97.

17 el-Hucurât 49/14.

18 Bk. Ebû Ubeyde, *a. g. e.*, II, 71 vd.; İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *a. g. e.*, V, 224 vd.

19 Şair ve olay hakkında bk. Muhammed Saîd er-Râfiî, *a. g. e.*, II, 389.

"Ebû Bişr'in başına yemin olsun ki Bişr, babasının ona muhtaç olduğu bir zamanda ona ihânet etmiştir.

Sen, Firdevs cennetini arayıp oraya hicret etmedin; aksine -öyle sanıyorum ki- seni ekmek ve hurma çağırdı kendisine...

Pekî, Nabatlı bir genç kızın tandırında pişirip kızarttığı bir ekmek parçası mı

sana daha sevimlidir, içlerinde iri olanları ve bir kere doğurmuş olanları bulunan birbirini seven sütü bol birçok deve mi?"[20]

İslâm, üstünlüğü takvâya ve onun sayesinde ortaya çıkan erdemli davranışlara bağlamış, kimin daha takvâlı olduğunu da yalnızca Allah'ın bileceğini belirtmiştir. İslâm'a göre takvâ dışında hiçbir üstünlük ve seçkinlik yoktur. Kur'ân-ı Kerim'deki bazı âyetler, Mekke'nin eşrafına mensup bazı müşriklerin Hz. Peygamber'e (sav) Bilâl b. Rebâh, Ammar b. Yâsir, Suheyb er-Rûmî gibi yanında yer alan köle veya azat edilmiş Müslümanları uzaklaştırması durumunda inanmayı vaat ettiklerini[21] îmâ etmekte ve bu sebeple Hz. Peygamber'e (sav) bu tür Müslümanları yanından uzaklaştırmasını kesinlikle yasaklamaktadır: *"Rablerinin rızâsını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından sana bir sorumluluk yoktur ki bunları kovup da zâlimlerden olasın!"*[22] *"Sabah akşam Rablerine, O'nun rızâsını dileyerek duâ edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gâfil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme."*[23]

---

20 Tavîl bahrindeki beyitler için bk. Ebû Temmâm, *a. g. e.*, II, 389-90.

21 Nitekim bu yönde bazı sebeb-i nüzûl rivayetleri vardır. bk. Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 162.

22 el-En'âm 6/52.

23 el-Kehf 18/28; kıssalarda yer alan benzer âyetlerin de müşriklerin bu istekleri sebebiyle anlatıldığı akla gelmektedir. bk. Hûd 11/27, 29-31; eş-Şuarâ 26/111-115.

Nitekim rivayete göre Abese sûresinin baş tarafı, bir defasında müşriklerin eşrâfını İslâm'a davet etmekle meşgul olan Hz. Peygamber'in (sav) yanına âmâ olan İbn Mektûm'un gelmesi ve bunun Hz. Peygamber'in (sav) hoşuna gitmemesi üzerine nâzil olmuştur.[24]

Bütün bunlar, İslâm'ın ırkçılık gibi toplumu kast ve katmanlara ayırıp araya mesafe koymayı da reddettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim İslâm, hâkim olduktan sonra toplumu îman ve ideal birliği etrâfında yeniden düzenlemiş ve bu yeni düzende aslen köle olan Habeşli zencî Bilâl ve Rûm asıllı Suheyb ile Kureyş aristokrasinin en ileri gelenleri aynı safta bir ve beraber olmuştur. Her ne kadar sonradan Emevîler devrinde mevâlînin horlandığı, buna mukabil Şuûbiyye hareketinin zuhur ettiği vâki ise de bunlar Müslümanların yaptığı yanlışlar olup İslâm'ı bağlamaz.

---

[24] Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 332.

Sonuç

Câhiliyye devrinde toplumsal örgütlenme kabile etrafında teşekkül etmişti. Fert, kabilesi sayesinde can, mal ve namusunu güvence altına alırdı. Bu sebeple ve güçlü asabiyet duygusu sayesinde fert, kabilesi uğrunda canla başla çalışır, hiçbir fedakârlıktan kaçınmazdı.

Kabile, himayesini talep eden başka kabilelere mensup kişilere eman vermek ve onlarla anlaşma yapmak, kabilenin şerefini zedeleyici ve ona zarar verici davranışlarda bulunan fertlerini kabilenin himâyesinden mahrum bırakmak gibi tasarruflara sahipti. Bu tasarruflar, hac ve panayır gibi insanların toplu halde bulunduğu yerlerde îlân edilmek suretiyle yapılırdı. "Hal'" adı verilen kabileden ihraç edilmek, başkalarının saldırısına karşı kabilenin himayesini kaybetmek demekti. "Halî'" denilen bu kişiler başka bir kabileye sığınıp onların himâyesini elde etmezler, -tabir câizse- onların vatandaşlığını kazanmazlarsa hırsızlık ve soygun çetelerine (: lusûs / saâlîk) katılıp topluma zarar verici değişik mâcerâlara atılabilirlerdi.

Toplum düzeninin kabile etrafında gelişmesi güçlü bir asabiyet duygusu meydana getirmişti. Soy-sop ve nesep çok önemsenirdi. Bu sebeple kabilenin herhangi bir ferdinin başka bir kabilenin saldırısına maruz kalması, yıllarca sürecek kan dâvalarına ve ardı arkası kesilmeyen savaşlara sebep olabilirdi. Güçlü asabiyet duygusu sebebiyle ve asâlet iddiâsıyla maktûle mukabil kâtilin kabilesinden herhangi bir

fert ya da fertler öldürülüyor, kısasta denklik gözetilmiyor ve diyet almak büyük ar kabul ediliyordu.

Kabilenin, kendi mensuplarına can, mal ve nâmus güvenliği sağlaması bakımından o zamanki şartlarda müspet bir rol oynadığı söylenebilir. Ancak kendi mensupları dışındakiler için aynı hükmü vermek hiç de kolay değildir. Sayıca çok ve dolayısıyla güçlü olan kabileler, zayıflara saldırıp onların can, mal ve nâmusunu mubah sayardı. Baskın ve yağma önemli bir geçim vâsıtasıydı. Çöl ikliminin hâkim olduğu coğrafyada su kaynakları ve sürülerin otlatılacağı mer'âlar da önemli bir ihtilâf ve savaş sebebiydi. Himâye altına alınmış kişilerin (câr, mevlâ) saldırıya uğraması ve savaşan taraflardan birinin yardım istemesi de savaş sebepleri arasındaydı. Ancak bu savaşların temelinde hiçbir otorite tanımamak ve basit olayları büyük haysiyet meselesi yapmak gibi tepkiler verilmesine yol açan, Kur'ân-ı Kerîm'in "hamiyye el-câhiliyye" dediği kibirle eşdeğer bir şeref anlayışı vardı. Şeref anlayışı güce dayanıyordu. Güçlü olan zayıfı eziyordu.

Bununla birlikte câhiliyye devrinde himâye altındaki kişileri ve anlaşmalıları savunmak, ahde vefa göstermek, cömertlik, misafirperverlik, mahremini başkalarından kıskanmak ve iffet gibi hasletler ideal davranışlar olarak yerleşmişti. Ne var ki, iffette olduğu gibi bunların bir kısmında çok aşırıya gidilmiş, bu da kız çocuklarının diri diri gömülmesi vb. trajedileri ortaya çıkarmıştı.

Söz konusu hasletlerle ilgili diğer bir problem de, bunların kabile veya fertlerin şeref ve şânını yüceltmek için yapılıyor olmasıydı. Özellikle cömertlik ve misafirperverlikle ilgili şiirler, bu davranışların temel sâikinin şan ve şeref kazanmak, cimrilikle yerilmekten kaçınmak ve cömertlikle övülmek olduğunu ortaya koymaktadır.

Himâye altındaki kişileri ve anlaşmalıları başkalarının saldırısından korumak ve ahdinde durmak gibi davranışlar

ise fertten ziyade kabilenin üstesinden geleceği işlerdi. Kabile ise, -mensuplarını koruma ve nisbî bir düzen getirme açısından o zamanki şartlarda olumlu roller üstleniyor gibi görünse de- hak ve adalete değil, asabiyet ve güce dayanıyor, mensuplarının haklarını savunduğu gibi yerine göre en büyük haksızlıkların da aracı oluyordu. Dolayısıyla himâye altındaki kişileri ve anlaşmalıları korumak gibi gerçekte çok erdemli olan davranışlar, kabilenin iftihar vesilesi olması için birçok zulme gerekçe teşkil edebiliyordu.

Bu olumsuzluklardan sarf-ı nazar edilse bile kabile, temelinde yer alan asabiyet duygusunun meydana getirdiği önü alınamaz ihtilâflar sebebiyle ufuk darlığı demekti. Arabistan'daki birçok kabile, çok basit olaylar yüzünden çıkan ve yıllarca süren savaşlar yapıyorlardı.

İslâm, soy üstünlüğü ve başkalarını hakir görme gibi tavırları yasaklamakla birlikte kabileyi bir olgu olarak kabul etti ve onu insanların tanışması için bir vesile saydı. Öte yandan kabileyle sınırlı olmaksızın bütün Müslümanları kardeş ilân ederek toplumu îman birliği temelinde yeniden örgütledi. Böylece câhiliyye devrinde kabileyle sınırlı dar bir kimlik varken İslâm, bütün Müslümanları kucaklayan yeni bir kimlik ve geniş bir ufuk getirdi. Daha temkinli bir ifadeyle kabile, özellikle çölde sosyolojik olarak devam etmek ve insanlar yine ona intisap etmekle berâber, İslâm üst kimliği altında bir alt kimlik olarak kabul edildi. Câhiliyye devrinde mevcut olan başka kabilelere savaş açmak, onların mensuplarına eman vermek ve onlarla anlaşma yapmak gibi yetkileri ise sona erdi. Çünkü İslâm, Müslümanların can, mal ve nâmuslarını birbirine haram kılmıştı. Dolayısıyla Müslüman bir kabilenin başka bir Müslüman kabile veya Müslüman bir fertle böyle bir muâmele içine girmesi gereksizdi. Bunlar ancak Müslümanlarla gayr-ı müslimler arasında söz konusu olabilirdi. Nitekim İslâm da, Müslümanlarla gayr-ı

müslimler arasında savaş, barış, eman vermek gibi hususların nasıl olması gerektiğini açıkladı.

Kabile merkezli hayatın ufuksuzluğu sebebiyle Arabistan çöllerinde birbirini yiyen Araplar, İslâm sâyesinde tarihlerinde ilk defa tek bir bayrak altında ve tek bir ideal etrafında toplandılar. Önceden mevcut olan kahramanlık duygusunun İslâm'ın bahşettiği şehit olma idealiyle birleşmesi neticesinde Hz. Peygamber'in (sav) vefatı üzerinden on yıl geçmeden dünya üzerinde o zaman mevcut iki büyük imparatorluktan biri olan Sâsânîler'i tamamıyla yıkıp Bizans'ı ise Anadolu içlerine kadar gerileterek Çin'e kadar olan yerlere ve bütün Ortadoğu'ya hâkim oldular. Dünya tarihinde bu kadar hızlı gelişen ve kalıcı olan başka bir değişim yoktur. Moğol istîlâsı gibi hızlı gelişen ve çok daha geniş coğrafyaları kapsayan başka örnekler varsa da onlar saman alevi gibi yanıp sönmüştür. İslâm ise, kalplerde meydana getirdiği inkılâp sayesinde girdiği coğrafyalardaki insanları dönüştürmüş ve -Endülüs ve Sicilya gibi bazı yerler müstesna- girdiği yerden bir daha çıkmamıştır. Bize göre Kur'ân-ı Kerim'in en büyük mucizesi, Arabistan çöllerinde incir çekirdeğini doldurmayacak sebeplerle yıllarca savaşan kan dâvalı kabileleri bir araya getirip dünyanın bu en büyük değişimini meydana getirmiş olmasıdır. Bizzat Kur'ân'ın şâhitliğiyle sâbit olan derin ayrılıklar içerisindeki câhiliyye devri Arap kabilelerinin yirmi sene kadar süren İslâm dâveti sayesinde birdenbire nasıl bir araya geliverdiği ve böyle muazzam bir inkılâbı nasıl meydana getirdiği sosyolojik, psikolojik, felsefî vb. açılardan tahlil edilmesi gereken bir konu olarak hâlâ ortada durmaktadır.

Bu çalışmada câhiliyye şiirini en iyi temsil eden şiir mecmuaları ile sınırlı olarak Kur'ân'ın nâzil olduğu ortam tespit edilmeye çalışılmış ve İslâm öncesi ile İslâm sonrası arasında mukayeseler yapılarak Kur'ân'ın getirdiği değişimin ortaya konulması hedeflenmiştir. Çalışma, câhiliyye şiirinin en sa-

hih olanlarını ihtiva eden ve hicrî II. ve III. asırlarda derlenmiş olan şiir mecmuaları ile sınırlandırılmış, bunun dışındaki kaynaklar verileri teyit etme vb. amaçlarla yalnızca zaman zaman referans olarak kullanılmıştır. Bütün câhiliyye şiirini dikkate alarak konunun daha geniş bir perspektiften çalışılması durumunda bizim bu çalışmada tespit ettiğimiz veriler ve ulaştığımız sonuçlarla ciddî ölçüde farklılık arz eden bir sonuç elde edileceğini sanmıyoruz. Bununla birlikte böyle bir çalışma, bizim ulaştığımız sonuçların detaylarını vereceği ve onlarla paralel başka sonuçlar ortaya koyacağı için çok faydalı olacaktır. Buna ilâve olarak, sadece şiir kaynaklarıyla yetinmeyip şiirlerin arka plânını veren *el-Egânî* ve *el-Ikdu'l-Ferîd* gibi eyyâmu'l-Arab ve ahbâru'l-Arab içeren eserlerle, emsâl ve hatta nesep kitapları gibi Arap kültürü ile ilgili eserlerin de bu gözle taranarak Kur'ân'ın nüzûl ortamının şümullü bir şekilde araştırılıp tespit edilmesine büyük ihtiyaç vardır. Sağlıklı bir yöntem geliştirilirse kültürle ilgili bu tür eserlerde Arapların İslâm öncesi hayatına dâir bilgiler elde etmek ve böylece Kur'ân'ın nüzûl ortamını tespit etmek mümkündür. Bu tespitler, sebeb-i nüzûl, Mekkî-Medenî ve nesih gibi teşrî' tarihiyle ilgili bilgilere zenginlik katacak ve İslâm öncesi hayâta dâir zihnimizde daha geniş bir tablo oluşmasını sağlayarak Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamı bilmemizi ve ona tarihî bağlamına daha uygun yorumlar getirmemizi temin edecektir.

Bedevînin Dilinden*

(İslâm'dan önce)

Ben Necd'in içlerinde yetişmiş bir aslanım
Tüm ülkenin dilinde gezer şöhretim, sanım!

Dünyâ yüzünde yan bakan olmaz kabîleme
Vardır asâletimle büyük farkım âleme!

Yerleştiğim mekânda tüter dâimâ duman
Sofram açık benim, yer-içer âşinâ-yaban!

Şefkatli bir kucak olurum mültecîlere
Gelmez himâye ettiğimin sırtı hiç yere!

Er meydanında, düşmana baskında mâhirim
Lâkin kalınca baş başa kendimle, şâirim!

Gerçek hayâtın aksi fakat şi'rimin tümü
Yalnızca kahramanlığın, aşkın terennümü!

Nâmım Züheyr, Nâbiga yâhut da Antere
Döktüm bütün hayâtımı bir bir şiirlere!

****

* Arap şiiriyle iştigâlim esnasında terennüm ettiğim ve daha önce bir mecmuada neşrettiğim aşağıdaki şiirimi, çalışmamın konusuyla yakından ilgili olması hasebiyle alıntılamadan geçemeyeceğim:

(İslâm'dan sonra)

Kâfî değil bu çöl bana, sığmam bu yurda ben
Çıkmam gerek tüm âleme artık bu ülkeden!

Artık hayât içinde kabîlem güdük kalır
Taşmış olan bu gönlümü bir tek inanç alır!

Tevhit oluşturur bu inancın esâsını
Te'mîn eder kulun kölelikten halâsını!

Artık ne şan, ne şöhret içindir savaşlarım
Allâh için sebîl olup aksın yoğum-varım!

Yermük'te, Kâdisiyye'de durdum bu ruhla ben
Geçtim deniz-bayır demeden birçok ülkeden!

Mihmânının cihanda yok emsâli ey Hirâ!
Gönlümde yaktı sönmeyecek kutlu bir çıra!

(*Yüzakı Dergisi*, 2006 Nîsan sayısı)

Kaynaklar

Kur'ân-ı Kerim

Kütüb-i Sitte

Âdil Câsim el-Beyâtî, *Eyyâmu'l-Arab kable'l-İslâm,* 1. Baskı, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1987.

Ağırakça, Ahmet, "Gassânîler", *DİA,* XIII, 397.

Ahlwardt, Wilhelm, *Mülâhazât an sıhhati'l-kasâidi'l-Arabiyyeti'l-kadîme* (Abdurrahman Bedevî'nin derlediği *Dirâsâtü'l-müsteşrikîn havle sıhhati'ş-şi'ri'l-Câhilî* içinde, Arapça'ya trc. Abdurrahman Bedevî), Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1986.

Aktaş, Emel, "Câhiliyyede ve İslâm'da Kadının Durumu", *Mehir,* sy: 2, 1998, s. 116.

Aldemir, Halil, *Kur'ân-ı Kerim'e göre ihtilâf,* İst: Kitâbî, 2010.

Algül, Hüseyin, "Himyerîler", *DİA,* XVIII, 62.

Altıntaş, Ramazan, *Câhiliyye,* Konya: Ribat, 1996.

_____, "Câhiliyye Arap Toplumunda Kadın", *Diyanet İlmî Dergi,* cilt: XXXVII, sy: 1, 2001, s. 79 vd.

Âlûsî, *Rûhu'l-meânî,* I-XXX, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.

Âmidî, Ebü'l-Kâsım Hasan b. Bişr (ö. 370/980), *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* (Merzübânî'nin Mu'cemü'ş-şuarâsı ile birlikte, nşr. F. Krenkow), Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, ts.

Antere b. Şeddâd el-Absî, *Dîvân* [nşr. Muhammed Saîd Mevlevî], [baskı yeri yok]: el-Mektebü'l-İslâmî, ts., s. 272.

Arı, M Salih, "Câhiliyye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsıkî Dergisi,* 2004, cilt: II, sayı: 4, s. 180.

Asmaî, *Asmaiyyât* (nşr. Ömer Fâruk et-Tabbâ'), Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.

Âsım, es-Seyyid Ahmed (ö. 1235/1820), *Kāmus Tercümesi,* I-IV, İstanbul, 1304.

A'şâ, Meymûn b. Kays, *Dîvân* (nşr. Muhammed Muhammed Hüseyin), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1983.

Ateş, Ali Osman, İslâm'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri, İst: Beyan Yayınları, 1996.

Avcı, Câsim-Şentürk, Recep, "Kabile", *DİA,* XXIV, 31.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Türkçe sözlük,* I-III, 2. Baskı, İst: Kubbe Altı Neşriyat, 2006.

Bağdâdî, Abdülkādir b. Ömer (ö. 1093/1682), *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab,* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), I-XV Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1984.

Bardakoğlu, Ali, DİA, XXVI, 364 "Kumar".

_____, (heyetle birlikte), İlmihal, I-II, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2007.

Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* I-IV, 2. Baskı, Riyâd: Dâru Taybe, 2006.

Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Endelüsî (ö. 487/1094), *Simtü'l-leâlî fî şerhi'l-Emâlî,* I-III (Zeyliyle birlikte), (nşr. Abdülazîz el-Meymenî), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (*Mecmau't-tefâsîr,* I-V, 1. Baskı, İst: Âmire, 1317, içinde)

Bişr b. Ebû Hâzim el-Esedî, *Dîvân* (nşr. İzzet Hasan), Dımaşk: Vizâretü's-sekâfe, 1960.

Blachere, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî,* I-III (trc. İbrâhîm el-Kîlânî), Beyrut: Dârü'l-fikri'l-muâsır, 1998.

Bozkurt, Nebî, "Himâye", *DİA,* s. 56.

Bulaç, Ali, (Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar'*ın takdîmi), trc. Salâhattin Ayaz, İst: Pınar Yayınları, ts.

Büyükcoşkun, Kudret, "Arabistan", *DİA,* III, 252.

Câbirî, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl* (trc. Vecdi Akyüz), İst: Kitapevi, 1997.

Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr (ö. 255/869), *el-Hayevân,* I-VII, Mısır: Matbaatü's-saâde, ts.

Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* I-V (nşr: Muhammed Sâdık Kamhâvî), Kâhire: Dâru'l-Mushaf, ts.

Cevâd Ali, el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm, I-X, Bağdat, ts.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sıhâh Tâcü'l-lüga ve sıhâhu'l-Arabiyye,* I-VI, (nşr. Es-Seyyid Hasan Şerbetli), Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1957.

Ceviz, Nurettin, "Câhiliyye Döneminde Süvari Şairler", *EKEV Akademi Dergisi,* cilt: VI, sy: 10, 2002, s. 186 vd.

Cumahî, Muhammed b. Sellâm (ö. 232/846), *Tabakātu fuhûli'ş-şuarâ,* I-II, (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir), Kahire: Matbaatü'l-medenî, ts.

Cübûrî, Yahyâ, *Şi'rü'l-muhadramîn ve eserü'l-İslâm fih,* Bağdat: Mektebetü'n-nehda, 1964.

Çağatay, Neşet, *İslâm öncesi Arap tarihi ve câhiliyye çağı,* Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1982.

Çağırıcı, Mustafa, "Asabiyet", *DİA,* III, 453.

Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973.

_____, *DİA,* "Arap", İstanbul 1991, III, 287.

_____, "Şiir" İA, I-XIII, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1970, XI, 530-542.

Dakûkî, Hüseyin Ali, *DİA,* "Hîre", XVIII, 122-3.

Danışman, Nâfiz, "Câhiliyye Kelimesinin Mâna ve Menşei", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: V, sy: 1-4, 1956, s. 192 vd.

Dayf, Şevkī, *el-Medârisü'n-nahviyye,* Mısır: Dârü'l-maârif, 1968.

Demircan, Adnan, "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldüme Âdeti", *İSTEM: İslâm San'at, Edebiyat ve Mûsıkî Dergisi,* cilt: II, sy: 3, 2004, s. 21 vd.

_____, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliyye Arapları", *Câhiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed* (Sempozyum tebliğ ve müzâkereleri), 13-15 Nisan 2007, Konya 2007, s. 39-98.

Demir, İsmail, "Câhiliyet ve İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yaşamış Bazı Cömertler", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy: 18, 2002, s. 209 vd.

Dınnâvî, Sa'dî, *Dîvânu Urve b. el-Verd,* Beyrut: Dâru'l-cîl, 1996.

Dirre, Muhammed Ali Tâhâ, *Fethu'l-karîbi'l-mücîb i 'râbu şevâhidi Muğni'l-lebîb,* I-IV, Dımaşk: Mektebetü'r-Râzî, 1984.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük,* 11. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Ebû Temmam, Habîb b. Evs et-Tâî, *Dîvânu'l-Hamâse,* I-II (şerh ve nşr: Muhammed Saîd er-Râfiî), 3. Baskı, Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1927.

Ebû Ubeyde, *Eyyâmu'l-Arab kable'l-İslâm,* I-II (cem' ve nşr. Âdil Câsim el-Beyâtî), 1. Baskı, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1987.

Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü eş'âri'l-Arab* (nşr. Muhammed Ali el-Hâşimî), I-II, 3. Baskı, Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1999.

Ebû Züeyb, *Dîvân,* (nşr. Sühâm el-Mısrî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1998.

Ebü'l-Ferec, *el-Egânî,* I-XXI, Mısır: Matbaatu't-Tekaddüm, ts.

Efendioğlu, Mehmet, "Muhadramûn", DİA, XXX, 395-396.

Esed, Nâsırüddin, *Mesâdirü'ş-şi'ri'l-Câhilî,* Mısır: Dâru'l-maârif, 1956.

Fahruddîn Kabâve, (Tebrîzî'nin *Şerhu İhtiyârâti'l-Mufaddal* adındaki eserinin neşrindeki bazı notlar), I-II, 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-fikr, 2002.

Fehmî, Bağdatlı Mehmed (ö. 1363/1944), *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1917.

Ferruh, Ömer, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî,* I-VI, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1981.

Görgülü, Hasan Ali, "Câhiliyye Devrinde Boşanma Çeşitleri ve İslâm'ın boşanmada Örfe İtibar Etmesi", *Süleyman Demire Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy: 6, 1999, s. 117.

Gündüz, Şinasi, "Câhiliyye Dönemi Arap Politeizmine Nebatîlerin Etkileri", *Dinler Tarihi Araştırmaları-I (Sempozyum; 8-9 Kasım 1996)* 1998, s. 355-380.

Hafâcî, Muhammed Abdülmün'im, "Câhiliyye Şiirinde İntihal Teorisi" (trc. Sevim Özdemir), *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy: 23, 2010/1, s. 148-9.

Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I-II (trc. Sâluh Tuğ), Ankara 2003.

Harfûş, Abdülkādir Feyyâz, *Kabîletü Temîm fi'l-Câhiliye ve'l-İslâm,* I-IV, Dımaşk: Dâru'l-beşair, 2002.

Harman, Ömer Faruk, *DİA,* "Lukmân", XXVII, 205.

Hassân, Hassân b. Sâbit el-Ensârî, *Dîvân,(nşr.* Ömer Fâruk et-Tabbâ'), [baskı yeri yok]: Dârü'l-kalem, ts.

Hatîb, Muhammed Accâc, *Usûlü'l-hadîs,* Beyrut: Dârü'l-fikr, 1989.

Hâtim, Hâtim b. Abdullâh et-Tâî, *Dîvân,* Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1990.

Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-Tenzîl,* (Mecmau't-tefâsîr, I-V, 1. Baskı, İst: Âmire, 1317, içinde)

Hıdır Hüseyin, Muhammed (ö. 1378/1958), *Nakdü kitâbi fi'ş-şi'ri'l-Câhilî,* (nşr. Ali er-Rızâ et-Tûnisî) [baskı yeri yok]: el-Matbaatü't-Tünisiyye, 1977.

Hitti, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi* (çev. Sâlih Tuğ), I-IV, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.

Hûfî, Ahmed Muhammed, *el-Hayâtu'l-Arabiyye mine'ş-şi 'ri'l-câhilî,* 4. Baskı, Kâhire: Mektebetü Nehdati Mısr ve Matbaatihâ, 1962.

Hüseyin, Tâhâ (ö. 1393/1973), *Min Târîhi'l-edebi'l-Arabî,* I-III, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1991.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* (trc. Süleyman Ateş), İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.

_____, *Kur'an'da dinî ve ahlâkî kavramlar* (trc. Salâhattin Ayaz), İstanbul: Pınar Yayınları, ts.

İbn Abdirabbih el-Endelüsî, *el-Ikdu'l-ferîd,* I-VII, (nşr. Ahmed Emîn ve dğr.), Kâhire: Matbaatu lecneti't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1965.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman (ö. 392/1002), *el-Hasâis,* I-III, [baskı yeri yok]: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme, 1986.

İbn Cüzey, *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl,* I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed (ö. 245), *el-Muhabber,* Beyrut: Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, ts.

İbn Haldun, *Mukaddime,* I-II, Bağdâd: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.

İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye,* I-IV (nşr. Hemmâm b Abdürrahim Saîd), Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1988.

İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm,* I-IV, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve şurekâuh, ts.

İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-şuarâ,* I-II, Mısır: Dâru'l-maârif, ts.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* I-XV, Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr,* I-IX, 4. Baskı, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987.

İbnü'l-Feres el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülmün'im b. Abdürrahîm (ö. 597), *Ahkâmu'l-Kur'ân,* I-III (nşr. Salâhuddîn Bûafîf), 1. Baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazın, 2006.

İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Asnâm* (nşr. Ahmed Zeki Bâşâ), Ankara 1969.

İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk (ö. 378/988), *el-Fihrist,* Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, ts.

İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasan el-Kayrevânî (ö. 463/1071), *el-Umde,* I-II, Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1934.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Mukaddime* (nşr. Âişe Abdurrahman), Kahire: Dârü'l-maârif, ts.

Kālî, Ebû Ali İsmâîl b. el-Kâsım (ö. 356/967), *Kitâbü'l-Emâlî,* I-II, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1926.

Kazancı, Ahmet Lütfi, "Câhiliyye Devrinde Müspet Davranışlar", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: I, sy: 1, s. 103-110.

Kotan, Şevket, "Câhiliyye Dönemi Mekke Dini: Ahmesîlik", *Kur'ân'ın anlaşılamsına katkısı açısından Kur'ân öncesi Mekke toplumu* (8. Türkiye tefsir akademisyenleri buluşmasında yapılan sempozyum tebliğlerinin toplandığı kitap), İstanbul 2011.

Köse, Saffet, "Câhiliyye Arap Toplumunda Kocaların Hanımlarına Yaptıkları Bazı Haksızlıklar ve İslâm'ın Getirdiği Hukukî Düzenlemeler", *Mehir,* sy: 3, 1999, s. 11.

Krenkow, F, "Şair", İA, XI, 291.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* I-XX, Kâhire: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1967.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Kinde", *DİA,* XXVI, 37.

Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bülûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab,* I-III, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Margoliouth, D. S., *Arap Şiirinin Kökeni* (trc. Nûrettin Ceviz), Ankara: Aktif Yayınevi, 2004.

Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye* (nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî), 1. Baskı, Küveyt: Mektebetü Dâri İbn Kuteybe, 1989.

Merzübânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân (ö. 384/994), *Mu'cemü'ş-şuarâ* (Âmidî'nin *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*'i ile birlikte, nşr. F. Krenkow), Kahire: Mektebetü'l-kudsî, ts.

Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I-VII (trc. Muhammed Han Kayani ve dğr), 2. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.

Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, I-IV (nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm), Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâuh, ts.

_____, el-Muallakâtu's-seb', Berlin 1891.

Mufaddal, *Mufaddaliyyât* (nşr. Ömer Fâruk et-Tabbâ'), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1998.

Muhammed Ali el-Hâşimî, (Ebû Zeyd el-Kureşî'nin *Cemheretü eş'âri'l-Arab* adındaki eserinin neşrindeki notlar), I-II, 3. Baskı, Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1999.

Muhtar, Cemal, *DİA*, "Antere", III, 237.

Muhammed b. Dâvûd, İbnü'l-Cerrâh (ö. 296/908), *Men ismühû Amr mine'ş-şuarâ* (nşr. Muhsin Gayyad Acîl - Mustafa Abdüllatîf Ciyâvuk), Bağdat: Dâru'ş-şuûni's-sekâfiyyeti'l-âmme, 1999.

Muhammed Saîd er-Râfiî, (Ebû Temmâm'ın *Dîvânu'l-Hamâse*'sindeki açıklamalı notlar), 3. Baskı, Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1927.

Murtazâ, Ebü'l-Kâsım eş-Şerîf el-Murtazâ Ali b. Hüseyin (ö. 436/1044), *Emâlî*, I-II (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, ts.

Mütelemmis, *Dîvân* (nşr. Hasan Kâmil es-Sayrafî), Kahire: Ma'hedü'l-mahtûtâti'l-Arabiyye, 1970.

Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, (Mecmau't-tefâsîr, I-V, 1. Baskı, İst: Âmire, 1317 içinde)

Nöldeke, Theodor (ö. 1349/1930), *Min Târîh ve nakdi'ş-şi'ri'l-Arabiyyi'l-kadîm* (*Dirâsâtü'l-müsteşrikîn havle sıhhati'ş-şi'ri'l-Câhilî* içinde, trc: Abdurrahman Bedevî), Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1986.

Önkal, Ahmet, "Civar", *DİA*, VIII, 34.

Özkuyumcu, Nadir, "Hilf", *DİA*, XVIII, 29-30.

Pak, Zekeriya, "Câhiliyye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ânî Boyutu", *Cumhûriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: V, sy: 1, 2001, s. 314 vd.

Râfiî, Mustafa Sâdık (ö. 1356/1937), *Târîhu âdâbi'l-Arab*, I-III, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1999.

Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, I-XXX, 1. Baskı, Mısır, ts.

Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm* (nşr. Safvân 'Adnân Dâvûdî), 1. Baskı, Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1992.

Sarıcık, Murat, "Câhiliyye Kumarı Meysir", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 5, 1998, s. 41-51.

_____, "Câhiliyye Nikâhı Müt'a ve Diğer Câhiliyye Nikâhları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 3, 1996, s. 57-69.

_____, İnanç ve zihniyet olarak Câhiliyye, İst: Nesil, 2004.

Savran, Ahmet, "İmruülkays", *DİA*, XXII, 237.

Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin (ö. 911/1505), *el-Müzhir fî ilmi'l-luga ve envâihâ*, Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, ts.

_____, *Esbâbu'n-nüzûl*, Kâhire: Dâru'l-Menâr, ts.

Sükkerî, Ebû Saîd, *Şerhu eş'âri'l-Hüzeliyyîn*, I-III (nşr. Abdüssettar Ahmed Ferâc) 2. Baskı, Kâhire: Dâru't-Türâs, 2004.

Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, 2. Baskı, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdih, Mısır, 1954.

Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-X, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.

Taşköprîzâde, Ebü'l-Hayr İsâmeddin Ahmed Efendi (ö 969/1561), *Mevzûâtü'l-ulûm*, I-II (trc. Kemâleddin Mehmed Efendi), İstanbul: İkdam Matbaası, 1313.

Tebrîzî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ali el-Hatîb, *Şerhu Dîvâni'l-hamâse*, I-IV, Bulak, ts.

_____, *Şerhu İhtiyârâti'l-Mufaddal*, I-II, (nşr. Fahruddîn Kabâve), 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.

Tülücü, Süleyman, "Câhiliyye Devri Şairlerinden Züheyr'in Dini İnancı ve Şiirlerinde Dinî İzler", *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: XXV, sy: 2, 1989, s. 9 vd.

Uslu,Recep, DİA, "Hums", XVIII, 364.

Vâhidî, Ebü'l-Huseyn Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-nüzûl*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, ts.

Yâkût el-Hamevî, *Mu 'cemü'l-büldân*, I-V, Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

Yalar, Mehmet, "Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XV, sy: 2, 2006, s. 26-8.

_____, "Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirinin Sosyal Arka Planı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XV, sy: 1, 2006, s. 89-90.

_____, "Câhiliyye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XVII, sy: 2, 2008, s. 96 vd.

Yavuz, Yusuf Şevki, DİA, "Kader", XXIV, 58-63.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak dini Kur'ân dili*, I-IX, 2. Baskı, Nebîoğlu Basımevi, 1960.

Yıldırım, Kadri, "Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında "Su'lûk" Şairler Hareketi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: III, sy: 1, 2001, s. 179 vd.

Zemahşerî, Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa* (nşr. Abdürrahîm Mahmûd), Kahire: İhyâu'l-meâcimi'l-Arabiyye, 1953, s. 473 "nms"

_____, el-Keşşâf, I-V, 1. Baskı, Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.

_____, *el-Müstaksâ fî emsâli'l-Arab*, I-II, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1977.

Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed (ö. 486/1093), *Şerhu'l-Muallakāti's-seb'a*, Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1989.

Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Huseynî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, I-IX (müstedreklerle birlikte), 3. Baskı, (baskı yeri ve tarihi yok).

Kafiye Fihristi[1]

حرف الهمزة

حِرَاءُ ص. 314

وَلَاءُ ص. 72

فَنَاءُ ص. 255

بَوَاءُ ص. 110

إِغْفَائِهَا ص. 197

الْأَحْيَاءِ ص. 143

حرف الألف

فَرَسَاهُمَا ص. 209

[1] Bu fihristte her şiirin yalnızca çalışmada yer verilen ilk beytinin sonu (kafiye) gösterilmiştir. Dolayısıyla müfret olarak zikredilen beyitler dışında bir şiirin çalışmada zikredilen ilk beytinden sonraki beyitleri bulmak için ilk beytin kafiyesine bakmak gerekmektedir.

الْمُصَوِّتِ ص. 314

الحرف الحاء المهملة

الْمُتَاحُ ص. 304
فَاسْتَرَاحُوا ص. 95
الْفِضَاحُ ص. 73
تُقْدَحُ ص. 325
الْوَضَحُ ص. 109
الْجَرَّاحِ ص. 148
الْبُطَاحِ ص. 108
النَّوَاضِحِ ص. 106

حرف الدال المهملة

سَعْدَا ص. 307
حَمْدَا ص. 221
عَائِدُ ص. 117
الْأَبَدُ ص. 282
مُقَلَّدُ ص. 312
نَسُودُ ص. 56
تَعُودُ ص. 282
لَحَمُودُ ص. 177
عَمُودُهَا ص. 115
السُّهُودُ ص. 176
للسَّدَادِ ص. 190

حرف الباء

قَرِيبْ ص. 172
أُصَاحِبُ ص. 329
يُنْسَبُ ص. 210
يَرْكَبُوا ص. 78
غَالِبُ ص. 139
يَتَقَلَّبُ ص. 106
جَنُوبُهَا ص. 243
يَسْتَثِيبُهَا ص. 173
حَرِيبُهَا ص. 116
الرَّكَائِبِ ص. 238
جَنَابِ ص. 123
جَانِبِ ص. 99
الْعُرْقُوبِ ص. 279
بِذَنُوبِ ص. 324
تَرْحِيبِ ص. 278
الْخَرَاعِيبِ ص. 200

حرف التاء

الدَّبِرَاتِ ص. 85
تَلَفُّتِ ص. 194
الَّتِي ص. 259
فَمَلَّتِ ص. 226
جُنَّتِ ص. 299

ثَائِرُ	ص. 117	بالْأَرْفَادِ	ص. 194
قِصَارُ	ص. 128	أَجْلَادِي	ص. 328
أَغَارُوا	ص. 159	الْأَفْنَادِ	ص. 261
الْإِمَارُ	ص. 254	مَيَّادِ	ص. 264
النَّارُ	ص. 231	الْأَبَدِ	ص. 148
الدَّوَابِرُ	ص. 160	مُزْبِدِ	ص. 158
أَوَاصِرُهْ	ص. 100	مَعْبَدِ	ص. 175
الْمَطَرُ	ص. 222	مِنْ بُدِّ	ص. 308
الظَّفَرُ	ص. 315	مُهْتَدِي	ص. 86
فَقْرُ	ص. 339	وَاحِدِ	ص. 131
سُتُورُهَا	ص. 232	لَمْ تُرِدِ	ص. 167
لَفَرُورُ	ص. 154	الْوَرْدِ	ص. 233
فَلَا أَسْتَثِيرُهَا	ص. 261	لِلْوَرْدِ	ص. 171
مُجِيرُ	ص. 152	التَّنَقُّبِ	ص. 182
يَسْتَعِيرُهَا	ص. 236	مُخْلِدِ	ص. 327
أَيْسَارِ	ص. 228	لَهَا يَدِي	ص. 84
الْأَطْهَارِ	ص. 207	الْأَصَيْدِ	ص. 55
نَهَارِ	ص. 201		
الصَّبْرِ	ص. 91	حرف الراء	
للصَّبْرِ	ص. 97	بَصَرْ	ص. 151
تَدْرِي	ص. 146	طَارَا	ص. 306
الْقَدْرِ	ص. 303	نَارَا	ص. 69
يُحَاذِرُ	ص. 304	سَادِرَا	ص. 336
قُرَاقِرُ	ص. 200	فَالْأَصْفَرَا	ص. 167

الأَرْضِ ص. 62
الْخَفْضِ ص. 237

حرف الطاء المهملة

الْعِلَاطِ ص. 230

حرف العين

قَدْ زَرَعْ ص. 295
اتَّضَعْ ص. 275
دَفَعْ ص. 285
الْقِنَاعَا ص. 242
مَعا ص. 246
مَطْمَعَا ص. 215
لَا تُبَاعُ ص. 170
سِرَاعُ ص. 292
سَمَاعُهْ ص. 72
الرَّبَعُ ص. 335
أَجْزَعُ ص. 59
مَجْزَعُ ص. 163
مَسَامِعُهْ ص. 126
تَلْمَعُ ص. 290
المضجعِ ص. 35
نَدَّعِي ص. 82
مَجْمَعِ ص. 254

كَالْعُنْقُرِ ص. 198
بَكْرِ ص. 141
مُذْكِرِ ص. 307
أُمَّ عَامِرِ ص. 292
فَاسْهَرِي ص. 184
ظَهْرِ ص. 96
الْمُتَنَوِّرِ ص. 119
مُدِبِرِ ص. 36
تَحْتَ صَيِّرِ ص. 92
الْقَصِيرِ ص. 89
الْمَطِيرِ ص. 321

حرف السين

أَنْ يُمَارِسَا ص. 57
الْأَحَامِسَا ص. 270
الرُّؤُسَا ص. 118
خُمُوسَا ص. 124
هَاجِسُ ص. 149
الْمُتَفَاعِسُ ص. 187
بُرْنُسُ ص. 199
يَبْهَسُ ص. 94

حرف الضاد

غَائِضُ ص. 60

أَهْلُ ص. 338
الْفُضُولُ ص. 123
تَقُولُ ص. 61
نَزِيلُ ص. 242
فَصِيلُ ص. 245
النَّائِلِ ص. 219
بَلْبَالِهَا ص. 101
بِشمَالِهَا ص. 199
مِنْ مَالِ ص. 228
الْمَحْلِ ص. 337
النَّسْلِ ص. 107
شَاغِلِ ص. 96
مِنْ أَكْلِ ص. 237
الْمُتَفْكِلِ ص. 202
مُحْوِلِ ص. 281
مُذَيَّلِ ص. 280

حرف الميم

وَلَا عَدَمْ ص. 291
تُذَمْ ص. 253
وَلَا إِرَمْ ص. 287
عَلَى إِرَمْ ص. 286
لُطُمْ ص. 248
نَعَمْ ص. 252

حرف الفاء

أَعْجَفُ ص. 220
الْكُشُفُ ص. 71
الزُّعَفُ ص. 93
أَظَائِفِ ص. 247، 277

حرف القاف

عَقُوقْ ص. 165
الطَّرِيقْ ص. 87
فَيَسْبِقِ ص. 172
الْبَوَارِقِ ص. 158
يُطْلِقِ ص. 274

حرف اللام

أَحْوَالَا ص. 227
أَزْلَا ص. 103
أَوَّلَا ص. 140
وَبِيلَا ص. 142
ذَيْلَا ص. 122
جَلِيلَا ص. 288
شَمَالُهَا ص. 234
فَشَلُ ص. 290
احتملُوا ص. 57
مَحْمِلُ ص. 219

سَقَمِهْ ص. 83
تَحَلُّمِ ص. 235
يَعْلَمِ ص. 294
لم يَعْلَمِ ص. 67
الْكَرِيمِ ص. 264

حرف النون

شَيْبَانَا ص. 137
الْجَاهِلِينَا ص. 144
انْحَنَيْنَا ص. 36
جُهَيْنَا ص. 82
ارْعَوَيْنَا ص. 154
إِذْعَانُ ص. 144
عِصْيَانُهَا ص. 185
السَّفَنُ ص. 19
شُجُونُهَا ص. 234
بُسْتَانِ ص. 223
الْجَوَادَانِ ص. 249
شَفَانِي ص. 166
مَكَانِ ص. 134
الْأَبْوَانِ ص. 126
سَفَوَانِ ص. 139
نَفَيَانِ ص. 333
حَزَنِ ص. 57

رَغَمْ ص. 285
السَّلَمْ ص. 186
أَتَقَدَّمَا ص. 156
مُقَدَّمَا ص. 127
الْقَشَاعِمَا ص. 164
مُفْعَمَا ص. 104
سُلِّمَا ص. 143
أَظْلَمَا ص. 166
مَعْلَمَا ص. 66
مُبْهَمَا ص. 84
السَّهَامُ ص. 299
حَاتِمُ ص. 157
يَتَوَسَّمُ ص. 98
مَشْؤُومُ ص. 306
خُرْطُومَا ص. 326
مَجْلُومُ ص. 302
مَعْلُومُ ص. 249
أَضِيمُهَا ص. 247
رَمِيمُ ص. 294
الدَّمِ ص. 82
بِالدَّمِ ص. 312
دَمِي ص. 105
الْغُرْمِ ص. 296
فَيَهْرَمِ ص. 304

حرف الياء

بَوَائِيَا ص. 102
الْحَوَائِزِيَا ص. 302
أُخْزِيَها ص. 193
التَّقَاضِيَا ص. 283
مَاضِيَا ص. 323
أَنَافِيهَا ص. 244
تَوَالِيَا ص. 156
لَيَالِيَا ص. 189
يَحْمِيهَا ص. 129
جَانِيهَا ص. 85

بِمَغْبُونِ ص. 334
اسْقُونِي ص. 92
يُؤْذِينِي ص. 244
مُسْتَعِينِ ص. 145

حرف الواو

مُنْتَضُوهَا ص. 317

حرف الألف المقصورة

هُدَى ص. 114
هَوَى ص. 134

İndeks

A'şâ, 46
A'şâ el-Bâhile, 221, 315
Abdullah b. el-Haşrec el-Ca'dî, 190
Abdülmesih b. Asele el-Abdî, 163
Abdüşşârık b. Abdüluzzâ el-Cühenî, 82, 154
Abdyagûs b. Vakkâs el-Hârisî, 102, 156, 323
Abîd, 24, 33, 46
Abîd b. Rebîa et-Temîmî, 170
Abs, 33
Âd, 284, 286, 287, 289
Adî b. Ra'lâ el-Gassânî, 143
Adî b. Yezîd es-Sükûnî, 231
ahbâru'l-Arab, 33, 43, 47, 347
Ahlwardt, 30
Ahmed Muhammed el-Hûfî, 11
Ahnes b. Şihâb et-Tağlibî, 139, 329
akîre, 296
Alkame, 312
Alkame b. Abde, 33, 249, 303, 306
Alkame Zû Ceden el-Himyerî, 275, 285, 295
Âmidî, 50
Âmir b. et-Tufeyl, 304
Âmir b. ez-Zarb, 260
Âmir b. Hût, 291
Âmir b. Tufeyl, 34
Âmir el-Muhâribî, 84
Amîra b. Cual, 333
Amr b. el-Etnâbe el-Hazrecî, 219
Amr b. Esed el-Fak'asî, 105
Amr b. Hind, 101
Amr b. Külsûm, 34, 46
Amr b. Külsûm et-Tağlibî, 34, 46, 107, 143
Amr b. Luhay, 273
Amr b. Ma'dîkerib, 34, 152, 154
Amr b. Mes'ûd b. Abdü Mürâre el-Fak'asî, 245
Amr b. Şakîk/Şukayk, 278
Antere b. Şeddâd el-Absî, 32, 34, 281
Arendes, 228
Asmaî, 23, 42, 46
Asmaiyyât, 46
Âtike bt. Abdilmuttalib, 72
atîre, 317
Avf b. Ahvas, 235, 260, 314
Avf b. Atıyye, 69, 140, 198, 306
Avf b. el-Ahvas, 72
Bağdâdî, 48, 50
Bâis b. Sureym el-Yeşkürî, 101, 198
Basra Ekolü, 25, 46
bedevîler, 335, 336
Bedir, 158, 176
beliyye, 296, 297
Belkıs, 285, 289
Besûs Harbi, 35, 73, 80, 81, 87, 95, 144, 164, 165, 199
Beşâme b Amr, 142, 287
Beyhes, 93
Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî, 67, 81, 116, 159, 173, 243, 247, 299
Blachère, 30

Burc b. Müshir et-Tâî, 60, 234
Büss, 316
Câbir b. Harîş, 167
câr, 125, 344
Cebriye, 301
Cemheretü eş'âri'l-Arab, 47
Cerîr b. Küleyb, 189
Cevâd Ali, 49
Cez' b. Küleyb el-Fak'asî, 189
civâr, 253
Cumahî, 25
Cümran, 151
Dâhis ve Gabrâ Savaşı, 80, 83, 165, 166
Damre b. Damre en-Nehşelî, 116, 200, 260
Dâvûd, 284, 289
dehr, 282, 283
Devâr, 280, 281
Dubey'a b. Kays b. Sa'lebe, 227
Düreyd b. es-Sımme, 34, 85, 90, 303
Ebû Amr b. el-Alâ, 42
Ebû Hınâk, 59
Ebû Hırâş el-Hüzelî, 237
Ebû Kedrâ el-'Iclî, 244, 245
Ebû Sa'tere el-Bûlânî, 149
Ebû Temmâm, 47, 175, 182, 218
Ebû Ubeyde, 23, 47
Ebû Zeyd el-Ensârî, 23
Ebû Zeyd el-Kureşî, 47
Ebû Ziyâd el-A'râbî e-Külâbî, 242
Ebû Züeyb el-Hüzelî, 196
Ebü'l-Ahyel el-'Iclî, 308
Ebü'l-Atâ es-Sindî, 177
Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, 48
Ecel, 304
Ehâmis, 269
el-'Advânî, 260
el-Es'ir el-Cu'fî, 113
el-Findü'z-Zemânî, 144
el-Gatammeş ed-Dabbî, 210
el-Hamâse, 80, 175, 218
el-Has'amiyye, 209
el-Muallakât, 46
el-Mütenahhıl el-Hüzelî, 230
el-Udeyl b. el-Furh el-'Iclî, 308
Emevîler, 27
emsâl, 347
ensâb, 278
Esved b. Abdyagûs b. el-Muttalib b. Nevfel, 176
Esved b. Ya'fur en-Nehşelî, 194, 326, 328
Eş'ariyye, 301
Evs b. Habnâ et-Temîmî, 99
eyyâmu'l-Arab, 43, 47, 80, 347
Fâtıma bt. el-Ahcem el-Huzâiyye, 148
Fedekî, 131
Ferrâr es-Sülemî, 83
Fesat Harbi, 81, 167, 168
Ficâr Savaşları, 313
Gamre, 81
garîbü'l-Kur'ân, 20
Gassânîler, 27, 33, 54, 115, 118, 143
Güney Arabistan, 272
Habîbe bt. Abdiluzzâ el-Avrâ, 312
Hâcib b. Habîb el-Esedî, 185, 249
hadarîler, 335
Hâdire, 34, 82
Hafs b. el-Ahyef el-Kinânî, 278, 324
Hakîm b. Kabîsa ed-Dabbî, 339
Hal', 125, 343
Halef, 25
halî', 118, 343
halîf, 125
Halil b. Alımed, 18
Hamâse, 47, 48, 182, 196, 321
hâme, 92
Hammâd er-Râviye, 24. 25. 46
hanif, 273
Hanzala b. Safvân, 284
haram aylar, 311, 312, 313, 314
Harem, 311, 312, 313, 314, 315
harîb, 41, 116
Hâris b. Abbâd, 95
Hâris b. Hıllize, 33, 46
Hâris b. Hişâm, 158
Hâris b. Va'le el-Cermî, 160
Hâris b. Zâlim el-Mürrî, 34

Hasafî, 65
Hâtim et-Tâî, 32, 233, 246, 294
Hazâzâ, 81
Hazzâz b. Amr, 114
hilf, 253
Himyer, 272
Himyerîler, 54, 110
Hirâ, 314, 315
Hîre/Hîreliler, 27, 33, 53, 101, 110, 115, 118, 123, 143, 145, 196, 286
Hubâle, 81
Huceyye b. el-Mudarrab, 182, 183
Hucr b. Hâlid es-Sa'lebî, 125
Hucr b. Hayye el-Absî, 193, 244
Hufaf b. Nüdbe, 34
Hurâşe b. Amr el-Absî, 140
Hureys, 337
Husayn b. Humâm el-Mürrî, 33, 127, 142, 156, 165
Huseyl b. Süceyh ed-Dabbî, 57, 270
Huzâa, 272
Hüyeymâ, 81
Hüzlûl b. Kâ'b el-Anberî, 187
Hz. Âişe, 19
i'râbu'l-Kur'ân, 20
İbn Abbas, 19
İbn Abdirabbih, 48
İbn Ahmer, 235
İbn Aneme ed-Dabbî, 102, 123
İbn Habîb, 49
İbn İshak, 25
İbn Kuteybe, 50
ibn subh, 152
İbnü'l-A'râbî, 42
İbnü'l-Kelbî, 49
İbnü's-Sellâm el-Cumahî, 23, 49
İbrahim (Hz.), 311
ihram, 312
İkinci Külâb Savaşı, 102, 156, 160, 287, 323, 339
İlbâ b. Erkam b. Avf, 186, 286
İmruülkays, 33, 46, 95, 196, 202, 280, 281, 321
İrem, 284, 286, 287
İstibzâ', 211
Kâ'b b. Züheyr, 317
Kâbe, 310, 311
Kabîsa b. en-Nasrânî, 96, 158, 171
Kasâme b. Revâha es-Sünbüsî, 106
Kasîr, 93
Katîa b. Abs, 284
Kays b. Züheyr b. Cezîme el-Absî, 166
Kebşe, 104
Kedîd Harbi, 278, 324
Kenze, 103
Kinde Krallığı, 54
Kûfe Ekolü, 25, 46
Kurâd b. 'Ibâd, 78
Kureyş, 272
Kureyt b. Üneyf, 137
Külâb, 80
Küleyb b. Vâil, 87
Lahm, 272
Lakît b. Ma'mer el-İyâzî, 33
Lât, 279
Lebîd, 46
Lokman, 287, 289
Ma'kıl b. Âmir el-Esedî, 263, 264
Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, 49
Maîn, 49
Makkâs el-Âizî, 336
Mâlik b. 'Aclân el-Hazrecî, 33, 70, 93, 111
Mâlik b. Harîm el-Hemedânî, 215
Mansûr b. Mishâh ed-Dabbî, 117
Margoliouth, 25
Mâtürîdiyye, 301
meâni'l-Kur'ân, 20
Mecelletü Lokmân, 288
mefhum-ı muhâlefet, 41
Mekke, 312
Merve, 311
Merzübânî, 50
mevlâ, 125, 127, 344
Minâ, 312
Mirdâş b. Ceşîş, 261
Mu'tezile, 301
Muallakât, 48

Muavvidü'l-hukemâ, 56, 260
Mudarris b. Rib'î, 55
Mufaddal, 46
Mufaddaliyyât, 46, 48
muhadram, 41
Muhammed b. Dâvûd, 50
Muhammed Saîd er-Râfiî, 48
Muhriz b. Mükâ'bir ed-Dabbî, 255, 287
Mukanna' el-Kindî, 220, 307
Murakkış el-Asgar, 196, 325
Murakkış el-Ekber, 145, 151, 196, 277
Musakkıb el-Abdî, 248, 252
Mücemmi' b. Hilâl, 162, 290
Mühahhal el-Yeşkürî, 321
Mühelhil, 33, 87, 89, 165, 199
Münkız b. Tammâh el-Esedî, 296
Münzir b. Mâissemâ, 143, 145
Mürre b. Addâ el-Fak'asî, 105
mürûe, 215
Müsakkıb el-Abdî, 115
Müsâvir b. Hind b. Kays b. Züheyr, 126
Müsellem b. Amr et-Tenûhî, 57, 186
Müşa'as, 292
Mütelemmis, 93
Mütenahhıl el-Hüzelî, 109
Nâbiga ez-Zübyânî, 33, 46, 196, 228, 321
Nâfi' İbnü'l-Ezrak, 19
nahl, 23, 25, 30, 31, 32
Nâsıruddin el-Esed, 30
Necran Kâbesi, 316
nesep kitapları, 347
nesî, 316
Nisâr ve Cifâr, 67, 81
Nöldeke, 30
Nu'mân b. Münzir, 27, 115, 123, 196, 274, 286
Ömer (Hz.), 19
Râşid b. Şihâb el-Yeşkürî, 97, 253, 284
Rebî' b. Ziyâd el-Absî, 201, 207
Rebîa b. Mükeddem el-Kinânî, 279, 324
rebîz, 317
rukye, 280, 281
Sa'd b. Mâlik, 73, 94, 304
Sa'd b. Nâşib, 145
Sa'lebe b. Amr, 171
Safa, 311
Sâlih, 287
Sanem, 278
Sebe, 49, 285, 289
Sebüra b. Amr el-Fak'asî, 200
Selefiyye, 301
Sellâme b. Cendel es-Sa'dî, 172, 200, 274, 278
Semev'el b. Âdiyâ, 242
Semûd, 287, 289
Sınân b. 'Ibâd el-Yeşkürî, 147
Sikâb, 170
Sinân b. Ebî Hârise, 264
Sindâd Kâbesi, 316
Sükkerî, 48
Süleyk b. es-Seleke, 119
Sülmî b. Rebîa, 226
Süveyd b. Sâmit, 288
Süveyd el-Merâsid el-Hârisî, 134
Şakîkatu'l-Haseneyn, 81
Şemle, 103
Şenferâ el-Ezdî, 118, 193, 292, 293, 300, 314
Şi'bu Cebele Savaşı, 140, 263
Şi'râ, 271, 272
Şuûbiyye, 341
Şüddâh b. Ya'mur el-Kinânî, 289
Şüreyyih b. el-Ahvas b. Ca'fer b. Kilâb, 232
Tâhâ Hüseyin, 25, 26, 30
Tarafe b. el-Abd, 24, 32, 46, 61, 175, 327
Tarîf b. Temîm el-Anberî, 98
Tebrîzî, 48
Teebbata Şerran, 118
Temim, 272
Temîm b. Mürr, 279
temime, 280, 281
tencîs, 281
Toshihiko Izutsu, 12
Tübba', 285, 289
Ubağ, 143

Ukaz, 98
Uklî, 233
Uneyze, 80
Urve b. el-Verd, 92, 119, 120, 184, 218, 220, 307
Uryân b. Sehle el-Cermî, 223
Uzzâ, 272
Üfnûn et-Tağlibî, 57, 302
Vâridât, 80
ve'd, 189
Vedd, 277, 278
Veddâk b. Sümeyl el-Mâzinî, 134, 138
velâ, 125, 133, 253
velâyet, 132
velî, 132, 133
Yemen, 26, 28, 54, 110
Yezîd b. el-Hazzâk, 118, 123
Yezîd b. Kunâfe, 157
Zâtü'l-keabât, 316
zecr, 306
Zevzenî, 48
Zibrikan b. Bedr, 127, 128
Zîkâr Savaşı, 231
Zü'l-Halasa', 315
Zü'l-hilm, 260
Zü'l-İsba' el-Advânî, 62, 334
Zübyan, 33
Züheyr b. Ebî Sülmâ, 32, 33, 46, 294, 305
Zühre, 272